

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TÜRK SİYASİ TARİHİNDE DEMOKRAT PARTİ
FARKLILIĞI VE DIŞ POLİTİKAYA
YANSIMASI**

Tibet İNAL

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Bülent UĞRASIZ

2010

Yemin Metni

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “ **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti Farklılığı ve Dış Politikaya Yansıması** ” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

.../.../.....

Tibet İNAL

ÖZET

TÜRK SİYASİ TARİHİNDE DEMOKRAT PARTİ FARKLILIĞI VE DIŞ POLİTİKAYA YANSIMASI

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu günden 1950’li yıllara gelinceye kadar geçen sürede, dünya politikasında başat rol oynayan güçlü Avrupa devletleri arasındaki güç dengesini gözetten bir dış politika takip etmeye çalışmıştır. Ancak, II. Dünya Savaşının sona ermesiyle birlikte Türkiye, bu politikasını daha fazla devam ettiremeyeceğini anlamaya başlamıştır. DP iktidarı ile birlikte Türkiye dış politikasında aktif ve dinamik bir tutum sergilemeye başlamıştır. Siyasi tercihini Batı ile askeri, siyasi ve ekonomik alanlarda bütünleşmek olarak ortaya koymuştur. Bu karar zaten DP iktidara gelmeden önce CHP tarafından verilmiş ancak tam anlamıyla başarıya ulaşılamamıştı. DP iktidara geldikten sonra bu yaklaşım aynen sürdürüldü. Batı ile işbirliğine gidilen somut olaylar özellikle Kore Savaşı’na asker gönderme kararı ve NATO’ya katılma gibi dönemin önemli dış politik gelişmelerinde kendisini somut olarak göstermiştir.

Türkiye’nin Batı ile siyasi ve askeri anlamda bütünleşmeye gitmesinin sebepleri çok çeşitlidir. Ancak bunlardan en önemlisi, II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye’nin üzerinde hissetmeye başladığı Sovyet baskısıdır. Türkiye kuzey komşusundan duymaya başladığı bu rahatsızlığın sonucunda Batı devletleri ve Arap ülkeleriyle II. Dünya Savaşı’nın sonrasında ilişkilerini iyileştirme yolları aramaya başlamıştır. Bunun dışında ülkenin kalkınmak için ihtiyaç duyduğu dış kaynakları ve askeri yardımı Batı ülkelerinden temin etmek zorunda olması Sovyet baskısı kadar zorlayıcı olmasa da Türkiye’yi Batı ile işbirliğine iten diğer sebeplerdendir.

Bu çabaların neticesinde Truman Doktrini, Marshall Planı adlarıyla bilinen ve ABD tarafından başlatılmış olan askeri ve ekonomik nitelikli düzenlemelerin bir parçası olarak, daha sonrasında da NATO içerisine dahil olma kararıyla, Türkiye ve Batı arasında başlayan siyasi, askeri ve ekonomik entegrasyon süreçleri önemli ve somut bir noktaya ulaşmıştır. Ancak II. Dünya Savaşı sonrası özellikle Ortadoğu’nun ve Arap coğrafyasının, ABD ve SSCB arasında etkinlik kurma çabalarının rekabete

dönüştüğü bir bölge olması, Türkiye'nin bölgedeki Arap devletlerinin büyük bir kısmıyla II. Dünya Savaşı sonrası Sovyet tehdidi nedeniyle başlayan olumlu ilişkilerini olumsuz etkilemiştir.

Demokrat Parti döneminde Türk dış politikası, hem Avrupa'nın güçlü devletlerinin hem de ABD'nin Orta Doğu'ya bakışını göz önüne alarak II. Dünya Savaşından önceki dış politikasından farklı bir şekilde yol almıştır. Bu da özellikle Bağlantısızlık Hareketini ve Doğu Blok'unu oluşturan ülkelerle Türkiye'nin arasında ciddi siyasi anlaşmazlıklar yaşanması ve kimi konularda çatışma içine düşülmesi sonucunu doğurmuştur.

Yaşanmış olan tüm bu siyasi gelişmeler II. Dünya Savaşı ve sonrasında CHP'nin izlediği ama tam anlamıyla başaramadığı Batı ile yakınlaşma politikasının DP döneminde başarılı olması yönüyle CHP döneminden farklılıklar taşıyarak neticeye ulaştığı sonucunu doğurur. Bilindiği gibi NATO'ya Türkiye'nin dahil edilmesi için DP iktidara gelmeden önce CHP hükümetleri başvurularda bulunmuştu ancak olumlu bir cevap alınamamıştı. Bu dönemde ABD, İngiltere gibi Batı'yı temsil eden dönemin önemli güçlerinin hangi sebeplerden dolayı Türkiye'nin Batı ile ilişkilerini geliştirme çabalarına başlangıçta kayıtsız kaldıkları ve yine hangi sebeplerden dolayı bu politikalarından aniden vazgeçerek Türkiye'nin Batı ittifakı içinde yer almasına yeşil ışık yaktıkları çalışmamızda ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Bu çalışmayı hazırlarken, sahip olduğu geniş akademik bilgisi ve birikimiyle beni sürekli verimli çalışmalar yapmaya yönlendiren Yrd. Doç. Dr. Bülent UĞRASIZ'a, aileme ve yakın arkadaşlarıma gönülden teşekkürler.

Tibet İNAL

İzmir, 2010.

ABSTRACT

DEMOCRAT PARTY DIFFERENCE ON TURKISH POLITICAL HISTORY AND ITS REFLECTION TO FOREIGN POLICY

Turkish Republic followed a foreign policy from its foundation to the 1950's which based on multilaterality and considering balance of power among the dominant European world powers. But, after the Second World War Turkey understood that it could not follow this foreign policy. When DP was in power Turkish foreign policy was changed dynamically and it became more active.

Turkey's political choice was economic and political integration choice with the Western World. This decision of choice was given by CHP before the DP elected. CHP completely could not reach to accomplishment related to integration with Western Bloc. After DP was in power, there was no change in the Turkish foreign policy. In the way of cooperation with the West, specifically take in part in Korean War and entering the NATO were considered concrete steps in the development Turkish foreign policy.

There were several reasons that Turkey's integration with the West politically and militarily. But, the most important factor the Turkey's integration with the West, was the threat of Soviets. Turkey decided to have a better relations with the West and Arabic countries. With the exception of this, another reason related to Turkey's integration with Western Bloc was necessity economic and military aid for development of Turkish economical system although it was not coercive like Soviet pressure.

After Turkey's integration efforts with the West, Turkey economically and militarily especially after take in part in NATO were considered positively because, Turkey benefited Truman Doctrine and Marshall Plan which were initiated by the US. After the Second World War the US and USSR entered the influence competition over the Middle East region. This fact affected Turkey's relations with

the Arabic countries negatively. In the Democrat Party period Turkish foreign policy was changed because of European dominant powers and US approaches to Middle East considerable different than the past. All these developments caused Turkey's relations with Non-alignment and Eastern block negatively. After the Second World War, CHP decided to have a close relations with the West and DP followed the same foreign policy.

DP reached to accomplishment related to integration to Western Bloc manifesting differences than CHP. For instance, CHP when was in power in Turkey tried to insert Turkey to NATO but it could not be successful. This attempt reached to accomplishment when the DP was in power. In this period, US and UK which were the dominant powers of the West firstly approached to Turkey indifferently. But after the developments in the Middle East, the behaviours of dominant Western powers changed in a positive way toward Turkey.

In this study I am very thankful to my adviser because of his academic helps. He encouraged me to complete this thesis. I also thank to my family and my close friends.

Tibet INAL

Izmir, 2010.

TÜRK SİYASİ TARİHİNDE DEMOKRAT PARTİ FARKLILIĞI VE DIŞ
POLİTİKAYA YANSIMASI

YEMİN METNİ.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR.....	xii
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM: İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASINDA DÜNYA VE TÜRKİYE.....16

1.1. Türkiye’yi Çok Partili Hayata Götüren Süreç ve Sonuçları.....18

1.1.1. Dörtlü Takrir ve Demokrat Parti’nin Kuruluşu.....21

1.1.2. Demokrat Parti’nin Dış Politika Yaklaşım.....28

2. BÖLÜM: DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE ARTAN VE ÇEŞİTLENEN TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİ VE İLİŞKİLERİN STRATEJİK ORTAKLIK BOYUTUNUN İKİ YÖNLÜ ANALİZİ.....32

2.1. İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Başlayan ve Demokrat Parti Döneminde Artarak Devam Eden Amerikan Yardımları.....36

2.1.1. Truman Doktrini.....39

2.1.2. Doktrinin İlanı ve İşleyişi.....50

2.1.3. Marshall Planı.....58

2.1.4. Marshall Planının Uygulanışı.....	62
2.2. NATO'nun Kuruluşu ve Türkiye'nin NATO'ya Girişi.....	70
2.2.1. Türkiye'nin NATO'ya Giriş Süreci.....	78
2.2.2. Kore Savaşı ve Türkiye'nin NATO'ya Giriş Süreci Arasındaki İlişki.....	88
3. BÖLÜM: DEMOKRAT PARTİ'NİN ORTADOĞU POLİTİKASI.....	99
3.1. Türkiye'nin Arap Dünyasını Batı İttifakına Çekme Çabaları.....	101
3.1.1. Ortadoğu Komutanlığı Projesi.....	104
3.1.2. J. Foster Dulles'in Ortadoğu Ziyareti ve Kuzey Kuşağı Projesi.....	113
3.1.3. Türkiye-İrak Karşılıklı İşbirliği Antlaşmasının İçeriği ve Antlaşmaya Yönelik Tepkiler.....	120
3.2. Ortadoğu Krizleri ve Türkiye.....	125
3.2.1. Süveyş Krizi.....	127
3.2.2. Türkiye-Suriye Krizi.....	139
3.2.3. 1958 Irak İhtilali.....	150
3.2.4. Lübnan ve Ürdün Olayları.....	156
3.3. İsrail ve İran'la İlişkiler.....	163

3.3.1. İsrail’le İlişkiler.....	164
3.3.2. İsrail Devletinin Kuruluş Aşamasında Arap Devletleriyle İsrail Arasında Yaşanan Sorunların Türkiye-İsrail İlişkilerine Etkisi.....	167
3.3.3. Ekonomik ve Kültürel İlişkiler.....	175
3.3.4. Siyasi İlişkiler.....	179
3.3.5. Süveyş Krizinin Türkiye-İsrail İlişkilerine Etkisi.....	183
3.3.6. İsrail’in Çevre Stratejisi ve Hayalet Pakt.....	185
3.4. İran’la İlişkiler.....	191
3.4.1. Musaddık Dönemi.....	192
3.4.2. Bağdat Paktı ve CENTO’da Türkiye ve İran’ın Rolü.....	200
4. BÖLÜM: DEMOKRAT PARTİ’NİN BALKAN POLİTİKASI.....	205
4.1. II. Dünya Savaşı Sonrası Balkanlarda Genel Durum.....	206
4.1.1. Balkanlarda Yugoslav-Sovyet Çatışması.....	207
4.1.2. Yugoslavya’nın Kominformdan İhraç Edilme Süreci.....	212
4.1.3. Yugoslavya’nın Komünist Dünyadan Dışlanmasının Demokrat Partinin Balkan Politikasına Etkisi.....	217
4.2. Yunan İç Savaşı.....	221

4.2.1. Savaşın Aşamaları ve Savaşın Seyrine Etki Eden Dış Faktörler.....	224
4.2.2. Yunan İç Savaşının Sonuçlarının Türk-Yunan İlişkilerine ve Demokrat Partinin Balkan Politikasına Etkisi.....	230
4.3. Balkan Paktı.....	233
4.3.1. Balkan Paktinin Kuruluş Süreci ve Amaçları.....	234
4.3.2. Paktin İçeriği ve Sonuçları.....	237
4.3.3. Balkan İttifakı.....	239
5. BÖLÜM: DEMOKRAT PARTİ'NİN KIBRIS POLİTİKASI VE BDT İLE İLİŞKİLER.....	243
5.1. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Kıbrıs'ta Yaşanan Siyasi Gelişmeler.....	245
5.1.1. Savaş Sonrası Artan Enosis Talepleri ve Türkiye'nin Tutumu.....	249
5.1.2. Kıbrıs Sorununun Uluslararası Platforma Taşınması ve Londra-Zürich Antlaşmalarına Giden Süreç.....	256
5.1.3. Londra Konferansı ve 6-7 Eylül Olayları.....	260
5.1.4. Türkiye'nin Kıbrıs'ta İki Toplumlu Demokratik Çözüm Tezini Benimsemesi.....	265
5.2. Bağımsız Kıbrıs Çözümü.....	275
5.2.1. Zürih ve Londra Konferansları.....	277

5.2.2. Kıbrıs Cumhuriyetinin Kuruluşuna İlişkin Temel Anlaşma.....	281
5.2.3. Garanti ve İttifak Antlaşması.....	284
5.2.4. Antlaşmanın Askeri Tesisler Kısmıyla İlgili İngiliz Hükümeti Bildirisi.....	286
5.3. Bağlantısızlık Hareketi ve Bağlantısızlık Kavramı.....	289
5.3.1. Hareketin Gelişimi.....	293
5.3.2. Bandung'ta Bağlantısızlar ve Türkiye.....	299
SONUÇ.....	307
KAYNAKLAR.....	310

KISALTMALAR

ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
AKEL:	Çalışan Halkın İlerici Partisi
BAC:	Birleşik Arap Cumhuriyeti
BM:	Birleşmiş Milletler
CEEC:	Avrupa Ekonomik İşbirliği Komitesi
CENTO:	Merkezi Anlaşma Teşkilatı
CHP:	Cumhuriyet Halk Partisi
CIA:	Merkezi Haber Alma Örgütü
ÇHC:	Çin Halk Cumhuriyeti
DP:	Demokrat Parti
EAM:	Ulusal Kurtuluş Cephesi
ECA:	Ekonomik İşbirliği İdaresi
EDES:	Ulusal Cumhuriyetçi Yunan Cephesi
EKKA:	Ulusal ve Toplumsal Kurtuluş Hareketi
ELAS:	Halkın Ulusal Kurtuluş Ordusu
EOKA:	Kıbrıs Mücadelesi Ulusal Örgütü
IBRD:	Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası
IMF:	Uluslararası Para Fonu
KGB:	Sovyet Gizli Haber Alma Teşkilatı
MAH:	Milli Emniyet Hizmeti Riyaseti
MC:	Milletler Cemiyeti
MI6:	İngiliz Dış İstihbarat Servisi
MOSSAD:	İstihbarat ve Özel Operasyonlar Enstitüsü
NAM:	Bağlantısızlar Hareketi
NATO:	Kuzey Atlantik Anlaşması Organizasyonu
OEEC:	Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü
SAVAK:	İran İstihbarat Teşkilatı
SEATO:	Güneydoğu Asya Anlaşma Teşkilatı
SSCB:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TUDEH:	İran Kitlelerinin Partisi

- y.a.g.e. : yukarıda adı geçen eser
y.a.g.m. : yukarıda adı geçen makale
y.a.g.t. : yukarıda adı geçen tez
y.a.g.r. : yukarıda adı geçen rapor

GİRİŞ

Türk dış politikası, Türkiye Cumhuriyeti devletinin kuruluşundan günümüze kadar geçen süre içerisinde çok farklı aşamalardan geçmiş; birbirinden çok farklı siyasi iklimler yaşamıştır. 1923-1945 arasında yaşanan kısmi özerklik döneminde Türkiye, savaştan yeni çıkan ve kendisini toparlamaya çalışan Avrupalı devletlerin birbirlerine karşı duydukları güvensizliklerin en üst düzeyde olduğu bir siyasi ortamda göreceli olarak bağımsız bir dış politika takip etmiştir. Türkiye bu dönemde sahip olduğu siyasi ve askeri gücüyle elde edebileceği siyasi kazanımlardan çok daha fazlasını, Avrupa devletleri arasındaki rekabet ve güvensizlik ortamından faydalanarak, akıllı bir denge politikası takip ederek ve taraflardan birinin, rekabette olduğu diğer devlet ve ya devletlerin durumuna kıyasla, uluslararası siyaset arenasında daha avantajlı bir konum yakalamasını sağlayan siyasi, askeri ve ekonomik nitelikli ikili anlaşmalar imzalayarak elde edebilmiştir.

Türkiye'nin bu uzun dönemde çeşitli siyasi taktiklerle elde ettiği önemli kazanımları, DP döneminde yöntem değişikliğine giderek ve sahip olduğu farklı stratejik değerleri öne çıkararak nasıl koruyup sürdürmeye çalıştığı çalışmamızda ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Türkiye'yi Batı ittifakına sokma konusunda CHP ile aynı düşünceye sahip olan ancak farklı bir yöntemi benimseyen DP'nin iktidar olduğu süre boyunca sergilediği bu yöntem farklılığı çalışmamızın odak noktasını oluşturacak, bu tema o dönem için aktüel olan dış politika konularıyla birlikte tüm ayrıntılarıyla sürekli işlenecektir. DP, CHP gibi yalnızca Sovyet tehdidini ortaya koyarak ve Batı dünyası ile bütünleşmek için ABD ile olan ilişkileri ön plana alarak Batı ittifakına girmenin yollarını aramayacak özellikle ve yoğun olarak Kore Savaşı sonrasında CHP iktidarı döneminde kullanılan bu söylemlerle birlikte, Orta Doğu coğrafyasında Türkiye, İngiltere ve diğer Batılı büyük güçler arasında oluşturulacak bir işbirliği mekanizmasının Batı dünyasının Orta Doğu'da "tehlikede olan" çıkarlarının korunması ve sürdürülmesinde en etkin stratejik tercih olacağını en üst düzey görüşmelerde sürekli ve çok ısrarlı bir şekilde dile getirerek Türkiye'ye karşı muhalif bir tutum takınmış olan İngiltere'yi bu tutumunu değiştirmesi için ABD'nin de desteğiyle ikna edecektir. Sonraki süreçte, İngiltere ve ABD'nin desteğiyle Batı dünyasında kendisine muhalif olan diğer ülkeleri de ikna etmeyi başaracaktır. Başka

bir deyişle Türkiye'nin Batı ittifakına kabul edilmesinin Orta Doğu'da İngiltere, ABD ve Batı dünyasının çıkarlarına hizmet edecek bu tür bir oluşumun meydana getirilmesinde en önemli itici güç olacağı, CHP'nin söyleminden farklılıklar taşıyarak DP'nin Türkiye'yi Batı ittifakına sokma konusunda kullandığı temel dış politika söylemi olacaktır.

Türkiye, II. Dünya Savaşı öncesindeki dönemi kapsayan yıllarda uyguladığı politikalar sayesinde hem kendisine ekonomik kolaylıklar sağlayan güçlü müttefikler bulmuş hem de işbirliği yaptığı devletin alternatifi olan diğer devletlerle yapılan anlaşmalarda, siyasi değerini ve pazarlık payını yükseltmiştir. Avrupa devletlerinin bu dönemde içinde buldukları duruma ve bu durumun Türkiye'ye yansımalarına bazı örnekler verebiliriz. 1925 yılında Avrupa devletlerinin büyük bir kısmını içine alan Locarno Anlaşmaları imzalanmıştır. Bu anlaşmayla Fransa, İngiltere, Almanya gibi büyük devletler birbirlerinin toprak bütünlüklerine saygı göstereceklerini ifade ediyorlardı. Bu tarihten itibaren Avrupa'da yaklaşık 5 yıllık bir altın dönem yaşanmıştır.¹ Bu dönemde ABD, Almanya'nın ekonomik açıdan toparlanması için Almanya'ya kredi verecektir. Alman ekonomisinin toparlanmasıyla Almanya, İngiltere ve Fransa'ya savaş tazminatından doğan borcunu ödeyecek, İngiltere ve Fransa da savaş sırasında ABD'den aldıkları borçları bu parayla ABD'ye geri ödeyeceklerdir. Sonuç olarak ABD başlangıçta Almanya'ya verdiği krediyi fazlasıyla geri alacaktır. Bu sistem 1929 Dünya Ekonomik Bunalımına kadar devam edecek, Alman ve Avrupa ekonomisinin sarsılmasıyla geçerliliğini kaybedecektir. Almanya'nın radikalleşmeye başlaması ve ilerleyen yıllarda Hitler'e iktidar yolunu açan gelişmeler bu süreçte aranmalıdır.

1928 Briand-Kellogg Paktı, 1930 Londra Deniz Silahlarını Sınırlandırma Konferansı gibi Avrupa devletlerini birbirine yaklaştıran düzenlemelerin bu dönemde gerçekleşmesinin tesadüf olduğunu söylemek zordur. O dönemde Türkiye gibi yeni kurulmuş olan Sovyetler Birliği Avrupa'daki bu gelişmeleri yakından takip ediyordu. Özellikle Locarno Anlaşması'nda Almanya'nın doğu sınırlarının açık bırakılması Sovyetler'de İngiltere ve Fransa'nın, Almanya'yı bilinçli olarak doğu sınırları genişletme konusunda serbest bıraktığı izlenimini doğurdu. Aslında Almanya ve Sovyetler Birliği arasında 1922 yılında imzalanan Rapollo Anlaşması iki ülke

¹ Oral Sander (2007). **Siyasi Tarih 1918-1994**, İmge Yayınları, Ankara, s. 15.

arasında bir yakınlık doğmuştu; çünkü Sovyetler, emperyalist cepheden kendisine bir dost kazandığını düşünüyordu ama bu durum geçici olmuştur.² 1925-1936 yıllarını kapsayan dönemde, Türkiye'nin İngiltere, Fransa, İtalya, Almanya ve ABD ile olan ilişkilerini, Türk-Sovyet ilişkilerine olan etkileriyle beraber incelersek 1925-1930 dönemini "Barışı Kurma" 1930-1936 döneminiyse "Savaşı Önleme" adıyla iki dönem olarak ele almak ve incelemek mümkündür.³ Londra Deniz Silahlarını Sınırlandırma Konferansında ABD için asıl amaç Avrupa ülkelerinin deniz kuvvetleri konusundaki mevcut durumlarıyla ilgili değişiklikler ve düzenlemelerden daha çok Japonya'nın Pasifik'te silahsızlandırılmasıydı.

1926 yılında Almanya, MC'ye girince Sovyetler Birliği ile ilişkileri büyük ölçüde yara aldı. Almanya ile olan sınırlarından endişe etmeye başlayan Sovyetlerin Türkiye ile 17 Aralık 1925 tarihinde "Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması" imzalamaya karar vermesi oldukça ilgi çekicidir. "1927 Ticaret Anlaşması" ve 1925 anlaşmasının 2 yıl daha uzatılmasıyla ilgili olan "1929 Protokolü" yine bu dönemlerde imzalanmıştır. Türkiye Musul sorunu nedeniyle zor durumda olduğu ve İngiltere ile ilişkileri kötü olduğu için bu adımları atmayı uygun görmüştü.⁴ SSCB ise doğusunda Japonya'nın batısında ise Almanya'nın hareketlerinden tedirginlik duyduğu için Türkiye ile olan dostluk ilişkilerine önem vermiş bu adımları atmayı uygun görmüştü. SSCB'nin 1934'te MC'ye dahil olmasını ve uluslararası barışa ve işbirliğine daha çok vurgu yapmaya başlamasını bu anlamda değerlendirebiliriz.

Türkiye, Sovyetlerin Avrupa'daki gelişmelerden duyduğu tedirginlik sebebiyle kendisine bu dönemde önemli bir dost bulmuştur. İlerleyen dönemlerde yine Avrupa'daki güç dengesi ile paralel olarak Türkiye'nin menfaatleri doğrultusunda çeşitli ülkelerle anlaşmalar yapılmıştır. Örneğin, 30'lu yıllarda Almanya'yı demiryolu, hava ve deniz taşımacılığı alanlarında neredeyse Türkiye'nin tek ticari ortağı haline getiren ilişkiler bu türdendir. Yine, bu dönemde Almanya ile birçok Kliring⁵ anlaşması imzalanmıştır. Bu dönemde hemen hemen bütün Alman

² Cenk Şen (2006). **Stalin Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri 1923-1953**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, s.62

³ Şen (2006). y.a.g.t. s. 63.

⁴ Erel Tellal (2008). **SSCB'yle İlişkiler**, Baskın Oran (ed.), Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, cilt I, 13. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 315.

⁵ * Ülkeler arasında iki yanlı ticaret anlaşmalarının temelinde malla ödemeyi öngören bir türü. Kliringde anlaşmalı ülkeler arasında ithalat ve ihracat işlemleri döviz kullanılmadan, mahsup ve takas yolu ile ve kliring kurumları aracılığıyla gerçekleşir. Kliring kurumları, merkez bankası ya da kliring ofisidir.

çelik, elektrik ve kimya şirketleri Türkiye ile iş yapar hale gelmişlerdi. Bu ticari ilişkileri de Deutsche Bank ve Deutsche Orient Bank gibi kuruluşlar yürütüyordu.⁶ Türk-Alman ilişkilerinin bu dönemdeki belirleyici unsuru iki ülke arasındaki ticari faaliyetlerdeki canlılık olmuştur. Bu durum kısa zamanda siyasi ilişkilere de yansımaya olacaktır.

Almanya'nın Türkiye üzerinde etkisini arttırmasından rahatsızlık duymaya başlayan İngiltere Mayıs 1938'de, Türkiye'ye 10.000.000 sterlinlik bir kredi açmıştır. Buna karşılık olarak, Türkiye'yi iktisadi açıdan kaybetmekten korkan Almanya, Türkiye ile Ekim 1938'de 10 yıl süreli 150.000.000 marklık bir kredi anlaşması imzalamaya karar vermiş, söz konusu anlaşma 16 Ocak 1939'da Berlin'de imzalanmıştır. Sonunda Ankara, Türkiye'nin dış ticaretinde giderek artan Alman ağırlığından endişe duymaya başladı. Öyle ki, Almanya, Türkiye'nin toplam dış satımının % 50'sini alırken, Türkiye'nin toplam dışalımının da % 45'ini sağlar hale gelmişti. Türkiye bu endişeleri sebebiyle 1936 yılında Karabük Demir Çelik Fabrikalarının yapımını daha iyi koşullar sunan Alman Krupp firması yerine İngiliz Brassert firmasına vermeyi tercih etmiştir. Ardından Çanakkale Boğazının tahkimi konusunda anlaşma yine İngilizlerle yapıldı. Aslında Türkiye üzerinde artan Alman iktisadi etkisinden İngilizler ve Fransızlar da rahatsız olmuşlardı. Bu yüzden, İngiltere'yle Eylül 1936'da, Fransa'yla da Haziran 1937'de Kliring anlaşmaları imzalanmıştır.⁷ Görüldüğü gibi Türkiye, bu dönemde dış politikasında çok yönlülük ve taraflar arası denge prensibine bağlı kalarak siyasi ve ekonomik menfaatler elde etme yoluna gitmiştir. Bu politikasında da uzun bir süre başarı sağlamıştır. Türkiye, dış politikasında çok yönlülük anlayışıyla paralel olarak bu dönemde, savunma sanayi konusunda da Batılı ülkelerin silah sanayi üzerinde faaliyet gösteren, dünyada

Kliring anlaşması imzalayan ülkelerde ithalatçılar, ithal ettikleri malların bedelini kendi ülkelerinde ulusal parayla öderler. Bu paralar anlaşmalı ülkeye ihracatta bulunmuş kişilere alacaklarının ödenmesinde kullanılır. Böylece dövizle ödeme yapma zorunluluğu ortadan kalkar. Kliring uygulaması daha çok mallarını serbest dövizle satamayan ülkelerin başvurduğu bir yoldur ve çoğu durumda, bir ülkenin dış ticaretini gittikçe bağımlı kıldığı için tercih edilmez. Bunun en iyi örneği, İkinci Dünya Savaşı öncesi ve sırasındaki Türk-Alman dış ticaretidir. Kliring anlaşmaları genellikle kısa dönemler (genellikle 1 yıl) için yapılır. Dönem sonunda iki ülke arasında ihracat ve ithalat birbirine eşitlenmediği takdirde yani taraflardan birinin alacaklı ve ya borçlu olması durumunda hesapların altın ve ya konvertibl dövizlerle denkleştirilmesi gerekmektedir. Erel Tellal (2008). **Kliring Kutusu**, Baskın Oran (ed.), Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, cilt I, 13. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 305.

⁶ İlhan Uzgel (2008). **Almanya'yla İlişkiler**, Baskın Oran (ed.), Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, cilt I, 13. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 305.

⁷ Uzgel (2008). y.a.g.m. s. 305.

söz sahibi olan, bu konuda uzmanlaşmış şirketleriyle bir takım lisans ve üretim anlaşmaları yaparak savunma konusundaki dış harcamalarda tercih şansını çeşitlendirmeye çalışmıştır.

1925 yılında Alman Junkers firmasının, Türkiye’de faaliyet göstermesine izin verilmesi, 1932 yılında Amerikan Curtiss Aeroplane and Motor Company Inc. firması ile bir sözleşme yapılarak Curtiss Hawk ve Fledgling uçaklarının lisanslı olarak Türkiye’de üretilmeye başlanması, 1936 yılında Alman Gothaer Waggon Fabrik A.G. ve Polonyalı Panstwowe Zakłady Lotnicze (PZL) firmalarıyla yapılan lisans anlaşmaları ve 1940 yılında İngiliz Philips and Powis Aircraft Ltd. ile yapılan lisans anlaşması, Türkiye’nin bu dönemde savunma sanayi alanında da dış politika anlayışıyla doğru orantılı olarak tek bir ülkeye bağlı kalmama anlayışına özen gösterdiğini ortaya koymaktadır.⁸

Türkiye’nin sınır komşularıyla olan ilişkileri de dönemin genel siyasi iklimiyle uyumlu olmuştur. İran, Irak ve Afganistan’ın yer aldığı, Türkiye’nin hazırlanmasında başat rol oynadığı Sadabad Paketi, aslında adının çağrıştırdığı gibi bir askeri ittifak anlaşması değildi. Esas itibarıyla bir saldırmazlık ve dostluk anlaşmasıydı. Bu paktın imzalanmasında önem sırasına göre iki esas neden vardı: Sınır sorunlarının kalıcı biçimde çözülmesi isteği ve ülkelerin bağımsızlıklarını ve egemenliklerini vurgulama isteği.⁹ Suriye, Irak’la arasında bir takım sınır sorunları olduğu için bu anlaşmaya katılmayacaktır. Ayrıca Türkiye ile Suriye arasında da ilerleyen dönemde Hatay meselesi ortaya çıkacaktır. Suriye, Hatay ile ilgili olarak Türkiye’nin bazı hareketlerinden rahatsız olduğu için Dersim olaylarında isyancılara gücünün yettiği oranda gizlice destek vermiş Türkiye’nin yıpranarak içişlerine dönmesini ve bu meseleyle uğraşmasını, Hatay’la ilgilenmekten vazgeçmesini sağlamaya çalışmıştır.

“2 Ekim 1935’te Cenevre’de İran, Irak ve Türkiye arasında anlaşma parafe edildi. Bir ay sonra Afganistan’da yapılan davete uyarak katıldı. Ama imza için iki yıla yakın bir süre beklendi. Çünkü Irak imzadan kaçınıyordu. Irak’ın bu tutumunun iki nedeni vardı: Birincisi, Irak ile İran arasında Şattularap sorunu çözülmemiştir.

⁸ Fethi Şahbaz (2007). **Savunma Sanayinin Dış Politika Üzerindeki Etkisi ve Türkiye Örneği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, s. 8.

⁹ Atay Akdevelioğlu ve Ömer Kürkçüoğlu (2008). **Ortadoğu’yla İlişkiler**, Baskın Oran (ed.), Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I, 13. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, ss. 365-366.

Zaten asıl amacı saldırmazlık ve güven ortamı oluşturmak olan böyle bir anlaşmanın, İran ile Irak arasında bu durum sağlanmadan imzalanması gerçekçi olmazdı. İkincisi, Irak dört devlet içinde tek Arap ülkesi olmak istemiyordu. Özellikle 1936'da Türkiye ile Suriye arasında Hatay sorununun ortaya çıkmasının ardından, Arap dünyasından koparak Türkiye'nin yanında yer alıyor görünümünü vermek istemiyordu.”¹⁰ Türkiye ile Irak arasında savaştan önce yapılan bu işbirliği iki ülke ilişkilerinde olumlu bir iz bırakmıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında özellikle DP'nin iktidara gelmesiyle birlikte Nuri Said ve Menderes, 1958 Irak İhtilaline kadar Türkiye-Irak ilişkilerini her derecede en üst düzey işbirliği ve stratejik ortaklık seviyesine çıkaracaklardır.

“Ekim 1936'da Bekir Sıtkı Paşa bir darbeyle Haşemi'yi indirdi ve yerini Hikmet Süleyman'ı başbakan yaparak kendisi arka planda kaldı. Hem Bekir Sıtkı Paşa hem de Hikmet Süleyman Irak'ın komşularıyla sorunlarını bir an önce çözmeyi düşündüklerinden, 4 Temmuz 1937'de Tahran'da İran ile Irak sınır hattı anlaşması imzalanabildi. Bu anlaşmayla İran'ın istediği biçimde Şattülarap'ta sınır, talveg hattı (akarsuyun en derin yerlerini birleştiren hat) oldu. Bu anlaşmadan dört gün sonra 8 Temmuz 1937'de Tahran'da Sadabad sarayında dört ülkenin dışişleri bakanları Türkiye adına (T. R. Aras) Cenevre'de parafe edilen metni imzaladı. 25 Haziran 1938'de onay işlemleri tamamlanan Pakt yürürlüğe girdi. Daha önce de değinildiği gibi bu Pakt, adının çağrıştırdığının aksine bir askeri ittifak değil, bir tarafsızlık ve saldırmazlık anlaşmasıydı.¹¹” Paktın imzalanması İngiltere tarafından olumlu karşılanmıştı. İngiltere'nin yardımı olmasaydı bu paktın imzalanması mümkün olmayabilirdi. Çünkü dışişleri yönünden İngiltere'ye bağlı olan Irak'ın izinsiz olarak bu anlaşmayı imzalaması imkansızdı.¹² Musul sorunu Türkiye'nin istemediği bir şekilde çözülmüş olmasına rağmen 1926 yılından sonra Türkiye-İngiltere ilişkileri hızla iyileşmiş iki ülke pek çok konuda işbirliğine gitmiştir. O dönemde İngiltere'nin yönetiminde önemli bir kontrol gücüne sahip olduğu Irak'ın Türkiye ile işbirliği yapmasına İngiltere'nin izin vermesi hatta desteklemesi bunun en açık örneklerindendir.

¹⁰ Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, (2008). y.a.g.m. s. 367.

¹¹ Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu (2008). y.a.g.m. s. 368.

¹² Turan Silleli (2005). **1958'den Günümüze Türkiye-Irak İlişkileri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, ss. 52-53.

Pakta göre, taraflar birbirlerinin içişlerine karışmayacaklar, sınırların dokunulmazlığına saygı gösterecekler, birbirlerine karşı savaşmayacaklar, barışın tehlikeye girmesi durumunda danışma toplantıları yapacaklar ve birbirlerine karşı kışkırtma ve gizli örgütlere olanak bırakmayacaklardı. Taraflardan hiçbiri Pakt'tan ayrılma müracaatı yapmadığına göre, bugün de hukuken Sadabad Paktının yürürlükte olduğundan söz edilebilir. Ancak İkinci Dünya Savaşından sonra bölgede CENTO örgütünün kurulması, 1979 yılında Afganistan'da komünist bir rejimin iktidara gelmesi, 1980'lerin İran-İrak savaşı ve Irak'ın 1990'da Kuveyt'i işgalinden sonra, Pakt'ın herhangi bir anlamı kalmış değildir.¹³ Bu dönemde Türkiye'nin uluslararası alanda status quo'nun¹⁴ devam edebilmesi için attığı başka adımlar da olmuştur. Bunlardan birisi Türkiye'nin MC'ye girme kararı diğeri de Balkan Antantı'dır.

“1925 Locarno anlaşmalarıyla Almanya'nın Batı sınırları güvence altına alınırken doğu sınırlarının söz konusu edilmemesi, zaten İtalya'nın ilgisinden rahatsız olan statükocu Balkan devletlerini, Almanya'nın İngiltere ve Fransa tarafından doğuya yöneltildiği endişesiyle rahatsız ediyordu. Bu tehdit algılamaları sonucunda, Türkiye ile Yunanistan arasında yaşanan ikili yakınlaşma çabaları daha geniş perspektife kavuşarak Balkan ülkeleri arasında işbirliğini kuvvetlendirecek adımların atılmasına yol açtı.¹⁵” Sovyetlerin doğuda Japon, batıda Alman baskısına maruz kalması bu ülkenin statükocu, anti-revizyonist gruba kaymasına sebep oldu. Bu durum da Türkiye'nin MC'ye girişini hızlandırmıştır. Ayrıca, Türkiye'nin İngiltere ve Yunanistan'la yaşadığı sorunlar, 1932 yılına gelindiğinde büyük ölçüde

¹³ Sander (2007). y.a.g.e. s. 108.

¹⁴ * Status quo (statüko) politikası tarihin belli bir anındaki güç dağılımını korumak ve sürdürmektir ve bu haliyle güç dengesi politikasına benzemektedir; ancak daha çok bir savaş sonrası politikası olarak bilinmektedir. Çünkü devletler genellikle savaş sonunda elde edilen yerleri yapılan birtakım anlaşmalarla kodifiye etmeye çalışırlar. Başka bir deyişle taraflar savaştan sonra oluşan statükoyu aralarında antlaşmalarla, ittifaklarla ve diğer ikili ve çok taraflı sözleşmelerle korumak isterler. Zaten barış antlaşmalarının asıl amacı savaşın sonunda ortaya çıkan yenilgi ve zaferin güçler dağılımında yol açtığı değişiklikleri hukuki terimlerle ifade etmek ve yeni güçler dağılımını hukuki şartlara bağlayarak istikrara kavuşturmadır. Örneğin 1815'ten 1848'e kadar statükocu bir politika izleyen Avrupa devletleri Napolyon Savaşlarını sona erdiren 1815 barış antlaşmasını savunmuşlardır. Bunun için Avrupa'nın mutlakiyetçi rejimleri kendi aralarında önce kutsal ittifakı oluşturduktan sonra da yaptıkları sürekli konferans ve toplantılarla statükonun korunmasına çalıştılar. I. Dünya Savaşı'na kadar devam eden bu düzen yine statükonun savunucularından Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun savaşı başlatmasıyla bozuldu. Tayyar Arı (Ağustos 2008). **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, MKM Yayıncılık, 7. Baskı, Bursa, s. 298.

¹⁵ Melek Fırat (2008). **Yunanistan'la İlişkiler**, Baskın Oran (ed.), Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I, 13. Baskı, İstanbul, s. 350.

çözölmüştü. MC içinde yer alan bu iki devletle çözülmemiş sorunları olan bir ölkenin MC'ye dahil olması düşünölemezdi.

Milletler Topluluğu üyesi olunca Türkiye, toplu güvenlik sisteminin oluşturulmasına katkıda bulunmuş ve Sovyet siyasetini desteklemiştir. Türkiye 1933 yılında Sovyetler Birliği'nin öncölüğünde ve başta Doğu Avrupa ölkelerinin imzaladığı, saldırganların saptanmasına ilişkin Londra Konvansiyonlarını imzalayanlar arasındadır. Türk diplomasisinin etkin katılımı ile imzalanan bölgesel anlaşmalarda bu ölkelerin konumunun yeniden ortaya konulması ilginçtir. 1934 Balkan İttifakı ile 1937 Sadabad Paktı örnek olarak düşünölebilir. Balkan ve Orta Doğu ölkeleri ile başlatılan süreçler bir araya getirildiğinde, Ankara kendi güvenliğini sağlamakla kalmadığını, ayrıca Avrupa'da oluşun gruplaşma sisteminde dengenin sağlanması sürecinde önemli bir rol üstlenebileceğini hesaplamıştır.¹⁶ Türkiye bu oluşumların içinde yer alırken aynı zamanda Avrupa'da yaşanan problemlerin silah kullanılmadan, Avrupa'lı devletler arasında silahlı bir çatışma meydana gelmeden çözümlenmesi gerektiği konusunda bir mesaj vermiştir.

II. Dünya Savaşı'nın artık iyice yaklaştığı bir ortamda, Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında bir yakınlaşma meydana gelmiştir. Hatay'ın Türkiye'ye katılması konusunda Türkiye'nin çabalarına, İngiltere'nin de telkinleriyle Fransa'nın sert olmayan bir tavır sergilemesi, 1936 yılında imzalanan Montreux Boğazlar Sözleşmesiyle Türkiye'nin egemenlik haklarının arttırılması gibi siyasi gelişmelerde bu yakınlaşmanın payının olduğunu belirtmek gerekir. Bu üç devlet arasında yaşanan bu yakınlaşmaların neticesinde, 12 Mayıs 1939'da İngiltere ve 23 Haziran 1939'da Fransa'yla imzalanan bildirgeler çerçevesinde, Akdeniz'de bir savaş çıkarsa yardımlaşma taahhüdü ve bu maksatla bir antlaşma yapma konusunda niyet beyanı ilgili devletler tarafından ortaya konulmuştur.¹⁷ Tüm bu anlaşmaların dışında Türkiye'nin çeşitli devletlerle dönemin Türk dış politikasına ilişkin yaptığı bir takım anlaşmalar olmuştur. 1 Eylül 1939 tarihine kadar yani II. Dünya Savaşının başlandığı, Almanya'nın Polonya'ya saldırdığı tarihe kadar yukarıda sayılanların dışında Türkiye'yi hukuksal taahhüd altına sokan diğer anlaşmalar şunlardır:

¹⁶ Boris B. Potskhveriya (1992). **1920 ve 1930'lu Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri**, Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992, TTK Yayınları, Ankara, s. 193

¹⁷ Mustafa Aydın (2008). **İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945**, Baskın Oran (ed.), Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I, 13. Baskı, İstanbul, s. 400.

1. Savaşı uluslararası politikanın aracı olmaktan çıkartan 1928 Briand-Kellogg Paktı,

2. 25 Mayıs 1928'de Afganistan'la imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık (Saldırmazlık) Antlaşması ve uzatma protokolleriyle üstlenilen tarafsızlık ve saldırmazlık taahhüdü.

3. 30 Mayıs 1928'de İtalya'yla imzalanan Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Yargısal Çözüm Antlaşması çerçevesinde "içlerinden birine karşı yöneltilmiş hiçbir siyasal ya da ekonomik anlaşmaya ve hiçbir tertibe" katılmama yükümlülüğü ve saldırıya uğrama durumunda tarafsız kalma taahhüdü.

4. 5 Aralık 1932'de İran'la imzalanan Dostluk Anlaşması ile Güvenlik, Tarafsızlık ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması çerçevesinde saldırmazlık ve tarafsızlık taahhüdü.¹⁸

II. Dünya Savaşının başlamasıyla birlikte Türkiye kendisini ateşten bir çemberin içinde bulmuştur. Almanların kısa sürede ilerleyerek Bulgaristan sınırına kadar ulaşmaları Türkiye'yi zor durumda bırakmış, müttefiklerine verdiği sözleri yerine getirememiştir. Türkiye'nin tarafsızlık politikası takip etmede başarılı olduğu söylenebilir. Türkiye güçsüzlüğünü çok önemli bir diplomatik silaha dönüştürmüş ve dünyayı sarsan büyük yıkımdan yara almadan kurtulmuştur. Türkiye'nin savaş boyunca izlediği genel politika şöyle özetlenebilir:

Türkiye'nin askeri güçsüzlüğü, Almanya ya da SSCB'den gelebilecek bir saldırıya karşı onu ciddi sıkıntılar içinde bırakmıştı. Modern hava kuvvetlerine ve mekanize kara kuvvetlerine sahip devletlere karşı boğazları korumak neredeyse imkansızdı. Buna rağmen bu zayıflığı bir diplomatik avantaja dönüştürmeyi başaran İnönü, Türkiye'nin askeri açıdan hazırlıksız olduğu konusunu vurgulamış ve müttefiklerinin baskılarından kurtulmuştur. Aynı zamanda İngiltere ve ABD'nin Türkiye'yi savaşa sokma konusundaki görüş ayrılıklarından faydalanmayı başarmıştır.¹⁹ Müttefiklerin Türkiye'yi savaşa sokma çabaları daha savaşın başlarından itibaren görülmeye başlamıştı. Churchill 31 Ocak 1941 tarihinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye bir mektup göndererek Almanya'nın ilerlemesini

¹⁸ Aydın (2008). y.a.g.m. s. 399.

¹⁹ Ahmet Özgüven (2007). **II. Dünya Savaşı Sonrası Sovyet Rusya Tehdidine Karşı Türkiye'nin Aldığı Mülki ve Askeri Önlemler**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi, Kars, s. 55.

durdurmak amacıyla İngiliz uçaklarını ve uçaksavar toplarını Türkiye'ye göndermeyi önerdi. Türkiye bu öneriyi kabul etmemiştir. 26 Şubat 1941'de İngiltere Dışişleri Bakanı Eden Ankara'ya gelmiştir. Eden, Almanya Yunanistan'a saldırırsa Türkiye'nin Almanya'ya savaş açmasını istemiştir. Türkiye, İngilizlerin bu isteğini de reddetmiştir. İlerleyen dönemde bir teklif de Almanlardan gelmiştir. 23 Eylül 1943 günü Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'nu ziyaret eden Alman Büyükelçisi Von Papan, Mussolini'nin, Almanya'ya On İki Ada'nın Türkiye'ye verilmesini teklif ettiğini söylemiştir. Türkiye bu öneriye de soğuk yaklaşmıştır.²⁰ Türkiye'nin Almanya ile ittifak yaparak İngiltere'ye savaş ilan etmesi durumunda savaş sonunda ne kazanacağı belirsizdi ama Türkiye'nin yerle bir olacağı kesindi. İngiltere ile ittifak yapılarak 1945 öncesi Almanya'ya savaş ilan edilseydi aynı durum yine geçerliydi. Bu yüzden Türkiye'nin savaş dışı konumunu sürdürmesi kendisi için en gerçekçi tercih olmuştur.

Tahran Konferansından aylar önce müttefikler Türkiye'yi savaşa sokmak için çalışmalarını yoğunlaştırdılar. 14 Ocak 1943 tarihinde Casablanca'da Churchill ile Roosevelt bir araya geldiler. Bu görüşmede savaşın ne şekilde yürütüleceğine dair Amerikan ve İngiliz Genelkurmaylarının ortak bir plan hazırlamaları kararlaştırıldı. Bu plana göre Türkiye'nin de savaşa katılması gerekiyordu.²¹ Churchill 30 Ocak 1943 tarihinde İnönü ile görüşmek üzere Adana'ya geldiğinde bu öneriyi İnönü'ye bildirdi. Ancak Türkiye, savaşa girmek için yeterli askeri teknik donanımına sahip değildi. Ayrıca Sovyetlere karşı duyulan güvensizlik de devam ediyordu. Tüm bu sebeplerden Türkiye savaş dışı konumunu sürdürmeye devam etme kararı vermiştir.

Savaş devam ederken, Almanların Rusya'da, Stalingrad'ta önce durdurulup sonra da geri çekilmeye başlaması, İtalya'nın teslim olması gibi gelişmelerden ardından Müttefiklerin de Türkiye üzerinde yaptıkları baskı iyice artmaya başlamıştır. Mihver'in düşüşü ve Müttefiklerin yükselmeye başlaması Türkiye'yi de doğal olarak Müttefik devletlerle ilişkilerini geliştirmeye yöneltmiştir. Afrika'da zaferin belli olmasının ardından durumu yeniden değerlendirmek için Roosevelt ve Churchill 12-16 Mayıs 1943'te Washington'da bir araya geldiler. Görüşmelerde Sicilya'ya asker çıkarma konusu konuşulurken "durumunu İtalya'ya göre ayarlayan" Türkiye'nin savaşa katılmasını mümkün kılmak, böylece Almanya'nın

²⁰ Onur Öymen (2002). **Silahsız Savaş**, Remzi Kitabevi, İstanbul, ss. 82-83.

²¹ Öymen (2002). y.a.g.e. ss. 83-84.

kullanımındaki Romanya petrol alan ve tesislerine Türk hava alanlarından saldırıda bulunabilmek ve Balkanlarda ikinci bir cephe açmak konuları da ele alındı. Churchill'in ikinci cephenin Balkanlarda açılma arzusuna karşılık Roosevelt Manş'ta bir çıkarma yapılmasında ısrar ediyordu. Quebec (Kanada) konferansı bu şartlar altında 11-24 Ağustos 1943'te toplandı. Esas amacı Manş çıkarmasının onaylanması olan konferansta Türkiye konusu da ele alındı. Müttefikler yanında savaşa katılması için erken olduğuna, buna karşılık Balkanlarda açılacak yeni bir cephe için gerekli olan Türk havaalanlarının derhal Müttefiklerin kullanımına açılmasına istenmesine karar verildi. Quebec'de ayrıca Türkiye'nin askeri gücüne katkı yapmaya devam edilmesiyle, Türkiye'ye Almanya'ya ihraç ettiği kromu durdurması ve Boğazlardan geçen Alman gemilerini engellemesi gibi konularda baskının arttırılmasına karar verildi.²²

“18 Ekim-1 Kasım 1943 tarihlerinde Moskova'da, ABD, İngiltere ve Sovyet Dışişleri Bakanları, Hull, Eden ve Molotov'un katılımıyla gerçekleştirilen bir toplantıda Türkiye'den savaşa katılmasının ortaklaşa talep edilmesi kararlaştırıldı.”²³ Türkiye, Rusların Türkiye'nin yıpranmasını istediklerinden şüphelenerek bu öneriyi geri çevirmiştir. İlerleyen dönemde Sovyetler taktik değiştirerek, Türkiye'ye baskı yapılmasına gerek olmadığını Türkiye'nin kendi kaderine terk edilmesi gerektiğini söylemeye başlamıştır. Bunun dışında Sovyetler, Balkanlarda ikinci bir cephe açılarak İngiliz ve Amerikan askerlerinin bu bölgeye girme olasılığından rahatsız olduğu için de Türkiye'nin savaş dışı konumunu sürdürmesi gerektiğini düşünüyordu.

İlerleyen dönemlerde müttefiklerin Türkiye'nin Almanya'ya yaptığı krom satışını kesmesi konusunda baskılar artacaktır. Ocak-Şubat 1944 döneminde Türkiye'nin Almanya'ya yaptığı Krom satışı 1943'le kıyaslandığında 13.564 tondan 56.649 tona çıkacaktır ancak yine de bu satış oranı, o dönem için makul olarak kabul edilen 90.000 tonluk sınırın altındaydı.²⁴ Birinci ve İkinci Kahire Konferanslarıyla, Tahran Konferansında da müttefikler genel olarak Türkiye'nin savaşa girmesi yönünde görüş belirtmişlerdi. Ancak Tahran Konferansında Sovyetlerin hesabı

²² Aydın (2008). y.a.g.m. ss. 454-455.

²³ Öymen (2002). y.a.g.e. s. 85.

²⁴ Selim Deringil (1989). **Turkish Foreign Policy During The Second World War: An Active Neutrality**, Cambridge University Press, UK, p. 168.

başkaydı. Stalin tüm baskılara rağmen Türkiye'nin savaşa girmeyeceğini biliyordu. Ancak Türkiye'ye bir teklif daha yapılması gerektiğini düşünüyordu. Bu teklif işini de ona göre İngiltere ve ABD yapmalıydı. Türkiye'nin olumsuz cevabı ABD ve İngiltere'de memnuniyetsizlik yaratacak bu da Sovyetlerin işine gelecekti. Sovyetler, Türkiye ile ABD ve İngiltere'nin arasını bozarak, Türkiye üzerindeki amaçlarına daha rahat ulaşmak istiyordu.²⁵ ABD ve İngiltere savaş sonrasında özellikle İran olaylarından ardından Sovyetlerle olan ilişkilerini gözden geçirmeye karar verecekler ve kısa süre sonra bu ülkeye karşı açıkça cephe alarak Türkiye'nin Sovyetler karşısında yalnız olmadığını ifade edeceklerdir.

Savaşın Avrupa'da sona ermesine 7 hafta kala 19 Mart 1945'de Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, Türkiye Büyükelçisi Selim Sarper'i makamına davet ederek, SSCB'nin 20 yıldır Türk-Sovyet ilişkilerine yön vermiş olan 17 Aralık 1925 Dostluk ve Tarafsızlık (Saldırmazlık) Antlaşmasının süresini uzatmayacağını ve özellikle "İkinci Dünya Savaşında sırasında meydana gelen köklü değişiklikler" nedeniyle, 7 Kasım 1935 tarihli protokol hükümlerine uygun olarak bu anlaşmanın feshini istediklerini bildiren bir nota verdi. Türkiye'nin korktuğu şey nihayet başına geliyordu. Türkiye Sovyetlerin 19 Mart notasına 4 Nisan'da cevap vererek ne gibi önerileri olduğunu sordu ve yeni bir pakt önerdi. Molotov, Sarper'i 7 Haziran'da bakanlığa davet ederek, iki ülke arasında antlaşmanın yenilenebilmesi için iki ülke arasındaki bazı sorunların halledilmesi gerektiğini söyleyecektir. Bu sorunların,

1. Türkiye'nin doğu sınırlarında değişiklik yapılması (Kars ve Ardahan bölgelerinin Sovyetlere terki.)
2. Boğazlarda ortak savunma sağlamak için Sovyetlere üs verilmesi.
3. Montreux'nün yeniden gözden geçirilmesi

olduğu görüşmeden sonra anlaşılacaktır. Aslında bunların tümü daha 1940'da Sovyetlerin Mihver'e katılmak karşılığında Almanya'dan talep ettiklerinin aynısıydı. Görüldüğü gibi Sovyetlerin Türkiye'yle ilgili arzuları konusunda savaş boyunca bir süreklilik vardır.²⁶ Konuyla ilgili bir ABD resmi raporunda, SSCB'nin boğazlara ilişkin talepleri ve buna karşı ABD ve İngiltere'nin tavrıyla ilgili önemli bilgiler bulunmaktadır.

²⁵ Aydın (2008). y.a.g.m. ss. 460-461.

²⁶ Aydın (2008). y.a.g.m. ss. 473-475.

“... ABD ve İngiltere hükümet yetkilileri ülkelerinin görüşlerini değişik zamanlarda birçok kez ifade etmişlerdir. Boğazlar konusundaki anlaşmazlık Türkiye'nin boğazları koruma konusundaki sorumluluklarının ve haklarının korunmaya devam ettiği bir şekilde ve konuya hukuksal açıdan taraf olan devletlerin onayıyla çözülmelidir. Eğer bu bölge ciddi bir saldırıya uğrar ve ya tehdiye maruz kalırsa konu Postdam'da alınan kararlar doğrultusunda Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinde ABD ve İngiltere'nin de katılımıyla yeniden ele alınmalı ve yeni bir geçiş sistemi uygulamaya sokulmalıdır...”²⁷”

Türkiye, kendisine yapılan tüm baskılara rağmen savaşın dışında kalmayı başardı. Savaş sona erdiğinde Türkiye üzerindeki pazarlıklar henüz bitmiş değildi. Hem Avrupa gelişmelerini hem de Uzakdoğu'da devam eden savaşı ele almak için toplanan Postdam Konferansında (17 Temmuz-2 Ağustos 1945) Sovyetler, Boğazlar ve Türkiye ile ilgili taleplerini yine gündeme getirdiler. ABD ve İngiltere savaş esnasında Sovyetlerle başlayan yakın işbirliğinin etkisiyle Sovyet taleplerine açıkça cephe almadılar. Ancak ilerleyen dönemde ABD ve İngiltere'nin Sovyetler ile anlaşmaları noktalarda farklı yorumlamalar nedeniyle sorun çıkacak ve bu da ABD ve İngiltere'nin Türkiye'nin görüşlerine yakınlaşmasıyla sonuçlanacaktır. Aradan geçen süre içerisinde, İngiltere'nin Şubat 1946'da 1939 Üçlü İttifakının halen yürürlükte olduğunu ve saldırıya uğraması halinde Türkiye'ye yardım etme yükümlülüğü bulunduğunu bildiren notu Türkiye'ye iletmesi, ardından daha savaş sürerken ABD'de vefat eden Türkiye'nin Washington Büyükelçisi M. Erteğün'ün naaşının diplomatik nezaketin ötesine geçen bir jestle Türkiye'ye getiren Amerikan zırhlısı Missouri'nin 5 Nisan 1946'da İstanbul limanına demir atması Türkiye'nin savaş sonrası yalnızlığının sona erdiğini gösterecektir.²⁸

Sovyetler savaş sonrasında bir yandan Türkiye ve Yunanistan üzerindeki istek ve girişimleri ile Doğu Akdeniz ve Orta Doğu bölgesinde yayılmaya çalışırken diğer yandan Avrupa'da işgali altında olan bulunan ülkelerde komünist rejimleri yerleştirerek bir Sovyet Bloğu oluşturma çabası içindeydi. Ayrıca Uzak Doğu'da da Sovyet yayılcılığı artmıştı. Dikkat edilirse bu üç yön geleneksel olarak İngiltere'nin hayati ilgi ve çıkar alanlarıdır. Her üç bölge de, İngiltere'nin SSCB'ye karşı 19. yy.'da en hassas noktaları olmuştur. Fakat II. Dünya Savaşı İngiltere

²⁷ Foreign Relations Of The United States, FRUS (1951). Vol. 5, p. 1105.

²⁸ Aydın (2008). y.a.g.m. ss. 475-476.

üzerinde öyle bir tahribat yapmıştı ki, artık İngiltere'nin bu bölgeleri savunmak için SSCB'ye karşı koyacak gücü yoktur ve İngiltere'ye göre, yeniden canlanan Sovyet emperyalizminin karşısına dikilecek tek kuvvet ABD'dir.²⁹ Burada İran olaylarından bahsetmek yerinde olacaktır. İran olayları, İkinci Dünya Savaşı sonrasında soğuk savaşı hızlandıran olaylar arasında en önemlilerinden birisidir. Sovyetler'in savaş sırasında İngiltere ile yaptığı anlaşmaya göre savaş bittikten 6 ay sonra İran'daki Sovyet birliklerinin geri çekilmesi gerekiyordu.³⁰ Ancak Sovyetler bu anlaşmaya uymadı. Bölgede Mahabad Kürt Devletini ve kendisine bağlı bir Azeri devletini kurdurarak komünist ideolojiyi bu iki kukla devlet aracılığıyla İran'a sokmaya çalıştı. ABD'nin bu gelişmelere tepkisi çok sert olmuştur. Bu olaylardan sonra Sovyetler ve müttefikler arasında ipler kopmuş ve ABD hızla Türkiye'ye yaklaşmaya başlamıştır.

Türkiye, II. Dünya savaşı sonrasına birçok sıkıntıyla girecektir. Savaş dönemi boyunca ağırlaşan hayat şartları ve buna bağlı olarak halkın yönetime karşı duyduğu haklı tepki ve güvensizlik, II. Dünya savaşının getirdiği özel şartlardan yararlanarak çok ciddi kazançlar sağlayan zengin burjuvazinin ekonomik hayatta artan tekelci ağırlığı, ve ülkeyi çok uzun bir süredir yöneten CHP'nin yıpranmışlığı Türkiye'nin içeride mücadele ettiği ve çözmesi gereken sorunlardı. Bu dönemde zenginleşen kesim II. Dünya savaşı sonrasında Türkiye'de oluşacak yeni düzenden siyasi pay kapma çabasına girişecektir. Savaşı kazanan ABD'nin de yeni dünya düzeninde "demokrasi" rejiminden yana tavır koymasıyla birlikte Türkiye'de çok partili hayata geçiş süreci başlayacaktır.

Dış politikada ise, ülkeye girmesi gereken dış kaynak ve kredilerin nasıl ve hangi ülke tarafından karşılanabileceği sorusu, artan Sovyet tehdidi, sürekli savaşa hazır halde tutulması gereken büyük bir ordunun masraflarının nasıl karşılanabileceği gibi sorular yönetimi düşündürüyordu. İşte böyle bir ortamda Türkiye-ABD ilişkileri hızlı bir yakınlaşma sürecine girmiştir. Savaştan sonra iki kutuplu bir dünya düzeninin ortaya çıkması ve dünyadaki birçok devletin bu iki kutup etrafında toplanmaya başlaması Türkiye'yi de bir karar verme noktasına getirmişti. Türkiye yüzyıllardır süreklilik arz eden bir ekonomik, siyasi ve askeri ilişkiler ağı içerisinde bağlı

²⁹ Ahmet Aras (2007). **Amerikan Belgelerinde II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye (1945-1950)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, ss. 22-23.

³⁰ Turgay Murat (2006). **Sovyetler Birliğinin Ortadoğu Politikası (1945-1980)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ, s.14.

bulunduğu Batı ülkeleri ile bütünleşme yolunu seçmiştir. Truman Doktrini ve Marshall Planı gibi savaş sonrası ABD tarafından başlatılan askeri ve ekonomik nitelikli düzenlemelerin içerisinde yer alarak, ABD'nin Ortadoğu politikalarında bu ülkeyle sıkı bir işbirliğine giderek ve NATO içerisine dahil olma kararıyla Türkiye üstüne düşen işbirliğinin gerektirdiği somut adımları atmaya başlamıştır.

DP, 14 Mayıs 1950 seçimlerinde iktidara gelmesinin ardından özellikle Ortadoğu krizlerinde ABD ile yakın bir işbirliğine gitmiş, Türkiye dış politikasını Batı'nın bölgedeki hedefleriyle uyumlulaştırma çabası içinde olmuştur. DP iktidarının ABD'yi, Türkiye'nin askeri ve ekonomik açılardan sıkıntıya düştüğü zamanlarda başvurulacak önemli bir askeri ve ekonomik yardım kaynağı olarak görmesi bu ilişkinin süreklilik göstermesinin Türkiye açısından en önemli sebebidir. ABD ise bu dönemde Sovyetler ile birlikte dünya siyaset sahnesinde liderlik mücadelesi veriyordu. Soğuk savaş; Ortadoğu bölgesinde var olan yandaş devletler vasıtasıyla iki süper güç arasında silahlı ve ideolojik bir mücadeleye dönüşmüştü. Bölgede var olan çok önemli petrol ve doğalgaz kaynakları ABD ve Sovyetlerin ilgisine buraya çekmiş bu devletler, bölge devletlerini askeri ve ekonomik yardımlarla kendi taraflarına çekmeye çalışmışlardır.

Savaş sonrası Sovyetlerden İran ve Türkiye'ye yönelen saldırgan davranışlar, Washington'un, Sovyetlerin etkisini dünyanın sadece bir bölümüyle sınırlandırmaya yöneltti. Bunun dışında ABD'nin İngiltere'nin Ortadoğu'da kaybolmaya başlayan etkisini hissetmeye başlaması, Amerika'nın stratejik ilgisinin İngiltere'nin kaybolan etkisi ölçüsünde Ortadoğu'ya yönelmesine sebep olmuştur.³¹ ABD, Türkiye ile olan dostluk ve müttefiklik ilişkilerinin en çok Ortadoğu bölgesinde anlamlandığını düşünüyordu. Bu yüzden DP'nin iktidarda olduğu 1950-1960 arasında meydana gelen Ortadoğu krizlerinde iki devlet çok sıkı bir işbirliğine gitmiştir. Türkiye bu krizlerde ABD'ye verdiği desteğin karşılığını ekonomik ve askeri açıdan, kredi ve yardımlarla almıştır.

³¹ Hüseyin Çakal (2006). **The Origins Of The Cold War In The Middle East : The Turkish Case**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara, pp. 142-143.

1. BÖLÜM: İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASINDA DÜNYA VE TÜRKİYE

Genel sonuçları açısından incelenirse II. Dünya Savaşı dünya genelinde büyük bir tahribata, maddi ve manevi büyük yıkımlara sebep olmuştur. Sadece Sovyetler Birliğinde 27 milyon insan ölmüştür.³² Demokrasi cephesinin savaştan zaferle çıkacağına kesinleşmesiyle beraber savaş boyunca izlediği gerçekçi denge politikasıyla savaşın yıkımından kendisini kurtarmayı başaran Türkiye, müttefik devletlerle ilişkilerini sıkılaştırma yoluna gitmiştir. Savaşı demokrasi cephesinin kazanacağı anlaşılınca Türkiye önce Almanya'ya krom satışını durdurmuş, 2 Ağustos 1944'te Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesmiş, ardından da BM'ye üye olmanın getirdiği bir ön şart olarak Almanya'ya 23 Şubat 1945'te fiilen savaş ilan etmiştir.³³ Türkiye genel olarak müttefik devletlerle ilişkilerini geliştirme çabası içinde gözükmeye başlamıştır. Ancak müttefik devletler ilişkilerin geliştirilmesine başlangıçta Türkiye kadar istekli değillerdi. Savaş boyunca Türkiye'nin savaşa girme konusundaki isteksiz tutumu, savaşın büyük bir bölümünde her iki savaşan grupta var olan ilişkilerinden menfaat sağlamaya çalışması, demokrasi cephesini temsil eden devletlerde Türkiye'ye karşı bir soğukluk yaratmıştı.

İlerleyen dönemde ilişkilerin seyrini uluslararası siyaset sahnesinde meydana gelen ani değişiklikler belirleyecektir. İran olayları, Doğu Avrupa'da ve Balkanlar'da artan Sovyet askeri varlığının Türk Boğazlarına yaklaşmaya başlamasından ABD'nin duyduğu endişe, Ortadoğu'da azalan İngiliz etkisini doldurmak isteyen ABD'nin bölgede kendisine güvenilir bir müttefik aramaya başlaması, müttefiklerin Türkiye'ye yaklaşmasına sebep olacak ve Soğuk Savaş'ın³⁴ başlamasını

³² Haluk Gerger (2006). **ABD-Ortadoğu-Türkiye**, Ceylan Yayınları, İstanbul, s.15.

³³ Haluk Gerger (1999). **Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası Soğuk Savaş'tan Yeni Dünya Düzenine**, Belge Yayınları, İstanbul, s. 34.

³⁴ * Soğuk Savaş kavramı İkinci Dünya Savaşı sonrasında, temelde ABD ve SSCB arasında gelişen düşmanca ilişkileri ve ideolojik çatışmayı tanımlamak için kullanılmıştır. Bu çatışma kendisini açık askeri eylemlerle değil, ekonomik baskı, propaganda ve silahlanma yarışıyla gösterdi. Bu dönem için çoğunlukla Churchill'in 1946'daki "demir perde" konuşması başlangıç, 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılışı ve ya 1991'de SSCB'nin dağılması da bitiş olarak kabul edilmektedir. Nükleer silahlar Soğuk Savaş'ta çok önemli bir rol oynamışlardır. **12 Mayıs 1945:** Churchill'in Truman'a mektubu. "*Rusya üzerine demir bir perde çekilmiştir.*" **Temmuz 1945:** Potsdam Konferansı. Savaş zamanı ittifaklarının sona erışı ve Avrupa'nın iki kampa bölünüşü. **12 Mart 1947:** Truman Doktrininin ilanı. **Temmuz 1947:** George F. Kennan'ın Foreign Affairs dergisinde, Mr. X takma adıyla Sovyet karşıtı bir makalesinin yayınlanması. **1947:** Berlin'de ABD, İngiliz ve Fransız bölgelerinin birleştirilmesi, ortak para uygulaması. **22 Haziran 1948-12 Mayıs 1949:** Berlin Ablukası. **4 Nisan 1949:** NATO'nun kurulması. **1949:** Çin'de komünist güçlerin denetimi ele geçmesi. **29 Ağustos 1949:** SSCB'nin ilk

hızlandıracaktır. Buna karşılık olarak, Türkiye'nin her zamankinden daha çok hissetmeye başladığı Sovyet tehdidi, ülkenin içinde bulunduğu büyük askeri ve ekonomik sıkıntılar Türkiye'yi ABD ve İngiltere ile sıkı bir işbirliğine götürecektir. Bu gelişmelerin sonucunda bilindiği gibi Türkiye Batı Bloğu ile ekonomik, askeri ve siyasi alanlarda çok hızlı bir yakınlaşmaya gitmiştir. Özellikle ittifak içinde lider konumunda olan ABD ile kurduğu ilişkiler diğer blok üyesi ülkelerle kurduğu ilişkilerle kıyaslandığında çok daha üst düzeyde olmuştur.

nükleer bombasını patlatması. **25 Haziran 1950:** Kore Savaşının başlaması. **1954:** SEATO'nun kurulması. **24 Şubat 1955:** Bağdat Paketi'nin kurulması. **Mayıs 1955:** B. Almanya'nın NATO'ya alınması. **Mayıs 1955:** Varşova Paketi'nin Kurulması. **1956:** SSCB'de 20. Komünist Parti Kongresi ve "barış içinde bir arada yaşama ilkesinin benimsenmesi". **1956:** SSCB'de destalinizasyon sürecinin başlaması. **1956:** Macar ayaklanması ve Sovyet müdahalesi. **5 Ocak 1957:** Eisenhower Doktrininin İlanı. **1957:** SSCB'nin Sputnik'i uzayda yörüngeye oturtması. **Mayıs 1960:** ABD U-2 casus uçağının SSCB toprakları üzerinde düşürülmesi. **1961:** Batı ile Doğu Berlin arasında duvar yapılması. **Ekim 1962:** Küba füze bunalımı. **7 Şubat 1965:** ABD'nin Vietnam'da silahlı çatışmaya girmesi. **1968:** Çekoslovakya'daki ayaklanmanın Brejnev Doktrinin ilk uygulaması olarak bastırılması. **1969-1979:** ABD-SSCB SALT I ve SALT II görüşmeleri. **1972:** ABM Antlaşması. **1973:** ABD'nin Vietnam'dan çekilmek zorunda kalması. **1973:** MBFR görüşmelerinin Viyana'da başlaması. **1975:** Helsinki Nihai Bildirisi. **1979:** Afganistan'ın SSCB tarafından işgali. **1980-1981:** SSCB'nin Polonya'ya müdahalesi. **1981:** ABD'nin silahlanma programını hızlandırması. NATO ülkelerinin ABD yapımı Pershing II ve karadan fırlatılan Cruise füzelerini kabul etmesi. **1982-1983:** ABD-SSCB START görüşmeleri. **23 Mart 1983:** Reagan'ın Stratejik Savunma Girişimini (Yıldız Savaşları, SDI) başlatması. **1985:** Mihail Gorbaçov'un SSCB Komünist Partisi Genel Sekreteri seçilmesi. **1987:** INF Anlaşması. **1988:** MBFR'a son verilerek AKKUM'un boşaltılması. **Haziran 1989:** Polonya'da serbest seçimler. **Kasım 1989:** Berlin Duvarının Yıkılması. **Ekim 1990:** İki Almanya'nın resmen birleşmesi. **Kasım 1990:** AKKA Antlaşması. **21 Kasım 1990:** Paris Şartı. **Temmuz 1991:** Varşova Paktına son verilmesi. **17 Eylül 1991:** SSCB'nin Baltık devletlerinin bağımsızlıklarını tanıması. **16 Aralık 1991:** Gorbaçov'un SSCB'nin sona erdiğini ve yerini Bağımsız Devletler Topluluğunun aldığını açıklaması. Funda Keskin, **Soğuk Savaş Kavramı ve Kronolojisi Kutusu**, Baskın Oran (ed.), Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt: I, 13. Baskı, İstanbul, 2008, s. 536.

1.1. Türkiye’yi Çok Partili Hayata Götüren Süreç ve Sonuçları

Bu dönemde Türkiye’nin iç politikasında da ciddi siyasi olaylar yaşanmaya başlanmıştı. Bu siyasi gelişmelerin analizinin iyi yapılabilmesi için II. Dünya savaşı devam ederken Türkiye’de yaşanan ekonomik olaylardan ve bu olayların siyasete olan etkilerinden söz edilmelidir.

“Sanayisi gelişmiş bir ülkede, hele ülke savaş alanı olmamışsa, savaşların üretimi kamçılacağı çok görülür (ABD ekonomisi her iki dünya savaşında da çok büyümüştür). Ama Türkiye gibi temelde tarımsal bir ülkede, çok büyük çoğunluğu köylü olan 1 milyon kadar erkeğin askere alınması tarım açısından yeterince olumsuz bir olguydu. Bunun yanı sıra 1938’de çıkarılmış olan Toprak Mahsulleri Ofisi Kanunu ile 18 Ocak 1940’ta çıkarılan Milli Korunma Kanunu³⁵ hükümleri de ters etki yapınca üretim iyice düştü ve bir yandan çiftçi tahılını karaborsaya vermeye başlarken, diğer yandan da 1945’e gelindiğinde tarımsal üretim 1939 düzeyinin % 40’ına indi. Tarımın yanı sıra imalat sanayi de darbe yedi. Devletin yaptığı planlamalar sonucunda 1932-1939 döneminde 2 katına çıkan sanayi üretimi savaş süresince hızla düştü ve 1945’te, 1932 üretiminin yalnızca % 20 kadar yüksekliğiyle gerçekleşebildi. Ekonomideki kötü gidişat, yalnızca arz-talep dengesinden değil yöneticilerin yeteneksizliğinden de kaynaklanıyordu. 1941’de % 38,5 olan enflasyonun 1942’de birdenbire % 93,7’ye fırladığı görülecektir. Bu durum yeni ticaret bakanının, seçim bölgesi Ege’ye gidip, o güne kadar bin bir güçlkle dizginlenen fiyatların serbest bırakılacağını halka hissettirmesi üzerine ortaya

³⁵ * Milli Koruma Kanunu (MKK), bürokrasiye olağanüstü bir savaş ekonomisi yürütme yetkisi veren önlemler getiriyordu. Üretilen mal miktarı hükümetçe saptanabilecek, devlet fabrikalara ve madenlere el koyabilecek, üretim ve dağıtımını sağlayabilecek, bütün fiyatları denetleyebilecek, sıkıyönetim ilan edip mülk zaptedebilecekti. Oysa uygulamada, bu hükümlerin yerine, yasanın özel girişime yardımcı olan hükümlerinin (kredi vermek, mallarını satın almak, kazancı garantilemek vb.) ve dar gelirlilerin haklarını kısıtlayan hükümlerin (zorla çalıştırma, işçilerin işlerinden ayrılması yasağı, tatil günlerinin ve sabit çalışma saatlerinin kaldırılması, vb.) egemen olduğu görüldü. Tarım alanında ise yasa ekilen her 40 dönüm arazi için 1 çift öküzü milli müdafaa yükümlülüğü dışında bırakılmaktaydı. Yani, arazisi 40 dönümden az olan köylü çift hayvanlarını devlete vermek zorundaydı. Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO) Kanunu ise köylüyü korumak ve kamu tüketimi için ürün biriktirmek amacıyla kurulmuştu. Ama MKK’yla birleşince fakir köylüyü daha da ezdi. Çünkü bütün amaç üretimi arttırmak ve kentler ile orduyu beslemek olduğundan, üreticinin tahıl piyasadan çok düşük olan 5 kuruş fiyatından zorunlu alıma tabi tutuldu. Bu arada büyük toprak sahipleri hem tahıl karaborsaya intikal ettirebildiklerinden hem de savaş nedeniyle değerlenen pamuk gibi tahıl dışı ürünlerini satabildiklerinden büyük sermaye birikimi sağlarken küçük ve orta dereceli gelir sahibi köylü fukaralaştı. Baskın Oran (2008). **Milli Koruma Kanunu ve TMO Kanunu Kutusu**, Baskın Oran (ed.) Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, cilt I, 13. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 389.

çıkıyordu. Fiyatlar bir anda alabora oldu. Örneğin buğday 13,5 kuruştan 100 kuruşa, zeytinyağı 85 kuruştan 300 kuruşa, balmumu 70 kuruştan 380 kuruşa fırladı.³⁶”

“11 Kasım 1942 tarihli Varlık Vergisi Kanunu³⁷ ise, vurguncu ticaret burjuvazisini vergilendirmek için getirilmişti. Fakat uygulamada uluslararası ortamın ırkçı niteliğinden fazlasıyla etkilendiği görüldü. Bu uygulama bir yandan yeni sınıfı CHP’ye düşman edecek, bir yandan da Türkiye’nin uluslararası alanda günümüzde bile şiddetli eleştiri almasına yol açacaktır. Oysa bütün bu uygulamalar için fazlasıyla geç kalınmıştı. Yeni sınıf bunlarla dizginlenemeyecek kadar güçlenmişti. Nitekim, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu uygulanmadığı gibi Demokrat Parti’nin kurulmasına yol açacaktır. Köy enstitülerinde ise, önce 1947’de programları değiştirildi, sonra da 1951’de normal okul haline getirildi ve 1954’te kapatıldılar; Varlık Vergisi uygulaması ise Mart 1944’te kaldırıldı, ödenmemiş tutarların izlenmesinden de vazgeçildi. Savaş sonundaki Sovyet taleplerinin yarattığı olumsuz havadan da yararlanarak, Türkiye’nin Batı kampına girmesine güçlü bir destek

³⁶ Baskın Oran (2008). **Savaş Kaosunda Türkiye : Görelî Özerklik-2**, Baskın Oran (ed.) Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, cilt 1, 13. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 388-400.

³⁷ * Dönemin İstanbul defterdarının anlatımıyla Varlık Vergisi 1- Devlete kaynak bulmak 2- Piyasadan para çekip enflasyonu frenlemek 3- Özellikle azınlıklardan oluşan karaborsacıların ve stokçuların ihtikarını (aşırı karlanmalarını) ağır vergiler ve zorunlu borç almalarla emmek için çıkarılmış bir servet vergisidir. Vergilendirilmemiş olan büyük gelir ve servet üzerinden bir defaya mahsus olarak taktiren alınır, imtiyazı temyizi yoktur, 15 gün içinde belirlenir, 15 gün içinde tahsile gidilir; bu süre yüksek bir faiz uygulanarak 15 gün daha uzatılabilir. Vergilerini 30 gün içinde ödemeyen yükümlüler tutuklanabilir, çalışma kamplarına gönderilebilir, buradan alacakları ücretlerin yarısı borçlarına mahsup edilir. (100.000 lira borçla gidenler bu borcu 250 yılda ödeyebilir), hiçbir dava hakkı tanımaksızın mülkleri haciz konup satılabilir. Yasanın metninde gayrimüslim sözcüğü geçmediği halde, uygulama özellikle azınlıkları hedef aldı. Uygulamada yükümlüler, Maliye Bakanlığının belirlediği 4 gruptan birine göre vergilendirildiler: M Grubu (Müslümanlar) takdir edilen matrahın (vergiye esas alınan miktarın) % 12,5’ini, G grubu (gayrimüslimler) % 50’sini, D grubu (dönmeler) % 25’ini, E grubu (ecnebler) % 12,5’ini ödemekle yükümlüydü; çiftçiler de % 5 ödeyecekti. Verginin tarhında ayrımcı davranıldı. Örneğin, Beyoğlu’nda mağaza kepengini yağlayan bir Yahudi “yağcı”, İzmir’de kavanozda şeker satan bir gayrimüslim mahalle aktarı “pastane” olarak vergilendirildi. Sonuçta gayrimüslimler Müslümanların 10 katı, dönmeler de 2 katı vergi ödediler. Nüfusun % 5,5’inden verginin % 20’si istenmiş oldu. Ödemeyenlerden, tümü gayrimüslim ve çoğu Yahudi olmak üzere, 1400 yükümlü Aşkale (Erzurum) çalışma kampına taş kırmaya gönderildi. Bunun üzerine, ödeme süresini kaçırma korkusuna kapılan yükümlüler, taşınmaz fiyatlarının hızla düştüğü bir ortamda işyerlerini, evlerini ve hatta şahsi eşyalarını sattılar. Alıcıları, savaş içinde sermaye birikimi yapmış olan Müslüman tüccar ve Anadolu eşrafi oldu. Sonuçta, din ve ırk ayrımcısı bir uygulama olarak ortaya çıkan Varlık Vergisi, gayrimüslimler açısından ekonomiden tasfiye edilme operasyonu; devlet açısından, Lausanne’dan ve 11 Haziran 1932 yasasından sonra “iktisadî millileştirme”nin üçüncü aşaması; sınıfsal açıdan, Türk burjuvazisinin ilk büyük “yok pahasına sermaye edinme” fırsatı (bu türden ikinci büyük fırsat, 1990’larda devreye girecek olan özelleştirmelerle ortaya çıkacaktır) ; İstanbul açısından, gayrimüslimlerin yerini Anadolu toprak ağasının ve tüccarının alması; Türkiye açısından “paranın el değiştirmesi” olarak özetlenebilir. Baskın Oran (2008). **Varlık Vergisi Uygulaması Kutusu** Baskın Oran (ed.) Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1, 13. Baskı, İstanbul, s. 398.

verecek olan yeni sınıf, uluslararası ekonomiye eklemelenmeyi sınıfsal güçlenmesinin ön koşulu olarak görecektir, Marshall Planını heyecanla karşılayacaktır.³⁸” “Türk burjuvazisi, başlaması artık kaçınılmaz görünen Soğuk Savaş’ı aynı zamanda emek ile sermaye arasındaki, bir tür “uluslararası iç savaş” olarak da algılamıştır.³⁹” Kötü yönetim ve savaş yıllarında yaşanan büyük ekonomik sıkıntılar halkı rejime yabancılaştırdı. CHP’ye karşı büyük bir hoşnutsuzluk meydana geldi ve halk yeni bir arayış içerisine girdi.

CHP hükümeti değişen yeni koşullardan habersiz değildi. 1945-1950 arası dönemde değişen koşullar parti yönetiminde ele alınmaya başladı. İlk anlamlı hareket olarak politik partilerin faaliyetlerin kısıtlanması ile ilgili yasaklar gevşetildi. Yeni kurulan partiler içerisinde yükselişe geçen ve diğerlerini geride bırakan parti Demokrat Parti oldu. Tek partili sistem kendisini çok yapı bir sisteme dönüştürüyordu ancak bununla birlikte yasal sistem komünizm ve din üzerinden siyaset yapan partilerle ilgili baskı ve yasakları sıklaştırılıyordu.⁴⁰ “İşte böyle bir ortamda halk tepkisini ilk önce 1946 seçimlerinde, ama asıl 14 Mayıs 1950’de CHP’nin rakibi Demokrat Parti’yi (yani, Menderes tarafından temsil edilen büyük toprak sahipleri ile Bayar tarafından temsil edilen ticaret burjuvazisinin ABD yanlısı koalisyonunu) oylarıyla iktidara getirerek ortaya koyacaktır.⁴¹”

³⁸ Oran (2008). y.a.g.m. ss. 392-393.

³⁹ Gerger (1999). y.a.g.e. s. 50.

⁴⁰ Henry Dodd (1969). **Politics and Government in Turkey**, Manchester University Press, UK, p. 24.

⁴¹ Oran (2008). y.a.g.m. s. 391.

1.1.1. Dörtlü Takrir ve Demokrat Parti'nin Kuruluşu

“Meclis içerisinde yaşanan tartışmaların doğurduğu muhalif havadan ve İnönü'nün 19 Mayıs 1945'deki çok partili hayatı destekler konuşmasından güç alan parti içi muhalefet Celal Bayar'ın da dediği gibi uzun süredir aralarında görüşüp şekillendirdikleri fikirlerini 7 Haziran'da CHP Meclis Grup Başkanlığı'na “Dörtlü Takrir” başlığı altında sundular. Celal Bayar (İzmir), Adnan Menderes (Aydın), Fuat Köprülü (Kars) Refik Koraltan'ın (İçel) imzalarını taşıyan bu önerge genel itibariyle değerlendirildiğinde ülkede ve parti içinde siyasal liberalleşmeyi talep ediyordu. “Birincisi bankacı ve iktisatçı, ikincisi hukukçu ve çiftçi, üçüncüsü profesör, dördüncüsü ise hukukçu” olan bu milletvekilleri önergelerinde milli hakimiyetin tek tecelli yeri olan Büyük Millet Meclisi'nde hakiki bir murakabenin sağlanmasına demokratik müesseselerin serbestçe doğup yaşamasına engel olan ve anayasanın halkçı ruhunu takyit eden bazı kanunlarda değişiklik yapılmasını ve parti tüzüğünde de yine bu maksatların icrasını teklif ediyorlardı. Bütün dünyanın demokrasi yolunda hızla ilerlediği belirtilen ve Türkiye'nin de bu akımdan ayrı kalamayacağı vurgulanan önerge daha çok parti içinde serbest ve özgür tartışma olanağı yaratmaya yönelik bir amaç taşıyordu. Bunun yanı sıra önergede tüm ülkede siyasal liberalleşme gereği de açıklanmaktaydı. İçinde barındırdığı liberal söylem ile örgütlü siyasal muhalefetin başlangıç simgesi haline gelecek olan dörtlü takririn tam metninde şu sözler bulunuyordu.⁴²”

“CHP Meclis Grubu Yüksek Başkanlığına,

Daha ilk kuruluşundan beri Türkiye Cumhuriyeti'nin ve CHP'nin en esaslı umdesini teşkil eden demokrasi prensiplerine inanmış ve Türk milletinin ancak bu prensiplerin tamamıyla tatbiki sayesinde refah ve saadete kavuşacağı kanaatine bağlanmış olan vatandaşların bütün memlekette ve bilhassa partimiz mensupları arasında en büyük ekseriyeti teşkil ettikleri şüphesizdir. İşte bu kanaatledir ki milletçe özlenen bu amacın gerçekleşmesi için lüzumlu gördüğümüz tedbirleri partimizin meclis grubuna arz ve teklif etmeyi borç aldık.

Atatürk'ün ölmez adına bağlı olan ve mukaddes Kurtuluş Savaşından doğan Türkiye Cumhuriyeti ilk Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile dünyanın belki en demokratik

⁴² Beral Alacı (2006). **Demokrat Parti Kongreleri, Bildirileri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, s. 16.

anayasasını meydana getirmiş ve bu sayede gerek ferdi hürriyetleri, gerek milli murakabeyi en geniş surette sağlamak imkanlarını vermişti.

Memleketi ortaçağdan kalma bir takım zararlı müesseselerden koruyabilmek ve irticayı kaldırmak maksadıyla 1925'den sonraki yıllarda siyasi hürriyetlerin bazı takyitlere uğratıldığını biliyoruz. Lakin Türkiye Cumhuriyeti Devleti Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun demokratik ruhuna daima sadık kalmış ve cumhuriyetin kurucusu Büyük Atatürk bunu tamamıyla demokratik bir şekle ulaştırmak idealinden ölünceye kadar ayrılmamıştı.

Burada izahına lüzum görmediğimiz türlü sebeplerden dolayı muvaffakiyetsizlikle neticelenen Serbest Fırka tecrübesi bu maksatla yapılmış bir hareketti. Bu talihsiz tecrübenin uyandırdığı tepkiler neticesinde siyasi hürriyetlerin yeni bir takım tahditlere uğratıldığı inkar edilemez. Bununla beraber cumhuriyet idaresinin her şeye rağmen demokratik tekamül yolunda ilerlemek istediğini gösteren teşebbüsler de vardı. Büyük Millet Meclisi seçimlerinde müstakil mebuslara gittikçe daha artacak bir nispette yer ayrılması tecrübesini buna bir delil olarak zikredebiliriz.

II. Dünya Savaşı'nın belirmeye başlaması ve harp tehlikesinin memleketimizi daimi bir tehdit altında bulundurması pek tabii olarak siyasi hürriyetleri bir kat daha tahdide sebep olmuş ve bu suretle Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun demokratik ruhundan biraz daha uzaklaşmıştı. Gerçi Cumhuriyet Halk Partisi içinde ayrıca bir Müstakil Grup teşkili milli murakabe işinin daha esaslı bir şekilde sağlanması ve tek parti usulünden doğan zararların karşılanması yolunda bir tecrübe olmakla beraber kuruluşundaki gayri tabilik dolayısıyla bundan da müspet bir netice alınmadığını görüyoruz.

Bütün dünyada hürriyet ve demokrasi cereyanlarının tam bir zafer kazandığı demokratik hürriyetlere riayet prensibinin milletlerarası teminata bağlanmak üzere bulunduğu şu günlerde memleketimizde de Cumhurbaşkanı'ndan en küçüğüne kadar bütün milletin aynı demokratik ülküleri taşıdığından şüphe edilemez.

Uzun asırlardan beri müstakil bir devlet olarak yaşayan Türkiye'de hatta okuma yazma bilmeyen vatandaşların bile siyasi hürriyetlerini şuurla kullanacak bir seviyede buldukları inkar edilemez bir hakikattir. Okuyup yazma bilmeyen köylüler arasında bile dünyanın en değerli idare ve siyaset adamlarını yetiştirmiş

olan milletimizin, bilhassa cumhuriyet idaresinin kuruluşundan beri yapılan büyük hamleler neticesinde, bundan yirmi yıl evveline nispetle çok yüksek bir seviyeye erişmiş bulunduğu övünülecek bir gerçektir.

İşte, bir taraftan iç hayatımızdaki bu mesut tekamülün yarattığı siyasi olgunluk, diğer taraftan bugünkü medeniyet dünyasının umumi şartları daha ilk Teşkilat-ı Esasiye kanunumuzda hakim olan demokratik ruhu bugünkü siyasi hayat ve teşkilatımızda kuvvetle tecelli ettirmek zamanı geldiği kanaatine bizi sevk etmiş bulunuyor. Bunun bir an evvel gerçekleşmesi yönündeki düşüncelerimizi şöyle hülasa ediyoruz:

1. Milli hakimiyetin en tabii neticesi ve aynı zamanda dayanağı olan meclis murakebesinin anayasamızın yalnız şekline değil ruhuna da tamamıyla uygun olarak tecellisini sağlayacak tedbirlerin aranması,

2. Yurttaşların siyasi hak ve hürriyetlerini daha ilk Teşkilat-ı Esasiye kanunumuzun gerektirdiği genişlikte kullanabilmeleri imkanının sağlanması,

3. Bütün parti çalışmalarının yukarıdaki esaslara tamamıyla uygun bir şekilde yeni baştan tanzimi.

Muhterem milletvekili arkadaşlarımızın yüksek tasviplerine sunduğumuz bu teklifimizle daha ilk kuruluşundan beri milli hakimiyet gayesine erişmeyi onu gerçekleştirmeyi hedef tutan Cumhuriyet Halk Partisi'nin ve bütün Türk milletinin yüksek arzularına tercüman olduğumuza Atatürk'ün idealine sadık kaldığımızla tamamıyla inanmış bulunuyoruz.

Cumhurbaşkanımızın 19 Mayıs 1945 tarihli nutuklarında: "Siyaset ve fikir hayatımızda demokrasi prensiplerinin daha geniş bir ölçüde hüküm süreceği" hakkındaki ifadeleri, bu teklifimizin vakitsiz ve yersiz olmadığı hakkındaki inancımızı büsbütün kuvvetlendirmiştir.

Milletimizin bütün kuvvet ve iradesini temsil eden Büyük Millet Meclisi Parti Grubu arkadaşlarımızın Türkiye Cumhuriyeti'ne ve Türk milletine dünya demokrasileri arasında şerefli bir mevki sağlayacak olan bu teklifi kendi öz düşüncelerinin bir ifadesi gibi telakki edeceklerinden asla şüphe etmediğimizi bir defa daha tekrar eder ve bu takririmizin açık oturumda müzakeresini saygılarımızla rica eyleriz"⁴³

⁴³ Alacı (2006). y.a.g.t. ss. 16 -19.

“Dörtlü Takrir 12 Haziran 1945 tarihinde CHP içinde yapılan 7 saatlik bir toplantının ardından reddedildi. 13 Haziran 1945 tarihinde CHP meclis grubundan yapılan açıklamada bir bildiriyle takririn neden reddedildiği açıklanmıştır. Bu bildiriye “kanunlarda değişiklik, usulü dairesinde bir teklif ile, tüzük tadilatı ise kurultayda yapılabilir. Grupta yürütülmesine imkan ve lüzum yoktur” denmekteydi. Bu gelişmelerden sonra CHP ile muhalifler arasında yollar yavaş yavaş ayrılma noktasına geliyordu. Adnan Menderes ve Fuat Köprülü muhalefetlerini en açıktan gösteren isimlerdi. Ahmet Emin Yalman’ın liberal ve Amerikan yönelimli Vatan gazetesi ve Zekeriya-Sabiha Sertel’in solcu Tan gazetesi “Dörtleri” desteklemeye başladı. Kısa süre içerisinde CHP’nin yayın organı Ulus ile Vatan arasında çok sert bir yazı düellosu başladı. Ulus gazetesi başyazarı Falih Rıfkı Atay Ulus’ta 18 Ağustos’ta başladığı ve üç gün üst üste yazdığı makalelerinde dörtlü takriri veren milletvekillerini hedef alıyordu. Atay’ın sert yazılarına yanıt 25 Ağustos 1945 tarihinde Fuat Köprülü’den geldi ve iki taraf arasında gerginlik artmaya başladı. “Açık Konuşalım” adlı yazısında Köprülü, Falih Rıfkı Atay’a yirmi yıldan beri parti içinde bulunan ve partiyi içeriden fethetmek isteyen gizli muhaliflerin adını açıklamasını öneriyor bu açıklamayı yapmazsa “korkak bir yalancı” durumuna düşeceğini söylüyordu. Karşılıklı suçlamalar bu şekilde devam ederken muhalif olan bazı isimler de yaşanan gerginlikteki yerlerini almaya başlayacaklardır.⁴⁴”

CHP içerisindeki parti içindeki muhalefete karşı gösterilen bu sert tutum demokrasiye geçiş sürecini hızlandıracaktır. Meclis oturumunda dörtlü takriri kaleme alan vekillere yönelik yapılan sert eleştiriler esnasında takrirci vekillerden verdikleri yazıyı geri çekmeleri istenmiştir. Bu konuda tereddüde düşen ve ayağa kalkarak takriri geri çekme düşüncesine kapılan dava arkadaşı Fuat Köprülü’yü engelleyen merhum Celal Bayar : “*Biz verdiği yazıyı geri çekecek adamlar değiliz*” diyerek onu yerine oturtmuştur.

“21 Eylül 1945 günü tarihinde toplanan CHP divanı, yapılan toplantı neticesinde “Aydın milletvekili Adnan Menderes ile Kars milletvekili Fuat Köprülü’nün hareket ve faaliyetlerinin CHP’nin hareket ve faaliyetlerine zıt görüldüğünden bu iki milletvekilinin CHP ile olan ilgilerinin oybirliği ile kesilmesine” karar vermiştir. CHP’nin çeşitli gerekçeler ileri sürerek aldığı ve

⁴⁴ Alacı (2006). y.a.g.t. ss. 19 -21.

uygulamaya koyduğu bu karara İzmir milletvekili Celal Bayar'dan 6 gün sonra çok sert bir cevap geldi. Celal Bayar hiçbir gerekçe göstermeden İzmir milletvekilliğinden istifa etti. Refik Koraltan 2 Ekim'de Vatan gazetesinde Menderes ve Köprülü'nün ihracının parti tüzüğüne aykırı olduğunu ifade etti. Bu ifade de onun partiden ihraç edilme sürecini hızlandırdı ve Refik Koraltan'da 27 Kasım 1945 tarihinde CHP'den ihraç edildi. Koraltan'ın ihracından kısa bir süre sonra Dörtlülük Takrircilerin CHP bünyesindeki son ismi olan Celal Bayar'da 3 Aralık 1945 tarihinde CHP'den istifa ettiğini açıkladı.⁴⁵ Bundan sonra partiden ihraç edilen bu vekiller sık sık bir araya gelecekler ve nasıl bir yol takip edeceklerini tartışacaklardır. Yapılan tartışmalar sonrasında yeni bir partinin kurulmasının en doğru tercih olacağına karar verilecektir.

Yeni bir partinin kurulacağına dair ilk açıklama 4 Aralık 1945'de geldi. Muhalif hareketin lideri konumunda olan Celal Bayar basına verdiği bir demeç ile yeni bir partinin kurulacağını resmen ilk kez kamuoyuna duyurmuş oldu. Yeni bir partinin kurulması çalışmalarının resmen açıklanmasının ardından basında yeni partinin adının ne olacağı konusunda bazı tahminler yer alıyordu. “Demokrat Halk Partisi”, “Kemalist Demokrat Parti”, “Köylü ve Çiftçi Partisi” “Milli Demokrat Parti” ve “Demokrat Parti” bu isimlerden bazılarıdır. Partinin adı ile ilgili en önemli açıklamalardan biri de Ahmet Emin Yalman'dan geldi. Yalman 3 Aralık 1945 tarihli Vatan'da “Yeni Bir Parti Kurulurken” başlıklı yazısında, ABD'de 1825 yılında liberal görüş yanlılarının kurdukları Demokrat Parti'den ilham alınarak, yeni partinin adının Demokrat Parti olmasını önerdi ve Bayar'la beraber bu isim üzerinde durduklarını yazdı. Yapılan görüşmeler sonucunda partinin adının Demokrat Parti olmasına karar verildi. Partinin programının İçişleri Bakanlığı'na verilmesinin ardından 7 Ocak 1946 günü saat 16:00'da yapılan bir basın toplantısı aracılığıyla DP'nin kuruluşu basına en yetkili ağızlardan bildirilmiştir.⁴⁶

7 Ocak 1946'da Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes tarafından kurulan Demokrat Parti, 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan seçimlerle iktidara geldi. “Beyaz İhtilal” olarak adlandırılan bu seçimden sonra girdiği bütün seçimleri kazanan DP iktidarı döneminde siyaset seçkinlerin uğraşı olmaktan çıkıp geniş halk kitlelerine ulaştı. Bu durum Türk siyasi kültürüne olumlu

⁴⁵ Alacı (2006). y.a.g.t. s. 26.

⁴⁶ Alacı (2006). y.a.g.t. ss. 27-28.

etkide bulunurken aynı zamanda bürokratik-baskıcı devlet geleneğinin yumuşaması ve milli bir ticaret-sanayi burjuvazisinin doğması sağlandı. Tarım reformu, barajlar ve hidroelektrik santraller, eğitim ve ulaşım hizmetlerinin yaygınlaştırılmasının sonucu olarak siyasi yapının katı kalıpları yıkıldı ve Türkiye, tarihinin en önemli değişimini yaşadı.⁴⁷ DP idaresindeki Türkiye, kısa bir zamanda ülkeye dönem değil çağ atlatan bu gelişmeleri kendi içerisinde yaşarken Batılı güçlü devletlerle kurmayı başardığı yakın dostluk ilişkileri ülke içinde yaşanan bu gelişmelerin devam etmesine ekonomik açıdan katkı ve destek sağlayacaktır.

“CHP geçmişteki imajını değiştirmek, demokratik bir kimlik edinmek için 1946 seçimlerine yepyeni bir yapıda girmek istemiştir. CHP kendi bünyesinde, devletin yapısında ve demokratikleşme doğrultusunda bir takım değişiklikler yapmıştır: İsmet İnönü'nün değişmez genel başkanlığı kaldırılmış, çoğunluk sistemine dayalı tek dereceli seçim sistemi getirilmiş, üniversitelere idari ve bilimsel özerklik veren kanun kabul edilmiş, basın kanununun gazete kapatma yetkisini hükümete veren 50. maddesi kaldırılarak bu yetki mahkemelere devredilmiştir.⁴⁸” Yaptığı bu değişikliklerle demokrat bir imaj çizmeye çalışan CHP, aynı demokratlığı seçim sandığının başında gösterememiştir. 1946 seçimleri açık oy, gizli sayım yöntemiyle seçmene yönelik baskı atmosferi içerisinde gerçekleştirilmiş ve Türk siyasi tarihine “sopalı seçimler” olarak geçmiştir.

Demokrat Partililer seçim dönemi boyunca, kanunlara riayet etmeye çok dikkat etti. Büyük mitingler yapıyorlar, fakat bunların sakın bir şekilde geçmesi için büyük gayret gösteriyorlardı. Kendilerine baskıda bulunan idareciler olunca, bunları mahkemeye vermekle yetiniyorlardı. Yine de, bazı olayları önlemek mümkün olmadı. İzmir'in bir köyünde bir DP ocağı yönetim kurulu üyesini yaraladılar. Ondan daha vahim olmak üzere, Aydın'da seçimden 48 saat önce bir DP ocak başkanı, bir öğretmen ve Adnan Menderes'in çiftlik kahyası “öldürüldü”.⁴⁹ DP mensuplarına yönelik saldırılar ülkeye getirildiği söylenen sözde demokrasinin kalitesini ortaya koymaktadır.

⁴⁷ M. Serhan Yücel (2006). **Türkiye'nin Siyasal Partileri, 1859-2005**, Alfa Kitap, İstanbul, s. 29.

⁴⁸ H. Bayram Kaçmazoğlu (1988). **Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları**, Birey Yayıncılık, İstanbul, s. 26

⁴⁹ Cem Eroğul (2003). **Demokrat Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Kitabevi, Ankara, ss. 35-36.

“21 Temmuz’da, seçim için aniden durulan fırtına, seçimlerin ertesinde daha da şiddetlendi. Sebebi, seçimin muhalefette büyük bir hayal kırıklığı yaratmış olmasıydı. Demokrat Parti, 465 milletvekilliği için 273 aday göstermişti. Bunların sadece 62’si seçilebildi. “Oysa Demokratların bundan çok daha büyük bir desteğe sahip oldukları aşikardı.” Zaten seçimlerin hemen ardından, yapılan usulsüzlükler ve baskılar hakkında raporlar yağmaya başladı. Demokrat Parti, daha sonuçlar belli olmadan İnönü’ye bir telgraf çekerek haksızlığın düzeltilmesi yolunda müdahale etmesini istedi. Bu itirazlar fayda etmedi ve seçim sonuçları ilan edildi. Bunun üzerine Demokratlar, bir dizi seçimi protesto mitingi düzenlediler. İlki kırk bin kişinin katılımıyla İzmir’de yapıldı. İki gün sonra on bin kişi Bursa’da toplandı. Seçimi kazanıp Ankara’ya gelen Mareşal ise kırk bin kişi tarafından karşılandı. Arkasından Konya’da, Adana’da ve Ankara’da peş peşe büyük mitingler yapıldı. Halk Partisi bunları sınırlı bir sessizlik içinde izlemekle yetindi. Ancak İstanbul’da sıkıyönetimin kendisine verdiği imkanları kullandı. Celal Bayar’ın şiddetli bir protestosunu yayınlayan Yeni Sabah ve Gerçek gazeteleri sıkıyönetim kararıyla kapatıldı.”⁵⁰ Basın kanununun gazete kapatma yetkisini hükümete veren 50. maddesinin 1946 seçimlerinden önce mahkemelere devredildiğinden bahsetmiştik. Sıkıyönetim Kanunları doğrultusunda gazete kapatma hukuksal doktrinde kanuni olmakla ve suç teşkil etmemekle beraber, hükümetin muhalif eylem ve söylemlere karşı ne kadar tahammülsüz olduğunu ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir. Ayrıca Sıkıyönetim Kanunlarının bu tahammülsüzlüğün yansımalarını ortaya koymada araç olarak kullanılması da akıllarda tutulması gereken bir husus olmalıdır.

⁵⁰ Eroğul (2003). y.a.g.e. ss. 36-37.

1.1.2. Demokrat Parti'nin Dış Politika Yaklaşımı

Demokrat Parti tüzüğü'nün 18. Maddesinde dış politikayla ilgili olarak şu ifade yer almıştır; *“Dış politikamız, milletlerin hukuk eşitliğine, milletlerarası siyasi, iktisadi ve kültürel işbirliğine, kollektif güvene, iyi komşuluk münasebetleri esasına dayanmalıdır. Milli varlığın ancak milli kuvvetle korunabileceği kanaatine bağlı kalmakla beraber, milletler birliği gayesini hedef tutacak barışçı ve açık bir dış siyasetin, memleket menfaatlerine en uygun ve realist yol olduğuna inanıyoruz”*.⁵¹

Bu çerçevede DP'nin kurmuş olduğu hükümetleri ve bu hükümetlerin programlarındaki dış politika yaklaşımlarını şu şekilde sayabiliriz;

22 Mayıs 1950'den 9 Mart 1951'e kadar görev yapan I. Menderes hükümetinin hazırlamış olduğu programda dış politika esasları şu şekilde ifade edilmiştir: *“...Bu gün herhangi bir partinin değil bütün milletlerin müşterek kanaatinin bir ifadesi olan dış siyasetimiz hakkında fazla bir şey söylemeye ve BM idealine olan samimi bağlılığımızı tekrara lüzum görmüyoruz. Geleneksel İngiliz ve Fransız ittifakına ve Birleşik Amerika ile en sıkı dostluk ve işbirliğine dayanan, dostluklarına daima sadık kalan, uzak-yakın ve büyük-küçük bütün milletlerin istikbal ve toprak bütünlüklerine her zaman hürmetkar olan dış siyasetimizin barışçı mahiyeti bütün dünyaca malumdur. Truman Doktrini ve Marshall yardımıyla bu barışçı siyaseti desteklediğinden dolayı kendisine milletçe samimi şükran hisleri beslediğimiz büyük dostumuz Birleşik Amerika ile, büyük müttefikimiz İngiltere ve Fransa ile siyasi, iktisadi, kültürel münasebetlerimizi, samimi ve anlayış havası içinde her gün daha kuvvetlendirmek en büyük emelimizdir.*

Bu arada, dünya barışı için sahip olduğu önem her gün daha iyi anlaşılan Doğu Akdeniz güvenliğini maddi ve manevi bakımdan korumak ve kuvvetlendirmek için, bir taraftan büyük dostlarımız ve müttefiklerimizin dikkat ve alakalarını bu mesele üzerine çekmek, diğer taraftan da kendilerine sıkı dostluk bağları ile bağlı bulunduğumuz Yakın Doğu devletleriyle daha sıkı münasebetler kurarak bu bölgede adalet ve anlayış esaslarına dayanan samimi bir dostluk dayanışması yaratmak lüzumunu duymaktayız. Kanaatimize göre, bu sonucun hızla elde edilmesi yalnız bu

⁵¹ Fadime Bektaş (2006). **Demokrat Parti'nin Ortadoğu Politikası**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, s.21.

bölgelerin değil Ortadoğu devletlerinin güvenliği bakımından büyük önem taşımaktadır”⁵²

Görüldüğü gibi I. Menderes hükümeti programında daha çok güvenlik kaygıları ön plandadır. Batılı büyük devletlerle kurulup güçlendirilmeye çalışılan siyasi bağlara vurgu yapılmıştır. Bu doğrultuda NATO’ya girmek için ilerleyen dönemde büyük çaba harcanacaktır.

9 Mart 1951 ile 17 Mayıs 1954 yılları arasında görev yapmış olan II. Menderes hükümetinin dış politika esasları şu şekildedir; “... *Bir taraftan eski dostlarımız İngiltere ve Fransa ile aramızdaki ittifakımızı, diğer taraftan dostumuz Birleşik Amerika ile her gün daha da meydana çıkan samimi işbirliğimiz, dış siyasetimizin iki önemli unsuru sayılmaktadır...*”⁵³

ABD, İngiltere ve Fransa olan işbirliğine büyük vurgu yapılması özellikle bu devletlerin Orta Doğu’ya yönelik bakış açılarıyla Türkiye’nin bakış açısının yakın zaman önce benzerlik kazanmasından kaynaklanmaktadır.

17 Mayıs 1954 ile 9 Aralık 1955 yılları arasında görev yapan III. Menderes hükümetinin dış politika açıklaması şu şekildedir; “... *Bu gün yalnız dost ve müttefiklerimiz değil, iyi niyet sahibi, sulh ve hürriyet taraftarları bütün milletler bizim dört yıldan beri takip ettiğimiz azimli, realist, yapıcı siyasetimizi anlamakta, bize itimat etmektedirler. Bunun sonucu olarak Türkiye artık yalnız değildir, onun samimi ve kuvvetli dostları ve müttefikleri vardır. Onun işbirliği aranmakta ve dünya sulhunun başlıca güvencelerinden biri olmak itibarıyla ona yardım edilmektedir. Memleketimize bugünün en kuvvetli müşterek emniyet sistemi içinde şerefli bir mevki teminine ulaşan, ona bütün dünyada büyük bir itibar ve muhabbet sağlayan dört yıllık dış siyasetimizi, bundan sonra da faaliyetlerimizi imkanlarımız nispetinde arttırarak, takip edeceğiz...*”⁵⁴.

Batılı büyük güçlerle yapılan işbirliğinin Türkiye’ye sağladığı kazanımlardan bahsedilmektedir. Bu işbirliğinin bir sonucu olarak Türkiye’nin zor zamanlarında her zaman yanında bulabileceği güçlü müttefikler kazandığına vurgu yapılmıştır.

9 Aralık 1955 ile 25 Kasım 1957 yılları arasında görev yapan IV. Menderes hükümetinin dış politika yaklaşımı şu şekildeydi; “... *Dış siyasetimiz şimdiye kadar*

⁵² Bektaş (2006). y.a.g.t. s. 22.

⁵³ Bektaş (2006). y.a.g.t. ss. 22-23.

⁵⁴ Bektaş (2006). y.a.g.t. s.23.

olduğu gibi bundan sonra da müşterek emniyet ve topyekün barış esaslarına dayanacaktır. Barış ve emniyet cephesinin müdafaasını sağlamak üzere dahil bulunduğumuz ve kurduğumuz bölgesel, ortak müdafa paktlarının gittikçe daha kuvvet bulmasına yönelik gayretlerimize hızla devam edeceğiz. Bu maksatla bir yandan BM'deki yapıcı faaliyetlerimize devam ederken diğer taraftan da kurucularından bulunduğumuz Balkan Paktı ile Bağdat Anlaşmasının her an biraz daha meydana çıkmasına çalışacağız. Geçen yıl katıldığımız Bandung Konferansı sonucunda Asya-Amerika camiası içinde alacağımız konumun gereklerini, imkanlarımız dahilinde ve samimi suretle yerine getirmeye çalışacağız. Bir taraftan bu vazifeyi yaparken diğer taraftan da öteden beri önemli bir parçası olduğumuz Arap camiası içindeki rolümüzün daima daha kuvvetli bir şekilde devamına özen göstermekteyiz. İşte bu suretle, dış siyasetimiz, dünya barışının yararına olarak Avrupa ile Asya ve Amerika arasında uzlaştırıcı bir mahiyette bulunuyor... ”⁵⁵.

Beş buçuk yıllık süre zarfı içinde takip edilen dış politika doğrultusunda oluşturulan bölgesel ve küresel askeri paktların, dış politika yaklaşımının Türkiye'ye dünya siyaset sahnesinde yeni bir konum kazandırdığı bu yeni konumundan gelen sorumlulukların gereğinin yapıldığı belirtilmiştir.

25 Kasım 1957 ile 27 Mayıs 1960 arasına görev yapan V. ve son Menderes hükümetinin dış politika yaklaşımıysa şu şekildeydi; “... Bağdat Paktına gelince; bu pakt Ortadoğu'da emniyet ve istikrarı temin bakımından kendisine bağlanan ümitleri boşa çıkarmamıştır. Geçen sene içinde maruz kaldığı sarsıntılara rağmen mevcudiyetini muhafaza etmiş, büyük dost ve müttefikimiz Birleşik Amerika'nın paktın askeri komitesine katılmasıyla daha da kuvvetlenmiştir.

Ortadoğu bölgesinde yer alan ve zaman zaman ciddi tehlikelere sebep olan hadiseler karşısında Bağdat Paktının ve ona mensup devletlerin barışı koruma gayretlerinin değeri ve önemi barışsever milletlerce eksiksiz takdir olunmaktadır düşüncesindeyiz. Bağdat Paktının bu barışçı hizmetlerini daha da yeterli düzeyde gerçekleştirilebilmesi ve paktın kuvvetlenmesi hususunda yardım göreceği hakkındaki ümitlerimiz kuvvetlidir...

Ortadoğu'da yaşanan hadiseler, herhangi iki devlet arasında, mesela; Türkiye ile Suriye arasında bir mesele değil Ortadoğu bölgesinde yoğunlaşan ve iki

⁵⁵ Bektaş (2006). y.a.g.t. s. 23.

blok arasındaki büyük mücadelenin bir safhasından ibarettir. Bütün Arap milletlerine ve bu arada Suriye'ye karşı tarihten gelen sosyal ve tarihi sebeplere dayanarak kardeşlik bağlarıyla bağlıyız. Şüphesiz ki, Ortadoğu milletlerinin her birisinin hürriyet ve istiklallerine sahip olarak refah ve saadete kavuşmaları aziz emelimiz olduğu kadar milli varlığımız için de bir teminattır...

Bütün NATO müttefiklerimize ve bu meyanda bilhassa Almanya, Fransa, İngiltere ve İtalya ile olan karşılıklı anlayışa ve dostluğa dayanan iki taraflı münasebetlerin her sahada her gün biraz daha takviye edileceği gibi, Bağdat Paketi müttefiklerimiz Irak, İran, Pakistan'la da mevcut kardeşlik ve ortaklığımızın her bakımdan meydana çıkarılacağından emin olabilirsiniz... ”⁵⁶.

Görüldüğü gibi hazırlanan tüm programlarda Batı ile sürdürülen yakın işbirliğinden, Türkiye'nin Ortadoğu'da bu ülkelerle ve bölge devletleriyle yaptığı ortak askeri ve siyasi işbirliğinin uluslararası siyaset sahnesinde Türkiye'ye sağladığı yararları bahsedilmiştir. Türkiye'nin özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında olduğu gibi çaresiz bir yalnızlık içinde olmadığı “dostluklarına ve verdikleri sözlere itimat edilebilecek” çok önemli ve saygın devletlerle yakın bir işbirliği içerisinde olduğuna vurgu yapılmıştır. Kimi çevreler DP'nin bu yaklaşımının bir tür “Batı uyduculuğu” olduğu görüşünü savunsalar da, Türkiye'nin DP aracılığıyla izlemeye başladığı bu aktif ve dinamik dış politikanın siyasi, askeri, ekonomik alanlarda Türkiye'ye birçok kazanım sağladığını kabul etmemek mümkün değildir. Kaldı ki DP'ye bu tür suçlamaları yöneltenler, Batı ile işbirliği kararını DP iktidara gelmeden önce vermiş olan ancak bu hedef için tam anlamıyla başarı yakalayamayan siyasi çevrelerdi. Sonuç olarak DP'ye gerek iktidarda olduğu on yıllık süre boyunca gerekse 27 Mayıs'tan bugüne dek geçen süre içerisinde, takip ettiği dış politika ile ilgili olarak yöneltilen eleştirileri iç politika hesaplarıyla ilişkilendirebiliriz.

⁵⁶ Bektaş (2006). y.a.g.t. ss. 24-25.

2. BÖLÜM: DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE ARTAN VE ÇEŞİTLENEN TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİ VE İLİŞKİLERİN STRATEJİK ORTAKLIK BOYUTUNUN İKİ YÖNLÜ ANALİZİ

14 Mayıs 1950 seçimleriyle birlikte Türkiye’de bir dönem kapandı. Ülkeyi yaklaşık 27 yıldır tek başına yöneten CHP, daha önceki seçimlerle kıyaslanırsa “demokratik ve adil kurallarla” gerçekleştiğini söyleyebileceğimiz bir seçimle yönetimi DP’ye devretti.

DP için 14 Mayıs seçimleri büyük bir devrimdir. DP kendisini, halkın iradesine dayanarak iktidara gelen ilk hükümet olarak görür. Yeni hükümetin programında, tek parti döneminden kalan anti-demokratik kanunların temizleneceği, ekonomik alanda liberal düzenlemeler yapılacağı, aşırı sağ ve aşırı sola karşı mücadele edileceği ve “mille mal olmuş” devrimlerin korunacağı belirtilir.⁵⁷ Genel seçimler sonucunda Demokrat Parti 434 milletvekili ile iktidara geldi. Cumhuriyet Halk Partisi 52, Millet Partisi 1 vekille meclise girmiştir.⁵⁸ “29 Mayıs 1950’de TBMM’ne getirilen I. Menderes Hükümeti Programı, parti programı ve seçimler öncesinde açıklamış oldukları politikalar doğrultusunda hazırlanmış bir program niteliği ile ortaya çıkmış ve bundan sonra ki hükümet programlarının da temelini oluşturmuştur.⁵⁹” Dış politika konusuna gelirse ABD, 14 Mayıs seçimlerinde ağırlığını kendisine daha yakın hissettiği DP’den yana koymuştur. Hem Türkiye’de hem de Yunanistan’da bu dönemde ABD’nin olumlu baktığı ve destek verdiği merkez-sağ siyasi hareketler iktidara gelmiş ve bu iki devlet de yönetimlerinde yaşadıkları bu değişikliklerden sonra ABD’ye ve Batı’ya daha çok yaklaşmıştır.

Yunanistan’da II. Dünya Savaşının hemen ertesinde kralcılarla, komünistler arasında çok ciddi bir iç savaş yaşanmıştı ve ülkede belirsizlik ve kaos atmosferi hakimdi. İki ülkeye de bu dönemden itibaren yüksek miktarda dış kaynak, kredi ve sermaye akışı gerçekleşmiş, önceki dönemlerle kıyaslandığında iki ülkenin de refah seviyesinde ciddi artışlar meydana gelmiştir. Ancak iki ülke de ilerleyen dönemlerde

⁵⁷ Yasin Kayış (2009). *Demokrat Parti Döneminde Siyasi Karikatür 1950-1960*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, s. 28

⁵⁸ Füzûzan Hüsrev Tökin (1965). *Türkiye’de Siyasi Partiler Ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi*, Elif Yayınları, İstanbul, s. 86.

⁵⁹ Şule Sevinç Kişi (2005). *Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikası ve Değerlendirilmesi 1950-1960*, Hacettepe Üniversitesi CTAD, Ankara, s. 97.

benzer sorunlar yaşamış, kırdan kente artan göç ve buna bağlı sorunlar nedeniyle iki ülke de ciddi bir işsizlik sorunu yaşamıştır.

1950'lerin ikinci yarısında iktidar-muhalefet ilişkilerinin gerginleşmeye başlamasından sonra, dış politika konusunda görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Muhalefet temelde köklü bir değişiklik öngörmemekle beraber, iktidarın bazı dış politika kararlarına karşı çıkmaya ve bazı dış olaylara karşı değişik yorumlar getirmeye başladı. Bunun iki örneği, 14 Temmuz 1958'de Irak'ta monarşinin yıkılmasına yol açan devrim ile 5 Mart 1959'da Türkiye ile Birleşik Amerika arasında yapılan ikili anlaşmaya karşı gösterilen tutum ayrılıklarıdır.⁶⁰ Türkiye'yi, Yunanistan'la aynı kategoride analiz etmemizin sebebi ABD'nin bu dönemde bölgeye yönelik olarak takip ettiği dış politikadır. ABD, II. Dünya Savaşı sonrası yaşanan gelişmelerinde etkisiyle dünya üzerinde Sovyet yayılcılığını sınırlandırmak ve Sovyetler Birliği'yle, Doğu Bloku'nu askeri paktlar yoluyla kuşatıp içeriden çökertmek için ABD'li diplomat George Kennan'ın ortaya sürdüğü orijinal ismi "Containment Policy", "Kuşatma Siyaseti" olan politikayı bu dönemde uygulamaya sokma kararını almıştı. Bu politikanın bir amacı da; Türkiye ve Yunanistan'ı bir diğerini küstürmeden Batı ittifakı içine almak, böylece Sovyetlere karşı başlatılan bu hareketin, Güneydoğu Avrupa ayağını bu iki devletle sıkı işbirliğine giderek başarıyla tamamlamaktı.

DP'nin iktidarda olduğu süre boyunca Amerikan ve Türk hükümetlerinin Türk-Amerikan ilişkileri tarihinde nadir görülebilecek, belki de ilk olarak kabul edilebilecek bir düzeyde yakın ilişki içerisinde olduklarını, NATO'nun sorumluluk alanına giren bölgelerde gerek alan içi, gerekse alan dışı kavramlarının geçerli olduğu coğrafi bölgelerde çok yakın bir çalışma yürüttüklerini söyleyebiliriz. Bu dönemde Türkiye ve ABD arasında bir kısmı gizli olan ikili ve çok taraflı anlaşmalar imzalanmıştır. Türkiye ile ABD arasında 1952-1960 arasında 54 ikili anlaşma yapılmıştır. 1970'te Türk yöneticilerin yaptığı bir açıklamaya göre bu sayı 91'dir. Sayıların çelişkili olmasının sebebi, anlaşmaların büyük bir çoğunluğunun gizli⁶¹

⁶⁰ Ömer Kürkçüoğlu (1980). **Dış Politika Nedir? Türkiye'deki Dünü ve Bugünü**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: 35, Sayı: 1, Ankara, s. 323.

⁶¹ * Türk-Amerikan ilişkilerinin özellikle askeri alanda gelişmesine paralel olarak iki ülke arasında çok sayıda askeri, ekonomik ve teknik ikili anlaşma imzalandı. 1950'lerin ortalarından itibaren TBMM'de ve kamuoyunda ikili anlaşmaların niteliği konusunda başlayan tartışmalar, Türkiye'de NATO ve ABD karşıtı görüşlerin yükselme süreci içerisinde 1970'lerin başına kadar devam etti.

nitelikte olmasıdır. Bunun dışında Ortadoğu devletlerini Batı ittifakına yaklaştırmayı amaçlayan Bağdat Paktı gibi bölgesel ittifakların hayata geçirilmesinde Türkiye, ABD'ye sınırsız bir destek vermiş, 5 Ocak 1957 tarihinde Amerikan başkanı Dwight Eisenhower'ın ilan ettiği, ABD'nin uluslararası komünist tehdit altında kaldığını hisseden Ortadoğu devletlerine askeri müdahale yoluyla yardım etmesini öngören Eisenhower Doktrini'ni desteklemiştir. Kore'ye asker gönderme kararının alınması, Türk hükümetinin bu yaklaşımına başka bir örnektir. CHP döneminde, DP iktidara gelmeden önce Türk-Amerikan ilişkileri hızlı bir yakınlaşma sürecine girmişti. Bu yakınlaşma ivmesi DP iktidarıyla birlikte hızlanarak devam etti. Truman Doktrini,

ABD'yle yapılan ikili anlaşmaların sayısı ve alanları konusunda bugün bile kesin rakamlar yoktur. Bu konuda çelişkili bilgiler ileri sürülmüştür. Süleyman Demirel'in Nisan 1966'da başbakanken açıkladığı kadarıyla, Türkiye ile ABD arasında 1952-1960 arasında 54 ikili anlaşma yapılmıştır. 1970'te Türk yöneticilerin yaptıkları açıklamaya göre bu sayı 91'dir. Sayıların çelişkili olmasının sebebi, anlaşmaların büyük bir çoğunluğunun TBMM'ye getirilmemesi ve gizli nitelikte olmasıdır. Demirel'in 1966'da yaptığı açıklamaya göre, 1950 öncesinde 3, 1950-60 döneminde 31 ve 1960-65 döneminde 20 ikili anlaşma yapılmıştı. Bu anlaşmaların 16'sı kanunla onaylanmış anlaşma, 12'si teknik-harita anlaşması, 4'ü bilimsel işbirliği anlaşması, 13'ü 1954 tarihli Askeri Tesisler Anlaşmasına dayanan uygulama anlaşmaları, geriye kalanlar ise yardım ve tesislerin statüsüne ilişkin anlaşmalardı. Demirel bu açıklamaları yaparken, ikili anlaşmalarla Türkiye'de Amerikan üssü kurulduğu yolundaki iddiaları ısrarla yalanlıyor, "*Üs yok tesis vardır*" diyordu. ABD ile yapılan ikili anlaşmalara muhalefet partilerinden ve kamuoyundan gelen en güçlü itiraz, bu anlaşmalarının bir çoğunun, yürürlükteki Anayasanın yabancı ülkelerle anlaşmaların nasıl yapılacağına ilişkin hükümlerini çiğnediği noktasından kaynaklanmaktaydı. 1960'a kadar geçerli olan 1924 Anayasasının 26. maddesi "*(...) devletlerle sözleşme, andlaşma ve barış yapmak (...) gibi görevleri Büyük Millet Meclisi ancak kendisi yapar (...)*" şeklinde düzenlemişti. Bu hükme göre, yürütme organı yabancı ülkelerin temsilcileriyle anlaşma görüşmeleri yapmaya ve bunların metinlerini tespit etmeye tam yetkili sayılmış ama anlaşmaların bağlayıcılık kazanmasının TBMM'in onayıyla olacağı açıkça ifade edilmişti. Bununla birlikte, 1925'ten itibaren hükümetler çeşitli yetki yasalarını TBMM'den çıkararak, Türkiye'nin bazı anlaşmalarla bağlanması konusundaki yetkinin Bakanlar Kurulu'na devredilmesini sağladı. Bu tür yasalardan biri de, 16 Temmuz 1956 tarihli "Kuzey Atlantik Anlaşmasına Taraf Devletler Arasında Kuvvetlerin Statüsüne Dair Sözleşmenin VII. Maddesinin 3 A (ii) Bendii ile VIII. Maddesinin Tatbik ve Tadiline Dair Kanun"dur. Bu yasa, Türk-Amerikan ikili anlaşmalarının birçoğuna dayanak olmuş, hükümet bu yasayı öne sürerek muhalefetin tepkilerini dindirmeye çalışmıştır. 1961 anayasasında ise anlaşmaların bağlayıcılık kazanması konusunda yasama ve yürütme organları arasında bir yetki dağılımına gidildi. Anayasanın 65. Maddesine göre, cumhurbaşkanının bir anlaşmayı onaylayarak yürürlüğe sokması, TBMM'nin onaylamayı uygun bulmasıyla mümkün olabilmekteydi. Anayasanın bu açık hükmüne rağmen, daha önce olduğu gibi bazı yeni kanunlarla birtakım anlaşmaların yapılması, yürürlüğe girmesi ve yayınlanması Bakanlar Kuruluna bırakıldı. Bu kanunların en önemlisi, 31 Mayıs 1963 tarihli "Milletlerarası Andlaşmaların Yapılması, Yürürlüğe Girmesi Yayınlanması ile Bazı Andlaşmaların Yapılması İçin Bakanlar Kuruluna Yetki Verilmesi Hakkındaki Kanun"dur. 1963 sonrasında yapılan birçok ikili anlaşma, bu kanuna dayanılarak TBMM'nin onayından kaçırıldı. Bu yasanın Anayasaya aykırılığı iddiasıyla açılan dava da, Anayasa Mahkemesince reddedildi. Görüldüğü gibi, Anayasa hükümleri ne öngörürse öngörsün, siyasal iktidarlar çıkardıkları yeni yasalarla, bazı anlaşmaları hiç meclise getirmeden onaylayabilmişlerdir. Bu anlaşmaların bir kısmının Türkiye'nin geleneksel iç ve dış politika çizgisi üzerinde son derece etkili sonuçlar doğurabilecek nitelikte oldukları göz önüne alındığında, parlamentoda tartışılmadan onaylanmaları "hile-i şeriye" için hazırlanan kanunlara uygun olsalar bile, siyasal ahlaka ve demokratik ilkelere aykırıdır. Çağrı Erhan, **Türkiye ile ABD Arasında İkili Anlaşmalar Kutusu**, Baskın Oran (ed.), Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, cilt I, 13. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s.556.

Marshall Planı gibi düzenlemelerin ayrıntıları konunun anlaşılabilmesi için önemlidir.

2.1. İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Başlayan ve Demokrat Parti Döneminde Artarak Devam Eden Amerikan Yardımları

İkinci Dünya savaşının sona ermesinin ardından, savaşın başladığı ve buradan dünyaya yayıldığı Avrupa kıtasında büyük bir yıkım vardı. ABD, kapitalist sistemin yeniden inşası için Avrupa'ya ekonomik yardım yapılmasının şart olduğunu düşünüyordu, bu yardım sadece Avrupa için gerekli değildi aynı zamanda savaş devam ederken büyüyerek yüksek karlar elde eden Amerikan şirketlerinin mallarını Avrupa'ya ve dünya piyasalarına sokabilmeleri için, kapitalizmin Avrupa'da yeniden ayağa kaldırılması gerekiyordu. Buradaki asıl gaye Avrupa'da ve dünyanın çeşitli yerlerinde altyapı, yol ve benzeri çalışmaların bir an önce tamamlanabilmesi için bu ülkelerin hükümetlerine gerekli ekonomik yardımı yapmaktı.

“Gerek coğrafi bakımdan gerekse kapitalist ekonominin dünya çapında geçerli tek sistem olması açısından, bir tarafı diğerine oranla çok daha güçlü olan iki kutuplu sistem, daha savaş bitmeden ABD'nin yaptığı bir girişimle dalgalandı : ABD, Bretton Woods'da, (New Hampshire, ABD) bir konferans toplamıştı. Konferansta ABD'nin istediği sistem kabul edilmişti. Bu sistem daha sonra Bretton Woods⁶² sistemi olarak anılacaktır.⁶³”

⁶² * Uluslararası ödemeler sistemi 1870'lerden 1930'lara kadar altın esasına dayalı olarak işledi. 1929 Bunalımından sonra standart terk edildi, ekonomide koruyucu önlemler başladı, uluslararası ticaret güçleşti ve bu durum ikinci savaşın sonuna kadar sürdü. 1944'te dünya ticaretini serbestleştirecek bir uluslararası ticari ve mali sistem kurmak üzere Bretton Woods'da (Almanya, İtalya ve Japonya'yı dışarıda bırakarak) 44 ülkenin katıldığı bir konferans toplandı. Burada iki plan tartışıldı. İngiliz J.M.Keynes'inki Avrupa merkezli, demokratik ve radikal bir öneriydi. : apolitik teknisyenlerce yönetilecek uluslarüstü bir kuruluşun emrine 26 milyar \$ değerinde bir fon tahsis edilecek, çok taraflı bir takas sistemi oluşturulacak bu parayı (bunun adı bancor idi) bu kuruluş her ülkeye dış ticaretinin önemine göre tahsis ederek uluslararası ödemeler bilançosunu dengelemesine yardımcı olacaktı. Amerikalı H.B. White'ın planı ise ABD merkezli ve tutucu olup, ABD'nin savaş ertesindeki büyük ekonomik gücünü kurulacak olan dünya sistemine aynen yansıtmayı amaçlıyordu: yönetiminde üye ülkelerin kotaları oranında söz sahibi olacakları uluslararası bir kuruluşun emrine, üye ülkelerin iktisadi güçlerine göre oluşturacakları 5 milyar \$ değerinde bir istikrar fonu verilecek, ödemeler dengesi açığı veren ülke bu fondan kotasının 2 katına kadar borç alabilecekti. Kuruluş da, bu açığı kapatıcı önlemleri devletlerle birlikte saptamakta yetkili kılınacaktı. O sırada acil sorun, Avrupa'nın yıkılmışlığıydı. Avrupa çok az şey ihraç edebilecek, buna karşılık fabrikalarını tekrar kuruncaya kadar büyük ithalat yapacaktı. Bunun gerek malı gerekse kredisi, doğal olarak ABD tarafından sağlanacaktı. Bu nedenle ABD'nin planı kabul edildi, White'ın öngördüğü fona da Uluslararası Para Fonu adı verildi. İkinci temel kuruluş Dünya Bankası oldu. Türkiye her ikisine de 11 Mart 1947'de üye oldu. 1971'e kadar süren bu sistemde doların değeri altına göre saptandı (1 Dolar = 0.889 gram 14 Ayar Altın) ve üye ülkeler kendi paralarını bu dolara göre ayarlayarak, rezervlerini dolar olarak tutmaya başladılar. Dalgalanma, dolar değerinin artı-eksi % 1'i kadar olabilecek, enflasyon zamanlarında IMF'nin onayıyla, değer yitiren paralar değeri yüksek paralarla satın alınıp, piyasadaki fazla emilecekti. Ülkeler alışverişlerini bu dolarla yaptıklarından, ABD para basmak zorunda kaldı. Kendini

Birleşmiş Milletler'e bağlı bir kuruluş olarak, dış ödeme dengelerinde sıkıntı yaşayan üye ülkelere, uluslararası ticaretin daralmasını önlemek amacıyla borç veren IMF⁶⁴ de yine bu dönemde kurulmuştur.

ABD hükümeti, Türkiye'nin Avrupa'nın yeniden inşası çalışmalarında önemli görevler üstlenebileceğini düşünüyordu, savaşa girmeyen Türkiye'nin verimli tarımsal alanlarından elde edeceği ürünleri Avrupa'ya satmasını, buna karşılık olarak da Türkiye'nin sanayi alanında ihtiyaç duyduğu nitelikli ürünlerin Avrupa ülkeleri tarafından Türkiye'ye satılmasını, böylece iki tarafın ekonomisinin de kısa zaman içerisinde birbirini tamamlayıcı bir niteliğe kavuşmasını planlıyordu. Türkiye'nin

toparlamış olan Avrupa, bu ucuzlamış doları altına çevirmeye başladı. Bu durum Vietnam Savaşı harcamalarıyla birleşince parası değer yitiren ABD 1971'de sistemden vazgeçti ve devalüasyon yaptı. Baskın Oran, **Bretton Woods Sistemi Kutusu**, Baskın Oran (ed.), Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I, 13. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008 s. 480.

⁶³ Baskın Oran (2008). "**Batı Bloku Ekseninde Türkiye – I**", Baskın Oran (ed.), Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I, 13. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 481.

⁶⁴ * Birleşmiş Milletlerin uzmanlık kuruluşlarından birisidir. Görevi, ülkelerin dış ödeme dengesizlikleri yüzünden, uluslararası ticaretin daralmasını önlemek, aynı zamanda uluslararası alanda enflasyonu engellemektir. Bunun için, dış ödemeler dengesizliği çeken üyeler örgütten borç alıp alacaklarını kapatabileceklerdi. 1946'da kurulan IMF'nin kaynakları, üye devletlerin ödedikleri kotalardan ve örgütün aldığı borçlardan oluşur. Her üyenin kotası onun uluslararası ticaretteki ağırlığını yansıtır ve her 5 yılda bir yeniden belirlenir. Her üye ülkenin yönetimdeki oy gücü ve IMF'den alabileceği borcun miktarı bu kotaya göre saptanır. Her ülke, kendi kotasının yarısını aşan borç alma işlemlerinde IMF'yle anlaşma imzalar. Gerçi dış ödemeler dengesizliği yaşayan üye bir Destekleme Stand-By Anlaşması yapar ve IMF'nin izlenmesini beklediği iktisat politikasını bir Niyet Mektubu biçiminde sunar. Faizi uluslararası piyasanın altında olan bu borç kısa 3 ila 5 yıl vadeli. Yani, az gelişmiş ülkelerin iktisadi yapısından kaynaklanan sorunlara çözüm olacak (kalkınmayı sağlayacak) nitelikte değildir. Zaten IMF'nin işlevinin bununla ilgisi olmadığı için, örgüte bu konuda yapılan eleştiriler anlamsızdır. Bununla birlikte, bu ülkeler, kalkınmaları için gerekli yatırımları gelişmiş ülkelere ve ya uluslararası piyasadaki alacakları dış borçla yapabileceklerdir. Bu borçları vermek için, uluslararası bankalar IMF'nin yeşil ışığını istemeyi 1974 petrol krizinden sonra adet haline getirmişlerdir. Çünkü, bu borçların geri ödenmesi için ön koşul olan dış ödemeler açığının kapatılması, ancak IMF'nin dayatacağı önlemlerle gerçekleştirilebilir. Sonuçta IMF, 19. Yüzyıldaki gibi güvence olarak ülke gelirlerine ipotek Ö. Duyun-ı Umumiye, koyamayan gelişmiş ülkelerin bir güvence mekanizmasına dönüşmüş, kuruluşunda olmayan yeni bir işlev edinmiştir. IMF, dengesizlikleri düzeltmek için, "Efsanevi IMF reçetesi" olarak en başta devalüasyon önerir. Böylece ihracat artacak, iç talep kısıllacaktır. Ayrıca, enflasyonun (piyasadaki paranın) azalması için kamu harcamalarının azaltılması ve ücretlerin dondurulması istenir. IMF'nin temel ilgi alanı, borçlu ülkenin borcunu ödemesi ve böylece sorununu uluslararası piyasaya yansıtmasıdır. Alınan önlemlerin sonucu olarak ülkede başlayan gelir dengesizliği vb. her ülkenin kendi sorunudur. Bugün IMF'nin temel işlevi dünya ticaretinin serbest bir formda gelişmesinin parasal koşullarını gözetmek ve ek olarak, borçlu ülkelerin borçlarını ödeyebilmesinin koşullarını yaratmaktır. Baskın Oran, **IMF (Uluslararası Para Fonu, International Monetary Fund Kutusu)**, Baskın Oran (ed.), Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I, 13. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 481.

ABD'den bu dönemde almaya başladığı yardımlar, zaman içerisinde nitelik değiştirerek askeri ilişkilerin üst düzeye çıkmasıyla da ilgili olarak özel bir nitelik kazanacaktır. Bunun dışında DP döneminde gelen mali yardım ve krediler de aslında yine çalışmamızda yakından incelediğimiz, enerji kaynaklarının zengin olduğu Ortadoğu bölgesinde çıkan ve siyasi sonuçları olması güçlü "askeri çatışma olasılıkları" ile yakından ilgilidir.

2.1.1. Truman Doktrini

“Truman Doktrini ve Marshall Yardım Programı, ABD’nin SSCB’nin İran, Orta Doğu, Boğazlar ve Yunanistan üzerinden Doğu Akdeniz’e inme girişimlerine bir engel olarak aldığı ilk tedbirlerdir.”⁶⁵ “1947 yılı başlarında Türkiye’nin stratejik önemine rağmen İngiltere, Türkiye’ye yapmakta olduğu geleneksel askeri ve ekonomik yardımı kesmeye karar verdi. İngiltere iki ayrı memorandumla, Amerikan hükümetine, Türkiye ve Yunanistan’a yaptığı askeri ve ekonomik yardımı kesmeyi ve Yunanistan’daki askerlerini geri çekmeyi planladığını bildirdi. Bunun üzerine Amerikan başkanının dış politika danışmanı George F. Kennan 1947 baharında yaptığı önerisinde Yakın ve Orta Doğu’dan İngiltere’nin çekilmesiyle dolacak olan boşluğu doldurmayı ve böylece İngiltere’nin sorumluluğunu almayı teklif etti. İkinci Dünya Savaşının bitiminden Truman Doktrinini açıklanmasına kadar geçen süre içerisinde, Yunanistan kendi iç politika çatışmalarını sona erdirebilmek için İngiltere’nin ve ABD’nin yardımlarını alırken⁶⁶” Türkiye, Sovyetler Birliği’nin toprak taleplerine yukarıda ayrıntılı olarak anlattığımız sebeplerden dolayı tek başına direnmek zorunda kaldı.

Temmuz 1947 sonrasında Türkiye ve ABD arasındaki ilişkiler gelişmişti. İki ülkenin liderleri ilişkinin sınırlarını belirlemeye başlamışlardı. Amerikan yöneticilerinin bu ülkenin savaş sonrası global stratejik planlarını belirlemeleri Türk yöneticilerin de çok yönlü dış politika konularıyla, Amerikan yardımını gündeme almış olmalarından dolayı ilişkinin sınırları netleşmişti.⁶⁷

“Yunanistan’daki iç politikanın giderek kötüleşmesi, Amerikan dış politikasında bir başka dönüşüme sebep oldu. Yunanistan hükümetinin zayıflığı, ülkedeki enflasyonun aşırı boyutlara ulaşması, grevler, isyanlar ve toplumun korku içinde yaşaması bu dönüşümün başlıca nedenleriydi. Yunanistan’daki iç durumun bu karışıklığından dolayı İngiltere ve Amerika komünist gerillaların yönetimi ele geçireceğine inanır bir duruma gelmişlerdi. Yunanistan’daki bu durumu izlemek üzere gönderilen bir Amerikan Komisyonunun 1947 Mart ayında verdiği bir raporda, ülkedeki karışıklığı önlemek için büyük bir askeri işgalin kaçınılmaz olduğu

⁶⁵ Adnan Üzmez (2006). İkinci Dünya Savaşından Sonra Gelişen Olayların Işığında Kore Savaşı ve Türkiye, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul s. 36.

⁶⁶ Hüseyin Bağcı (1990). **Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası**, İmge Yayınları, Ankara, s. 9.

⁶⁷ John M. Vanderlippe (2005). **The Politics Of Turkish Democracy**, State University Of New York Press, US, p.161.

belirtiliyordu. Bu raporun açıklanmasının ardından ABD o zamana kadar izlediği siyasetini değiştirdi ve Sovyet yayılcılığını önlemek için evrensel bir sorumluluk alması gerektiğini içeren bir propaganda yapmaya başladı. Yunanistan gibi Türkiye’de de durumun vahim olduğunun farkındaydı. Ancak, Amerikan yönetimi Sovyetler Birliği’nin Türkiye’ye olası bir saldırısına karşı hiçbir önlem alma gereği duymamıştı. ABD için ilk planda önemli olan Avrupa’nın geleceğiydi.⁶⁸ Amerikan hükümetinin bu yaklaşımının sebebinin ABD’de o dönem için siyasi geleneklere ters düşen “müdahalecilik” ve “başka devletlerin siyasi işlerine karışma” anlayışının ABD’de siyasi çevreler tarafından kabul gören bir yaklaşım olmaması ve bunun da ABD yönetimi üzerinde bir çekingenlik ve tutukluk yarattığı varsayımı olabilir. ABD’nin sahip olduğu bu geleneksel dış politika anlayışı ilerleyen dönemlerde ABD ve SSCB arasında iplerin kopmasıyla geçerliliğini tamamen kaybedecektir.

“Başkan Truman için önemli olan Yunanistan’daki iç savaşın bitmesi ve Avrupa’nın güvenliğinin sağlanmasıydı. Ancak burada belirtilmesi gereken nokta, Amerikan Kongresinde Truman Doktrini ile ilgili yapılan tartışmalarda Türk-Amerikan ilişkilerinin gelecekte göstereceği durum üzerine önemli işaretlerin görülmesiydi. Doktrinin birinci ve de en önemli amacı, dünyanın hangi bölgesinde olursa olsun Sovyet yayılcılığının önlenmesini sağlamak aynı zamanda, Türkiye ve Yunanistan’ın askeri ve siyasal açıdan desteklenmelerindeki özel amacın Sovyet tehdidini önlemek olduğu söylenebilir. Türkiye açısından bakıldığında da Truman Doktrini tartışmasız gerekliydi. Çünkü bu sayede bazı askeri ve ekonomik problemlerin çözülmesi ümit ediliyordu. Amerikan yardımı için duyulan bu ümidin ardında yatan nedenlerden birkaçı şunlardı; Birincisi, İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye’ye yönelmiş olan Sovyet tehdidinin yok edilmesi, ikincisi, ülkenin gelişimi için yabancı sermayenin gerekli olduğunun tespit edilmiş olması,”⁶⁹

Yukarıda sözü edilen nedenlerin yanısıra savaş sonrası ortaya çıkan şu ekonomik zorlamalar da göz önünde bulundurulmalıdır.

“1. Savaş esnasında ekonomik gelişme ticaret ile uğraşan kişilere büyük kazançlar sağlamıştı. Buna karşılık, bu ekonomik gelişme satın alma gücü sürekli azalan geniş kitlelerin fakirleşmesine yol açmıştı.

⁶⁸ Bağcı (1990). y.a.g.e. s. 9.

⁶⁹ Bağcı (1990). y.a.g.e. s. 10.

2. Gerek endüstri, gerekse tarım alanında uzun süren seferberlik yılları nedeniyle kalifiye eleman sıkıntısı baş göstermişti.

3. Savunma masraflarının büyük boyutlara ulaşması sonucu, devlet bütçesindeki daralma yeni vergilerin getirilmesini var olanlarında arttırılmasını gerektirmişti.

4. İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaklaşık bir milyon askerin uzun süre seferberlik halinde bulundurulmasına neden olan faktör Sovyet tehdidinin gündemde oluşuydu.

5. Savaş esnasında birçok maddenin yokluğu çekildiği için, savaş sonrasında bu maddelerin ithal edilmesi yoluna gidilmiştir, bu da dış ticaret açığını arttırıcı bir rol oynamıştır.

6. Buğday ithali, savaş sonrası, toprağın birkaç yıl kötü ürün vermesi sonucu gerekli olmuştur.

7. Savaşın sona ermesi ile, savaş sırasında yükselen ihraç mallarının fiyatları normal seviyeye düşmüştür. Buna karşılık sanayileşmiş ülkelerin üretimi savaş sonrası büyük bir artış gösteriyordu. Bunun sonucu olarak da, dünya tarım ürünlerinin fiyatlarında bir düşüş gözlenirken, Türkiye çeşitli tüketim mallarını ithal etmek zorunda kalıyordu. Böylece, döviz rezervleri de kısa bir süre sonra erimeye başlıyordu.

8. Savaş sonrası, ekonomiyi düzeltebilmek için savaş yılları esnasında plan ve programlar hazırlanmış olmasına rağmen, bunlar ülkenin iç politikasındaki gelişmeler nedeniyle tam anlamıyla gerçekleştirilememiştir.

9. İkinci Dünya Savaşı, Türkiye'nin "modern" bir savaş için gerekli olan silahlara sahip olmadığı gerçeğini ortaya koyuyordu. Özellikle, 1945 sonrası kendini gösteren Sovyet tehdidi karşısında düşülen durumda bu gerçek kendini hissettirmişti.⁷⁰

"Truman politikasının temeli, Amerikan yöneticilerinin sürekli ve ağır bir Sovyet askeri tehdidi altında bulduklarına ait korkudur. Bu korku ise Avrupa'da II. Dünya Savaşından sonra cereyan eden olaylardan ve ABD'nin bu olayları yorumlayış biçiminden ortaya çıkmıştır. Böylece, ABD'nin dış politikasının temel direği komünizme karşı açılan savaş olmuştur. Bu savaşın kökeninde de Truman

⁷⁰ Bağcı (1990). y.a.g.e. ss. 10-11.

Doktrini vardır. Başkanın mesajı, Yunanistan ve Türkiye'ye yardım biçiminde ortaya çıkan mücadelenin, gerçekte iki büyük devletin rekabeti olarak değil, fakat “iyi” ile “kötü” olanının arasındaki bir mücadele olduğunu telkin eden bir üslubu vardı. Doktrin, özgür ve demokratik ülkelerin “dolaysız ya da dolaylı saldırı” ve “silahlı azınlıklar ile dış baskılara karşı” korunmalarını öngörmekte, Sovyetler Birliği'nin çevrelenmesini amaçlamaktaydı. Böylelikle Truman Doktrini, ABD'nin coğrafi bakımdan sınırlı ve somut olan çıkarlarını, bütün dünya çapında uygulanacak ahlaki bir ilke biçimine sokmuştur. Ayrıca bu mücadelenin tarihi bir boyut içinde anlaşılması gerekir. ABD, dünya önderliği rolünü II. Dünya Savaşından sonra dünyanın en güçlü ve zengin devleti olarak almıştı ve savaş öncesinin, yani 1930'ların düzenini en iyi biçimde korumayı amaçlamaktaydı. Öte yandan, Sovyetler Birliği II. Dünya Savaşından Versailles sistemine geleneksel bir bağı olmadan çıkmıştı. Buna karşılık Versailles Antlaşması Batılı devletler için devletler hukukuna uygun olarak kurulmuş asıl düzendi. İşte, Truman Doktrini 25 yıl önce yıkılmış olan bir düzeni sürdürmek isteyen Batılı devletlerle bu düzene hiçbir bağlılığı olmayan ve hatta kendisine karşı yapılmış olarak yorumlayan Sovyetler Birliği arasında II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan çatışmanın ilk göstergesi anlamındadır. Amerikalı profesör Hans J. Morgenthau, 1959 yılında kongrede yaptığı bir açıklamada, II. Dünya Savaşından sonra Amerikan dış politikasının en önemli ilkesinin statükoda bir değişikliği engellemek olduğunu, bunun Avrupa için belki doğru bir politika olarak kabul edilebileceğini, ancak Asya ve Afrika'da kurulmuş bulunan statükonun kendi içinde istikrarsız olması nedeniyle sürdürülmesinin olanaksızlığını ABD'nin inatla görmediğini belirtmekte ve konuyu şöyle açıklamaktadır:⁷¹»

*“Statükoyu korumak nedeniyle askeri düzenlemelere, taahhütlere, ittifaklara, askeri yardım yollarına başvurduk. Dünyanın birçok yerinde statükonun korunmasının çok güç olduğunun tam farkına varamadık ve bu nedenle askeri düzenlemelere gittik. Ancak, statükonun askeri tedbirlerle korunmasına olanak bulunmayan Ortadoğu, Asya ve Afrika'da, Avrupa'dakinin aksine olarak, bu askeri politika başarılı olmadı”.*⁷² İkinci Dünya Savaşından sonra hava ve atom üstünlüğünü elinde bulunduran ABD'nin diğer devletlerin davranışlarını istediği

⁷¹ Oral Sander (1979). **Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, ss. 12-13.

⁷² Sander (1979). y.a.g.e. s. 13.

biçimde etkileyebileceği düşüncesi ön plana çıkmaya başladı. Bu anlayışın bir sonucu olarak ABD, Avrupa'nın askeri, ekonomik ve siyasal istikrarını sağlamak için ilk olarak Truman Doktrini, müteakiben de Marshall Planını işleme koymuştur.⁷³ Bu durumun Sovyetlerin atom bombasını elde edene kadar geçerliliğini sürdürdüğü söylenebilir. ABD diğer devletlerin davranışlarına atom üstünlüğünün sona ermesinden sonra istediği kadar rahat etki edemeyecektir.

“Morgenthau bundan sonra Truman ve Eisenhower doktrinlerini bu politikanın birer sonucu olarak göstermektedir. Bir başka gözlemci ise Truman Doktrinini yalnız Sovyet genişlemesini durdurmayı değil, aynı zamanda Woodrow Wilson ilkelerine dayalı bir dünya düzeni kurmayı amaçlayan bir plan olarak göstermektedir. Dışişleri Bakanı Dean Acheson da Truman Doktrinini, Monroe Doktrininin önce Avrupa, sonra Asya'ya doğru genişletilmesi olarak görmektedir. Türkiye, Truman Doktrinine katıldıktan sonra, komünizm karşıtı açılan dünya ölçüsündeki bu mücadelenin en hararetli savunucusu ve temel halkası haline gelmiştir. 1919 “Versailles dünyası” ile 1945 dünyası arasındaki temel ayrımları ve 25 yıl içinde gelişen Avrupa dışı güçlükleri tam olarak hesaba katmadan, dünya politikasında ikinci plana düşmüş bir Avrupa'nın savaş öncesi düzenini korumaya bağlanmıştır. Kısaca, Truman Doktrinini dar anlamıyla, yani Sovyet tehdidi karşısında Türkiye'ye ABD'nin yaptığı yardım biçiminden çok şu çerçevede ele alınması doğru olur: II. Dünya savaşından sonra, Avrupa'daki durumun düzeltilmesi için yardımın Yunanistan ve Türkiye'ye kadar uzatılması; Avrupa'da başlayan çevrelemenin böylece daha iyi sağlanabileceğine inanılması. Başkan Truman bu konuda şunu söylemiştir: “Avrupa'daki durum bizim yardımı Yunanistan ve Türkiye'ye kadar genişletmemizi gerekli kılmıştır”.⁷⁴ Türkiye ve Yunanistan'ın yardım kapsamına bir arada alınması ilerleyen dönemde ABD'nin bu iki ülkeye yönelik olarak göstereceği yaklaşımla ilgili bir ipucudur. Batı stratejisine göre bu iki ülkenin siyasi, askeri ve ekonomik anlamda Avrupa'ya entegrasyonunun mutlaka eş zamanlı gerçekleşmesi gerekiyordu. Askeri ve siyasi açıdan bu iki ülke için

⁷³A. Alpaslan Eker (2007). **İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türk Dış Politikasındaki Gelişmeler ve Türkiye'nin NATO'ya Giriş Süreci 1945-1952**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale, s. 20.

⁷⁴ Sander (1979). y.a.g.e. ss. 13-14.

hedeflenen amaç planlandığı gibi gerçekleşmiştir ancak Yunanistan AET'ye Türkiye'den daha önce girecektir.

“Anlaşılabacağı gibi Truman Doktrini'nin birinci amacı temel olarak iki büyük devlet arasındaki rekabet havası içinde Sovyet genişlemesini çevrelemek ve Amerikan ekonomik ve siyasi anlayışının genişlemesini sağlamaktır. Diğer amacı ise Sovyet tehdidine karşı özellikle Yunanistan ve Türkiye'yi askeri ve ekonomik yardım yoluyla güçlendirmektir.”⁷⁵ Truman Doktrininde önemli olan Türkiye'den daha çok Yunanistan'dı. Yunanistan'daki siyasi durum Türkiye'nin durumundan daha hassas bir görünüm arz ediyordu. Yapılan yardım miktarında Yunanistan'a daha fazla pay ayrılması bunun en açık kanıtıdır. Bunun dışında Sovyetlere ve uydularına karşı bu iki devleti bir araya getirmesi bakımından önemlidir. Bu yardımlar sonrasında özellikle Yunanistan'da Batı yanlılarına olan kamuoyu desteği artmaya başlayacaktır.

“Rusya uzmanı İngiliz tarihçisi Bernard Pares, Truman politikasının bir başka temelini ABD'nin İngiltere'den devraldığı “Rusya'yı açık denizlerden uzak tutma” politikası olduğunu belirtmekte ve hatta bu politikanın Rus komünizmi ile doğrudan ilgisi olmadığını söylemektedir. ABD Deniz Bakanı Sullivan'ın şu söyledikleri ise ilgi çekicidir : *“Türk ve Yunan limanlarının barışsever ellerde bulunması bütün dünya için olumlu bir şeydir. Bu limanları ve boğazları kontrol ettiğiniz zaman bütün deniz alanı kontrol altına girer”*.⁷⁶

“Truman Doktrininde Türkiye'den çok Yunanistan önemlidir. Türkiye ve İran üzerindeki doğrudan Sovyet tehdidi doktrin ilan edilmeden önce azalmış bulunmaktaydı ve şimdi Yunanistan'ın durumu kötüye gitmekteydi. Kuşkusuz Yunanistan'ın komünist bir yönetim altına girmesi Türkiye'nin de durumunu tehlikeye düşerebilirdi. Fakat böyle bir durum Yunanistan'ın yalnız doğu komşularını etkilemekle kalmaz, aynı zamanda İtalya üzerinde komünist baskının artmasına yol açabilirdi. Böylece İtalya hem doğusundan iki komünist devlet (Yugoslavya ve Yunanistan) tarafından sarılmış olur ve hem de Batı Avrupa'nın güçlü İtalyan Komünist Partisinin etkisi daha da artabilirdi. İtalya'nın kuzeybatısında ise Batı'nın ikinci büyük komünist partisine sahip olan Fransa yer almaktaydı. Böylece bütün Batı Avrupa'nın güvenliği tehlikeye girmiş oluyordu. Yüksek dereceli

⁷⁵ Eker (2007). y.a.g.t. s. 25.

⁷⁶ Sander (1979). y.a.g.e. ss. 14-15.

Amerikan yetkililerine yakınlığı ile tanınan gazeteci Arthur Krock'un belirttiğine göre doktrin, ilanından çok önce başkanın kafasındaydı. Krock'a göre Başkan, "sürekli bir yatıştırma politikası ve Sovyetler Birliği'ne dost bir devlet olarak davranma" yoluyla barış ve güvenliği sağlama ümidini daha 1945 Eylülündeki Londra Dışişleri Bakanları Konferansında kaybetmiş bulunuyordu. O zaman uygun bir fırsat çıkar ve kongreyle halk da bunu böyle kabul ederse yeni bir doktrin ilan etmeyi kafasına koymuştu. Bu uygun fırsat İngiltere'nin Yunanistan'dan çekileceğini belirten 24 Şubat 1947 tarihli notası ile ortaya çıkıvermişti.⁷⁷ Doktrin, yalnızca Türkiye ve Yunanistan'ın güvenliğini koruma altına alıp bu ülkelerdeki Batı yanlılarını güçlendirmekle kalmıyor aynı zamanda bu ülkelere yönelik bir Sovyet saldırısı durumunda ticareti ve elde edilmesi tehlikeye girecek olan Orta Doğu petrollerini de dolaylı yollardan da olsa koruma altına alıyordu.

"II. Dünya Savaşından sonra Türkiye üzerinde Sovyet tehdidi olmasa da, Başkan Truman aynı nitelikte bir doktrin ilan edecekti. Türkiye, Truman Doktrini içinde ikinci derecede önemli bir devlettir. Yunanistan'ın içinde bulunduğu bunalım Türkiye'nin durumundan çok daha önemli olduğu için, Truman'ın mesajında Türkiye'ye ayrılan yer çok azdır. ABD'nin I. Dünya Savaşından sonra sergilediği tutumundan farklı olarak, geleneksel yalnızlık politikasına tekrar dönmemeye, ve aynı zamanda Truman Doktrini ile Türkiye ve Yunanistan'a yardıma iten asıl neden, Türkiye üzerindeki Sovyet tehdidinden çok, Sovyet davranışlarının ortaya çıkardığı yeni uluslararası ortamdır. Böyle bir uluslararası ortamda ABD'yi, Türkiye'ye yardıma iten spesifik nedenler vardır. Stratejik bakımdan, Yunanistan'ı kontrolü altına alan Sovyetler Birliği, batıdan Boğazları sararak Türkiye'yi de kontrol altına aldıktan sonra Irak ve İran yoluyla petrol bakımından zengin Yakındoğu'ya girebilirdi. Böylece Avrupa ile Asya ve Avrupa ile Afrika arasında "kara köprüsü" ne egemen olabilirdi. Ayrıca bu stratejik bölgenin hava yollarını da eline geçirdikten sonra uygulayacağı kapalı ekonomik sistemler ile bölgeyi Amerikan ticaret ve sermayesine kapatabilirdi. Genel olarak, Türkiye, Ortadoğu'da ve Balkanlar'da kara, deniz ve hava bağlantılarının kontrolünü sağlamakta, Sovyetler Birliği'nin Akdeniz ve Ortadoğu'ya doğru genişlemesini engellemekte ve bir savaş durumunda Sovyet

⁷⁷ Sander (1979). y.a.g.e. s. 15.

saldırısına bir set çekebileceği gibi, gerektiğinde Sovyetlere karşı girişilecek hareketlerde değerli bir hareket alanı sağlayabilmekteydi.⁷⁸»

“Sovyetlerin Doğu ve merkezi Avrupa ile Balkanlarda giriştiği komünistleştirme ve uydulaştırma faaliyetlerinin yanında Yunanistan’daki iç savaşta komünistlere destek olması, Türkiye’den açık toprak ve üs talebinde bulunması, İran’dan askerlerini çekmemekte direnmesi Doğu Akdeniz ve Orta Doğu’ya yayılma niyetini belli etmiştir.”⁷⁹

“Dışişleri Bakanı Dean Acheson, Türkiye’ye yardım nedenini Temsilciler Meclisinde son derece açık olarak şöyle ortaya koyuyor : *“Ekonomik problemlerini özgürlük yolunu seçmek suretiyle çözmelerinde kendilerine elimizden geldiği kadar yardım etmek, çıkarımız için hayatidir. Türkiye ve Yunanistan’ın yıkılması ve iki ülkede totaliter rejimlerin kurulmasının Ortadoğu ülkeleri üzerinde etkisinin ne olacağını anlatmama gerek yok... Öte yandan, Yunanistan ve Türkiye’nin, özgürlük ilkelerini sıkı sıkıya bağladıkları ABD’den yardım gördükleri zaman bunun moralleri ve iç gelişmeleri üzerindeki etkisini bir düşünün. Türkiye ve Yunanistan’da elde edilecek sonucun Boğazlardan Çin Denizi’ne kadar olan geniş bölgede nasıl büyük bir ilgi ile izleneceğini söylemek çok abartmalı olmaz”*.⁸⁰ ABD’nin Türkiye’deki ve Yunanistan’daki Batı yanlısı olmayan gelişmelerden yalnızca Avrupa devletlerine yansıtacak olumsuz sonuçları açısından değil aynı zamanda Orta Doğu’daki komünizm ve Sovyet yanlılarının güçlenecek olmaları bakımından da tedirgin olduğu ortadır.

“Türkiye’nin Sovyet tehdidiyle başa çıkabilmek için en az onun kadar güçlü bir yandaşa ihtiyaç duyduğu kadar, ABD de Doğu Avrupa’dan Kore’ye kadar izlediği yayılcı politikalarla dünyanın yeni ve tartışılmaz patronu olmaya çalışan Stalin’in komünist Rusya’sını durdurabilmek için, özellikle stratejik noktalardaki ülkelerle işbirliği içinde olmaya ihtiyaç duymuştur.”⁸¹ O güne kadar İngiltere’nin bu noktalardaki devletlerle Rus emperyalizminin önünü kesmek için bazı dönemler hariç sürekli yakın ilişki içinde olduğu dikkate alındığında II. Dünya Savaşı

⁷⁸ Sander (1979). y.a.g.e. ss. 16-17.

⁷⁹ Uğur Büyüktepe (2006). **Türk-Amerikan İlişkilerinin Müttefiklik ve Stratejik Ortaklık Boyutlarının Karşılaştırılmalı Analizi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon, s. 13.

⁸⁰ Sander (1979). y.a.g.e. s. 17.

⁸¹ Büyüktepe (2006). y.a.g.t. s. 13.

sonrasında eski gücünü kaybettiği için bu bölgelerden çekilirken ABD'yi bu bölgelere sokarak aynı siyaseti dolaylı olarak da olsa devam ettirdiği görülebilir.

Truman Doktrini, Marshall Planı gibi düzenlemelerin Avrupa devletleri arasında başlangıçta sorunsuz uygulanabildiğini söylemek zordur. Alman ekonomisinin içinde bulunduğu zorluklar doğrudan bu ülkeye yardım yapmaya başlayan Amerikan ekonomisini de etkiliyordu. İngiltere ve Fransa'nın gelişme potansiyeli büyük olan Alman ekonomisine karşı kendi endüstrilerini korumak istemeleri özellikle de Almanya'nın çelik üretimine daimi sınırlar koymak istemeleri Avrupa'nın ekonomik iyileşmesini yavaşlatıyordu.⁸²

“ABD açısından Truman Doktrini⁸³ ile ilgili ve son olarak şu söylenebilir : Doktrin, biri genel ve uzun süreli, öteki özel olmak üzere çifte amaçlıdır. Temel

⁸² Robert L. Beisner (2006). **Dean Acheson: A Life in the Cold War**, Oxford University Press, New York, US, p. 137.

⁸³ * Bu anlamda doktrin herhangi bir alanda takip edilmek üzere benimsenmiş ilkeler dizisidir. Dış politika söz konusu olduğunda doktrini benimseyen ülke kadar buna muhatap olan diğer devletler de doktrinin sonuçlarından etkilenirler. ABD dış politikasının çeşitli dönemlerinde bizzat başkanların adıyla anılan çeşitli doktrinlerin etkili olduğu, bu doktrinlerden bazılarının bölgesel ve küresel yansımaları dolayısıyla başka ülkelerin dış politikalarında da birer dönüm noktası olma rolü oynadıkları görülmektedir. Kronolojik sırayla, söz konusu doktrinlerden bazıları şunlardır: **George Washington'un Veda Mesajı 1796:** Bağımsızlık Savaşı sırasında ve hemen sonrasında Amerikalılar, Avrupa devletleri arasındaki çekişmelerin kendilerini nasıl olumsuz etkilediğini görmüşlerdi. İlk başkan George Washington 1796'da başkanlıktan ayrılırken bu noktaya dikkat çekti ve yaptığı veda konuşmasında “yabancı ülkelerle mümkün olduğunca çok ticari mümkün olduğunca az siyasi bağlantılar“ kurulmasını istedi. Washington, Avrupa devletleriyle ittifaklara girilmesinin ABD açısından son derece zararlı sonuçlar doğurabileceğini de ifade etti. **Monroe Doktrini 1823:** ABD yöneticileri Washington'un vasiyetine uymuşlardı ama İspanya, İngiltere, Fransa gibi ülkeler yeni dünyadaki sömürgeleri dolayısıyla ABD ile siyasal ilişkiler içerisine girmeye çalıştılar. Güney Amerika ülkelerinin 1820'lerde teker teker bağımsız olmasıyla birlikte Avrupa'nın bu kıtaya müdahale çabalarının yoğunluk kazanması üzerine ABD Başkanı James Monroe 2 Aralık 1823'te Kongre'ye bir mesaj yollayarak, Avrupa devletlerinin Amerika kıtalarındaki devletleri sömürgeleştirmelerine ABD'nin izin vermeyeceğinin altını çizdi. Bir yandan da, ABD'nin Avrupa sorunlarına karışma niyetinin olmadığını, Avrupalıların da Amerika sorunlarına karışmaya haklarının bulunmadığını vurguladı. Daha sonra Monroe Doktrini olarak anılacak bu ilkeler yaklaşık 100 yıl boyunca ABD'nin kendi yarıküresinden çıkmamasını sağlayacaktır. Çok daha önemlisi, Avrupa'nın dışarıda tutulduğu bir kıtayı yalnızca ABD tekelinde bir emperyalist yayılmaya açacaktır. **Truman Doktrini 1947:** 12 Mart 1947'de Başkan Harry Truman tarafından dile getirilen SSCB karşıtı doktrin Soğuk Savaş'ın resmi başlangıcı sayılabilir. **Eisenhower Doktrini 1957:** 5 Ocak 1957'de Başkan Dwight Eisenhower tarafından ilan edilen bu doktrin Soğuk Savaş koşullarında ABD ve SSCB'nin Ortadoğu bölgesinde de karşı karşıya geldiklerini simgelemektedir. **Guam Doktrini 1969:** Asya'yla ilgili olan bu doktrin Başkan Nixon tarafından ilan edildi ve Nixon'un iktidarı boyunca tüm dünyayı içine alacak şekilde geliştirildi. Doktrine göre, her ne kadar ABD nükleer bir savaşçı caydırma sorumluluğunu devam ettiriyorduydu da bölgesel savaşları caydırmak, bu tür savaşların tehdidi altında olan ülkelerin sorumluluğundaydı. ABD bu devletlere sınırlı ölçüde yardım edebilirdi ama bunlar kendi savunmalarının sorumluluğunu kendileri üstlenmeliydiler. **Carter Doktrini 1980:** Başkan Jimmy Carter 1980'deki yıllık Ulusa Sesleniş konuşmasında Basra Körfezi bölgesine yapılacak bir saldırının ABD'nin yaşamsal çıkarlarına yöneltilmiş bir saldırı olarak kabul edileceğini ifade etti. Truman Doktriniyle karşılaştırılarak Carter Doktrini olarak adlandırılan bu açıklama, ABD'nin yaşamsal çıkarlarını korumak için asker kullanılabileceğinin bir başkan tarafından Vietnam'dan sonra

olarak iki büyük devlet arasındaki rekabet havası içinde Sovyet genişlemesini dünyanın neresinde olursa olsun çevrelemek ve Amerikan ekonomik ve siyasal anlayışının genişlemesini sağlamak, birinci ve asıl amaçtır. Buna bağlı ikinci amaç ise, Sovyet tehdidine karşı özellikle Yunanistan ve Türkiye'yi askeri ve ekonomik yardım yoluyla güçlendirmektir. 1947 yılının iki olayı, Truman Doktrini ve Marshall Planı, II. Dünya Savaşı sonrası dönemin geçiş devresini sona erdirmiş ve ikinci devreyi "soğuk savaş" devresini açmıştır.⁸⁴ Soğuk Savaş başlatan olaylarla ilgili tartışmalar yaşansa da, genellikle Kore Savaşıyla askeri açıdan, NATO'nun kurulmasıyla kurumsal açıdan ve Truman Doktrini ile ekonomik ve politik açıdan Soğuk Savaşın başladığı kabul edilir.⁸⁵ Kısa süre içerisinde iki blok istihbarat örgütleri aracılığıyla birbirlerine yönelik olarak propaganda, dezenformasyon, espionaj ve kontrespiyonaj faaliyetlerini hızlandırarak çok sıkı bir rekabetin içerisine gireceklerdir.

Dışarıdan bir gücün bazı devletleri birleşme doğrultusunda teşvik etmesine örnek olarak Marshall yardımını alacak Avrupa ülkelerinin Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı OEEC 1948, şeklinde örgütlenmelerini verebiliriz. Zira bu örgütlenme ABD'nin tavsiye ve direktifleriyle gerçekleşmiştir. Diğer bazı durumlarda ise bir birleşmenin teşvikçisi olan ülke bu birleşmenin dışında kalmayarak birleşme içinde yer alabilmektedir. NATO'nun 1949, ve SEATO'nun 1954, kurulmasını teşvik eden ABD'nin bu örgütlerin içinde yer alması gibi.⁸⁶ Truman Doktrini uzun bir süre blok siyasetini içerdiyse de Türk politikacıları, ABD ile Truman Doktrini çerçevesinde yapılan bu işbirliğini sıkı bir ortak çalışma olarak gördüler.⁸⁷

ilk kez dile getirilmesiydi. ABD askeri şemsiyesini Körfez bölgesini de kapsayacak biçimde genişletmişti. **Reagan Doktrini 1985:** Başkan Ronald Reagan'ın 1985'teki yıllık Ulusa Sesleniş konuşmasında açıkladığı doktrine göre ABD anti-komünist devrim ve ayaklanmalara destek verecekti. Reagan'a göre bu desteğin üç nedeni vardı: 1-Devrimciler tiranlığa son vermek için savaşıyorlardı; 2-Eğer yardım edilmezse bu ülkeler SSCB'nin denetimi altına girebilirlerdi;3-Özgürlüğü savunmak bir Amerikan geleneğiydi. Reagan Doktrini Afganistan, Angola, Kamboçya ve Nikaragua'da uygulandı. Funda Keskin 2008, **ABD Başkanlarının Ünlü Doktrinleri Kutusu**, Baskın Oran (ed.) Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 527.

⁸⁴ Sander (1979). y.a.g.e. s. 18.

⁸⁵ Burcu Birinci (2007). **The Marshall Plan In Turkey, A Critical Evaluation Of United States Interests In The Plan And Its Effects On The Republic**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, p. 35.

⁸⁶ Tayyar Arı (2008). **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, MKM Yayıncılık, Bursa, s. 450.

⁸⁷ Bağcı (1990). y.a.g.e. s.13

“Türkiye’yi Truman Doktrini kanalıyla ABD’den yardım almaya iten nedenler, II. Dünya Savaşından sonra Türkiye’ye yöneltilen Sovyet tehditleri, kalkınmasını gerçekleştirmek için gerekli gördüğü dış yardım ve Atatürk ile başlayan Batılılaşma çabaları olarak sıralanabilir. ABD’nin II. Dünya Savaşındaki başarısı, Türkiye’nin gözünde bu devletin değerini yükseltmiş ve onu hemen hemen yenilmez kılan atom bombasını patlaması ise büyük bir hayranlık uyandırmıştı. Ayrıca, Müttefiklerin zaferi özellikle Türk yöneticilerince demokratik sistemin üstünlüğünü kesin bir biçimde ortaya koymuş bulunmaktaydı. Böyle bir temel üzerine hemen savaştan sonra beliren Sovyet tehlikesi de binince, Türkiye’nin ABD’ye yakınlaşmasının nedenleri açıklık kazanacaktır. Türkiye açısından en tehlikeli yıllar 1945 ve 1946 olmakla birlikte, 1947 yılına gelindiğinde Moskova’nın tehdidi sürmekte ve Türk yöneticileri Sovyetler Birliği’ne karşı güvenliğin Batı ittifakı ile sağlanacağına inanmaktadırlar. Bir Türk gözlemcisinin yorumuyla: “*Stalin karşısında yalnızlık, Kurtuluş Savaşı liderlerinde gerçek bir endişe ve kolayca silinemeyecek bir güvensizlik duygusu yaratmıştır.*”⁸⁸ “Başkan Truman, doktrinin bir an önce Amerikan Kongresinde yasalaşarak, Yunanistan ve Türkiye’ye yardımların başlamasını istiyordu. Ancak, Amerikan Kongresinde doktrin üzerinde yapılan tartışmalar pürüzsüz geçmedi.”⁸⁹ Bugüne kadar takip ettiği dış siyaseti bu tür bir dış politika yaklaşımına alışık olmayan ABD’nin hem kamuoyunda hem de siyasi platformlarında yapılan çok büyük tartışmaların ardından bu yardımın hayata geçirilmesine karar verilecektir.

⁸⁸ Sander (1979). y.a.g.e. s. 19.

⁸⁹ Çağrı Erhan (2008) **ABD ve NATO’yla İlişkiler**, Baskın Oran (ed.) Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 531.

2.1.2. Doktrinin İlanı ve İşleyişi

“Başkan Truman, 12 Mart 1947’de Kongrede kendi adı ile anılacak olan ünlü mesajını okudu : “*Amerikan dış politikasının kendilerini boyunduruk altına almak için silahlı azınlıklar tarafından harcanan çabalar ve dış baskılara karşı koymaya çalışan özgür ulusları desteklemek amacına yönelmesi gerektiği kanısındayım*” diyen Başkan Truman Kongre’den hükümete, Türkiye ve Yunanistan’a 400 milyon dolarlık yardım yapmak (300 milyonu Yunanistan’a, 100 milyonu ise Türkiye’ye verilen yardımın bölüşümü de doktrinde Türkiye’nin ikinci derecede önemine bir başka kanıttır) ve bu devletlerin isteği üzerine sivil ve askeri personel göndermek ve Türk ve Yunan personelinin ABD’de yetiştirilmesini sağlamak yetkilerinin verilmesini istemiştir. Truman’ın isteklerine uygun olarak hazırlanan “Yunanistan ve Türkiye’ye Yardım Kanunu” Kongre tarafından kabul edildikten sonra 22 Mayıs 1947’de Başkan tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Amerikan hükümeti için Türkiye’ye yapılan yardımın ana ilkesi güvenlik sorunu olduğundan, doktrine göre Türkiye askeri gücünü geliştirmek ve dış baskılar nedeniyle ordusunun mevcudunu aynı düzeyde tutabilmek için yardım alacak, kalkınmasını engellemek düşüncesiyle bu yardım hibe biçiminde verilecekti. Türkiye açısından ise, askeri yardım Türk kuvvetlerinin mobilitesinin ve ateş gücünün artırılmasında yardımcı olacaktı. Sovyetler Birliği’nin kuvvet kullanarak Türkiye’ye saldırma olasılığının 1947 yılına gelindiğinde azalmış olduğunu kabul etsek bile, ABD ile girişilen bu yeni işbirliğinin Türk yöneticilerine yeni bir güven verdiği yadsınamaz.”⁹⁰ Bunun dışında Türkiye’ye yapılan bu ABD yardımı, ABD’nin Türkiye ile ileride yapacağı kendisi adına çok yararlı olacak ikili askeri anlaşmalar için bir ilk adım teşkil edecek; ABD’nin bu yolla dünyanın stratejik değeri en yüksek coğrafyalarından birinde askeri ve siyasi açıdan yer almasının önü açılacaktır.

“Türkiye’nin Truman Doktrinini ve Amerikan yardımlarını kabul etmesinin çeşitli nedenleri vardı. Bunlardan birincisi, Türkiye’nin sürekli, yinelenen Sovyet istekleri karşısında büyük bir endişe ve yalnızlık hissine kapılmış olmasıydı. İkinci nedense Türkiye’nin içinde bulunduğu ekonomik koşullarla ilgiliydi.”⁹¹

⁹⁰ Sander (1979) y.a.g.e. ss. 21-22.

⁹¹ Erhan (2008). y.a.g.m. s. 532.

Truman Doktrini Türk kamuoyunda son derece olumlu karşılanmıştır. Türkiye'nin şimdi çok daha güçlü olarak dünya barışının korunmasında etkin bir politika izleyebileceği, doktrinin Sovyet tehdidine karşı Türk güvenliğinin sağlanmasında önemli bir adım olduğu ve II. Dünya Savaşından en güçlü devlet olarak çıkan ABD'nin yardımının sağlanmasının, Türk dış politikasının gerçek bir başarısı olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Buna karşılık doktrin ABD'de sert tartışmalara sebep olmuştur. Eleştirilerin genellikle şu noktalarda yoğunlaştığı görülür. Birinci neden, ABD'nin hükümet biçimi demokratik olmayan ülkelere yardımda bulunması. İkinci neden, doktrinin gerekçesi olan Sovyet tehdidine karşı BM'ye müracaat edilmemesi.⁹² Bunun dışında ABD'deki iç politika hesapları da bu eleştiriler hakkında dikkat edilmesi gereken bir husus olmalı.

“Kongre üyeleri arasında, Doktrini Amerika'nın geleneksel dış politikasından sapmanın bir örneği olarak gören ve ağır biçimde eleştirenler de vardı. ABD, Doktrin yoluyla İngiltere'nin Ortadoğu'daki mirasçısı haline geliyor ve elle tutulur hiçbir çıkarı yokken Yunanistan ve Türkiye'nin savunmasını üstleniyordu.⁹³”

Temsilciler Meclisindeki görüşmelerde bir temsilci şöyle konuşuyor :

“Türkler sorunu niçin BM'ye getirmediler? Mücadelelerini orada verselerdi... Verimli olmasa bile çok şey kazanırdık. Türk sorununu BM'ye getirdiğimizi ve verimli bir sonuç alamadığımızı düşünelim. O zaman şimdi yapmayı düşündüğümüz tek taraflı harekete geçeriz; fakat önce kurduğumuz uluslararası mekanizma yoluyla sorunu çözümlene şansını denemiş olurduk. Böyle yapmadığımız takdirde dünyaya karşı suçlu olmaz mıyız?”⁹⁴

“Öte yandan Yunanistan ve Türkiye'nin demokratik değil otokratik rejimlerle yönetilmesi ve dolayısıyla yardımların bu yönetimleri güçlendireceğinden endişe duyan bazı Kongre üyeleri savaşın hemen ardından dışarıya gereksiz yere para akıtılmaması gerektiğini düşünüyorlardı.⁹⁵” Bu eleştirileri daha çok iç politika hesaplarıyla ilişkilendirebiliriz. ABD, 1932-1953 arasında Kral Abdülaziz Al Suud'un iktidarı elinde tuttuğu dönemde, Suudi Arabistan'da İran körfezi sahilinde bulunan Dhahran kenti yakınlarına bir askeri üs kurmuş, bu ülke demokratik bir

⁹² Sander (1979). y.a.g.e. s. 22.

⁹³ Erhan (2008). y.a.g.m. s. 531.

⁹⁴ Sander (1979). y.a.g.e. s. 22.

⁹⁵ Erhan (2008). y.a.g.m. s. 531.

yönetim sistemine sahip olmamasına rağmen onunla ilişkilerini geliştirmekte kendisi adına bir sakınca görmemiştir.

“Bir başka temsilci *“BM bugün ölmüştür”* demiş, Senatör Vanderberg ise şunları söylemiştir : *“Amerikan yöneticileri BM’yi görmemezlikten gelerek çok büyük bir hata işlemişlerdir”*⁹⁶.

“Amerikan Kongresi, verilecek yardım malzemelerinin ABD’nin izni olmadan başka devletlere satılmasının ya da hibe edilmesinin, mülkiyet ve ya zilyedliğinin devredilmesinin yasaklanmasını da kararlaştırdı. Senatör Vanderbeg’in girişimiyle yardım yasasına eklenen bir maddeyle, BM Genel Kurulu ya da Güvenlik Konseyinin talep etmesi, Türkiye ve Yunanistan’ın artık yardım almak istememeleri ve ya ABD Başkanının gerekli görmesiyle yardımın kesilmesi kabul edildi.⁹⁷”

ABD Dışişleri Bakanlığı bu eleştirilere yazılı olarak verdiği cevapta, uzun uzun Yunanistan ve Türkiye’nin özel durumunu anlattıktan sonra, BM’nin etkili bir yardım yapamadığını belirtmiştir: *“BM’nin Yunanistan ve Türkiye’nin şimdi ihtiyaçları olduğu olağanüstü yardımı üye devletlere verebilmesi için uzun zaman gereklidir. Fakat, Başkan’ın da belirttiği gibi, BM ve buna bağlı kuruluşlar, istenen bu yardımı yapabilecek durumda değildirler”*.⁹⁸ Bu durum ABD yönetiminin, BM’nin dünyadaki barışı koruyup sürdürme ve Batının çıkarlarının korunması konusunda yeterli caydırıcılığa ve güvenilirliğe sahip olmadığını düşündüğünü akıllara getirmektedir.

“Yardımanın yasalaşmasından bir gün sonra 23 Mayıs 1947’de, Amerikalı General Lunsford Oliver başkanlığındaki bir uzmanlar heyeti Ankara’ya geldi. Heyettekiler Amerikan Dışişleri, Savunma ve Donanma Bakanlıklarının temsilcileriydi.⁹⁹”

“Truman Programı Yunanistan ile Haziran, Türkiye ile Temmuz’da imzalanan ikili anlaşmalarla başlatıldı. Yardım veren ve alan devletler, Yunanistan’da ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek, Türkiye’de ise güvenlik kuvvetlerini güçlendirmek için harekete geçmeyi kabul etmişlerdi. Bunu gerçekleştirmek için daha Mayıs ayı içinde 21 Amerikan subayı ile iki iktisatçı

⁹⁶ Sander (1979). y.a.g.e. s. 22.

⁹⁷ Erhan (2008). y.a.g.m. s. 532.

⁹⁸ Sander (1979). y.a.g.e. s. 23.

⁹⁹ Erhan (2008). y.a.g.m. s. 532.

Türkiye'ye geldi. Türk Silahlı Kuvvetleri son 30 yılda ve özellikle II. Dünya Savaşı içinde gelişen makineleşme sonunda Batılı devletlerin silahlı kuvvetlerinin çok gerisine düşmüş bulunuyordu. Ayrıca, eldeki malzeme dışarıdan alınmış ve eskimiş olduğundan yedek parça sıkıntısı çekiliyordu. Daha önce de değinildiği gibi, Türk ekonomisi de silahlı kuvvetleri modernleştirecek durumda değildi. Aynı bir program olarak, Truman Doktrini çerçevesindeki Türkiye ve Yunanistan'a Yardım Kanunu kısa ömürlü olmuş ve Nisan 1948'de Ekonomik İşbirliği İdaresi'nin (ECA) yönetimine geçmiştir. Ancak, aradaki dokuz aylık süre içinde 400 milyon doların 337 milyonu harcanmış ve bunun 268 milyonu Yunanistan'a, 69 milyonu ise Türkiye'ye gitmiştir. Bu paranın Yunanistan'da % 59'u Türkiye'de ise % 100'ü askeri amaçlarla kullanılmıştır. Bir Amerikan heyeti, Türkiye'nin ekonomik durumunu, orduda insan gücünü azaltarak silahlı kuvvetleri modernleştirmek yoluyla geliştirebileceğini tavsiye ettiğinden, Truman Doktrini çerçevesi içinde Türkiye'de faaliyet daha çok yol yapımı ve bakımı, kargo ulaşımının geliştirilmesi, silahlı kuvvetlerin eğitilmeleri ve silahlandırılmaları ile hava alanlarının onarılması alanlarında olmuştur. Her iki ülkede de askeri yardım programları 1949 yılında Karşılıklı Güvenlik Kanunu (Mutual Security Act) çıkarılmıştır.¹⁰⁰”

Truman Doktrini ve Marshall Planı, Soğuk Savaşın doğmasını büyük ölçüde etkilediği gibi, hem Batı hem de Doğu Avrupa ülkelerinde hükümet değişikliklerine de yol açtı. Komünist Bakanlar Truman Doktrininden sonra Fransız ve İtalyan hükümetlerinden atılmışlardı.¹⁰¹ ABD yardımı sonrasında özellikle Avrupa ülkelerinde komünistler zor durumda ve etkisiz kalmışlardır. Sovyetlerin kendi yandaşlarının güçsüz olduğu ülkelerde sol gruplarla ve komünistlerle temasa geçerek onları radikal eylemlere yönlendirmek yerine siyasi mücadeleye devam etmeleri ve kurulan hükümetlerde gerekirse yer almaları konusunda yönlendirdiği bilinmektedir.

“ABD'nin Türkiye'ye yaptığı askeri yardımın temelindeki stratejik düşünce, Sovyetler Birliği ile savaşa girildiği takdirde, Boğaz ve Ege'deki limanların, Karadeniz'dekiler gibi, çok az askeri öneme sahip olduğuydu. Buna karşılık, en önemli liman İskenderun limanıydı. Ancak, bu limandan kuzeye doğru kara ve demiryolları modern askeri ittifak için çok yetersizdi ve bu nedenle Amerikalılar,

¹⁰⁰ Sander (1979). y.a.g.e. ss. 22-23.

¹⁰¹ Türkkaya Ataöv (1968). **Marshall Planından NATO'nun Kuruluşuna Kadar Soğuk Harb**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: 23, Sayı: 3, Ankara, s. 276.

Doğu Anadolu'nun en stratejik bölgesi olan Erzurum'a ve sonra Ankara ve İstanbul'a doğru stratejik yol yapımı için hazırlıklara giriştiler. Bir Sovyet saldırısına karşı geleneksel Türk savunması, Trakya'da Çatalca, Doğu'da ise Pasinler'di. Ancak 1948 ve 1949'da Türk askeri manevralarını izleyen Amerikalı askeri uzmanlar, bir Sovyet saldırısına karşı bu iki hattın çok kısa bir süre dayanabileceği ve en iyi savunmanın Toros'un güneyinde 12 ya da 15 Türk tümeni ile yapılabileceği kararına vardılar. İskenderun bu hattın ikmal merkezi olacak, ayrıca bu bölgeden Sovyetler Birliğinin güneyindeki endüstri ve petrol bölgeleri bombalanabilecekti. Bu nedenle onarım faaliyeti daha çok İskenderun üzerinde yoğunlaşmıştır.¹⁰² Bu bölgenin Suriye'ye çok yakın olması dikkat çekicidir. Suriye'nin Soğuk Savaş yıllarının tamamında Sovyet yanlısı bir tutum takındığı ve Sovyetlerin bölgedeki en önemli müttefiği olduğu göz önüne alınırsa aynı zamanda Suriye'ye yönelik olarak kalıcı bir siyasi baskı yapılmak istendiği düşünülebilir.

Stalin, 9 Nisan 1947'de, Moskova Konferansı hala toplanma aşamasındayken (10 Mart-24 Nisan 1947) Stessin'i Kremlin'e kabul etti. Lenin'i söze katarak komünist ve kapitalist toplumlar arasında işbirliğinin mümkün olabileceğinde ısrar etti. İşbirliğinin sistemler arasındaki benzerliğe değil, işbirliği yapma isteğine dayandığını söylüyordu. Sovyetler Birliği'nin ABD ile işbirliği yapmak istediğini ileri sürüyor, karşılıklı istekliliğin varlığının yeterli olduğunu söylüyordu. Halbuki Truman 27 gün önce okuduğu meşhur mesajıyla kendisini dünyanın bir numaralı anti-komünisti ilan etmişti.¹⁰³

“Türkiye 1945-1946 yıllarında Sovyet tehdidi ile karşılaştıktan ve Truman Doktrinin ilanından sonra bütün dış politika felsefesini Batı'ya sıkı bağlarla bağlanmak ilkesi üzerine dayamıştır. Bunun için de Batı'nın kurduğu hemen hemen bütün siyasal, askeri ve ekonomik kuruluşlara katılmayı amaç edinmiştir. Türkiye'nin asıl istediği ABD ile yakın ilişkiler sonucu Sovyetler Birliği'ne karşı güvenliğini sağlamak gibi sınırlı bir amaç iken, Sovyetler Birliği'nin değişmeye başlayan tutumu karşısında Ortadoğu'daki çıkarları tehlikeye giren İngiltere'nin etkisiyle daha geniş kapsamlı ve bütünüyle Batı yanlısı bir dış politikanın

¹⁰² Sander (1979). y.a.g.e. ss. 22-25.

¹⁰³ Ataöv (1968). y.a.g.m. ss. 276-277.

uygulayıcısı durumuna düşmüştür. Sovyetler Birliği'nin değişen politikası şöyle açıklanabilir¹⁰⁴ :

“1947 yılının sonunda Sovyetler Birliği, İran ve Türkiye'deki gelişmeleri etkileyemeyeceğini anlamış ve örneğin Dr. Musaddık'ın yönetiminde İran'da ortaya çıkan anarşik durumdan yararlanmak için açık bir çaba göstermemiştir. Türkiye ve İran'ı atlayıp Arap ülkeleri üzerinde çalışmasının uzun sürede daha yararlı sonuçlar verebileceğini anlamış, Ortadoğu ülkelerinde artan milliyetçilik, Batı'ya ve özellikle Batı savunma planlarına düşmanlık ve İsrail-Arap çatışması, Sovyetlerin kullanabileceği önemli kozlar haline gelmiştir. İşte İngiltere'nin Ortadoğu savunması üzerinde titizlikle durmasının ve Türkiye üzerinde bu yolda çeşitli baskılarda bulunmasının temelinde yatan unsur budur. Truman Doktrininin Türk dış politikası üzerindeki etkisi somut olarak Türkiye'nin Filistin sorunundaki tutumunda görülmektedir. Türkiye, Truman Doktrinine kadar Arap ülkelerini destekleyen bir tavır sergilerken, yardım görmeye başladıktan sonra, ABD'nin bu sorundaki tutumunun etkisinde kalarak tutum değiştirmiştir. Önceleri bölgede bağımsız bir Arap devletinin kurulmasını desteklerken, İsrail'in kuruluşundan 10 ay sonra yeni devleti tanımış ve Türk Yahudilerinin de İsrail'e göçmelerine izin vermiştir. Türkiye ile Arap ülkeleri arasında yıllarca sürecektir kötü ilişkilerin temeli böylece atılmıştır.”¹⁰⁵ Süveyş Krizi sırasında ilişkilerde yaşanan geçici gerileme hariç tutulursa Demokrat Parti'nin iktidar olduğu yıllarda Türkiye ile İsrail arasında bu dönemden itibaren çok yakın bir işbirliği süreci başlayacaktır. Arap dünyası ile sürekli sorun yaşayan İsrail, Arap olmayan müslüman devletlerle ilişkilerini geliştirmeye önem verecektir.

“Arap devletlerinin Truman Doktrinine yaklaşımlarıysa şöyle açıklanabilir :

Truman Doktrini ile Türkiye'ye Amerikan askeri yardımı başladığı zaman, Moskova'nın Arap Ortadoğusunda Arap devletlerini rahatsız edecek etkin bir faaliyette bulunmadığını görüyoruz. Bu nedenle, kendilerini Türkiye gibi doğrudan bir Sovyet tehdidi altında görmeyen Arap devletleri (Irak hariç) Truman Doktrinini getirdiği mesajı kabul etmediler ve Batı'nın Ortadoğu'da ileride gündeme getirilecek olan ortak bir savunma örgütü kurma girişimlerine katılmadılar.¹⁰⁶”

¹⁰⁴ Sander (1979). y.a.g.e. s. 36.

¹⁰⁵ Sander (1979). y.a.g.e. ss. 36-37.

¹⁰⁶ Sander (1979). y.a.g.e. ss. 35-37.

Sovyetler Birliği Doğu Avrupa ülkelerini Batılılarla savaşa tutuşmadan komünistleştirmiştir. Zaten, böyle bir savaşa tutuşacağını anlasaydı, işin içine ABD'nin de karışmasından çekinerek, herhalde bunu göze alamazdı. Nitekim, İran, Türkiye ve Yunanistan'ı da kendi denetimi altına almak için yaptığı çalışmalar Truman Doktrini ile karşılaşınca, gerilemek zorunda kalmıştır. Çünkü o günlerde Sovyetlerin elindeki büyük ve kuvvetli kara ordusuna karşılık ABD'nin elinde de atom bombası vardı. Atom tekeli Atlantik'in ötesinde kaldığı sürece, kimse Sovyetler Birliği'nin yeni bir genel savaş çıkarmaya cesaret edebileceğini düşünmemiştir.¹⁰⁷ Atom tekelinin SSCB'nin bu silaha sahip olmasıyla sona ermesinin ardından ABD NATO'nun kurulması için girişimlerini hızlandıracaktır. Konvansiyonel silahlarda ve kara ordusunda üstünlüğü bulunan Doğu Bloku bu aşamadan sonra daha güçlü bir noktaya gelecektir.

“Truman Doktrininden sonra izlenmeye başlanan dış politikanın bir başka sonucu, Türkiye'nin Asya'ya sırtını NATO'ya girdikten sonra 1955 yılındaki Bandung Konferansında değil, fakat ondan çok önce 1949 yılında çevirmiş, bu yıl toplanan ilk Asya Devletleri Toplantısına katılmamıştır. Endonezya sorununu görüşmek üzere 1949 Ocak ayında toplanan ilk Asya Siyasal Konferansı, unutulup giden konferanslar arasındadır. Bu konferansa katılmayı reddeden tek Asya devleti Türkiye'dir. Türkiye, yapılan davete verdiği cevapta, Endonezya sorununa ilgi duymakla birlikte, Avrupalı devlet olarak bir Asya Konferansına katılmaya hakkı olmadığını belirtmiştir. Böylece, Türkiye bir gözlemci bile göndermeyerek Asya–Afrika hareketi ile bağlarını koparmıştır. Bu tutumda payı olan en önemli etkenler, Türkiye'nin izlemeye başladığı Batı yanlısı dış politikanın yanı sıra, Atatürk'ten başlayarak Türk yöneticilerinin yönetim felsefesinin Batı'ya dönük olması ve bununla yakından ilgili olarak, Türklerin kendilerini Asyalıdan çok Avrupalı bir ulus olarak kabul etmeleridir. Truman Doktrinini uygulamak amacıyla, 26 ve 27 Mayıs 1947 tarihlerinde Türk Dışişleri Bakanı Hasan Saka ile ABD Büyükelçisi Edwin C. Wilson arasında teati edilen mektuplara dayanarak iki hükümet arasında başlayan görüşmeler sonucunda Türk ve Amerikan hükümetleri arasında imzalanan 12 Temmuz 1947 tarihli Yardım Anlaşması, tek taraflı bir yardım anlaşması olduğundan, Türkiye'nin güvenliğini tam olarak sağlamaktan uzaktı. Bu nedenle,

¹⁰⁷ Haluk Ülman (1967). **NATO ve Türkiye**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: 22, Sayı: 4, Ankara, s. 144.

Türkiye'nin bundan sonraki çabası, ABD ile bir ittifak ilişkisi kurmaya çalışmak olacak ve bunu da NATO'ya girmekle başaracaktır.¹⁰⁸”

¹⁰⁸ Sander (1979). y.a.g.e. ss. 25-38.

2.1.3. Marshall Planı

“ABD Dışışleri Bakanı George Marshall 5 Haziran 1947’de Harvard Üniversitesinde verdiği söylevde, daha sonra kendi adıyla anılacak olan planın ilk işaretlerini verdi.¹⁰⁹” Bu plan resmi olarak European Recovery Program ERP olarak biliniyordu. Savaş sonrası Amerikan dış politikasının başarıları arasında önemli bir yer tutuyordu. Bu plan ABD’nin Avrupa ile kurduğu ilişkileri daha ileri boyutlara taşıdı ve Avrupa’da barışın tesis edilmesinde önemli katkılarda bulundu.¹¹⁰ Burada asıl önemli olan nokta ABD’li iş adamlarının ticari kaygılarıdır. Altyapısı çökmüş, yolları olmayan ve alım gücü düşük bir Avrupa’da ABD’li şirketlerin mallarını satmaları ve para kazanmaları düşünülemezdi. Bu yüzden ABD Avrupa’daki kapitalist sistemin restore edilerek ayağa kaldırılması için çok büyük destek vermiştir.

“Amerika, Avrupa ekonomisini kendi ürettiği malları alabilecek ve kendisiyle ticareti devam ettirebilecek bir seviyeye getirmeye çalışırken, bir yandan da ileride karşısına bir güç olarak çıkmasını engellemeliydi. Kısacası Avrupa, ABD’nin karşısına Sovyet tehdidinden sonra ikinci bir tehdit olarak çıkmamalıydı. Marshall Planının hazırlanmasında en çok dikkat edilen konulardan biri de Avrupa’nın artan refah düzeyinin ABD’nin girişimlerine bağlı olmasıydı. Bu şekilde hem Avrupa ABD’nin istediği oranda gelişecek, hem de bu toprakları ekonomik gücünü kullanarak kontrolü altında tutabilecekti.”¹¹¹

Öte yandan, ABD Dışışleri Bakanlığı Müsteşarı, Dean Acheson Cleveland’daki (Mississippi) 8 Mayıs 1947 tarihli konuşmasında bir yardımdan söz ediyor ve bunun “insan özgürlüğü ve demokratik kurumların geliştirilmesi, liberal ticaret siyasetinin kökleşmesi” hedefine yöneleceğini söylüyordu.¹¹²

Marshall Planı BM çerçevesi dışında ele alınarak uygulamaya sokulmuştu. 1947 yılıyla birlikte Amerikan yönetimi ve kamuoyu dış politika konularında Roosevelt’in evrensel nitelikli bakış açısı yerine bölgesel alternatifleri ön plana

¹⁰⁹ Erhan (2008). y.a.g.m. s. 538.

¹¹⁰ Wilson D. Miscamble (1992). **George F. Kennan And The Making Of American Foreign Policy**, Princeton University Press, New Jersey, US, p. 43.

¹¹¹ Bilgehan Bülbül (2006). **Marshall Planı ve Türkiye’de Uygulanışı 1948-1957**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi, Diyarbakır, s. 25.

¹¹² Ataöv (1968). y.a.g.m. s. 277.

çıkaran bir dış politika anlayışına yönelmişlerdi.¹¹³ Avrupa’da oluşturulmaya çalışılan işbirliği sürecini Türkiye yakından takip etmiştir. Türkiye’nin bu plandan yardım alan ülkelerin içine dahil edilmesi ileride yine aynı ülkeler tarafından oluşturulacak olan savunma organizasyonlarının içinde Türkiye’nin yer almasının önünü açabilirdi.

“Marshall Planı adı verilen Avrupa Kalkınma Projesinin ilk hazırlığı 12 Temmuz 1947’de Paris’te toplanan 16’lar konferansı çalışmaları ile başlamıştır. “Avrupa Ekonomik İşbirliği Komitesi” (CEEC) olarak çalışan konferans, çalışma programı ve ABD’ye gönderilecek genel raporun kapsayacağı unsurlar hakkında bazı ilkesel kararlar verilmiş ve raporun hazırlanmasına esas olacak bilgilerin derlenmesi için her devlete soru cetvelleri gönderilmiştir. Türk hükümeti de istenilen bilgileri bir rapor halinde Komite’ye vermişti. Dışişleri Bakanı N. Sadak, Türkiye’nin sunduğu raporun içeriği hakkında Meclis’e bilgi verirken şunları söylüyor : *“Bu bilgilere göre, memleketimizin gerek ziraat, gerek madenler vs. gibi iptidai istihsalatını Avrupa’ya müessir bir şekilde faydeli olabilecek bir dereceye çıkarmak için, planın yürürlük süresince, 1 Temmuz 1947 fiyatlarına göre 615 milyon dolarlık malzeme ihtiyaç bulunduğu tespit edilmiştir.”*¹¹⁴

“Amerikalılara göre, İkinci Dünya Savaşının getirdiği büyük yıkım Avrupa’da kaos yaratmış, bu nedenle komünistler dolayısıyla SSCB yükselişe geçmişti. SSCB yayılması karşısında, Avrupa maddi ve manevi açıdan güçlendirilmeliydi. Avrupa ekonomik olarak kendi ayakları üzerinde durabilirse, siyasal olarak da bağımsızlığını koruyabilirdi. ABD bu noktada İngiltere, B. Almanya ve Fransa’yı ve sonra tüm Avrupa’yı artan biçimde siyasal ve ekonomik işbirliği içine sokmak, böylece bütünleşmiş bir Avrupa yaratarak Sovyet ilerlemesini durdurmak istiyordu.¹¹⁵”

“ABD’den açıktan kredi istenmemesinin nedeni Marshall Planının temel niteliği ile ilgilidir. Dışişleri Bakanı bu noktayı şöyle açıklıyor: *“Marshall Planında para yardımı ve ya açık kredi asla bahis mevzuu değildir. Bahis mevzuu olan program, evvela, 16 devletin kendi gayretleri ile kalkınmaya çalışmaları, birbirlerine*

¹¹³ Klaus Schwabe (1996). **The United States and European Integration: 1947-1957**, Clemens Wurm (ed.), Western Europe And Germany: The Beginnings Of European İntegration, 1945-1960, Berg Press, UK, p.117.

¹¹⁴ Sander (1979). y.a.g.e. s. 46.

¹¹⁵ Erhan (2008). y.a.g.m. s. 538.

yardım etmeleridir. Bu gayretler harlandıktan sonra noksan kalan kısımları Amerika tamamlayacaktır. Yani bu 16 devletten her birinin Amerika'dan satın alacakları makine ve levazımı dolar mevcudu olmayan memleketlere Amerika kredi ile verecektir.”¹¹⁶

Bu arada Başkan Truman 17 Mart 1948'de Kongre'de, bir yıl önceki Truman Doktrini konuşmasını hatırlatan bir konuşma daha yaptı. Askere alınacakların sayısının arttırılmasını ve genel bir askeri eğitim istiyordu.¹¹⁷ İki blok arasındaki cepheleşmenin ilerleyen dönemde artacağı bu dönemde yaşanan gelişmelerden açıkça ortaya çıkmıştır. Yaşanan bu gelişmeler aynı zamanda NATO ve Varşova Paktı gibi askeri işbirliği organizasyonlarının kurulması sürecini hızlandıracaktır.

“Amerikalı uzmanlar başlangıçta Türkiye'ye ekonomik yardım yapılması konusunda fazla istekli olmamışlardır. Uzmanların bu ülke hakkında hazırladıkları raporda, Türkiye, tarım ve maden bakımından Avrupa kalkınmasına yardım edebilecek bir ülke sayılmış, altın ve döviz stokları ilk 15 ay için yeterli görüldüğünden makinelerin satın alınmasında kendisine yalnız rüçhan hakkı tanınmıştır. Ayrıca, Marshall Planının, ulusal bir ekonomiyi geliştirme planı değil, savaştan yıkık çıkmış Avrupa'nın yeniden kurulması planı olduğu belirtilerek, Türkiye'nin savaşın yıkıcılığını görmediği, Avrupa ülkelerinin çoğunun karşılaştığı ekonomik kalkınma sorunları ile kıyaslanacak sorunlarla karşı karşıya olmadığı anlatılmıştır. Raporda ayrıca, ekonomik kalkınmasını gerçekleştirmek için Türkiye'nin, 12 Temmuz 1947 anlaşmasının ana amacına uygun olarak, asker mevcudunu azaltması gereği üzerinde durulmaktadır. Raporun bu iyimser görüşüne karşılık, Dışişleri Bakanı Sadak, dış kredi gereksinmesini şöyle belirtiyor : “*Nispetsiz derecede çok insanın silah altında bulundurulmasının memleket ekonomisinde husule getirdiği ağır yük, Türkiye ekonomik kaynaklarının tam ve muvazeneli gelişmesine başlıca engel teşkil etmektedir. Her ne kadar Türkiye'nin döviz kaynakları normal ihtiyaçları karşılayacak miktarda görünüyor ise de, bu kaynaklar dış baskılar neticesi askeri teçhizat ithali icabettiği takdirde bu ithalatı finanse edecek imkanları sağlayamayacaktır.*”¹¹⁸ Türkiye'nin bu dönemde ABD destekli ekonomik organizasyonların içinde yer almak istemesi sadece Türkiye'nin ekonomik

¹¹⁶ Sander (1979). y.a.g.e. ss. 46-47.

¹¹⁷ Ataöv (1968). y.a.g.m. s. 287.

¹¹⁸ Sander (1979). y.a.g.e. ss. 46-47.

gereksinimleriyle ilişkilendirilmemelidir. Bu işbirliği mekanizmalarıyla Sovyet tehdidine karşı Batı ittifakının desteği ekonomik bütünleşme ve işbirliği yoluyla dolaylı olarak elde edilmek istenmiştir.

“ Truman Doktrini ile gelen askeri malzemenin bakım masrafları ve yedek parça için dolar ödenmesi zorunluluğunun, Dışişleri Bakanının açıkladığı duruma etkisini belirtmek gerekir. Bu raporla işin arkasını bırakmayan Türk hükümetinin isteği üzerine ABD konuyu bir kez daha ele almıştır. Türkiye’ye yapılan askeri yardımın umulan ekonomik ferahlamayı yaratmadığını ve gelişen bir ekonominin Türkiye’nin askeri gücü ve iç düzeni bakımından önemini anlayan Amerikan hükümeti, Türkiye’yi Marshall Planı içine almaya karar vermiş ve 4 Temmuz 1948’de iki hükümet arasında imzalanan bir anlaşma ile Türkiye’ye ekonomik yardıma başlamıştır.¹¹⁹”

Bu dönemde Amerikan Dışişleri Bakanlığı Müsteşarlığı yapmış olan Dean Acheson’ın stratejik vizyonunda Avrupa merkez noktaydı. NATO çerçevesinde ve ötesinde planladığı ittifakların, uluslararası kuruluşların merkezinde yine Avrupa vardı.¹²⁰ ABD bu yaklaşımını ve öncelik tercihlerini ilerleyen dönemde değiştirecek küresel çapta bölgesel ittifaklara ağırlık verecektir.

“Plan öncelikle İngiltere ve Fransa tarafından büyük bir memnuniyetle karşılandı. Ardından diğer Batı Avrupa ülkeleri benzer yaklaşımlar sergiledi.¹²¹” “Marshall Planının uygulanmasını kolaylaştırmak için onaltı Avrupa devleti 16 Nisan’da Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü, O.E.E.C.’yi kurdular.¹²²”

¹¹⁹ Sander (1979). y.a.g.e. ss. 46-47.

¹²⁰ Beisner (2006). y.a.g.e. p. 152.

¹²¹ Erhan (2008). y.a.g.m. s. 539.

¹²² Ataöv (1968). y.a.g.m. s. 287-288.

2.1.4. Marshall Planının Uygulanışı

1948-1951 yılları arasında Avrupa devletleri arasında uyum ve işbirliğini geliştirmek amacıyla uygulanan bu anlaşma Türk ve Amerikan hükümetleri arasında yapılan bir anlaşmayla Türkiye'yi de içine alacak şekilde genişletilmiştir. Türkiye'nin anlaşmadan faydalanması için ABD'nin öne sürdüğü Türk demokrasisini güçlendiren, ekonomisini liberalleştiren bazı hükümler önemlidir.

“Marshall Planının uygulanması amacıyla Türkiye ile ABD arasında 4 Temmuz 1948'de imzalanan Ekonomik İşbirliği Anlaşması, 8 Temmuz'da onaylanarak 13 Temmuz 1948 tarihli ve 6956 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanmıştır. Türkiye'nin 16 Nisan 1948 tarihinde Paris'te imzalanan Avrupa Ekonomik İşbirliği Anlaşmasına katıldığını ve bu anlaşma hükümleri gereğince kurulan Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatına OEEC dahil bulunduğunu kaydeden anlaşma, Amerikan hükümetinin Türk hükümetine mali yardım yapacağını belirtmektedir (1. Madde). Ancak yapılan yardım, anlaşmanın 2. Maddesinde bazı kayıtlara bağlanmıştır¹²³ :”

“Türk hükümeti, ABD hükümeti tarafından yardım yapılması lüzumunu destekleyen umumi gayelere uygun maksatlara kullanılmasını temin için gereken tedbirleri alacaktır” İkinci olarak *“Türk hükümeti tasarrufunda bulunan bilimum kaynakların kullanılmasını müşahedesi ve tetkiki için gereken tedbirleri alacaktır”*. Ayrıca *“T.C. Hükümeti hususi ve resmi ticari teşebbüsler arasında, rekabeti takyit, piyasalara iştiraki tahdit ve ya inhisarcı kontrolleri teşvik edici beynelmilel ticarete tesir eden ticari usul ve tertiplere mani olmak üzere münasip gördüğü tedbirleri ittihaz edecek ve diğer katılan memleketler ile işbirliği yapacaktır”*. gibi ifadeler yer almaktaydı. Anlaşmanın 7. Maddesine göre ise her iki devlet bu ekonomik işbirliğinin *“gayelerine ve kaydettikleri terakkiye dair geniş neşriyat yapmanın”* karşılıklı çıkarlara uygun olduğunu belirtmektedirler. Türk hükümeti *“gerek doğrudan doğruya ve gerek Avrupa İşbirliği Teşkilatı ile işbirliği yaparak bu kabil malumatın yayımını teşvik edecektir”*. Ayrıca 8. Maddeye göre, *“T.C. Hükümeti, ABD hükümetinin bu anlaşma gereğince deruhte eylediği vecibeleri T.C. dahilinde*

¹²³ Sander (1979). y.a.g.e. s. 48.

*ifa edecek olan bir Hususi İktisadi İşbirliği Misyonunu kabul etmeye izin vermiştir”.*¹²⁴

“12 Temmuz 1947 anlaşmasına benzer biçimde bu anlaşmanın 7. Maddesiyle, Türkiye ve ABD’nin yapılan yardımın amaçları ve ulaşılan başarılar konusunda “(...) geniş yayın yapmanın karşılıklı çıkarlarının gereği olduğunu kabul ettikleri (...)” belirtilmekte ve Türkiye’nin bu tür yayınların yapılması için “(...) her türlü pratik önlemi (...)” alacağı kaydedilmekteydi.¹²⁵” Bu durum ABD’nin basın ve yayın organları üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması ve Batı yanlısı propagandanın bu kanallar kullanılarak arttırılması konusunda hassasiyet taşıdığını göstermektedir.

“Görüleceği gibi, bu ekonomik işbirliği anlaşması, askeri nitelikli 12 Temmuz 1947 anlaşması ile önemli paralellikler arz etmektedir. Ayrıca, tıpkı onun gibi “temel bir anlaşma” niteliği kazanmış ve bu tarihten sonra iki hükümet arasında imzalanacak öteki ekonomik anlaşmalara örnek oluşturmuştur. Anlaşmanın imzalanmasından hemen sonra, anlaşmaya uygun olarak alınacak Amerikan kredileriyle görevli ve Maliye Bakanının direktifleri çerçevesinde çalışacak bir “Amerikan Kredileri Komitesi” kurulmuştur. Başbakanlığa bağlı bulunmak üzere Başbakan tarafından seçilecek bir başkan ve başkan yardımcısı ile Tarım, Ulaştırma, Ekonomi ve Bayındırlık uzmanlarından oluşan Komite, Marshall Planına ilişkin bütün işlerle uğraşacaktı. İkinci olarak, askeri yardım anlaşmasında olduğu gibi, ekonomik yardım da birtakım koşullara bağlı olarak verilecekti: Yardım, ABD ile üzerinde anlaşmaya varılmış bulunan “genel amaçlara” uygun olarak kullanılacaktır. Öte yandan, metinden de anlaşılacağı üzere, Türk hükümeti, ABD tarafından “tekelci” olarak görülen ekonomik yapıyı liberalleştirmek yükümlülüğü altına da girmiştir.¹²⁶”

1950’li yılların başlarında Amerikan politikası Avrupa’da iki anlamda başarılı sonuç vermişti. Birincisi Batı ittifakı Almanya üzerindeki Sovyet varlığı konusunda dikkatini yoğunlaştırmaya başlamıştı. Marshall Planı yavaş yavaş sonuç vermeye başlamıştı. Görünürde olduğu üzere endüstriyel üretimde ve ticari gelirlerde büyük yükselişler meydana gelmişti ayrıca işçilerin ücretlerinde de ciddi iyileştirmeler olmuştu.¹²⁷ Bu durum bütün Avrupa ülkelerinde kapitalist ekonominin başlangıçta

¹²⁴ Sander (1979). y.a.g.e. s. 49.

¹²⁵ Erhan (2008). y.a.g.m. s. 541.

¹²⁶ Sander (1979). y.a.g.e. s. 48.

¹²⁷ Beisner (2006). y.a.g.e. p. 258.

amaçlanan hedef doğrultusunda hızlı bir iyileşme ve toparlanma yaşadığını göstermektedir. Bu gelişmeler tüm Avrupa’da kısa sürede ABD yanlısı kapitalist bir yeni burjuva sınıfının oluşmasına neden olacaktır. Avrupa’daki siyaset adamları bu yeni ve güçlü sınıfın ekonomik kazanımlarının “korunması ve artarak geliştirilmesi” konusunda bu yeni sınıfla çok sıkı bir amaç ve menfaat birlikteliğine gideceklerdir.

“Anlaşmanın sekizinci maddesiyle de Türkiye, ABD’den gelecek anlaşma hükümlerinin yerine getirilmesini denetleyecek bir özel Ekonomik İşbirliği Misyonusunu kabul edeceğini, bu misyonun ABD Büyükelçiliğinin bir parçası sayılarak diplomatik ayrıcalık ve bağımsızlıklardan yararlandırılacağını kabul etti.¹²⁸”

“Anlaşma imzalandıktan sonra, Amerikan Kongresine gelecek yıllar içinde yapılması gerekli yardım hakkında bilgi verecek olan Marshall Planı Avrupa Yöneticisi Büyükelçi Averal Harriman, Türkiye’nin plan çerçevesi içinde ne gibi programlar düzenlemekte olduğuna dair bilgi toplamak amacıyla Aralık 1948’de Ankara’ya gelmiş, kendisini Avrupa Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı Başkanı Hoffman izlemiştir. Her ikisi de Türkiye’ye yardımın arttırılacağını söylemişlerse de, Marshall Planı çerçevesinde 1950’ye kadar Türkiye’ye yapılan ekonomik yardım, aynı tarihe kadar yapılan askeri yardımın çok gerisinde kalmıştır. Örneğin, 1950 yılında genel Marshall Planı tahsisatından Türkiye’ye yalnız 75.000 \$ ayrılmış ve bu para ile birlikte Amerikan yapımı endüstri makineleri ve yedek parça gibi malzemeler gelmiştir. Bu yıl içinde Türkiye’ye 150.000 \$ ek kredi açılmış ve bununla et ve balık konserve fabrikaları ile soğuk hava depolarının planlarının hazırlanmasına hız verilmiştir.¹²⁹”

“Türkiye’ye gelen Amerikalı uzmanların görüşleri çerçevesinde yardımların % 60’ı tarım alanında kullanıldı. Böylece, 1953’de Türkiye ilk defa buğday ihracatçısı oldu.¹³⁰” “Marshall Planı çerçevesinde ABD’den alınan ekonomik yardımın azlığı basında da tepkilere yol açmış ve hatta Kore’ye asker gönderilmesi ile o zamana kadar “devede kulak” kabilinden yapılan yardımın arttırılacağı ümit edilmiştir. H.C. Yalçın 3 Ağustos 1950 tarihli Cumhuriyet’te şunları belirtiyor¹³¹ :”

¹²⁸ Erhan (2008). y.a.g.m. s. 541.

¹²⁹ Sander (1979). y.a.g.e. s. 50.

¹³⁰ Erhan (2008). y.a.g.m. s. 542.

¹³¹ Sander (1979). y.a.g.e. s. 51.

*“BM’nin Kore’ye yardım teklifine cevap vermeyen, ya da sembolik yardımlarla işin içinden sıyrılmak isteyen memleketlere Marshall yardımını durdurmak kafi değildir. Türkiye gibi mertçe yardım kararı veren ve bu kararla diğer milletlere önyak olan memleketlere devede kulak kabilinden yapılan yardımları da arttırmak lazımdır. Şimdi Amerika’dan Türkiye’ye daha büyük ölçüde iktisadi ve askeri yardım bekliyoruz”.*¹³²

Bu dönemde Türk-Amerikan ilişkilerinin gelişmesine paralel olarak basında da ABD ile yapılan askeri ve ekonomik nitelikli anlaşmalarla ilgili yorumlar artmaya başlamıştır. Abidin Daver, 26 Kasım 1948 tarihli Cumhuriyet gazetesinde “Türkiye Bir Kilit Taşı Olduğuna Göre” adlı yazısında şunları dile getirmiştir:

*“Türkiye ileri bir karakol değil, bir ileri mevzidir. Türkiye Ortaşark’ın kilit taşıdır. Onun içindir ki dost Amerika devletinin, bu kilit taşı veya kilit mevzii askerlik, strateji ve iktisat bakımlarından tam ve tüm olarak kuvvetlendirmesini istiyoruz. Her işte olduğu gibi ve bilhassa müdafaa, yarım tedbirler verimsiz ve zararlı, yalnız tam tedbirler verimli ve faydalıdır... Türkiye’ye terk edilebilecek bir ileri karakol gibi bakmak yanlıştır ve Türkiye’ye verilmekte olan Amerikan askeri yardımı munzam tahsisatın daha mantıklı ve makul tarzda kullanılmasını istemiştir. Bu yeni tahsisatın başlıca Türk hava kuvvetleriyle donanmasına ve deniz-hava kuvveti ihdasına tahsisini talep ederek eğer Türkiye esas müdafaa hattı olarak hakiki kıymetini alacaksa bu tahsisatın verilmesi lazımdır”.*¹³³

Türkiye’nin mali durumunun o dönemde hangi durumda olduğuyla ilgili Yeni Sabah gazetesinde yapılan başka bir yorumda şunlar söylenmiştir:

*“Maliye Bakanlığı’nın geçenlerde açıkladığına göre 1949 yılı bütçesinin 1.350.000.000 lirayı bulduğu ve bütçe açığının da yüz milyonu geçtiği görülmüştür. Bu her iki rakam, imparatorluk devrinden bugüne kadar Türk maliyesinde tesadüf edilmemiş ve edilmeyecek kadar büyük ve dehşet vericidir...”*¹³⁴

28 Mayıs 1948 tarihli Cumhuriyet gazetesinde üçüncü sayfada yer alan Günün Mevzuları köşesindeki “Marshall Planı ve Tütün Davamız” başlıklı yazıda ise ABD’ye şu eleştiriler yöneltilmiştir:

¹³² Sander (1979). y.a.g.e. s. 51.

¹³³ N. Çiğdem Avcı Kanat (2006). **Türk-Amerikan İlişkileri ve Basında Yansımaları 1945-1952**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, s. 144.

¹³⁴ Kanat (2006). y.a.g.t. s. 144.

“Tütün Türkiye’nin ihracatının yarısını oluşturan ve bundan dolayı hayati önemi olan bir ihraç maddesidir. Ancak çıkış noktası dünyayı iktisaden kalkındırmak olan Marshall Planından sonra Türkiye hazin bir manzara ile karşı karşıya kalmıştır. Bu tütüncülüğümüzün dolayısıyla ekonomimizin altından kalkmasına imkan olmayan bir buhrana doğru süratle gitmesidir. Bu buhranın nedeni ise; Amerika’nın Marshall Planı adı altında Avrupa’ya bedava Virginia tütününü vererek ve Türk tütününün Almanya’ya girmesini yasaklayarak, Türk tütününü dünya piyasalarından uzaklaştırmasıdır. Almanya öteden beri Türkiye’nin tütün ihracatında eski bir müşterisi ve geniş bir ihraç sahasıydı. Amerikan işgal bölgesindeki Almanya’ya yapılacak tütün ihracatı için Frankfurt’ta yapılan müzakerelerin durması haberi de endişe vericidir. Ayrıca Frankfurt müzakerelerinde tütünlerimize Yunan tütünlerinin üçte biri oranında fiyat teklifi hayretle ve üzüntüyle karşılanmıştır. Türkiye’nin en büyük ihraç metası olan ve ihracat toplamının üçte birini oluşturan tütün dış piyasada Amerika tarafından zor bir duruma sokulmuştur.”¹³⁵

“Bu dönemde ABD’li teknik uzmanların girişimiyle 1949’da Karayolları İdaresi kurulmuştur. Karayolu ulaşımının düzelmesiyle Türkiye’ye ithal edilen otomobil ve nakil aracı sayısı ve buna bağlı olarak petrol ihtiyacı artmıştır.¹³⁶” Bu gelişmeler kısa sürede Türkiye’de hızlı bir endüstrileşme sürecini başlatacaktır. Yol ve ulaşım sorunlarının çözülmesi, bürokratik engellerin ve oligopol piyasa özelliklerinin DP döneminde daha da gevşetilerek zayıflatılması sonucunda refah düzeyinde çok büyük artışlar yaşanacaktır.

“ABD, Avrupa devletlerine yaptığı yardımı arttırmak için ticaretin serbestleştirilmesi konusunda ısrar etmekteydi. Dışişleri Bakanı Sadak, A. Harriman ile yaptığı görüşmede, Türkiye’nin ilkesel olarak bunun taraftarı olduğunu söylemiş, ancak ithalatın serbest bırakılmasının Türk ekonomisi üzerindeki kötü etkilerinin giderilmesi için uzun vadeli yeni krediler istemiştir. Her ne kadar Ekonomik İşbirliği İdaresi ECA, Marshall Planı çerçevesinde 1949 yılında Türkiye’ye yardıma başlamışsa da, bu yardımı yaparken Türkiye’nin Batı Avrupa ve Amerikan ekonomilerine doğrudan katkıda bulunabileceğini tasarlamaktaydı. ECA’nın hazırladığı raporda, gübrelemenin geliştirilmesi, tarımda makineleşmeye

¹³⁵ Kanat (2006). y.a.g.t. s. 155.

¹³⁶ Erhan (2008). y.a.g.m. s. 542.

gidilmesi ve yeni sulama tesislerinin yapılması ile Türkiye'nin tarımsal üretiminin artacağı ve böylece Türkiye'nin Batı Avrupa'ya tarımsal ürünleri ihraç edebileceği belirtilmektedir. Kısaca, Türkiye'nin sanayiden çok tarım alanında gelişme olanaklarını araştırması tavsiye edilmekteydi. Ayrıca Türkiye'nin maden kaynaklarının işletilmesiyle yeni bir ihraç alanına sahip olabileceği ve bunlar arasında kromun ABD'nin stratejik amaçları açısından hayati önemi olduğu, asıl çabaların bu maden üzerinde yoğunlaşması gerektiği belirtilmekteydi. Marshall Planı Türkiye Özel Misyonu Başkanı Russell Dorr, 1951 Aralık ayında yaptığı bir açıklamada ABD'nin Türkiye'ye plan çerçevesi içinde yaptığı yardımın hangi amaca yönelik olduğu şu biçimde açıklanmaktadır: *“Türkiye'nin iktisadi program neticesinde çoğalan buğday mahsulü hür dünyanın ordularını ve savunma fabrika işçilerini beslemeye yardım edecektir. Hür dünyanın kuvvetlenmesi, Türkiye'de istihsalin artmasıyla dostlarına hayati ihtiyaçları olan gıda maddeleri, kömür ve malzeme ihracatıyla elde edilebilir.”*¹³⁷ Türkiye için bu aşamada düşünülen durum, öncelikli olarak hür dünyanın tarımsal ihtiyaçlarını karşılaması için tarımsal alanda yatırımlar yapması, bu yatırımlar için desteklenmesi ve teşvik edilmesidir. Türkiye'nin o güne kadar küresel çapta ihracat yapabilecek kapasitedeki bir endüstri ülkesi standardına ulaşamamış olması, bu yaklaşımı daha gerçekçi kılmıştır.

“Kısa süreli yardımlarına rağmen ECA yardımı, Türk ekonomisinde dengesizlik yaratmıştır. Bu dengesizliği düzeltmek amacıyla ve yine ABD'nin teşvikiyle Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası IBRD¹³⁸, 1950'de Türk ekonomisi ile ilgili bir rapor hazırladı. Bu raporda, tarımda makineleşmenin ileride Türkiye'nin

¹³⁷ Sander, (1979). y.a.g.e. ss. 51-52.

¹³⁸ * Dünya Bankası, Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası, International Bank for Reconstruction and Development IBRD. Birleşmiş Milletlerin uzmanlık kuruluşlarından biridir. Bir anlamda ikiz kardeşi olan IMF cari işlemlerdeki aksaklıkları ve sıkışıklıkları gidermek için kısa vadeli borçlar verirken, Dünya Bankası ya doğrudan devletlere ya da devlet güvencesi altındaki özel kesime uzun vadeli, yatırım amaçlı borç verir ve böylece uluslararası ekonomiye “yapısal uyum” sağlamalarına çalışır. Bu açıdan, IMF üçüncü dünya teminolojisinde “kötü polis” Dünya Bankası ise “iyi polis” olarak anılmaktadır. 1945 sonunda kurulan Dünya Bankasına yalnızca IMF üyeleri üye olabilir. Dünya Bankası üyeliği de Banka'nın yan kuruluşları Uluslararası Kalkınma Örgütüne IDA International Development Association ve Uluslararası Finansman Kurumuna IFC, International Finance Corporation üyelik için önkoşuldur. Yani bütün bu kurumlar iç içe geçmiştir. Banka çalışmalarında her üyenin oy hakkı, banka sermayesindeki payı kadardır ve bu pay da ülkenin IMF'deki kotaları oranındadır. Dolayısıyla, banka politikasını, IMF'de olduğu gibi, önemli ölçüde ABD, İngiltere, Almanya, Japonya ve Fransa belirler. Kuruluşundan bu yana, Dünya Bankası'nın başkanını % 20.61 paya sahip olan ABD atar. Baskın Oran, (2008) **Dünya Bankası, Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası; International Bank for Reconstruction and Development-IBRD Kutusu**, Baskın Oran (ed.) Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, cilt I, 13. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 482.

başına işsizliğin artması gibi toplumsal bir sorun çıkarabileceğine işaret ve ayrıca ABD'nin tavsiyesi üzerine kabul edilen 9 yıllık karayolları planının Türkiye için çok pahalıya mal olacağı gerekçesiyle daha uzun sürede ele alınması tavsiye ediliyordu. Görüldüğü gibi Marshall Planı, Türkiye'nin ekonomik ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak kalmıştır. Zaten, 1951 yılından sonra Ekonomik İşbirliği İdaresi ECA, yerini başka bir kuruluşa bırakmış ve Türkiye bu yeni kuruluştan istediği ekonomik ve askeri yardımı almıştır. Bu ABD'nin Ortadoğu bölgesindeki ekonomik yardım aracı haline gelen, gerçekte ise askeri ve siyasal niteliği ağır basan Ortak Savunma Programı, "Mutual Security Program"dır. 1954 yılından itibaren Ortadoğu'ya Amerikan yardımının % 60'ı bu program çerçevesi içinde yapılmıştır. Programı yönetmek için Kongre, 1951 yılında Ortak Savunma İdaresini "Mutual Security Administration" kurmuş ve her yıl Ortak Savunma Kanunu "Mutual Security Act MSA" çıkarılarak, Ortadoğu ülkelerine ve bu arada Türkiye'ye yardımda bulunulmuştur. Bu program Marshall Planını da sona erdirmiş, Marshall Planının dayandığı 1948 tarihli İktisadi İşbirliği Kanununa uygun olarak yardımları yönetmiş ve Türkiye'ye yapılan yardım da, bu çerçeve içinde imzalanmış bulunan 4 Temmuz 1948 Anlaşmasına dayanılarak yapılmıştır. Burada üzerinde durulması gereken bir nokta, 1951 yılından sonra ABD tarafından Türkiye'ye yapılan askeri ve ekonomik yardımları birbirinden tam anlamıyla ayırmanın güçlüğüdür. Çünkü, yukarıda değinildiği gibi, Ortak Savunma Programı içinde Türkiye'nin aldığı ekonomik yardımın bir kısmının temel niteliği askeri olmuş ve ayrıca, gerek askeri yardım, gerekse ekonomik yardımın büyük bir kısmı aynı program çerçevesi içinde yürütülmüştür. Marshall Planı Türkiye Özel Misyonu Başkanı Dorr, 10 Ekim 1951'de yaptığı bir açıklamada bu noktayı açıkça belirtmektedir : "*ABD yardımının siklet merkezinin, tedrici surette dostlarının silah gücünü süratle arttırmak hedefine tevcih olunması icap etmektedir.*"¹³⁹ ABD'nin müttefiklerini bir an önce dış destek olmaksızın kendi ayakları üstünde duracak seviyeye getirmek için askeri ve ekonomik yardım ve kredi programları hazırlayıp uygulamaya soktuğu ortadadır. Avrupa devletlerinin endüstriyel üretimlerini arttırmaları, Türkiye'nin bu Avrupa devletlerinin tarımsal ihtiyaçlarını karşılaması, sonuç olarak iki tarafın ekonomik

¹³⁹ Sander (1979). y.a.g.e. ss. 52-53.

yapılarının kısa zamanda birbirlerini tamamlayıcı bir nitelik kazanmaları arzulanan amaçtır.

“Türkiye’nin bu dönemde yaptığı yatırımların tamamının Marshall Yardımıyla yapıldığı sanılmamalıdır. Türkiye’nin kendi kaynakları da Amerikalı uzmanların istediği biçimde yönlendirilmiştir.¹⁴⁰ ” ”1948–1956 yılları arası Türkiye’nin gerek Marshall Planı, gerek Ortak Güvenlik Programı kanalıyla ABD’den aldığı ekonomik nitelikteki kredinin toplam o”larak miktarı 120.627.686 dolardır. 1945–1952 yılları arası, hibe de dahil olmak üzere ABD’den alınan toplam ekonomik yardım ise 343 milyon dolardır. Hibe hariç olmak üzere Amerikan ekonomik yardımının yıllar arasındaki dağılımı ise şöyledir: 1949 5.2 milyon \$, 1950 48.7 milyon \$, 1951 35.2 milyon \$, 1952 86.3 milyon \$. Son olarak belirtilmesi gereken nokta, Türkiye’nin askeri ve ekonomik yardım ihtiyacının ve Türk yöneticilerin bu konuda en iyi kaynak olarak ABD’yi görmelerinin, Türk–Amerikan ilişkilerindeki sürekliliğin ana unsurunu oluşturduğudur.¹⁴¹”

“Sonuç olarak Marshall Planıyla Türkiye’nin beklediğinden daha az yardım gönderildi. Bu yardımların kullanım alanlarının ve genel olarak Türk ekonomisinin hedeflerinin Amerikalılar tarafından belirlenmesine yol açtı.¹⁴²” Bununla birlikte bu planın bir parçası olmanın Türkiye’ye askeri ve ekonomik açıdan orta ve uzun vadede sağladığı kazanımları kabul etmek gerekir. Bu gelişmeler her ne kadar ileride iniş çıkışlar yaşanacak olsa da Türk-Amerikan ilişkilerinde uzun vadeli bir işbirliğinin ilk adımlarını teşkil edecektir.

¹⁴⁰ Erhan (2008). y.a.g.m. s. 542.

¹⁴¹ Sander (1979). y.a.g.e. ss. 53-54.

¹⁴² Erhan (2008). y.a.g.m. s. 542.

2.2. NATO'nun Kuruluşu ve Türkiye'nin NATO'ya Girişi

Kuzey Atlantik Anlaşması sorgulama gerektirmeyecek biçimde savaş sonrası Amerikan dış politikasının en önemli başarıları arasında yer alır. 4 Nisan 1949'da Washington D.C.'de 12 Avrupa ve Kuzey Amerika devletinin temsilcisi tarafından imzalandı.¹⁴³ Bu doğrultuda üye sayısının artırılması için NATO, ilerleyen yıllarda da genişlemeci bir örgüt yaklaşımı benimseyecektir.

“NATO basit bir savunma antlaşması değildir. ABD Dışişleri Bakanı Acheson, bu ittifakı şöyle tanımlamıştır: *“Antlaşmanın gerekçesi burada temsil edilen milletler topluluğunun inanç, fikir ve menfaat birliğidir. Hedefi, ortak bir iktidara ulaşmak değildir. Bütün vasıtalara başvurarak, korumak ve sürdürmek istedikleri bir yaşama biçiminin gerektirdiği ahlaki ve manevi değerlerin savunulmasıdır.”*¹⁴⁴ Komünist tehlikeye karşı “ahlaki ve manevi” değerlere vurgu yapılması dikkat çekicidir.

Demokrat Parti iktidarının dış politikada attığı en önemli ve somut adımlardan ilki Türkiye'nin NATO'ya¹⁴⁵ girişidir. Bu amaçla Kore'ye asker gönderilmiş, yine bu amaçla yani NATO'ya girebilmek için İngiltere'nin Ortadoğu

¹⁴³ Miscamble (1992). y.a.g.e. p. 113.

¹⁴⁴ Özge Kalmış (2007). **II. Dünya Savaşı Sonrasında Transatlantik İlişkilerin Ekonomik ve Siyasi Boyutu**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, s. 25.

¹⁴⁵ * İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD ve SSCB'nin üstünlük yarışı başlayınca İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda ve Luxembourg 17 Mart 1948'de Bruxelles Antlaşmasını imzaladıktan sonra Eylül 1948'de SSCB'ye karşı Batı Birliği Savunma Örgütü (Western Union Defense Organization) adında bir askeri örgüt kurdular. Savaşın açtığı yaraları daha saramamış olan Batı Avrupa devletlerinin, ABD'nin katılımı olmadan bir savunma örgütü kurmaları, örgütün caydırıcılığını azaltıyordu. Amerikan dış politikası yüz yılı aşkın bir süredir Monroe Doktrininin öngördüğü biçimde Avrupa işlerinden uzak duruyordu. Fakat, Soğuk Savaş şartları bu geleneğin bir kenara itilmesine yol açtı. ABD Kongresinden Senatör Vanderberg'in, Dışişleri Bakanlığına danışarak hazırladığı bir yasa tasarısında ABD'nin, ulusal güvenliğini tehlikeye düşürecek bir silahlı saldırı durumunda, BM antlaşmasınının 51. maddesinde ifadesini bulan bireysel ve ya toplu meşru savunma hakkını kullanması ve barışa katkıda bulunması öneriliyordu. Bu tasarı, Amerikan Senatosu tarafından 11 Haziran 1948'de kabul edildi. ABD'nin Avrupa'yı da içine alacak bir savunma paktına girmesinin önündeki engel böylece kalktı. Bunun üzerine Bruxelles Antlaşmasının tarafları ile ABD, Kanada, İtalya, Danimarka, Norveç, Portekiz ve İzlanda Washington'da bir araya gelerek, NATO'yu kuran Kuzey Atlantik Antlaşmasını (North Atlantic Treaty), 4 Nisan 1949'da imzaladılar. Antlaşma 24 Ağustos 1949'da yürürlüğe girdi. 18 Şubat 1952'de Türkiye ve Yunanistan, 23 Ekim 1954'de Federal Almanya Cumhuriyeti ve 30 Mayıs 1982'de İspanya'nın (sadece sivil kanada) katılmalarıyla NATO üyelerinin sayısı 16'ya çıktı. 1 Temmuz 1966'da Fransa'nın askeri kanattan çekilmesiyle, ittifakın merkezi Paris'ten Bruxelles'e taşındı. 14 Ağustos 1974'te ise Yunanistan, örgütün askeri kanadından çekilme kararı aldı. Fakat Yunanistan 20 Ekim 1980'de tekrar askeri kanat üyeliğine dönecektir. Soğuk Savaş'ın bitmesinin ardından Doğu Avrupa ülkelerinden Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Polonya 12 Mart 1999'da ittifaka resmen katıldılar. Böylece NATO'nun üye sayısı 19'a yükselmiş oldu. Çağrı Erhan, **NATO'nun Kuruluşu ve Genişlemesi Kutusu**, Baskın Oran (ed.), Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt: I, 13. Baskı, İstanbul, 2008, s. 543.

savunma planlarında, Ortadoğu Komutanlığı Projesinde Türkiye'nin yer alması kabul edilmiştir. Ancak öncelikle NATO'nun kuruluş sebeplerinden bahsetmek yerinde olacaktır.

Bir Amerikan resmi raporu Türkiye'nin NATO'ya üyelik konusunu şu şekilde değerlendirmektedir.

“...Türkiye NATO'ya katılma konusunda gerçek bir çaba ve niyet gösterirse bu konuda tatmin edilmelidir. Tam üyelikten önce işbirliği ve ortaklık statüsü ileride tam üyeliğe dönüşebilir umudıyla Türkiye tarafından şu anda kabul edilmiştir. Türkiye'nin NATO içerisinde olması konusundaki güçlükler ortadadır. İmkanlar dahilinde bir bakış açısı geliştirirsek önümüzdeki zaman değerlendirilebilir. Türkiye bu oluşumun içinde olacaksa aynı zamanda Yunanistan da olmalıdır. İran'ın durumunu ele alacak olursak, şu anki işaretler İran'ın NATO gibi bir Avrupa organizasyonu içinde olmayacağını gösteriyor. İran başka bir kategoride bizimle işbirliği yapmaya gönüllü olabilir...”¹⁴⁶ ABD'li yetkililer Batı ittifakı içerisinde Türkiye'nin Yunanistan'la birlikte yer alması gerektiğine vurgu yapmışlardır. İran ise bu ülkenin kendi iç dinamiklerinden dolayı farklı bir boyutta değerlendirilmiştir. O yıllarda İran'da etkin olan TUDEH ve yine iktidarı elinde tutan Amerikan karşıtı gruplar sebebiyle, ABD İran için farklı stratejiler geliştirecektir.

“1949 yılı Eylülünde Sovyetler Birliği'nin atom bombasını patlatması II. Dünya Savaşından sonra ABD'nin izlediği dış politikada çok önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu olay ABD'nin o zamana kadar sürdürmüş olduğu atom tekelinin, Sovyetler Birliği'ne karşı kesin üstünlüğünün sonunu belirlemiştir. Sovyetlerin bu başarısı, bu devletin çok kıtsada bir süre içinde ABD gibi düşmanlarını atom silahı ile tehdit etmesi durumunu ortaya çıkarmıştır. Bu olay ABD'yi, Sovyetler'e karşı daha etkili tedbirler almaya mecbur etmiştir.¹⁴⁷”

Soğuk Savaş yıllarına en çok konu olan, CIA ile KGB arasındaki mücadele bu dönemin propaganda ve istihbarat savaşları dönemi olduğunun bir göstergesidir. Ayrıca siyasi, askeri, kültürel ve ekonomik gelişmelerin, istihbarat örgütleri tarafından propaganda amaçlı olarak kullanıldığı bilinmektedir.¹⁴⁸

¹⁴⁶ FRUS (1951). y.a.g.r. Vol. 5, p. 1118.

¹⁴⁷ Sander (1979). y.a.g.e. s. 56.

¹⁴⁸ Yalçın Köksal Demir (2006). **Soğuk Savaş Sırasında Amerikan Propagandası Türkiye Örneği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale. s. 33.

“Sovyetler Birliği’nin atom silahına sahip olmasından çok kısa bir süre sonra Mao Tse-tung Moskova’ya gitmiş ve 1950 Şubatında iki devlet arasında bir ittifak antlaşmasının imzalandığı açıklanmıştır. O tarihte bu anlaşma iki güçlü komünist devletin kapitalist dünyaya karşı ortak bir cephe kurdukları izlemine yaratıyordu. Böyle bir durum ise, bütün Avrupa ve Asya kıtaları üzerinde genişleyen komünist tehdide karşı ABD’nin Truman Doktrini ile başlatmış bulunduğu geniş kapsamlı çevreleme politikasını daha sıkı bir biçimde devam ettirmesi gereğini ortaya koyuyordu.¹⁴⁹” Bu yaklaşım “Containment Policy” ”Kuşatma Siyaseti” adıyla bilinen ABD’li diplomat George F. Kennan’ın fikir babalığına yaptığı dış politika yaklaşımının bir gereğiydi. ABD, SSCB sınırlarının tamamına SSCB ile komşu olan ülkelerle ikili ve çok taraflı askeri anlaşmalar yaparak silah yığmaya başladı. ABD’nin amacı SSCB’nin de kendisine aynı şekilde cevap vermesiydi çünkü ABD’li devlet adamları Sovyet ekonomisinin böyle bir yükü kaldıramayacağını anlamışlardı. Bu politika gerçekten başarıya ulaşmış, yaptığı askeri harcamalardan dolayı krize giren SSCB dağılmaktan kurtulamamıştır. SSCB bu sebepten dolayı dağılırken dağılma esnasında yaşanan sosyal ve kültürel çöküşün izleri de çok uzun süre silinemeyecektir.

“Prag Darbesi olarak anılan 1948’in Şubat ayında Çekoslovakya Komünist Partisi’nin Sovyetler Birliği’nin de desteğini arkasına alarak askeri bir darbeye ülke yönetimini ele geçirmesinin, Avrupa’da demokratik devletlerin örgütlenmesinde ve NATO’nun kurulmasında önemli bir etkisi oldu. Prag Darbesi sonrasında Brüksel’de bir araya gelen İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg Dışişleri Bakanları 17 Mart tarihinde “Brüksel Antlaşmasını” imzaladılar. Bu antlaşmanın 4. Maddesine göre, taraf devletlerden birinin Avrupa’da silahlı bir saldırıya uğraması durumunda, diğer taraf devletler askeri güç de dahil olmak üzere, tüm olanaklarıyla saldırıya uğrayan devlete yardım edeceklerdi. Bu madde kapsamında, Brüksel Antlaşması devletleri Eylül 1948’de “Batı Birliği Savunma Örgütü” adını verdikleri ittifakı kurmuşlardır.”¹⁵⁰

¹⁴⁹ Sander (1979). y.a.g.e. s. 56.

¹⁵⁰ Nejat Doğan (2005). **NATO’nun Örgütsel Değişimi, 1949-1999: Kuzey Atlantik İttifakından Avrupa Atlantik Güvenlik Örgütüne**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: 60, Sayı: 4, Ankara, s. 72.

“Brüksel Antlaşması devletleri ile ABD’nin bir ittifak içerisinde yer almasına giden süreçte Berlin Bunalımı ile Vanderberg Kararı’nın etkisi büyük olmuştur. Prag Darbesi yanında, 1948 yılına damgasını vuran bir diğer siyasi gelişme Berlin bunalımıydı. Sovyetler, Batı Berlin ile Batı Almanya arasındaki her türlü ulaşımı keserek müttefikleri yıldırarak ve Batı Berlin’den vazgeçmelerini sağlamak istiyordu. Batı Berlin ablukası, ABD’nin “hava köprüsü” oluşturması sonucunda anlamını yitirse de bunalım, Berlin’in her iki tarafında belediye seçimlerinin de yapılmasıyla Berlin’de bölünmüşlüğü tanınmasına kadar gitti. Prag Darbesi ve Berlin Bunalımı, aynı zamanda ABD’nin ittifaklardan kaçınma olarak tanımlanacak geleneksel dış politikasını bırakması yönünde baskı oluşturdu. Senatör Vanderberg’in hazırladığı karar tasarisının 11 Haziran 1948’de ABD senatosu tarafından kabul edilmesiyle de, ABD’nin Avrupalı devletlerle bir ittifak antlaşması imzalamasının yolu açılmış oldu. Tüm bu gelişmelerin neticesinde 4 Nisan 1949’da ABD, Belçika, Danimarka, Fransa, Hollanda, İngiltere, İtalya, İzlanda, Kanada, Lüksemburg, Norveç ve Portekiz Washington D.C.’de bir araya gelerek kendilerine yöneltilen askeri tehditlere karşı Kuzey Atlantik Anlaşmasını imzalamışlardır. Fakat, bu antlaşmanın uluslararası bir örgüte dönüşmesi ve savunma konusunda bir ittifak stratejisinin belirlenmesi Kore Savaşı nedeniyle olmuştur.”¹⁵¹ Kore Savaşı sonrası ittifak, savunma konseptini daha global bir düzeyde gerçekleştirmeye ve anlamlandırmaya çalışacaktır. Bu bağlamda CENTO, SEATO, ANZUS ve Rio Anlaşması gibi savunma organizasyonları bölgesel birer ittifak anlaşması olmaktan çok NATO ile bağlantılı küresel bir yaklaşımın tamamlayıcı öğeleri olarak düşünülmelidir.

Britanya, Fransa, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg Western European Union Batı Avrupa Birliği adında bir askeri savunma örgütü oluşturarak tekrar gerçekleşebilecek bir Alman saldırısı ve ya SSCB’nin tüm Avrupa’yı hakimiyeti altına alması ihtimaline karşı harekete geçmişlerdi. 1948 tarihli Berlin Ablukası ve Kore ve Çekoslovakya’daki Sovyet saldırganlığının ardından ABD ve WEU güçlerini birleştirerek NATO adında yeni bir gücün oluşmasını sağladılar.¹⁵² Kuzey Atlantik Anlaşması, ABD ve Fransa gibi devletler için Rus askeri gücüne ve komünist yayılmaya karşı bir bariyer niteliği taşıyordu. Bu anlaşma ABD’nin

¹⁵¹ Doğan (2005). y.a.g.m. ss. 72-73.

¹⁵² Peter Duignan (2000). **NATO: Its Past, Present and Future**, Hoover Press, California, US, p.2.

Avrupa'nın ekonomik ve sosyal yapısını istikrara kavuşturmasına olanak sağladı.¹⁵³ Sovyetlerin ve uydularının konvansiyonel silahlardaki üstünlüğü göz önüne alınırsa Avrupa'nın ABD'nin askeri desteği olmaksızın kendisini toparlaması düşünülemezdi. Bu destek, Avrupa ülkelerinin askeri ihtiyaçlar yani savunma harcamaları için bütçelerinden büyük paralar ayırmak zorunda kalmalarının önüne geçmiş bu kaynaklar endüstrileşme ve eğitim gibi alanlara aktararak uzun vadede çok verimli sonuçlar alınmıştır.

“25 Haziran 1950’de Kuzey Kore’nin Güney Kore’ye saldırmasıyla başlayan savaş, dünya ve Avrupa güvenliğine karşı Sovyetlerin sadece politik değil, aynı zamanda askeri bir tehdit oluşturduğu inancını Batı bloğunda pekiştirdi. Sovyetler Birliği, Avrupa’yı doğrudan işgal edebilir ve ya Kuzey Kore birliklerini Güney Kore’ye karşı kışkırttığı gibi, Doğu Alman polis gücünü de Batı Almanya’ya saldırması için teşvik edebilir ve böylece Avrupa’da istikrarı dolaylı yoldan bozabilirdi. Sovyet tehdidinin bu şekilde algılanmasıyla New York’ta toplanan Kuzey Atlantik Konseyi, Avrupa’da askeri bir gücün oluşturulmasına karar verdi. Avrupa Müttefik Komutanlığı kuruldu, General Dwight Eisenhower ilk Avrupa Müttefik Yüksek Komutanı olarak atandı ve 2 Nisan 1951 tarihinde Avrupa Müttefik Kuvvetleri Karargahı Fransa’da açıldı. Böylece, Kuzey Atlantik Antlaşması askeri-politik bir örgüt haline getirildi. Bu tarihten önceki askeri ittifaklara baktığımızda, bunların belirli bir dönem için, belirli bir düşmana karşı yapılmış, diplomaside klasik ittifaklar olarak adlandırılan, kendi bürokratik ve askeri örgütlenmesi bulunmayan antlaşmalar olduğu görülür. İlk kez NATO ile bir ittifak antlaşması, kendi ordusu, karargahı ve personeli ile uluslararası bir örgüt haline getirilmiştir.”¹⁵⁴

Avrupa'nın ekonomik açıdan yeniden inşası sürecinde, Marshall Planının öngördüğü Amerikan yardımı ve kredisi, bu sürecin ana unsuru olmuştur. Nisan 1948’de başlayan bu süreci askeri, stratejik, politik bir sitem ve komünizme karşı Batı Avrupa’yı korumakla yükümlü ve tamamlayıcı nitelikli bir demokrasi rejimi takip etmiştir. Bu sürecin devamında ABD Avrupa’da yalnızca en ön planda olma

¹⁵³ Irwin M. Wall (1992). **France and North Atlantic Alliance**, Francis Howard Heller and John Gillingham (ed.), NATO: The Founding Of The Atlantic Alliance And The Integration Of Europe, Palgrave Macmillan Publish, New York, US, p.46.

¹⁵⁴ Doğan (2005). y.a.g.m. s. 73.

imkanını yakalamamış aynı zamanda sahip olduğu askeri güçle de yine birinci sırada, en belirleyici konumda olmuştur.¹⁵⁵

İkinci Dünya Savaşının bitiminde dünyanın birçok bölgesinde ABD'nin politik önceliği, stratejik ve ekonomik üstünlüğü büyümüşü ve dallanmıştı. Ancak Amerikan devlet adamlarının aklında çok büyük sorunlar vardı. Sovyet gücü Avrupa'nın tam ortasına yerleşmişken Amerikan vizyonu açık ve liberal bir dünyaya nasıl yayılabilirdi? Avrupa'yı ve onun Uzak Doğu'daki kolonilerini sarsan zorluklar ve sorunlar nasıl çözülebilirdi? ¹⁵⁶ ABD bu sorunun cevabını kısa sürede bulacak, Avrupalı devletlerin Uzak Doğu'daki etkilerini yeniden tesis etmek yerine bu bölgelerde onların yerine kendisinin yer alması dışında bir seçeneğin kalmadığını kısa sürede görecektir.

“Bir Avrupa ordusu yaratılması fikri aslında ABD'den gelmiştir. Ayrıca ABD, Avrupa Kalkınma Programı yaygın adıyla “Marshall Planı” kapsamında yapmayı düşündüğü yardımların bir kısmını Kuzey Atlantik ülkelerinin askeri güçlerinin geliştirilmesine kullanarak ekonomik ve askeri yardım arasındaki dengeyi yeniden tanımlamıştır. Avrupa'da bir NATO¹⁵⁷ birliğinin oluşturulması ve ittifak tarafından alınan diğer kararlar NATO'nun Batı Almanya'yı da içine alacak şekilde

¹⁵⁵ Giorgio Boatti e Fiorani Flavio (2000). **Storia Illustrata Del 20 Secolo**, Giunti Gruppo Editoriale, Italia, p. 220.

¹⁵⁶ Federico Romero (2001). **USA, Potenza Mondiale**, Giunti Gruppo Editoriale, Firenze, Italia, p.71.

¹⁵⁷ * NATO, sivil ve buna bağlı askeri olmak üzere iki kanattan oluşur. Bu iki kanadın üzerinde yer alan NATO Konseyi (North Atlantic Council) örgütün en yetkili karar organıdır. Üye ülkelerin dışişleri bakanlarından oluşan Konsey'de kararlar oybirliği ile alınır. Başka bir deyişle, her üye ülkenin kararları veto etme hakkı vardır. Sivil kanadın en üstünde Savunma Planlama Komitesi (Defense Planning Committee) adlı bir organ bulunur. Komite'de, İttifak'ın askeri politikasına ilişkin kararlar alınır. Bu komiteye bağlı olarak çalışan Nükleer Planlama Grubu (Nuclear Planning Group/ NPG) nükleer silahlar ve savunma konularında görüş ortaya koyar. NATO'nun en yüksek askeri organı olan Askeri Komite (Military Committee) NATO görev bölgesinin ortak savunmasıyla ilgili önlemleri Konsey'e tavsiye etmekle görevlidir. Örgütün en üst düzeydeki memuru Genel Sekreter'dir. (Secretary General) Genel Sekreter yönetiminde çalışan Uluslararası Personel (International Staff) “Siyasi İşler”, “Savunma Desteği”, “Bilimsel İşler”, “Savunma Planlama ve Siyaseti”, “Altyapı, Lojistik ve Konsey Operasyonları” daireleriyle çeşitli idari bürolardan oluşur. Bu organların yanı sıra, NATO örgüt yapısından bağımsız olmakla birlikte, onunla bağlantılı üç ayrı kuruluş vardır. Bunlardan Kuzey Atlantik Asamblesi (North Atlantic Assembly) NATO ülkelerinin parlamenterleri arasındaki işbirliğini arttırmak için çalışmalar yapar. Türkiye bu kuruluşa 9 parlamenterle katılır. Asamble'de alınan kararlar, NATO Genel Sekreteri aracılığıyla NATO Konseyi'ne sunulur. Diğer bir kuruluş, NATO'nun Fransa ve İzlanda dışındaki Avrupalı üyelere oluşan Avrupa Grubudur. (Eurogroup). Grubun amacı, Avrupa devletlerinin NATO'ya daha etkili bir biçimde katılmalarını özendirme ve ortak savunmalarını güçlendirmektir. Bu çerçevede alınan kararlar NATO Konseyi'ne tavsiye olarak sunulur. Son olarak, tüm üye ülkelerde kurulan Atlantik Antlaşması Dernekleri (Atlantic Treaty Associations) NATO Genel Sekreterliği Enformasyon Dairesi ve Kuzey Atlantik Asamblesi ulusal grubu ile işbirliği içinde yayımlar dağıtmakta, konferans ve seminerler düzenlemektedirler. Çağrı Erhan, **NATO Organları Kutusu**, Baskın Oran (ed.), Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008. s. 544.

genişlemesini gündeme getirmiştir. Kuzey Atlantik Konseyi, Eylül 1950’de New York’ta toplanarak Avrupa’nın Kore’dekine benzer bir saldırıya uğraması durumunda nasıl bir taktik izlenmesi gerektiğini düşünmüş ve olası düşmanın mümkün olduğu kadar Avrupa’nın doğusunda karşılanması ve durdurulmasına karar vermiştir. Bu nedenle ittifak üyelerinin elindeki askeri birliklerin yetersizliğini de dikkate alan Konsey, “Almanya’nın Batı Avrupa’nın savunmasına katkıda bulunmasına olanak tanınması gerektiği” yönünde açıklamada bulunmuştur. Ancak NATO’nun bazı Avrupalı üyeleri, Almanya’nın yeniden silahlandırılmasına sıcak bakmamaktaydılar. Bu tutum doğal olarak müttefiklerin Sovyet gücünün Orta Avrupa’da dengelenmesi amacı ve ortak çıkarı ile çelişiyordu. Avrupalı müttefikler, kendi ekonomik kalkınmaları için iş gücünün önemini dikkate alarak, Avrupa Müttefik Komutanlığı’na çok sayıda asker verme fikrine de karşıydılar. Sovyet tehdidinin caydırılması ve ulusal kaynakların etkili bir şekilde kullanılmasını hedefleyen, müttefikler arası bir işbirliği olmasını savunan ABD “dengeli ortak güçler” kavramını ortaya atmıştır. Buna göre, Avrupalı müttefikler NATO için gerekli asker gücünün bir kısmını sağlarken, ABD “stratejik bombalama ve denizlerin korunması” sorumluluğunu üstlenecekti. Bu amaca yönelik olarak ABD sadece Almanya’nın silahlandırılmasını değil, Türkiye ve Yunanistan’ın NATO üyeliğini desteklemiştir. Nihayet bu iki ülke 18 Şubat 1952’de NATO’ya katılmıştır.”¹⁵⁸ Doğu Bloğunun ve SSCB’nin NATO’nun kuruluşuna verdikleri cevapsa bilindiği gibi Varşova Paktı¹⁵⁹ olmuştur. Almanya’nın yeniden silahlanmaması gerektiği konusunda müttefiklerin endişeleri ve Orta Avrupa’ya kadar gelmiş Sovyet askeri varlığı ortadayken nasıl bir çözüm bulunacağı uzun süren

¹⁵⁸ Doğan (2005). y.a.g.m. ss. 73-74.

¹⁵⁹ * SSCB, Bulgaristan, Çekoslovakya, Doğu Almanya, Macaristan, Polonya, Romanya ve Arnavutluk arasındaki paktın ana kuruluş nedeni, Mayıs 1955’te Batı Almanya’nın NATO’ya kabulüydü. İmzacı devletler arasında birleşik bir askeri komutanlık oluşturulacak ve diğer devletlerin topraklarında SSCB askerleri bulundurulacaktı. Ama paktın ilk eylemi, 1956’da Macaristan’daki “Sosyalizm karşıtı” hareketi bastırmak oldu. 1968’de Çek yönetimi Batı Almanya gibi pakt dışı ülkelerle ilişki kurmak ve liberalizm yönünde adımlar atınca Varşova Paktı birliklerinin Çekoslovakya’ya girmesi kararı da yine bu anlaşmaya dayandırıldı. 1989’da Doğu Avrupa ülkelerinde çok partili parlamenter rejimlere geçilmesi Avrupa’nın bu iki karşıt blokluyu ortadan kaldırdı. Ekim’de pakt üyeleri birbirlerinin içişlerine karışmama kararı aldılar. 1990’da Macaristan pakttan ayrıldı ve on yıl için tarafsız statüde kalacağını öngören bir yasayı onayladı. Aynı yıl SSCB Birleşik Almanya’nın NATO üyesi olabileceğini kabul edince Doğu Almanya’da Pakttan ayrıldı. 1 Temmuz 1991’de Prag’da yapılan son bir zirve toplantısıyla Varşova Paktının artık sona erdiği resmen ilan edildi. Funda Keskin, **Varşova Paktı Kutusu**, Baskın Oran (ed.), Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt: I, 13. Baskı, İstanbul, 2008, s. 510.

tartışmalardan sonra ortaya çıkmıştır. II. Dünya Savaşı sonrası büyük bir yenilgi alan Almanya'da Hitler'in başka bir versiyonu olan bir siyaset adamıyla ilerleyen yıllarda bir daha karşılaşmak durumunda kalmak istemeyen ABD, Almanya'da merkeziyetçi sistemi değiştirerek yerine gücün Alman federal eyaletleri arasında dağıldığı federal sistemi getirecek, yetkilerin tek bir elde toplanması engellemeye çalışacaktır. Sovyet askeri gücüne karşı çözüm ise Amerikan askeri varlığının bu ülkeye yerleştirilmesiyle bulunacaktır.

II. Dünya Savaşı sonrası Japonya'da da Japon halkını arkasına alarak iktidara geçebilecek radikal bir siyasetçi ile karşılaşmak istemeyen ABD, kendisine karşı savaşan bir çok generali ve siyasetçiyi yargılayıp cezalandırdığı halde, aynı zamanda II. Dünya Savaşı sonrasında Japonya'nın yeni liberal anayasasını da hazırlatmış olan General Mc Arthur'un ABD Başkanına yaptığı uyarılar sonucunda Japon imparatorunu cezalandırmaktan vazgeçerek onun Japon halkı gözündeki saygınlığını ve itibarını kullanmaya karar verecek, ABD ve Japonya arasında savaşın bittiğine dair anlaşmaya Japonya devleti adına imzacı olarak onu davet edecektir. 2 Eylül 1945 tarihinde, Missouri zırhlısında Japonya Dışişleri Bakanı Mamoru Shigemitsu "İmparator Hirohito adına ve emrine" Japonya'nın teslim oluş belgesini imzalayacaktır.

2.2.1. Türkiye'nin NATO'ya Giriş Süreci

NATO'nun 1952'deki Türkiye ve Yunanistan'ı kapsayan ilk genişlemesi hem "Erken Soğuk Savaş Tarihinde" hem de "Türkiye Cumhuriyeti" tarihinde ilginç bir bölümü teşkil eder. NATO'nun Doğu Akdeniz'de yayılması onu Avrupa'nın savunmasında tamamlayıcı bir öge olarak ortaya çıkardı ayrıca bölgedeki Amerikan varlığını pekiştirerek ABD'yi Yunanistan ve Türkiye'nin takip eden on yıllarda verdikleri dış politika kararlarında dikkate değer bir konuma getirdi.¹⁶⁰

"Doğu Batı Çatışmasında Türkiye'nin Konumu" başlıklı bir Amerikan resmi belgesinde Türkiye'nin o yıllardaki durumu şu şekilde özetleniyor:

"...Türkler Sovyet istilasına direnmeye ve özgürlüklerini korumaya kararlı görünüyor. Türkler ABD ve onun müttefikleriyle kurulacak bir bağın II. Dünya Savaşının sonundan beri azalmayan Sovyet baskısına karşı direnmede yararlı olacağını düşünüyor. Sovyetler 1946'da boğazların egemenliğinin paylaşılmasını ve bu bölgede Sovyet birliği bulundurulmasını talep etmişlerdi. Resmi olmayan yollardan Kars bölgesi ile ilgili Sovyetlerin lehine iddialar gündeme getirildi. Türkler Sovyetler ve onun uydularına karşı ayakta kalarak direndiler. Türkler provakatif bir Sovyet saldırısından çekinti duyuyorlar. Sovyet iddialarını gönülsüz bir şekilde tartışmayı kabul ettiler. Ancak bununla birlikte, bir yatıştırma siyasetinden hoşlanmadıkları ve olası bir Sovyet saldırısına karşı Türkiye'nin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumaya kararlı oldukları çok açık. Dahası kendileriyle SSCB tehlikesine karşı ittifak kuracak başka güçlerle işbirliği yaparak daha etkili bir kombinasyonla SSCB'nin karşısında durmak istiyorlar. Türk dış politikasının şu andaki başlıca amacı bir Sovyet ve ya Sovyet uydusu devletin saldırısı durumunda Amerikan yardımını yanında görebilmek. ABD'nin tavırlarıyla Türkiye'nin güvenliği meselesiyle ilgilendiğini göstermesi ve yine Türkiye'ye bazı askeri ve ekonomik yardımlarda bulunması Türklere büyük bir güven kazandı. Ama yine de olası bir savaş durumunda yasal bir garantiden yoksun olmalarının sıkıntısını ciddi şekilde hissediyorlar. Türkler ülkenin savunmasıyla ilgili kesin ve yasal bir Amerikan garantisi için bize bazı askeri üsler sağlamalılar. Türkler dolaylı yollardan Amerikan yardımını sağlayabilmek için NATO üyeliği ve ya Doğu Akdeniz'de ABD katılımlı bir

¹⁶⁰ Ekavi Athanassopoulou (1999). **Turkey: Anglo-American Security Interests, 1945-1952: The First Enlargement of NATO**, Frank Cass Publish, UK, p. 1.

*Akdeniz Paktı projesinin arayıcısı oldular. Türklere göre bir Akdeniz savunma paktının oluşturulması için NATO ile sınırlı bir işbirliği önceki durumlarına göre sınırlı bir ilerleme sağlar. ABD'nin katılımının olmadığı bir Akdeniz Paktı projesinin ya da bölge ülkeleriyle ABD garantisinin olmadığı bir ortak yardım anlaşması yapılmasının dezavantajlı olacağını düşünüyorlar ve bu yüzden karşı çıkıyorlar...*¹⁶¹

Adnan Menderes'in dış politika anlayışında ABD'nin ve Batı dünyasının özel bir yeri vardı. İsmet İnönü döneminde başlatılan yakın ilişkiler onun döneminde artarak devam etti. O dönemde SSCB'ye karşı oluşan blokta Türkiye tereddütsüz yer aldı. Zaten Menderes'in I. Hükümet programında ABD ile sıkı dostluk ve işbirliğine atıf yapılmış, milletçe bu ülkeye karşı samimi hisler beslendiği üzerinde durulmuş, "Siyasi, iktisadi ve kültürel münasebetlerin daha da kuvvetlendirilmesi emeli" zikredilmişti.¹⁶² CHP, ABD ile kurulmak istenen yakın siyasi, askeri ve ekonomik ilişkiler konusunda Türkiye adına girişimi başlatan taraf olmasına rağmen istediği neticeye tam anlamıyla ulaşamamıştır. NATO'ya dahil olma konusunda DP iktidara gelmeden önce CHP tarafından yapılan başvurular Batılı ülkeler tarafından kabul edilmemiştir. Bununla birlikte DP iktidara geldikten sonra Türkiye'nin NATO'ya alınması kararının kabul edilmesiyle ilgili 18 Şubat 1952 tarihli TBMM oturumunda CHP adına söz alan Trabzon milletvekili Faik Ahmet Barutçu Türkiye'nin NATO'ya alınması konusunda gerçek başarının DP'nin değil CHP'nin olduğunu iddia edecektir. NATO'ya üyelik antlaşmasının kabul edilmesi için oylamaya katılan CHP milletvekillerinin tamamı "muhalafette olmalarına rağmen" evet oyu kullanacaktır. Ayrıca CHP, DP'nin iktidarda olduğu 10 yıllık süre boyunca "hiçbir konuda" DP'ye vermediği desteği ABD ile imzalanan ikili antlaşmaların birçoğunun kabul edilmesi konusunda verecektir.

Erken 1950'li yıllarda Türk dış politikasının başlıca amacı, yeni kurulmuş olan Batı savunma organizasyonlarına girebilmektir. İlk aşamada Türk politika yapıcılarını Kuzey Atlantik İttifakı ve Doğu Akdeniz'le irtibatı olan bir Akdeniz Paktı kurmak istiyorlardı. Bunun NATO'ya arka kapıdan girmek anlamına geldiğini düşünüyorlardı. Şubat 1949'da Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, Türk hükümetinin Akdeniz'de İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan ve Türkiye'nin yer alacağı bir

¹⁶¹ FRUS (1951). y.a.g.r. Vol. 5, pp. 1119-1122.

¹⁶² Erdal Şen (2010). **Bir Yiğit Vardı, Başbakan Adnan Menderes'in Hayatı**, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, s. 115.

güvenlik ittifakıyla ilgilenebileceğini söyledi.¹⁶³ Türkiye'yi ilgilendiren asıl konu yer alacağı organizasyonun etkinlik derecesinin Akdeniz'de mi, Orta Doğu'da mı yoksa Avrupa'da mı daha yüksek olacağı sorusu değildir. ABD'nin içinde yer almadığı bu tür bir oluşumun askeri, ekonomik ve siyasi açıdan Türkiye'ye bir katkı sağlamayacağı belki de zor olan ekonomik koşullarını daha da zorlaştıracığı ortaydı. ABD ve Türkiye'nin bu tür bir askeri paktın içinde bir arada olması Türkiye için ekonomik, askeri ve siyasi yardımların kesintisiz ve garantili bir biçimde devam etmesi anlamına geliyordu.

1940'ların sonundaki Truman Doktrininden, 1952'deki NATO üyeliğine kadar Türkiye, ABD'nin liderlik ettiği Batı'nın stratejik planlarının bir parçası oldu. Aslında ittifak içinde Türkiye'nin başlıca görevinin SSCB'yi durdurmak olduğu kararlaştırılmasına rağmen, Ankara daha çok Orta Doğu bölgesinde Batı çıkarlarının korunmasında rol oynadı.¹⁶⁴ Bu, ABD'nin Türkiye'nin rolünün daha çok Orta Doğu'da anlamlandığını düşünmesinden kaynaklanmaktaydı çünkü o yıllarda Batı ittifakı içerisinde en doğulu görünüme sahip üye Türkiye'ydi ve bu durum Batı'nın çıkarları açısından Orta Doğu'da kullanılabilirirdi.

Türkiye'nin NATO'ya girişinin kolay olduğunu söylemek oldukça zordur. DP iktidara gelmeden önce CHP döneminde Türkiye NATO'ya girmek için başvuruda bulunmuştu. Ancak çeşitli sebeplerden ötürü bu başvurular reddedilmiştir. Burada İngiltere'nin Türkiye'nin üyeliği konusundaki tavrını anlamak oldukça önemlidir. Türkiye'nin üyeliğinin reddedilmesine NATO üyesi devletler tarafından gösterilen gerekçeler genellikle Türkiye'nin Avrupa savunması ile ilgili olan bir ittifaka girmesine gerek olmadığı, coğrafi sebeplerden ötürü Türkiye'yi üyeliğe kabul etmenin anlamsız olduğu yönündeydi. Bu noktada Türkiye'nin üyeliğine en büyük itiraz İngiltere ile kuzeydeki birkaç İskandinav ülkesinden gelmiştir. İskandinav ülkeleri, Türkiye'nin NATO'ya dahil olması ve Sovyetler tarafından bir saldırıya uğraması halinde, kendi güvenlik alanlarını çok fazla ilgilendirmeyen coğrafi bir bölgeden dolayı kendi ülkelerinin güvenliğinin de tehlikeye girebileceğinden endişe

¹⁶³ Nasuh Uslu (2003). **The Turkish-American Relationship Between 1947 and 2003: The History Of Distinctive Alliance**, Nova Press, US, p.112.

¹⁶⁴ Meliha Benli Altunışık (2004). **Turkish-American Security Relations: The Middle East Dimension**, Mustafa Aydın and Çağrı Erhan (ed.), Turkish-American Relations Past, Present and Future, Routledge Press, UK, pp. 151-152.

duyuyorlardı. İngiltere'ye gelince, İngiltere'nin itirazı çok farklı nedenlere dayanmaktadır.

Kuzey ülkeleri Sovyetlerin Çekoslovakya'da gerçekleştirdikleri Prag Darbesinin ardından Batı Savunma Projesi ile ilgili düşüncelerini yeniden gözden geçirmeye başlamışlardır. İlk önce kendi aralarında bir İskandinav Savunma Paktı kurma düşüncesi taşıyan bu ülkeler, bu düşüncenin Sovyet tehdidine karşı etkisizliğini ve II. Dünya Savaşı yıllarında yaşadıkları acı tecrübeleri hatırlayarak NATO ittifakına daha sıcak bakmaya başlayacaklardır. Türkiye'ye yönelik çekince ve itirazların azalmasını bu anlamda değerlendirmek mümkündür.¹⁶⁵ II. Dünya Savaşının ardından İngiltere ve Fransa Ortadoğu'daki Arap devletleri üzerindeki etkilerini tamamen kaybetmeye başladılar. Bu ülkelerden bir kısmı savaş başlamadan önce bağımsızlığını kazanmıştı. İngiltere, bu ülkelerden çekilirken stratejik önemi olan bölgelerde var olan askeri üslerini çeşitli anlaşmalar yaparak kullanmaya devam etti. Bölgede yaşayan Arap halkları, yüzyıllarca işgal ve manda altında yaşama duygusunun getirdiği bağımsızlık özlemiyle ve Batı devletlerinin bölgede çok önceden başlamış olan siyasi hakimiyetlerinin, kendilerine yansıyan olumsuz etkilerinin bilincinde olarak, Batı ülkeleriyle işbirliği yapan Arap siyasetçilere karşı olumsuz bir tavır içerisine girdiler. Bu sebeplerden dolayı Irak, Mısır gibi Arap devletlerinde İngiltere ile olumlu ilişki kurma gayreti içinde olan siyasetçiler kendilerini dipten gelen ağır bir siyasi baskı altında buldular. Bu arada bölgede var olan ve İngiltere'ye ait olan askeri üslerin kullanım süreleri doldu. İngiltere ve bölgedeki ilgili devletler bu askeri anlaşmaların kullanım sürelerini uzatmak istediklerinde karşılarında çok güçlü bir kamuoyu baskısını buldular.

İngiltere Ortadoğu'daki çıkarlarını eskisi kadar rahat sürdüremeyeceğini anlamaya başladı. Bundan dolayı Türkiye'nin NATO'ya girmesi yerine "ortak komünist tehlikeye karşı" Ortadoğu'daki müslüman devletlerin bir araya gelerek bir savunma anlaşması imzalamasını istiyordu. Bu anlaşmaya dışarıdan destek veriyor gözükerek, Arap halklarının sempatisini kazanmayı ve kullanım süresini uzatmada sıkıntı çektiği askeri üslerden faydalanmayı devam ettirmeyi planlıyordu. Bunun dışında bu dönemde bölgede kurulan İsrail devleti, Arap dünyası ve Batı arasında bir

¹⁶⁵ Boleslaw Adam Boczek (1991). **The Eastern European Countries and The Birth of the Atlantic Alliance**, Ennio di Nolfo (ed.), *The Atlantic Pact Forty Years Later: A Historical Reappraisal*, De Gruyter Publis., Germany, p. 168.

başka sorundu. Uzun bir süre ilişkilerin iki taraf arasında kopuk olmasının sebebi Batı dünyasının İsrail'i tanıyıp desteklemesidir.

Tüm bu sebeplerden ötürü İngiltere, Türkiye'nin NATO'ya girmesini uygun bulmamıştır. Kore Savaşından sonra, ABD ve Türkiye, ileride Ortadoğu'da Batı dünyasının çıkarlarını savunmak için bir Ortadoğu Komutanlığı kurulursa İngiltere'nin bölgedeki çıkarlarının Türkiye tarafından korunacağına dair İngiliz hükümetine teminat vermişlerdir. Bu gelişmeden sonra İngiltere, Türkiye'nin üyeliğine olan itirazını kaldırmıştır.

“İngiltere, bütün güçsüzlüğüne rağmen, bölgeden çekilmek ve buradaki üstün konumuyla ekonomik, politik, askeri olanaklarından vazgeçmek niyetinde değildi. İngilizler, Amerika'nın emperyalist kampın yeni önderi olduğunu görüyorlardı ama yine de özellikle Ortadoğu'da ortak bir hegemonyayı dayatmaya çabalıyorlardı. Amerikalılarsa, Ortadoğu'da yükselen bağımsızlıkçı hissiyatın ve bunun toplumsal desteğinin genişliğinin ayırdındaydılar. 1951 yılındaki bir resmi raporda, bölgede “sosyal devrimin önlenmesinin olanaksız” olduğu açıkça belirtiliyordu. Amerikan Dışişleri Bakanlığının önemli isimlerinden Harold B. Hoskins “yükselen milliyetçi dalga” karşısında artık “19. Yüzyıl türü emperyalizmin” desteklenemeyeceğini ve dolayısıyla da “Arap milliyetçiliği” olgusunun kabul edilmesi gerektiğini yazıyordu. Hoskins'e göre asıl sorun, “her türlü yabancı çıkara karşı çıkan aşırılıklardı”. Bu türden milliyetçiliğe asla prim verilmemeliydi. Türkiye Amerikalıların istediği şekilde hareket etmeye istekliydi. Bununla birlikte, Türk hükümeti önce NATO üyeliğini şart koşuyor, bu gerçekleşmeden Ortadoğu'da bir pakta katılmak istemiyordu. Türkiye, Ortadoğu'da bir askeri oluşuma katılmasının NATO üyeliğini Batılılar nezdinde gereksiz kılacağından korkuyor, Türk hükümeti, Amerikan yardımlarının en sağlam güvencesinin de NATO üyeliğinde bulunabileceğini düşünüyordu. Türk yöneticiler aynı zamanda, NATO üyeliğini, rejimin meşruiyet temeli kabul ettikleri Kemalist Batılılaşma projesinin de çok önemli bir unsuru olarak görüyorlardı. Türkiye kendisini esas olarak Ortadoğu Komutanlığı projesinde görmek isteyen İngiltere'nin başlangıçtaki itirazlarına karşın, NATO'ya kabul edilme konusunda ABD'nin desteğini elde etmişti. ABD, zaten NATO'ya alınarak da Türkiye'nin Ortadoğu'da Batı açısından önemli stratejik görevleri yerine getirebileceğini düşünüyordu. Bu konuda Türk yetkililer de bütün güvenceleri

vermeye hazırdılar. Her şeyden önce Türkiye, Ortadoğu’da Batı çıkarlarının savunulmasına ve Soğuk Savaş saldırısının bölgede jandarması olmaya itiraz etmiyor, sadece bu görevlerini NATO’nun asli bir üyesi olarak daha iyi yerine getirebileceğini söylüyordu. İngiltere Dışişleri (Foreign Office) belgelerine göre, 13 Temmuz 1951’de Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü, İngiltere Dışişleri Bakanı Morrison’a gönderdiği bir notta, Türkiye NATO’ya kabul edilirse, *“İngiltere, ABD ve Fransa’yla koordinasyon içinde dört hükümetin uzlaşarak aldığı her türlü uygun ve etkili önlemlerde üstümüze düşen görevi kabul etmeye ve yerine getirmeye hazır olacağız”* diyerek gerekli güvenceyi vermişti İngiltere’ye.¹⁶⁶

20 Temmuz 1951’de de TBMM’deki bir sözlü soruya cevaben Bakan Köprülü şunları söylemiştir:

“Şu noktaya işaret etmek isterim ki, Ortaşark müdafaasının gerek stratejik, gerek ekonomik bakımlardan Avrupa’nın korunması için zaruri bulunduğu kaniyiz. Bu itibarla, Türkiye Atlantik Paktına iltihak edince, Ortaşark’ta bize düşen rolü müessir bir surette ifa ve gerekli tedbirleri müştereken ittihaz için ilgililerle derhal müzakereye girmeğe amade olacaktır. Birkaç gün sonra, Türkiye’nin BM’deki temsilcisi Büyükelçi Selim Sarper New York’ta basına verdiği bir demeçte, Türkiye’nin NATO’ya girmesiyle Ortadoğu’da önemli roller oynayabileceğini ifade etmiştir. Bu arada Washington Post gazetesi Ankara muhabiri Ray Brook da şu haberi geçmiştir: “Türkiye, hem Avrupa’nın Güney-Doğu cephesini nezaret altında bulundurabilir - ve bulunduracaktır – hem de Ortadoğu’nun bu köşesindeki müdafa kalesini idame ettirebilecek bir vaziyettedir... Zira, Türkiye’nin iyi teçhiz edilmiş, üstün bir talim ve terbiye görmüş ve dünyanın en cesur askerlerinden teşekkül etmiş 26 tümeni vardır. Türkiye’nin stratejik vaziyeti, Güney-Doğu Avrupa’nın, Doğu Akdeniz’in ve Orta-Doğu’nun “ölüm köşesi” olan kısmının müdafaaları bakımından çok önemlidir.”¹⁶⁷

Bu arada Türkiye’nin o güne kadar yaptığı başvuruların reddedilmesiyle ilgili olarak da basında bazı yorumlar yer almıştır. Mümtaz Faik Fenik’in Zafer gazetesinde kaleme aldığı 7 Ağustos 1950 tarihli “Türk Gücü ve Barış İdeali” başlıklı yazısında şunlar dile getirilmiştir:

¹⁶⁶ Gerger (2006). y.a.g.e. ss. 60-63.

¹⁶⁷ Gerger (2006). y.a.g.e. s. 63.

“... Türkiye'nin evvelce bu pakttan dışarıda bırakılmasına sebep, paktın Şimali Atlantik sahasındaki devletlere inhisar ettirildiği bahanesine dayanıyordu. Fakat bu arada Portekiz pakta alınarak, Atlantik duvarı cenuba kadar indirildi. Hele İtalya'nın pakta dahil olması, Atlantik ismini sembolik mahiyette bıraktı. Artık Türkiye'nin bir Akdeniz devleti olması onun Atlantik Paktından uzak kalmasını icab ettirecek bir sebep değildir...”¹⁶⁸

Son Posta gazetesi başyazarı Selim Ragıp Emeç ise 22 Eylül 1950 tarihli “Yine Atlantik Paktı Hikayesi” başlıklı yazısında şunları söylemiştir:

“... Atlantik Paktına alınmak istenmemizin mucib sebebini bir malum olarak ifade ederken bunun nasıl bir şey olduğunu bir defa daha tekrarlamalıyız. Bu sebep; Sovyet Rusya'ya tahrik etmek istememek gibi bir arzudan ibarettir. Çünkü başta Amerika olmak üzere İngiltere, İsveç, Norveç, Danimarka, Belçika ve benzeri bazı devletler bizim bu pakta alınmamızı Sovyetler Birliği'ne harp ilanı ile muadil saymaktadırlar. Halbuki Sovyetler Birliği ile tecavüzü bir harbe tutuşmamak bu devletlerin başlıca gayesidir...”¹⁶⁹

Görüldüğü gibi Türkiye'nin gerek askeri gerekse stratejik açıdan Batı için önemi, en çok Ortadoğu bölgesinde anlaşılmaktadır. İngiltere, Türkiye'nin NATO'ya girişini, ABD'nin dolaylı olarak Türkiye'yi koruma yoluyla da olsa İngiliz politikalarına destek vermesi olarak algılamaya başlamıştır. Çünkü Ortadoğu'da İngiltere'nin politikaları için risk almaya başlayan bir Türkiye'nin, ABD tarafından korunması, İngiltere'nin Ortadoğu politikasının dolaylı yollardan da olsa işlerlik kazanması anlamına geliyordu.

“İngiliz Genelkurmayı Türkiye'nin NATO üyeliğini desteklerken, şu gerekçeleri ileri sürerek İngiliz hükümetini bilgilendirmiştir:

a. NATO'nun kapsamının Türkiye'nin de dahil edilmesiyle genişletilmesi ABD'nin Türkiye'nin savunmasına yardım etmesini ve böylece Ortadoğu'nun savunmasına katılmasına da neden olacaktır.

b. Mevcut koşullar altında bir savaş durumunda Yunanistan ve Türkiye tarafsızlığı seçebilirdi; ancak onları NATO'ya dahil edersek Rusya'ya karşı aktif işbirlikleri daha kesinleşecektir. Özellikle Türkiye'nin silahlı kuvvetleri bu konuda önemli bir katkıda bulunabilecektir.

¹⁶⁸ Kanat (2006). y.a.g.t. s. 189.

¹⁶⁹ Kanat (2006). y.a.g.t. s.190.

c. NATO'nun Türkiye'yi de içine alarak genişletilmesi Ortadoğu ülkelerine güven verecektir.

d. Türkiye ve Yunanistan'la askeri işbirliği kolaylaşacaktır. Artık Amerikan desteğini kaybetmekten korkmayacağı için, Türkiye Ortadoğu planları karşısında daha az isteksiz olacaktır. 18 Temmuz 1951'de de İngiliz Dışişleri Bakanı Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmayla İngiltere'nin kararını açıklamıştır: "Türkiye'yle temel güçlük, NATO'ya katılma isteğiyle Ortadoğu'nun genel savunmasındaki yerini uzlaştırmak olmuştur... Türkiye'nin Ortadoğu'nun savunmasında kendine düşen rolü oynaması üzerinde hassasiyetle duruyoruz. Türk hükümeti de bu görüşü paylaşmaktadır. Dünyanın bu önemli bölgesinin güvenliği için yapılan planlara Türkiye'nin katılması için gereken çalışmaların bir an önce tamamlanmasını ümit ederim." Türkiye (Yunanistan'la birlikte) NATO üyesi ülkelerin dışişleri bakanlarının 16-20 Eylül 1951 tarihleri arasında Kanada'da yaptığı toplantıda Pakt'a üye olmaya çağrıldı.¹⁷⁰

Türkiye ve Yunanistan'ı ittifaka dahil ederek güvenlik önlemlerini arttıran ABD'nin 50'li yıllarda Avrupa'daki NATO müttefiklerini ve özellikle Batı Almanya'yı yine güvenlik önlemleri amacıyla nükleer silahlarla silahlandırması ihtimali, hem Sovyet-Amerikan hem de Fransız-Alman ilişkilerinde yankılara neden olmuş, bu olasılık adı geçen devletler arasındaki ilişkilerin başlıca gündem maddesini olmuştur.¹⁷¹ Kore Savaşını, Prag Darbesini ve Sovyetlerden gelebilecek provakatif saldırıları güvenlik amaçlı olası kararına gerekçe olarak gösteren ABD'nin bu tavrı, tepkileri dindirmeye yetmemiştir.

Görüldüğü gibi Türkiye'nin NATO'ya giriş sürecinde İngiltere, ABD ve Türkiye arasında karşılıklı çıkarların gözetilmesi esasları geçerli olmuştur. Bu devletlerin özellikle Ortadoğu'da birbirlerini tamamlayıcı ve kollayıcı bir siyaset izlemeyi karşılıklı olarak taahhüt etmeleri, Türkiye'nin NATO'ya giriş sürecini hızlandırmış tarafların kafasındaki soru işaretlerini yok etmiştir.

Türk basınında yapılan yorumlarda NATO'ya girişin Avrupa devletlerinin güvenliğini arttırmaya yardımcı olacağı görüşü hakimdir. Necmettin Sadak 15 Eylül

¹⁷⁰ Gerger (2006). y.a.g.e. s. 64.

¹⁷¹ Melvyn P. Leffler, (1994). **The Interpretive Wars Over The Cold War**, Gordon Martel (ed.), American Foreign Relations Reconsidered, 1890-1993, Routledge Press, New York, US, p. 114.

1950 tarihli Akşam gazetesinde kaleme aldığı “Atlantik Paktı ve Türkiye” isimli makalesinde şu yorumu yapmıştır:

“...Türkiye'nin Atlantik Pakıtına girip girmeme meselesi yalnız Türkiye'nin değil, Avrupa'nın da emniyetiyle alakalıdır. Dava, Türkiye'nin şu ya da bu pakta alınması değildir. Ahval ve hadiseler, Atlantik Pakıtı'nın ne kadar noksan, ne derece güç işler olduğunu göstermiştir. Hadiseler şimdiye kadar güdülen politikanın ve tutulan hesapların ne kadar yanlış olduğunu da ispat etmiştir. Bu şartlar içinde Türkiye emniyetinin, ahdi bakımından bırakılması ne derece bir gedik teşkil ediyorsa Avrupa emniyet sistemi içinde Türkiye'nin mevkiinden ve kudretinden, Türk milletine inan verecek şekilde istifade etmemek o kadar anlaşılmaz bir gaflet ifade eder...”¹⁷²

Türkiye'nin NATO'ya giriş süreci Türk basınında ilgiyle takip edilmiştir. Yapılan yorumlarda genel itibariyle Türkiye'nin NATO'ya girişinin Türkiye'nin çıkarlarına hizmet edeceği görüşü hakim olmuştur.

Türkiye'nin NATO'ya girmesiyle birlikte dış politikasının yanı sıra iç politikasında da önemli değişikliklerin ortaya çıkacağı görülüyordu. Nitekim Demokrat Parti iktidarı, 1952 yılının ortalarından itibaren aşırı sağ ve sol akımların üzerine gitmeye başladı. Adnan Menderes, 17 ve 18 Ocak 1953 tarihlerinde Gaziantep'te yaptığı konuşmalarda irtica ve komünizmi hedef aldı. Ayrıca Başbakan, 1951 yılında kurulmuş olan ve o zamana kadar hakkında görüş belirtmediği Türk Milliyetçiler Derneği'ni de hedef aldı. Menderes Türk Milliyetçiler Derneği'nin siyasi mahiyet taşıdığını söylüyordu.¹⁷³ Türkiye'de o yıllarda bazı kişilerin yabancı devletlerin Türkiye'deki diplomatlarına ve istihbarat görevlilerine “servet sayılabilecek paralar karşılığında” casusluk yaptığı önce MAH daha sonra MİT tarafından tespit edilmiş ve bu kişiler Türk yargısı önüne çıkarılmıştır. Soğuk Savaş yılları ve sonrasında bir Orta Doğu ülkesine Türkiye ile ilgili önemli bilgiler vererek casusluk yapmış olan bazı kişilerin Türkiye'deki bazı siyasi partilerde önemli konumda bulunan siyaset adamlarıyla yakın ilişki içerisinde oldukları yapılan istihbarat çalışmaları sonucunda tespit edilmiştir. Başka devletlerle ilgili olarak da bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.

II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de milliyetçilik propagandası yapan grupların o dönemde Sovyetlerle savaşan Almanya'dan destek aldığı bilinmektedir.

¹⁷² Kanat (2006). y.a.g.t. s. 191.

¹⁷³ M. Serhan Yücel (2001). **Demokrat Parti**, Ülke Kitapları, İstanbul, s. 96.

Bu kişiler eğer Sovyetler Almanlar tarafından mağlup edilirse kendilerine Turan yolunun açılacağını düşünüyorlardı ve bu yüzden Almanya ile yakın ilişki içerisindeydiler. Türkiye'nin o dönemde takip ettiği dış politikayla "çok uyumsuz" bu durum ve Turan ideali Alman panzerlerinin Rusya'da parçalanmasıyla birlikte tarihe karışmıştır. Almanya'nın Turan birliği konusunda vermiş olduğu yasal bir garanti yoktu. Hatta Sovyetlerin yenilmesi durumunda Almanya'nın hedefindeki yeni ülkenin Türkiye olacağı düşünülmekteydi. Almanların buradaki amacı Türkiye'deki milliyetçileri iktidara getirerek onları Sovyetlere karşı "Turan yolu" vaadiyle kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaktı. Türkiye'deki komünist gruplara gelince, o yıllarda Sovyetlerden destek aldıkları bilinmektedir. Ancak Türkiye'nin milli ve manevi değerlerine kastetmiş bu grupların ve onların Türkiye'deki işbirlikçilerinin üstüne kararlı bir şekilde gidildiği için fazla etkili olamamışlardır. Bu bağlamda, Başbakan Adnan Menderes'in bu gruplara yönelik sert tutumu ve söylemleri yaşanan bu olaylar ele alınarak değerlendirilmelidir.

2.2.2. Kore Savaşı ve Türkiye'nin NATO'ya Giriş Süreci Arasındaki İlişki

“Türkiye'nin Kore Savaşına¹⁷⁴ katılması, modern Türk tarihinde “istisnai” bir durumdur. Türkiye o zamana kadar “kendi sınırları dışında” herhangi bir askeri harekate ve ya müdahaleye girmekten kaçınmıştı. Kore'ye Türk askerlerini gönderme kararı “cesaretli” bir karardı. Türkiye'nin batılı ülkeler ile “kızıl tehlike”ye karşı ortaklaşa güvenlik safında katılımı yeni seçilmiş Menderes hükümeti tarafından atılmış yeni ve radikal bir karardı. Bu trajik karar, Türkiye'de yeni işbaşına gelmiş olan hükümetin “aktif” ve “dinamik” dış politikasının kayda değer bir yönüdür. Bu karar bazı yönleriyle trajik bir karardır. Çünkü bu kararın neticeleri önemini bugüne kadar yitirmemiştir. Her şeyden önce, Kore'ye asker gönderme kararının Büyük Millet Meclisi'ne danışılıp tartışılmadığı için bu kararlar anayasaya aykırı bir durum yaratılıyormuş gibi oluyordu. Gerçi, muhalefet partileri prensipte Kore'ye asker

¹⁷⁴ * İkinci Dünya Savaşı sırasında Kore yarımadası bir Japon sömürgesiydi. Savaş sona erdiğinde ABD ve SSCB arasında varılan bir anlaşma uyarınca, yarımada 38. Paralelin kuzeyi ve güneyi şeklinde yapay biçimde bölünerek, işgalci Japon birliklerinin kuzeyde kalanları SSCB, güneyde kalanları ise ABD ordusunca teslim alındı. Bu arada Kore yarımadasının siyasal geleceği konusunda ABD ve SSCB arasında yürütülen görüşmeler sonuçsuz kaldı. SSCB işgalindeki kuzeyde sosyalist güneyde ise kapitalist bir devlet kuruldu. Aynı coğrafi birim üzerinde, birbirine düşman iki farklı ideolojiyi benimseyerek kurulan Kore Demokratik Cumhuriyeti (Kuzey Kore) ile Kore Cumhuriyeti (Güney Kore) arasında 25 Haziran 1950'de çatışma başladı. Savaşın patlak vermesinin hemen ardından, ABD'nin girişimleriyle BM Güvenlik Konseyi olağanüstü toplanarak üye ülkeleri, Kuzey Kore'yi durdurmak için BM tarafından yürütülecek faaliyetlere katılmaya çağırdı. BM Güvenlik Konseyinin daimi 5 üyesinden biri olarak veto yetkisini elinde bulunduran SSCB, bu kararın alındığı sırada, Çin'in BM'de Pekin tarafından temsil edilmemesini protesto etmek amacıyla Konsey toplantılarını boykot etmekteydi. Dolayısıyla BM'nin, üyelerine Kore'ye asker gönderme çağrısında bulunmasına engel olamadı. 27 Haziran'da ABD birlikleri Güney Kore'ye çıktılar. BM'de yapılan çağrıya uygun olarak 15 ülke Kore'ye asker gönderdi. ABD'den sonra ikinci devlet olan Türkiye'nin yolladığı Albay Tahsin Yazıcı komutasındaki 5000 kişilik piyade tugayı 17 Ekim'de Kore'ye ulaşarak 25. Amerikan Tümenine bağlı olarak doğrudan ateş hattına sürüldü. Bu arada General Douglas MacArthur komutasındaki Amerikan birlikleri, Kuzey Kore ordusunu ağır bir yenilgiye uğratmış, 125.000 tutsak almış 38. Paralelin kuzeyine doğru ilerlemekteydi. Buna karşılık Çin Halk Cumhuriyeti bir açıklama yaparak, BM kuvvetlerinin Kuzey Kore'de bulunmasını kabul edemeyeceğini bildirdi. Açıklamanın hemen ardından da 25 Kasım 1950'de 180.000 kişiden oluşan bir Çin ordusu Kuzey Kore yanında savaşa girdi. 26-30 Kasım tarihlerinde Kunuri bölgesinde meydana gelen muharebeler, savaşın en kanlı çatışmalarına sahne oldu. Amerikan askerlerinin güvenli bir biçimde çekilmesini sağlamakla görevli Türk birliği, Kunuri muharebelerinde çok ağır kayıplar verdi. Çin Halk Cumhuriyeti ile BM birliklerinin çatışmalarından sonra SSCB'nin de Kuzey Kore yanında savaşa katılma olasılığının yükselmesi üzerine 27 Temmuz 1953'te bir ateşkes imzalanmasıyla çatışmalar sona erdi. Yaklaşık 38. paralel iki ülke arasında sınır olarak kabul edildi ve savaş tutsakları değiş-tokuş edildi. Kore Savaşı, Soğuk Savaş'ın ilk büyük sıcak çatışması olarak tarihe geçti. Türk tugayı ateşkesten sonra da görevde kalacak, yılda 100.000 doları bulan maaş ve yollukları Türk hükümetince karşılanacak, 27 Mayıs 1960'dan sonra Kore'de bırakılan sembolik munga da 1971'de geri çağrılacaktır. Çağrı Erhan, **Kore Savaşı Kutusu**, Baskın Oran (ed.), Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 547.

gönderilmesine karşı değillerdi. Ancak, asker gönderme kararının alınmasında Anayasa'nın ihlal edildiği görüşünde idiler.¹⁷⁵” Muhalefetin bu konuda haksız olduğunu söylemek zordur.

1945 Postdam Konferansında Amerikan-Sovyet pazarlığıyla başlayan Kore bölünmesi Sovyetlerin Kuzey Kore'ye asker sokması ve ABD'nin Güney Kore Cumhuriyetinin kurulmasına önyak olmasıyla fiili bir durum aldı. Devam eden süreçte, Sovyetler de Kore Halk Cumhuriyetinin kurulmasına yardımcı oldu. Sovyetler 1949 yılında Çin'de komünizmin egemen olmasından aldıkları cesaretle ABD'yi Asya'dan atmaya karar verdiler. Ardından Güney Kore'ye taarruz başlamıştır.¹⁷⁶

1950 yılında iki blok arasındaki ilk çatışma Kore Savaşıyla ortaya çıktı. Bu ülke 1945 yılında ülkenin kuzeyini işgal eden Kızıl Ordu ve güneyini işgal eden Amerikan ordusu arasında bölünmüştü. Amerika'nın işgal ettiği ülkenin güney kısmına liberal bir rejim yerleşti. 25 Haziran 1950'de Kuzey Kore ordusu ülkenin güney kesimlerini işgale başladı. Uluslararası kamuoyunun dikkatleri bölgeye çevrildi. BM Güvenlik Konseyi bölgeye Güney Kore'yi savunmak için bir askeri güç yollamaya karar verdi.¹⁷⁷

Hükümetin önde gelen isimleri 18 Temmuz 1950'de Yalova'da bir araya gelerek Kore'ye asker gönderme kararını aldılar. Kısa bir süre önce Birleşmiş Milletler Güvenlik Kurulu Kuzey Kore'yi Güney Kore'ye saldırmakla suçlamış ve Kuzey Kore'ye karşı askeri ve ekonomik yaptırımlar uygulama kararı almıştı. BM, tüm üye ülkelere Güney Kore Cumhuriyetine yardıma gelme çağrısında bulundu.¹⁷⁸

Kore'ye asker gönderilmesi ile ilgili olarak kamuoyunun da hazırlanması gerekiyordu. Başbakan Menderes odasında, Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü'nün yanında olduğu bir sırada gazeteci Ahmet Emin Yalman'a şunları söylemiştir:¹⁷⁹

“Memleket hesabına çok mühim bir karar vermek durumundayız. Bunu önceden bilmeni ve beklenen hücumlara karşı bizi anlayışla desteklemeni istiyoruz.

¹⁷⁵ Bağcı (1990). y.a.g.e. s. 24.

¹⁷⁶ Muhammed Emin Karadağ (2008). **II. Dünya Savaşından Günümüze Türkiye'nin ABD ve Rusya İle Siyasi İlişkileri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi, İstanbul, ss. 12-13.

¹⁷⁷ Georges Mink, (1999). **L'Impero Sovietico, Dalla Seconda Guerra Mondiale Al Dopo Gorbaciov**, Giunti Gruppo Editoriale, Firenze-Italia, p. 67.

¹⁷⁸ Bağcı (1990). y.a.g.e. s. 24.

¹⁷⁹ Ahmet Yücel (2005). **Kore Harbinin Türk Dış Politikasına Etkisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, s. 30.

Birleşmiş Milletler adına Kore’de kızıl kuvvetlere karşı ortak bir cephe kurmak üzere Amerika’nın hür milletlere bir çağrısı var. Ortak güvenlik ruhunu yürütmek ve itibarımızı yükseltmek bakımından bu, bizim hesabımıza yaman bir fırsattır. NATO’ya kabul edilmemize de bir köprü olabilir. İngiltere ve diğer milletler bunu baştan savma karşılarılarsa ve suya düşürürlerse, fırsat bizim için de elden gider. İşte bu sebeple bu çağrıya herkesten evvel olumlu bir cevap vermek ve diğer milletleri olmuş bitmiş bir olay karşısında bırakmak istiyoruz. O zaman, İngiltere ve diğer milletler bize uymaktan kaçınmazlar, biz oraya bir Türk birliği gönderince, onlar da Kore Savaşına canla başla katılmak zorunda kalırlar. Fakat işin içinde Türk askerini yurtdışına göndermek davası olması dolayısıyla Meclis kararı almaya kalkışırsak, iş kızar, dedikoduların sonu gelmez. Bir saat bile kaybetmeden, sorumluluğu üzerimize alarak karar vermek, kararı Birleşmiş Milletler’e ve Amerika Birleşik Devletleri’ne bildirmek zorundayız...”¹⁸⁰

Başbakan Adnan Menderes’in gazeteci Ahmet Emin Yalman ile yaptığı bu konuşmada özellikle Kore’ye asker gönderme kararının, Türkiye’nin NATO’ya giriş sürecini kolaylaştırabileceği ihtimali üzerinde durması oldukça dikkat çekicidir. Türk basını asker gönderme kararı ile ilgili gelişmeleri yakından takip etmiştir. 28 Temmuz 1950 tarihli Milliyet gazetesinde Ali Naci Karacan, “Kore’ye Asker Yollamamızın Sebebi” isimli yazısında şunları söylemiştir:

“... eğer Kore hadisesi üçüncü bir dünya harbine sebebiyet verecekse Türkiye’nin bu sefer bu dünya harbinin dışında kalmasına iki sebeple imkan yoktur. İkinci dünya harbine bizden çok uzakta Orta Avrupa’da bulunan Almanya sebebiyet vermişti. Üçüncü dünya harbi ise eğer sebebiyet verirse kendisiyle yüzlerce kilometrelik müşterek hududumuz ve topraklarımız üzerinde ihtiraslarını birkaç defa açığa vurmuş bulunan Sovyet Rusya sebebiyet verecektir. Siyasi ve askeri şartlar tamamen değiştiğine göre üçüncü dünya harbinde ikinci dünya harbinde olduğu gibi muharip devletlerin karşısında bir avutma politikası yapamayız. ... bir tarafa iltihak etmek zorundayız. Üçüncü dünya harbinin munhasıran kendi kuvvetimize güvenerek dışında kalmamız mantıken ve memleketimizi yutmak isteyen Rusya ile kurt ile kuzu gibi aynı komünist ağın içinde bağdaşabilmek de aklen mümkün olmadığına göre

¹⁸⁰ Yücel (2005). y.a.g.t. s. 30.

istese de istemesek de hayati zaruret olarak Birleşmiş Milletler safında yer tutmak mecburiyetindeyiz.”¹⁸¹

Son Posta gazetesi başyazarı Selim Ragıp Emeç 28 Temmuz 1950 tarihli “Kore Kararı Yerindedir” isimli yazısında hükümet destekleyerek şunları söylemiştir:

“Kore için Birleşmiş Milletler teşkilatı umumi katipliği tarafından istenmiş olan yardımın Adnan Menderes hükümetice gördüğü müspet mukabele mahdud bazı gazetelerimizin itirazını davet etmiştir. Bu arada muhalefet adına konuşan bazı sözcüler de, kendi partilerine danışılmadığı beyanıyla mızıkçılığa sapıyorlar. Bereket versin ki davanın esasına itiraz etmiyorlar. Bu arada tuhaf bazı iddiada bulunanlar da var. Bunların mütalaası da şöyle hülasa edilebilir:

Biz, esasen tehlikeli bir kapının bekçiliğini yapmaktayız, kudretimiz de mahduttur. Uzak Doğu'ya tek bir asker göndermek dahi bu kudreti zaafa uğratar. Bu sebeple, Birleşmiş Milletler teşkilatına daha sembolik mesela; Allah muvaffakiyet verir inşallah, falan şekilde bir cevap vermekle iktifa edebilir ve bu badireyi de böylece atlatmış olurduk; demek ister gibi şeyler söylüyorlar... Birleşmiş Milletler Umumi Katipliği'nin müracaatını Büyük Millet Meclisi'nden geçirmek mecburiyeti olup olmadığı sualine Dışişleri Bakanı cevap vermiştir. Fuat Köprülü'nün bu bahiste ileri sürdüğü mütalaa Büyük Millet Meclisi tarafından evvelce tasvip edilmiş olan Birleşmiş Milletler Anayasası gereğince girilmiş taahhütlerin hükümetçe yerine getirilebileceği; bu hususta ayrıca Meclis'ten karar almaya ihtiyaç olmadığı merkezindedir. Fuat Köprülü'nün mütalaası bir nas olmakla beraber hukuki olan bir vaziyeti ifade ettiği için doğrudur.

CHP Meclisi çoğunluğu tarafından evvelce tasvip edilmiş olan Birleşmiş Milletler Anayasası'nın ahkamu sarihtir. Bu hükümler, bu memleketçe kabul edildikten sonra, onu her yeni hadisede tekrar tekrar bahis mevzuu etmeye kalkmak iyi niyet sahibi olmamanın ve taahhütten kaçınmak istemenin açık bir delilidir... Adnan Menderes hükümetini, aldığı kararda dolayı; muaheze değil takdir etmek icap eder.

Bu hükümetin; göz göre göre, bir takım Türk çocuklarını Uzak Doğu'ya yollamanın ne demek olduğunu anlayamayacak kadar tecrübesiz ve takdirsiz

¹⁸¹ Serkan Sipahi (2007). **Kore Savaşı ve Türk Kamuoyu**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, ss. 57-58.

olduğunu sanmamız kadar hatalı bir şey yoktur. Bu hükümet de en az bizim kadar bunları bilir. Fakat durumun nezaketi ve milletlerarası dayanışma mecburiyetinin sarahati onu böyle bir karar almaya sevk etmişse, bunun böyle olması lazım geldiğini anlamamız icap eder... ”¹⁸²

27 Temmuz 1950 tarihli Kudret gazetesinde Hikmet Bayur, “Kore’ye Türk Askerinin Gönderilmesi” isimli yazısında hükümete şu eleştirileri yöneltmiştir:

“Bizim bugünkü coğrafi konumumuz talihsizdir. Türkiye Kafkasya’da doğrudan doğruya Rusya ile ve Trakya’da onun bir kuklası olan Bulgaristan’la sınırdadır. Rusya isterse, pekala Bulgaristan’ı bize saldırtır, öbür peyklerin ordularını da üzerimize sevkettirir. Bu durum karşısında Amerika’nın Kore Savaşına girdiği ölçüde dahi işe karışması bizi tatmin edemez. Esasen onun kara ordularının çok az olduğu bilinmektedir. Hatta Amerika’nın mesela Bulgaristan, Romanya ve Macaristan’ı atom bombalarıyla sulaması dahi Türkiye için yeter bir adım sayılmaz. Çünkü bu hareket bütün saldırıları ne sevk ve idare eder ne de onun kuvvetine esaslı bir zarar getirir. Böyle bir peyk ve ya peykler saldırısına uğradığımız takdirde bizi tatmin edecek tek yön Amerika’nın derhal Rusya ile savaşa tutuşmasıdır. Hükümetimiz bu gibi meseleleri inceleyip Amerika’dan gereken teminatı almamışsa Kore savaşına kara kuvvetleriyle katılan ilk devlet olmamız eksik tedbirlerle girişilmiş yanlış bir iş sayılmalıdır; çünkü biz her bakımdan topun ağzında bulunduğumuz için örnek olmak bize düşmezdi. ”¹⁸³

26 Temmuz 1950 tarihli Vatan gazetesinde Ahmet Emin Yalman “Saldırıya Meydan Okuma” isimli başyazısında şunları söylemiştir:

“Evlatlarımızı ta Kore’ye kadar yollamaya karar verirken, heyecana kapılmamak ve ayrılığın acısını hep birden duymamak imkansızdır. Fakat beka mücadelesi için fedakarlığa olan ihtiyacı bizim kadar iyi bilen ve yerinde olan vazifeleri bizim kadar vakar ve şerefle yerine getiren millet azdır. Müşterek emniyeti elbirliği ile muhafaza bakımından dünya yüzünün bir tek cephe teşkil etmesine ve her insanın bu cephenin her yerinde dövüşü vazife saymasına biz üzülmeyiz, seviniriz; çünkü bu hal muhakkak diye kabul edilecek bir saldırı tehdidi karşısında bizim de yalnız kalmayacağımızın teminatıdır. ”¹⁸⁴

¹⁸² Kanat (2006). y.a.g.t. ss. 181-182.

¹⁸³ Sipahi (2007). y.a.g.t. s. 64.

¹⁸⁴ Kanat (2006). y.a.g.t. s.186.

CHP Genel Başkanı İsmet İnönü ise muhalefeti temsilen konuyla ilgili olarak 28 Temmuz 1950 tarihli Hürriyet gazetesine verdiği demeçte şunları söylemiştir:

“... halen bir Kore cephesi yoktur. Bugün Atlantik’ten Pasifik’e kadar uzanan bir cephe vardır. Bu sebeple Birleşmiş Milletlerin bu cephe üzerinde hücumu uğrayabilecek kısımların mesuliyetini üzerine alacak müşterek bir kurmay heyeti teşkilinden sonra aza devletlerin yapabilecekleri yardımları etmeleri gerekirdi. Müşterek cephe mesuliyeti bu suretle temin olunabilir ve ancak bu usul Türkiye gibi diğer aza devletlere de emniyet verirdi. Aksi halde muhtemel bir tecavüz karşısında Türkiye’ye nasıl bir yardım edilebileceği düşünülebilir. Acaba Birleşmiş Milletler Teşkilatı Türkiye tecavüze uğramıştır, kendisine ne şekilde yardım edeceksiniz, diye aza milletlerin, Kore misalinde olduğu gibi, sadece taktirlerine mi müracaat edecektir? İşte memleket hesabına içimi titreten nokta budur.

Arzu edilirdi ki uzun bir müddet iktidarda kalmış bir partinin Başkanı sıfatıyla hükümet, benimde bu mesele hakkında reyime müracaat etsin. Büyük memleket meselelerinde hususiyle memleket müdafaası ve harp ihtimallerinde hükümetin muhalefet partisiyle fikir mutabakatı teminini tecrübe etmesi, memleket birliğini sağlamak için esas tedbirdir. Kaldı ki, bu mesele hakkında hükümet, B.M.M.’nin dahi reyini almış değildir. Halbuki İkinci Cihan Harbinde harp Türkiye’nin kapısını çaldığı zamanlar ve Alman orduları hudutlarımızda iken bu devletle iktisadi münasebetlerimizi bile kesme kararını almadan evvel, CHP hükümeti meclisin fikrini sormuştu.”¹⁸⁵

Görüldüğü gibi muhalefet lideri İnönü’nün, prensip olarak Kore’ye asker gönderilmesine karşı olduğunu söylememiz mümkün değildir. Hükümete yönelik eleştiri; kararın alınış şekline ilişkindir. Basında ve muhalefet çevrelerinde yapılan yorumlar genel olarak incelenirse Kore’ye asker gönderme kararının iki yönden ele alınıp analiz edilmeye çalışıldığı görülür. Birincisi, bu kararın Türkiye’yi bir Sovyet saldırısına maruz bırakıp bırakmayacağı sorusu, ikincisiyse ABD’nin, asker gönderme kararının alınmasının ardından Türkiye’ye ne oranda yaklaşacağıdır. Bir başka deyişle ABD, Türkiye için Sovyetler Birliğini karşısına alır mı sorusunun cevabının arandığı görünmektedir.

¹⁸⁵ Sipahi (2007). y.a.g.t. s. 60.

Türkiye'nin Kore'ye asker göndererek iki yönden kazanım sağladığı söylenebilir. Birincisi, Sovyetler Birliğine ve yandaşlarına dünyanın herhangi bir bölgesinde yaşanacak bir sıcak çatışmada, ABD önderliğindeki Batı bloğunu karşısında bulacağı mesajı uygulamalı olarak gösterilmiştir. Bu çatışma ihtimali Türkiye'ye yapılması olası bir Sovyet ve ya Sovyet yandaşı ülkenin saldırısı için de geçerlidir. İkinci olarak NATO'ya giriş sürecini ele alırsak Türkiye bedel ödeyerek, kendisine yönelik olarak İngiltere'den ve bazı İskandinav ülkelerinden gelen itirazları en alt seviyeye çekmiş ve kendisinin NATO üyeliğini destekleyen ABD'nin bu ülkeler karşısında elini güçlendirmiştir. Bir başka deyişle, Türkiye'nin NATO üyeliğine olan itirazlar bedel ödenerek de olsa ortadan kaldırılmıştır. Türkiye NATO'ya üye olana kadar özellikle Ortadoğu bölgesinde Batı destekli bir askeri organizasyona katılmaktan uzak durmuştur. Bunun sebebi Batı'nın ileri karakolu olma işlevini üstlenecek olan bu Ortadoğu merkezli oluşumun Türkiye'nin NATO üyeliğini artık gereksiz kılacağından endişe edilmesidir. Bu da bir bakıma ABD'nin siyasi, askeri ve ekonomik yardımının tam anlamıyla garanti altına alınamaması anlamına geliyordu.

“ Savaş öncesinde ABD ile Güney Kore ve SSCB ile Kuzey Kore arasında yapılan ikili anlaşmalar, hangi ülkenin kimin yanında olduğunu ya da hangi bloğun kimin yanında olduğunu ve kimi desteklediğini açıkça gösteriyordu. Sırasıyla; ABD ile Güney Kore Cumhuriyeti arasında önce 31 Aralık 1948'de bir askeri yardım ve güvenlik paktı, ardından 26 Ocak 1950'de Seul'de, Kore'deki Amerikan Yardım Grubu aracılığıyla ikinci bir askeri yardım anlaşması imzalandı. Bu anlaşmaya göre, askeri yardım programı adı altında Güney Kore'ye 10.000.000 dolarlık askeri malzeme verildi. Ayrıca, Amerikan Kongresi Dış İlişkiler Komisyonu, 31 Ocak 1950'de 60.000.000 dolarlık bir yardım yapılmasını da kabul etti. Diğer taraftan SSCB ile Kuzey Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti arasında, 20 Mart 1949'da 10 yıllık bir yardım paktı anlaşması imzalandı.¹⁸⁶” Bu anlaşmalar her iki taraf için uzun vadeli işbirliklerinin başlangıcını temsil etmiştir. Güney Kore'de savaş sonrasında kapitalist sistemle uyumlu ve Batı yanlısı bir yönetim şekli belirgin şekilde ortaya çıkacaktır. Kuzey Kore ise dış dünyaya kapalı bir yönetim tarzını benimseyecek ve Doğu Blokuna yakın bir görüntü seğileyecektir.

¹⁸⁶ Cüneyt Güven (2007). **Sebepler ve Sonuçlarıyla Kore Savaşı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli, s. 99.

“II. Dünya Savaşında Japonya’nın yenilgiyi kabul etmesiyle Sovyetler Birliği Kore’nin 38. Enlem dairesinin kuzeyini, ABD güneyini işgal etti. 1947 yılına kadar kuzey-güney olarak bölünen Kore’nin birleştirilmesi çalışmalarının sonuçlandırılmadığını gören ABD, 23 Eylül 1947 tarihinde sorunu Birleşmiş Milletler teşkilatına götürdü. BM tarafından, Kore Komisyonu oluşturuldu. Dışişleri Bakanlığında Başbakanlığa gönderilen 16 Aralık 1949 tarihli yazıya göre bu komisyonun başlıca görevleri; Kore’de silahlı ihtilafa sebep olabilecek her türlü faaliyeti gözlemleyerek rapor hazırlamak, BM’nin 14 Kasım 1947 tarihli kararı gereği Kore’nin birleştirilmesine çalışmak, bütün Kore’de demokratik seçimlerin yapılması ve rejimin yerleştirilmesi için görüş alış-verişinde bulunmak, mümkün olduğu takdirde işgalci Sovyet birliklerinin çekilmesine nezaret etmek idi. BM, 31 Mart 1948’de Geçici Komisyonun denetiminde tüm Kore’yi kapsayan genel seçim yapılması, seçim sonunda tek bir Kore devleti kurulması ve ABD ile Sovyet askerlerinin ülkeyi terk etmesine karar verdi. Ancak, Sovyetler Birliği bu kararı tanımadı. Genel seçim yapılmasına razı olmadığı gibi komisyonun Kuzey Kore’ye girmesine de izin vermedi.¹⁸⁷”

“BM, Sovyetlerin tutumuna rağmen Güney Kore’deki seçimi gerçekleştirdi ve bu seçim sonunda 17 Temmuz 1948’de başkent Seoul’de “Kore Cumhuriyeti” ilan edildi. Cumhurbaşkanı, Syngman Rhee oldu. BM, Kore Cumhuriyeti’ni tüm Kore’nin resmi devleti olarak tanıdı. Kuzey Kore bu kararı kabul etmedi ve üç buçuk ay sonra seçime giderek 9 Eylül 1948’de başkent Pyongyang olmak üzere “Demokratik Halk Cumhuriyeti” kurdu. Türkiye, Dışişleri Bakanlığının 11 Ağustos 1949 ve 47425/334 sayılı Kore Cumhuriyeti’nin tanınması konulu yazısına istinaden aynı tarihli 3/9655 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile Kore Cumhuriyeti’ni tanıdı. Bu gelişmelerin ardından 25 Haziran 1950 günü saat 04.00’te Kuzey Kore, Güney Kore askerlerinin 38. Paralel boyunca belirlenmiş olan sınırı geçtiğini ileri sürerek Kore Cumhuriyeti’ne savaş ilan etti ve on üç piyade tümeni ve bir zırhlı tümenle bir tank alayı ve 150 taktik uçaktan oluşan yaklaşık 183.000 kişilik bir ordu ile sınırı geçti. ABD’nin isteği ile BM Güvenlik Konseyi 27 Haziran 1950’de toplandı. Konsey bu toplantıda bire karşı yedi oyla Kuzey Kore’yi saldırgan ilan etti ve BM üyelerini saldırıya uğrayan Güney Kore’ye yardıma davet etti. Konsey, bu

¹⁸⁷ Yücel (2005). y.a.g.t. s. 19.

kararı ile bir emir vermemiş BM anlaşması hükümleri uyarınca katkı istemiştir. Karara ilk uyan devlet ABD ve daha sonra Türkiye olmuştur. ABD başkanı Truman, konseyin 25 Haziran 1950 tarihli kararına uyararak ABD'nin Uzak Doğu Komutanı Mc Arthur'a önce taarruza uğrayan Kore Cumhuriyeti'ne ikmal maddeleri verilmesine yetki vermiş ve 27 Haziran 1950'de Amerikan hava ve deniz kuvvetleri ile yardım edilmesine emrederek, bunun hakkında BM Güvenlik Konseyine bilgi vermiştir. Başkan Truman ayrıca, 27 Haziran 1950'de Amerikan Hava ve Deniz kuvvetlerine, Kore hükümet kuvvetlerinin hareketini örtmelerini ve desteklemelerini emretti. Ayrıca, kongre liderleri, kabine azaları ve askeri liderler ile yapılan görüşme neticesinde Amerikan Kara Kuvvetlerine bağlı askerlerin Kore'ye gönderilmesine karar verildi.¹⁸⁸ Kuzey Kore'nin bu saldırgan tutumu karşısında Batı yanlısı Güney Kore'nin sahipsiz bırakılması ileride komünist yönetim tarzını benimseyen bazı ülkelerin benzer şekilde davranmalarına yol açabilirdi. Ayrıca bu durum özgürlüklerden yana olduğunu söyleyen Batı dünyası için de bir samimiyet sınavıydı.

“Mc Arthur 24 Temmuz 1950'de göreve başladı. Karşı taarruza geçmek için BM Komutanlığı'nın yeterli gücü yoktu. Yeterli miktarda kuvvetin toplanabilmesi için yaklaşık iki aylık zamana ihtiyaç vardı. Güney Kore birlikleri sınır boyunca dağılmış sekiz zayıf tümeden oluşurken Kuzey Kore ordusu tam mevcutlu yedi tümen ile dört bağımsız tugaydan oluşuyordu. İlave olarak Güney Kore ordusunun topçu birlikleri çok zayıf ve eğitimsizdi. Eylül ayına gelindiğinde, düşmanın hemen hemen aralıksız olarak birbuçuk ay süren taarruzlarına rağmen yarımada'nın Pusan bölgesi elde tutulabildi. Takviye kuvvetlerle güçlenen BM ordusu artık taarruz yapabiliyordu. Planlanan çıkarma, 10. ABD Kolordu Komutanının emir ve komutasında Japonya'da özel olarak hazırlanmış olan 1. ABD Deniz Tümeni, 7. ABD Piyade Tümeni, dört Güney Kore Deniz Taburu ve 17. Piyade Alayından oluşan bir kuvvetle 15 Eylül 1950 sabahında başladı. 261 deniz aracı ile çıkarma başarı ile yapıldı. Çıkarma ile birlikte, Pusan bölgesinden yapılan taarruzlar sonucunda Kuzey Kore birliklerinin büyük bir bölümü imha edilmiş ve kuzeye çekilmeye zorlanmıştır. Şiddetli ve kanlı muharebeler sonucunda 28 Eylül 1950'de Seul alındı ve Güney Kore hükümeti, 29 Eylül 1950'de başkente taşındı. 1 Ekim 1950'ye kadar çok sayıda esir ve büyük düşman stokları ele geçirildi. Ongjin ve Yonan yarımada'ları hariç

¹⁸⁸ Yücel (2005). y.a.g.t. ss. 19-21.

bütün Güney Kore arazisi kurtarıldı. Elde edilen bu başarıdan sonra, Birleşmiş Milletlerin önüne iki seçenek çıktı; birincisi, kuzeye ilerleyerek düşmanı tamamen imha etmek; ikincisi, düşmanı Güney Kore'den çıkardıktan sonra birlikleri 38. Paralele geçmeden durdurmak. Bu konu, 7 Ekim 1950 tarihindeki Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda görüşülmüş ve Mc Arthur'a gerekli gördüğü takdirde Birleşmiş Milletler Kuvvetleri'nin 38. Paraleli geçerek Kuzey Kore'ye girmesine izin verilmesi kararlaştırıldı. Bunun üzerine General Mc Arthur birlikleri, Wonson limanını ve şehri ele geçirmek maksadıyla harekete geçti.¹⁸⁹ Burada bizim çalışma konumuz olan Türk dış politikasını yakından ilgilendiren husus Çin Halk Cumhuriyeti'nin savaşın içine dahil olma kararıdır. 1 Ekim 1950'de Mao Tse-Tung şu açıklamayı yapmıştır :

*“Emperyalistler zalim bir şekilde komşularımızın topraklarını işgal ederlerse, Çin halkı yabancı saldırısını toleransla karşılamayacak ve bir kenara çekilmeyecektir.”*¹⁹⁰ Bu açıklamaya paralel olarak Çin Başbakanı Choi-En Lai Pekin Radyosuna şu açıklamayı yapmıştır: *“Komşusu istilaya uğrarken Çin ulusu kayıtsız kalmaz. Çin ulusu her vakit Kore ulusu ile beraber olmuştur. Kore'yi kurtarmak için Kore'yi destekleyecektir. Çin, savaşın çeşitli dönemlerinde Kuzey Kore için savaşan yaklaşık 800.000 Çin askerinin aslında tamamen gönüllülerden oluştuğu iddia etmiştir. Daha önce 1950 Haziranında Lin Piao komutasındaki Çin ordusunun bir kısmı Kore hududuna intikal etmişti. ABD kuvvetleri 38. Paralelin kuzeyine geçtikten kısa bir süre sonra Çin ordusu, Kuzey Kore-Çin sınırını teşkil eden Yalu nehrini geçmeye başladı. Bu sırada Mc Arthur ve karargahı, Ekim ve Kasım aylarında hala Çin'in bir kuvvetle müdahale edeceğine inanmıyor ve Çin tehditlerinin sadece bir diplomatik şantaj olduğunu zannediyordu. Nitekim Çin birlikleri gece yürüyor, gündüz gizlenerek dinleniyordu. Bu şekilde Kuzey Kore semalarında uçan Amerikan keşif uçakları tarafından tespit edilemiyorlardı.”*¹⁹¹

“Savaşın ABD için takip hareketına dönüştüğü bu sıralarda, ABD Başkanı Truman durumu değerlendirmek ve General Mc Arthur ile görüşmek üzere Dışişleri Bakanı ve Genelkurmay Başkanı ile beraber Pasifik Okyanusunun ortasındaki Wake adasına gitti. Bu önemli görüşmede Mc Arthur Truman'a gerek SSCB'nin gerekse

¹⁸⁹ Yücel (2005). y.a.g.t. ss. 20-25.

¹⁹⁰ Yücel (2005). y.a.g.t. s. 25.

¹⁹¹ Yücel (2005). y.a.g.t. ss. 25-26.

komünist Çin'in Kore Savaşına müdahil olacaklarını zannetmediğini, çünkü SSCB'nin herhangi bir hazırlığının saptanmadığını, Çin'in ise kendisini ABD ile genel bir savaşa sürükleyebileceği için böyle bir çılgınlığa girişebileceğini sanmadığını söyledi. Mc Arthur'a göre, Çin'in sanayisi ve ekonomisi böyle bir savaşı yürütebilecek güçte değildi. Hava ve deniz kuvvetleri yok denecek kadar azdı. Kara kuvvetleri ise modern silah ve teçhizata sahip değildi. Şayet böyle bir çılgınlığa kalkıştırlarsa, daha Seul'e inmeden ABD hava kuvvetleri altında ezileceklerdi.¹⁹² Ancak gelişmeler Mc Arthur'un tahmin ettiği gibi olmadı. ABD hava kuvvetlerinin gizlice ilerleyen yaklaşık 300.000 Çin askerini tespit edememesi ABD'yi Çin ordusu taarruza geçtiği zaman çok zor bir duruma sokmuştur. Komünist Çin ordusunun karşı saldırısı sonrasında BM Ordusu geri çekilmek zorunda kalmıştır. ÇHC'nin savaşa katılma kararının etkileriyle ilgili şu da söylenebilir; Çin'in savaşa girmesinin ardından iki tarafta topyekün bir savaş ihtimalinden çekinmeye başlamış, bu algılama da savaşın sonunu getirmiştir.

¹⁹² Güven (2007). y.a.g.t. s. 121.

3. BÖLÜM: DEMOKRAT PARTİ'NİN ORTADOĞU POLİTİKASI

Ortadoğu bölgesi, DP'nin Türkiye'de iktidarda olduğu 1950-1960 arası dönemin özel şartlarına da bağlı olarak, Türkiye'nin Batı ittifakının çıkarlarını savunabileceği ve bu ittifak adına bölgenin Türkiye gibi Müslüman olan Arap devletleriyle beraber önemli görevler üstlenebileceği bir siyasi coğrafya olmuştur. Bu anlamda Türkiye'nin karşısına bir çok fırsat çıkmıştır. Bu fırsatların değerlendirilme aşamasında da Türkiye, Batı ittifakının önemli güçleri olan ABD, İngiltere gibi devletlerin desteğini arkasında bulmuştur.

1950'lerde özellikle Amerika ve İngiltere'de politik ve ekonomik açıdan elit olan kesimlerde genel kabuller ve öncelikler konusunda ortak bir anlayış vardı. Amerikan askeri gücünün Batı Avrupa'nın Sovyetlere karşı savunulmasında yaşamsal önem taşıdığı kabul ediliyordu. Savaş sonrası bu iki büyük gücün askeri ve ekonomik çıkarları Orta Doğu bölgesinde işbirliğini gerektiriyordu.¹⁹³

Soğuk savaşın çatışma alanı haline gelen Ortadoğu'da DP'nin iktidarda olduğu yıllarda Türkiye, Sovyetlerin desteğini tamamen arkasına alan Mısır'ı karşısında güçlü bir rakip olarak bulmuştur. Bu iki devlet birbirini, "emperyalizm uyduculuğu yapmakla " suçlamış ve Ortadoğu bölgesindeki soğuk savaş ABD ve SSCB adına vekaleten Türkiye ve Mısır tarafından yürütülmüştür. Bu iki devlet bu dönemde iki bloğun bölgedeki ana eksenini oluşturmuşlar, bölgedeki diğer devletleri kendi eksenlerine çekmeye çalışmışlardır. DP'nin 27 Mayıs'la iktidardan uzaklaştırılmasından sonra da devam edecek olan Mısır'ın bu Sovyet yanlısı tutumu, Camp David anlaşmalarıyla sona erecektir.

Arap devletlerinin tarih boyunca Rus işgali görmemeleri ve Fransa ve İngiltere'ye geçmişten gelen öfke, Ortadoğu'daki Arap devletlerinde bu dönemde SSCB'ye karşı bir sempati yaratmıştır. Ayrıca Arap dünyasının milli bir dava olarak gördüğü Filistin meselesi ve İsrail devletinin ortaya çıkması konularında Batı dünyasının İsrail yanlısı bir tutum takınması Arap halklarında ve devletlerinde doğal olarak SSCB'ye karşı bir yakınlık duygusu yaratmıştır.

II. Dünya Savaşı yıllarından itibaren Orta Doğu'daki Sovyet varlığı üç önemli noktadan incelenebilir. Bunlardan birincisi bölgedeki Sovyet amaçları, ikincisi

¹⁹³ Michael Newman (1993). **The British Labour Party**, (ed.), Richard T. Griffiths, *Socialist Parties And The Question Of Europe In The 1950's*, Brill Publish, Netherlands, p. 162.

SSCB'nin kapasitesi, üçüncüsü bölgedeki Sovyet eylemliliğinin ve eylemsizliğinin kronolojisi.¹⁹⁴ SSCB, Türkiye ve İran üzerinde etkisini arttırmasına ABD'nin izin vermeyeceğini görmüştü. Bu yüzden SSCB, kendisine sempati ile yaklaşan Arap dünyasına yönelmeyi tercih etti. DP'nin Türkiye'de iktidar olduğu bu dönemin Ortadoğu açısından özel koşulları bu yönde şekillenmiştir.

¹⁹⁴ Theodore H. Friedgut (1984). **The Soviet Union In The Middle East: Regional Policies Of A Maturing Global Power 1945-1974**, Israel Stockman (ed.), Israel, The Middle East And The Great Powers, Peli Print., Israel, p.111.

3.1. Türkiye'nin Arap Dünyasını Batı İttifakına Çekme Çabaları

“4 Nisan 1949 tarihinde NATO kurulduğunda Türkiye'nin bu Batı savunma örgütüne girmek için yaptığı bütün girişimler sonuçsuz kaldı. 1947'den beri Batı'yla işbirliği içinde olan Türkiye ve Yunanistan'ın NATO üyeliğine, İngiltere ve İskandinav ülkeleri karşı çıkıyorlardı. İskandinav ülkeleri kendilerine uzak ve Avrupalı saymadıkları bir bölgenin savunma yükünü üstlenmekten kaçınırken, Süveyş Kanalını denetleyen, Ürdün'de Arap lejyonunu kumanda eden, Irak'ta üsleri bulunan, Basra körfezi sahillerini himaye eden, Kıbrıs'a sahip olan İngiltere Akdeniz ve Ortadoğu'yu kendi etki alanı olarak görüyor ve gittikçe güçlenen ABD'nin de bölgede söz sahibi olmasını istemiyor ya da bu devletle beraber bölgede ortak bir egemenlik dayatmaya çalışıyordu. İngiltere'nin istediği, doğu Akdeniz'de Türkiye, Yunanistan ve bazı Arap devletleriyle birlikte bir savunma örgütü kurmaktı.¹⁹⁵” Ancak işler İngiltere'nin istediği gibi gitmeyecektir. Orta Doğu'da ikili anlaşmalar çerçevesinde İngiltere tarafından kullanılmakta olan bazı askeri üslerin kullanım sürelerinin uzatılması konusunda Arap siyasetçilerin gönüllü olmalarına rağmen kendi halklarının göstereceği tepkiden çekinerek işi yokuşa sürmeleri, İngiltere'nin bu ülkelerin ikna edilmesi konusunda bu ülkeler gibi müslüman olan Türkiye'yi denkleme dahil etmesi sonucunu doğuracaktır. Bu yeni durum Orta Doğu'da Batı yanlısı Türkiye ile Sovyet yanlısı Mısır arasında ileride yaşanacak çatışmasının ilk adımı olacaktır.

“ABD desteği olmaksızın bir Akdeniz Paktının kurulmasının mümkün olmadığını düşünen Türkiye, Arap devletleri açısından birincil sorunun ABD'nin desteğiyle kurulan ve özellikle ABD'deki Yahudi lobisinin etkisiyle sürekli silah yardımı alan İsrail olduğunun ve Batılı devletlerin bu ülkeye yönelik politikaları değişmedikçe “komünist tehdidi”ni hayati bir tehlike olarak görmelerinin söz konusu olamayacağını farkındaydı. Nitekim ABD bölgesel paktlara sıcak bakmadığını açıkça belirtince, İngiltere pakt düşüncesinden vazgeçti ve Ortadoğu güvenlik politikasını Mısır'la yaptığı ikili anlaşmalar çerçevesinde sürdürmeye karar verdi.

¹⁹⁵ Melek Fırat ve Ömer Kürkçüoğlu (2008). **Ortadoğu'yla İlişkiler**, Baskın Oran (ed.), Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt: I, 13. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 618-619.

Akdeniz Paktı gerçekleşmeyince Türkiye yeniden NATO üyeliği konusundaki girişimlerine hız verdi.¹⁹⁶

Savaş sona erdiğinde genel olarak İngiltere Batı Avrupa'daki başlıca global ve bölgesel güçtü. Savaş bittiğinde yalnızca varlığını güçlü bir şekilde korumakla kalmamış aynı zamanda kendisi adına başarılı askeri işgallerde bulunmuş ve eksen güçlerle birlikte dünyanın en önemli bölgelerinde çatışmalarda yer almıştı.¹⁹⁷ İngiltere bu konumunu ustalıklı manevralarla devam ettirmek istiyordu. Türkiye'nin NATO'ya girişi sürecindeki İngiltere'nin aldığı çeşitli tutumlar bu çerçevede değerlendirilebilir.

“1950'de iktidara gelen ve dış politikada CHP'nin gerçekleştiremediği bir başarıya imza atmak isteyen DP hükümeti, NATO üyeliğini sağlama konusunda önemli bir fırsat olarak değerlendirerek, Kore'ye asker gönderdi. Kore Savaşı ve komünizmin Asya'da yayılması olasılığı ABD'nin gözünde de Türkiye'nin stratejik değerini arttırmıştı. Nitekim, 1950 sonbaharında Türkiye NATO'nun Akdeniz savunma planlarına katılmak üzere davet aldı. Ancak, NATO üyeliği söz konusu edilmiyordu. Çünkü İngiltere, yukarıda da belirtildiği gibi, bölgesel devletlerle kendisi arasındaki mevcut ikili anlaşmaların yerini alacak ama bu anlaşmaların sağladığı hakları aynen koruyacak çok taraflı bir Orta Doğu Komutanlığı oluşturmayı düşünüyordu. Dolayısıyla, Türkiye'nin Orta Doğu'nun savunmasıyla ilgilenmesi ve kendisinin bu bölgedeki karargahıyla eşgüdüm içinde hareket etmesi gerektiği kanısındaydı. Daha önce bölgesel pakt düşüncesine sıcak bakmayan ABD de, Kore Savaşından sonra “Sovyet genişleme isteklerine” karşı Orta Doğu Komutanlığı projesini desteklemeye başlamıştı. İngiltere'nin onayını almadan NATO üyeliğinin söz konusu olamayacağını anlayan Ankara, 11 Eylül 1951'de Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'nün İngiltere'nin Ankara Büyükelçisine: “*Türk hükümeti İngiltere, ABD ve Fransa hükümetleriyle Orta Doğu'nun savunması hakkında ön bir görüş alışverişinde bulunmaya hazırdır; ancak bu görüş alışverişi Türkiye'nin NATO'ya girişi üye devletlerce onaylanmadığı sürece kesin bir sonuca varacak bir müzakere niteliği kazanmayacaktır*” diyerek Türkiye'nin kesin tavrını ortaya koydu. 20 Eylül 1951'de NATO Konseyinin Ottawa toplantısında üye devletlerin oybirliğiyle

¹⁹⁶ Fırat ve Kürkçüoğlu (2008). y.a.g.m. s. 618.

¹⁹⁷ Anne Deighton (2002). **British -West German Relations, 1945-1972**, Klaus Larres and Elizabeth M. Meehan (ed.), Uneasy Allies, Oxford Press, New York, US, p. 27.

Türkiye'nin NATO'ya davet edilmesi üzerine, Orta Doğu Komutanlığı konusunda da somut adımlar atılmaya başlandı.¹⁹⁸

Türkiye Orta Doğu'da meydana gelecek İngiliz çıkarlarını savunan bir askeri pakt girişimine NATO'ya girene kadar destek vermemiş; soğuk yaklaşmıştır. Türkiye'nin bu tavrının sebebi böyle bir oluşum içinde yer almasıyla, NATO üyeliğinin gereksiz hale geleceğinden korkmasıdır. NATO üyeliğinden sonra bu girişimler son derece hız kazanmıştır. Türkiye'nin NATO'ya girişine, İngiltere'nin vetosunu kaldırmasına karşılık olarak, Türkiye'nin de, soğuk yaklaştığı Orta Doğu Komutanlığı projesine İngiltere lehine tavır değiştirerek cevap vermesini, üstü kapalı bir "karşılıklı taviz verme" siyaseti olarak da ifade edebiliriz.

1950 seçimleriyle Türkiye'de iktidara gelen DP kendisini sağ bir parti olarak tanımlamıştır. Bu dönemde ABD'de 1953-1961 arasında iktidar olan Cumhuriyetçi Parti GOP Grand Old Party de kendisini sağ bir parti olarak tanımlamaktaydı. Bu bilgileri kısaca vermemizin sebebi dönemin ABD başkanı Eisenhower'ın 5 Ocak 1957'de onaylanması için Kongre'ye yolladığı ve daha sonra kendi ismiyle anılacak olan doktrinde üç büyük dinin doğduğu ve ehl-i kitap mütteliklerin yaşadığı Orta Doğu'daki kutsal toprakların sadece herhangi bir toprak parçasından ibaret olmadığını söylemesi ve Orta Doğu'nun kutsal topraklarının materyalist ateizmi yüceleştiren ve bu tür düşüncelere sempatik bakan komünist ve sol grupların hakimiyetine girmemesi için elinden gelen her şeyi yapacağını belirtmesidir. Bu dönemde dünyada sağ ideolojiye sahip partileri ve kesimleri destekleyen medya çevrelerinin ABD'ye soğuk savaş yılları boyunca gösterdiği bu yaklaşım sebebiyle "Tanrı'nın gölgesindeki devlet" ismini verdikleri bilinmektedir. Türkiye'de tam da bu dönemde iktidara gelen Demokrat Parti din kavramına ilişkin hassas söylemi ile dikkat çekmiştir. Hem ABD'de hem de Türkiye'de benzer fikirlere sahip partilerin ve devlet adamlarının iktidarda olmaları, bazı konularda farklı düşüncelerine rağmen özellikle Orta Doğu gelişmelerinde SSCB'ye, onun bölgedeki uydularına ve sempatanlarına karşı duydukları ortak endişelerden dolayı neden aynı politikayı takip ettikleriyle ilgili çok önemli bir tespittir.

¹⁹⁸ Fırat ve Kürkçüoğlu (2008). y.a.g.m. s. 618.

3.1.1. Ortadoğu Komutanlığı Projesi

Genel amaçları açısından ele alınırsa Ortadoğu Komutanlığı Projesi, Ortadoğu bölgesinde genelde Batı dünyasının özeldeyse İngiltere'nin siyasi ve askeri çıkarlarının daha iyi korunmasını sağlayacak bir organizasyonun kurulup işlerlik kazanması amacını hedeflemiştir. Ortadoğu'da giderek artmakta olan Batı karşıtlığının bu oluşuma engel olmasını önlemek için de Ortadoğulu olan iki ülke Türkiye ve Mısır, bu askeri oluşumun içerisine dahil edilmek istenmiştir. Böylece hem Batı karşıtlığı engellenmiş olacak hem de bölgenin diğer küçük devletleri bu iki büyük Müslüman devletle işbirliği yapmaları için psikolojik baskı altına alınacaklardı. Bu da Sovyet etkisinin Arap dünyasına sızmasını engelleyecekti.

Savaşın sonu ve Soğuk Savaş'ın başlangıç döneminde Churchill İngiltere'nin çıkarlarının savaş öncesinde olduğu gibi dünya çapında korunup devam ettirilmesi amacıyla İngiltere'nin dünya politikasında atması gereken bazı adımlar olduğunu düşünüyordu. Bu çerçevede Avrupa'da Alman-Fransız barışının sağlanması, Almanya'nın Avrupa uluslar ailesine yeniden dahil edilmesi, Stalin'le barışçıl sonuçlar getirecek işbirliğinin tesis edilmesi ve belki de en önemlisi olarak "Anglo-Amerikan Özel İşbirliği" geleneğinin yeniden kurulup geliştirilmesi gerekiyordu. Tüm bu aşamalardan sonra Orta Doğu'da girişilecek faaliyetler İngiltere için daha anlamlı ve yararlı olacaktı.¹⁹⁹

1950'lerde İngilizlerin Orta Doğu'ya bakış açısını oluşturan başlıca unsurlar geleneksel ilgiler ve davranışlarla çağdaş stratejik gerekliliklerin kombinasyonundan, karışımından meydana geldi. Bu ilgi başlıca iki kategoriye bölünebilir: birincisi ekonomik ilgiler, ikincisi politik ve stratejik ilgiler.²⁰⁰ Bu iki unsurun birbiriyle iç içe geçmiş konular olduğu söylenebilir. Enerji kaynakları açısından son derece zengin olan Orta Doğu'da etkin olan olabilmek için askeri açıdan varlık göstermek gerekiyordu. Bunların dışında bazı ülkelerde Batı ile işbirliği yapmaya gönüllü siyasetçilerin olması da Batı için büyük bir avantajdı.

¹⁹⁹ Klaus Larres (2001). **Integrating Europe or Ending the Cold War? Churchill's Post-War Foreign Policy**, Klaus Larres and Ann Lane (ed.), The Cold War, Blackwell Publishers Inc., Massachusetts, US, p. 69.

²⁰⁰ Almog Orna, (2003). **Britain, Israel and United States, 1955-1958: Beyond Suez**, Frank Cass Press, London. p. 1.

Batı'nın bölgeyle ilgili yaptığı planlarda Irak son derece önemli bir yere sahip olmuştur. Britanya Irak'la geçmişi 1930'lara dayanan ve Irak'taki Habbaniya ve Shaiba bölgelerinde iki hava üssünün denetimini kendisine veren son derece stratejik öneme sahip bir anlaşma yaptı. Irak aynı zamanda İngiltere'ye savaş zamanlarında tren yolları, havaalanları, deniz limanları ve bu anlamdaki bağlantı noktalarından yarar sağlayacağına ilişkin söz vermişti. Bu sebeplerden dolayı İngiltere, Irak ve Türkiye gibi kendisine yakın devletlerin işbirliğinden yanaydı.²⁰¹

“İngiltere'nin bölgedeki askeri örgütlenmeye ilişkin olarak önerisi bir Ortadoğu Komutanlığı'nın kurulmasıydı. Bu öneri ABD ve Fransa tarafından da onay görünce çalışmalar başlatıldı. Taraflar her şeyden önce yükselen Arap ulusalcılığı ve gerçek bağımsızlık talepleri karşısında İngiltere'nin bölgedeki askeri varlığını, üs ve personelini korumanın bir formülünü bulmaya çalışıyordu. Bir askeri pakt kurulur ve buna Arap ülkelerinin de katılımı sağlanırsa öncelikle Batının bu askeri varlığı korunmuş olacaktı. Bir başka ifadeyle, Batılılar yeni koşullarda bir tür kolektif sömürgecilik statüsünü bölgeye dayatmak istiyordu. Böylece işbirlikçi rejimler bu askeri zincirlerle bağlanacak, bağımsızlıkçı demokratik hareketler de aynı zincirle boğulacaktı. Tabii, Soğuk Savaşın askeri kuşatmasının Ortadoğu halkası da Avrupa ve Asya paktlar zincirini birbirine bağlamış olacaktı. Batılı ülkeler, bölgede sömürgeciliğe ve Batıya olan antipatiyi bildiklerinden bu girişimlerde iki ülkeyi öne çıkarmayı kararlaştırdı. Bu iki ülke Mısır ve Türkiye olacak ve böylece bu askeri örgütlenmeye bir Ortadoğulu süsü ya da görüntüsü verilmiş olacaktı. İngilizler, Türkiye'ye Ortadoğu'da rol vermesinin önemi konusunda Amerikalıları ikna ettiler. 8 Ocak 1952'de Beyaz Saray'da yapılan ve ABD Başkanı Truman, İngiliz Başbakanı Churchill, Amerikan Dışişleri Bakanı ve İngiliz Bakan Eden'in de katıldığı bir toplantıda, İngiliz Mareşal Slim, “*Türklerin Avrupalı sayılmak için büyük gayret göstermelerine karşın, kimsenin değiştiremeyeceği gerçek onların coğrafi olarak Ortadoğu'da yer aldıklarıdır*” diyerek ve Türkiye'nin “Ortadoğu Komutanlığı'na gerçek katkı yapacak tek ülke olduğundan” hareketle, Ortadoğu Komutanlığı ile (NATO Güney Avrupa Komutanı) Amiral Carney'in komutası arasında uygun bir bağın kurulması gerektiğini söyledi. Bunun için de Türkiye kilit ülke konumundaydı. İngilizlerin görüşü Amerikalılar tarafından da uygun görülmüş ve Türkiye nezdinde

²⁰¹ Orna (2003). y.a.g.e. p. 4.

gerekli girişimlerde bulunulmuştu.²⁰²” Türkiye NATO’ya üye olmadan önce eğer İngiltere, Türkiye’nin NATO üyeliği konusunda veto kararını geri çekerse ileride Orta Doğu’da İngiltere’nin çıkarları doğrultusunda kurulacak böyle bir oluşuma destek vereceğini diplomatik yollardan bu ülkeye bildirmişti.

“15 Ekim 1951’de bir açıklama yapan Türkiye, Ortadoğu Komutanlığının kurulmasını zorunlu ve yararlı gördüğünü ve ilke olarak katılmayı kabul ettiğini açıkladı. Türkiye kadar önem verilen bölgenin diğer ülkesi Mısır, yukarıda sayılan nedenlerden ve merkezi Kahire’de olan Arap Birliği içindeki etkin rolünden dolayı, Ortadoğu Komutanlığı Projesinde olması istenen diğer bir ülkeydi. 13 Ekim’de İngiltere, ABD, Fransa ve Türkiye Mısır’a Ortadoğu Komutanlığına katılması davetinde bulundular. Mısır’a öteki kurucu devletlerle eşit ortaklık önerildi ve olumlu yanıt vermesi durumunda, İngiltere’nin 1936 anlaşmasından vazgeçeceği ve kurulacak Komutanlığın emrine verilecek kuvvetlerin dışında, Mısır’daki bütün askerleri geri çekeceği bildirildi. Mısır, İngiliz işgal kuvvetleri ülkesinde bulunduğu sürece bu önerileri dikkate almayacağını açıklayarak daveti reddettiği gibi, 1936 anlaşmasını da feshetti. Türkiye’nin Batı yanlısı tutumu Mısır tarafından ciddi tepkiyle karşılandı. Mısır basınında Türkiye aleyhinde yazılar yer alırken, 24 Kasım’da SSCB bir nota göndererek, Türkiye’nin bölgedeki Batı kaynaklı savunma planlarına katılımından duyduğu endişeyi dile getirdi. Türkiye’nin Batı’nın bölgedeki konumunu güçlendirecek girişimlere Arapların katılımını sağlamakta başarılı olamayacağı anlaşılmıştı ama Ankara, özellikle ABD’ye, bölgede Batı çıkarlarını korumaya yönelik girişimlerde önderlik yapabilecek tek güç olduğu mesajını vermeye devam ediyordu.²⁰³”

1950’li yılların ilk yarısında Orta Doğu’da şartların getirdiği işbirliği zorunluluğundan dolayı ABD ve İngiltere arasındaki ilişkiler de hızlı bir ivme kazanmıştı. Churchill’in 25-29 Haziran 1954’te Washington D.C.’ye gerçekleştirdiği ziyaret son derece başarılı geçmişti. Amerikan basını, halkı ve kongresinden büyük bir sıcaklık gören Churchill, Eisenhower ile yaptığı görüşmede Anglo-Amerikan ilişkilerinde Hindinin, Doğu-Batı ticareti ve atom bombasıyla ilgili bilgilerin değişimi konusunda var olan sorunlardan kaynaklanan tansiyonu düşüreceğine dair

²⁰² Gerger (2006). y.a.g.e. ss. 61-62.

²⁰³ Fırat ve Kürkçüoğlu (2008). y.a.g.m. s. 619.

söz verdi. Ayrıca Sovyetlerle ilişkiler de ele alındı.²⁰⁴ Bu dönemde Mısır'da devrimle iktidara gelen Nasır'ın İngiliz ve Amerikan çıkarları için hiç hoş karşılanma ihtimali olmayan düşünceleri vardı. Nasır, "İhtilalin Felsefesi" adlı kitabında tüm Arap dünyasına rehber ve önder olma düşüncesi olduğunu, Mısır egemenliğini önce Kuzey Afrika'da ardından Merkez ve Batı Afrika'da ve sonunda nihayet bütün İslam dünyasında kurmak istediğini belirtiyordu. Batılı emperyalist güçlerin Arap dünyasını bölünmüş ve çaresiz bıraktığını düşünüyor ve burada da asıl sorumluluğu Britanya'ya yüklüyordu.²⁰⁵ Mısır lideri Nasır'ın Batı adına tehdit olarak algılanabilecek bu düşünceleri ileride Batılı büyük güçlerle Nasır'ı karşı karşıya getirecektir. Özellikle Süveyş Krizi sırasında Batılı güçlere karşı tek başına direnmeye çalışan Mısır'ın saygınlığı Arap dünyasında zirveye çıkacaktır.

"Mısır'ın red kararı üzerine 10 Kasım 1951'de ortak bir açıklama yapan İngiltere, ABD, Fransa ve Türkiye Orta Doğu'nun savunmasının hür dünya için zorunluluğunun altını çizerek, projeden vazgeçmediklerini belirtme gereksinimi duydular. Bununla birlikte, Orta Doğu Komutanlığı fikrinin bu biçimiyle amaçlanan sonucu doğuramayacağını da anlamışlardı. Haziran 1952'de İngiltere ve ABD Ortadoğu Komutanlığını bir askeri komutanlık olmaktan çıkarıp bir planlama kuruluşu biçimine dönüştürmeyi kararlaştırdılar ve Ortadoğu Komutanlığı adını Ortadoğu Savunma Örgütü olarak değiştirdiler. Amaçta anlaşılan iki devletin yönetime ilişkin görüşleri farklıydı. Türkiye'nin de desteğini alan İngiltere her koşulda örgütün kurulması, daha sonra Arap devletlerinin katılması için çaba gösterilmesi gerektiğini ileri sürüyordu. Ayrıca Mısır dışındaki Arap devletleriyle özellikle de Irak ve Ürdün'le görüşmelere öncelik verilmesi görüşündeydi. Buna karşılık ABD örgütün kuruluş aşamasında Arap devletlerinin katılımının zorunlu olduğu ve Mısır'a ağırlık verilmesi gerektiği kanısındaydı. ABD desteği olmaksızın bölgeye ilişkin girişimlerin şansı bulunmadığını bilen İngiltere Mısır'la görüşmeleri başlattıysa da olumlu sonuç alamadı. ABD, İngiltere'nin bölgedeki etkisinin giderek zayıfladığını ve Orta Doğu savunmasında bir boşluk olduğunu görüyordu ama Truman yönetimi fazladan askeri taahhütlere girmek istemiyordu. ABD'nin Orta Doğu savunmasına yönelik girişimlerin öncülüğünü İngiltere'den alması için Eisenhower'ın başkan

²⁰⁴ Peter G. Boyle (2005). **The Churchill-Eisenhower Correspondence**, The University of North Carolina Press, North Carolina, US, p. 151.

²⁰⁵ Orna (2003). y.a.g.e. p. 6.

olmasını beklemek gerekecektir.²⁰⁶ ” 1953 yılında ABD’de işbaşına gelen Cumhuriyetçi yönetim Batı dünyasındaki dini hassasiyetleri de dikkate alarak üç büyük dinin kutsal topraklarının bulunduğu Orta Doğu bölgesinde, komünizm karşıtı hareketlere giderek daha fazla destek vermeye başlayacaktır.

“Bu dönem Mısır’da öyle bir dönemdi ki, herhangi bir iktidarın Batıdan gelen böyle bir teklifi kabul etmesi olanaksızdı. İngiltere’ye karşı oluşmuş büyük toplumsal nefret, tam aksine İngiliz üslerinin kapatılmasını, İngiliz askeri ve sivil personelin ülkeden kovulmasını, İngilizlerce işletilen Süveyş Kanalı’nın millileştirilmesini talep ediyordu. Hatta, Kanal bölgesinde İngiliz kuvvetlerine karşı silahlı eylemler bile düzenlenmekteydi muhalif gruplar tarafından. Tabii Mısır topraklarının bir bölümü fiilen eski sömürgeci güç tarafından işgal altında tutulurken bir başka Arap toprağı Filistin Batılıların destekleriyle Siyonist devlet tarafından ele geçirilmiş, milyonun üzerinde insan kamplarda sefalet içinde yaşamak zorunda bırakılmışken, Mısır hükümetinin bu güçler safında Soğuk Savaş saldırısı içinde yer alması ve söz konusu işgalleri kalıcılaştırıp, meşrulaştırması beklenemezdi. Arapların düşmanları Batıdaydı ve onlardan Batıyla birleşip düşmanları olmayan Sovyetler Birliği’ne karşı askeri pakt kurmaları bekleniyordu. Bunun Mısır’da ya da Arap dünyasında, Batı yanlıları dışında, kabul görmesi elbette söz konusu değildi. Bu durumda, Mısır’da Batı yanlısı Kral Faruk’da başka yerdeki Batı yanlıları gibi çaresizdi. Mısır’da toplumsal muhalefetin önde gelen sesi komünistlerdi. Bir Marksist teorisyenin şu sözleri Mısır’da toplumsal/siyasal gerçekliği ve toplumsal hissiyatı iyi anlatmaktadır:²⁰⁷”

“İç ve dış durumumuzdan esas olarak emperyalizm sorumludur... Emperyalizm Mısır’da halkçı kesimleri zayıflatmıştır. Ülkemizde büyük tekeller yabancı sermayenin elindedir... Ekonomimizin geriliğinden asıl sorumlu, temel sektörlerini (toprak, dış ticaret, bankalar) kontrol eden bu yolla endüstriyel gelişimimizi engelleyen İngiliz emperyalizmidir. Siyasal yaşamımızdaki gerilikten de o sorumludur. Anayasa, resmi İngiliz varlığının gölgesinde kabul edildi ve yürütmeye çok fazla yetki tanıdı... İngiliz emperyalizmi çeşitli faşist rejimlerin hamisidir ve orta sınıfları denetimi altına alarak halka karşı kullanmıştır... Ulusal hareketin Mısır’daki temel amacı ülkemizi içinde bulunduğu durumdan kurtarmaktır. İşçi ve

²⁰⁶ Fırat ve Kürkçüoğlu (2008). y.a.g.m. ss. 619-620.

²⁰⁷ Gerger (2006). y.a.g.e. s. 66.

Öğrenci Ulusal Komitesi'nin yayın organı ulusal programın içeriğinin ne olması gerektiği ile ilgili şunları söylemiştir: *İlk olarak ulusal bağımsızlık için mücadele etmek ve askeri işgalle ekonomik, politik, kültürel, sömürge hakimiyetine karşı çıkmak; ikincisi, sömürgeciliğin yerel ajanlarını, yani feodalleri ve yabancı tekellere bağlı büyük finans kurumlarını yıkmak; ve üçüncü olarak bütün sömürge karşıtı güçleri birleştirmek, kitlesel gösteri ve grevleri desteklemek, uluslararası antisömürgeci ve demokratik hareketlerle ilişki kurmak...*²⁰⁸ Mısır'daki toplumsal muhalefetin ileri gelen kesimlerinin de Batı'nın baskısından kurtulmak için öne sürdüğü yöntemlerin Sovyet ideolojisiyle benzer yönlerinin çokça olduğunu görüyoruz. Tüm bu sebeplerden dolayı Sovyetler, Arap dünyasına yakın bir dost olarak görülmeye başlanmış, dipten gelen toplumsal muhalefet Mısır yöneticilerini Sovyetler ile dostane ilişkiler kurmaya zorlamıştır. Dolayısıyla, Sovyetlerle dostluk ilişkileri kurmak ve işbirliği geliştirmek isteyen Arap siyasetçiler arkalarında güçlü bir halk desteği bulmaya başlamışlardır.

“Batılı güçlerin Ortadoğu Komutanlığı Projesi (ki sonra tepkileri yumuşatmak için bir psikolojik oyun olarak Ortadoğu Savunma Örgütü olarak anılmaya başlandı) Arap dünyasının öteki önemli ülkesi Suriye’de de büyük tepkiyle karşılandı. Bu ülkede de, Batılıların soğuk savaş saldırısının bir piyonu olmaya, Sovyetler Birliği’nin tepkisini yok yere üstüne çekmeye karşı halkın ve muhalefetin ciddi tepkisi vardı.²⁰⁹” Suriye’nin bir piyon olup olmaması meselesi ideolojik açıdan bir tartışma konusudur. Önemli olan yaşanan siyasi gelişmelerin tarafsız bir şekilde analiz edilmesidir.

“Suriye’de komünistlerin yanı sıra İslamcı güçler ve sol milliyetçiler de Soğuk Savaş’ta tarafsız kalmayı ve Sovyetler Birliği’yle iyi ilişkiler geliştirilmesini savunuyorlardı. Örneğin bir İslamcı politikacı şöyle diyordu bir gösteride: *“Doğu Blokunun düşmanımız olduğunu söyleyenlere şöyle yanıt vereceğiz: Batı kampı bizim ne zaman dostumuz oldu? Rusya şeytanın ta kendisi olsa bile onunla ittifak yapacağız.”* Suriye BAAS’çı milliyetçileri de iki kamp arasında tarafsız kalmayı savunuyordu: *“Arap milleti, kendisini İngiliz-Fransız-Amerikan emperyalizminden kurtarmak için savaşıyor... Arap Ligi’ni iki kamptan birine katılma yönünde herhangi bir tavır almaya karşı uyarıyor; Batı emperyalizminin anavatanı bir üs*

²⁰⁸ Gerger (2006). y.a.g.e. ss. 66-67.

²⁰⁹ Gerger (2006). y.a.g.e. ss. 67-68.

olarak ve petrol kaynaklarını askeri amaçlar uğruna kullanmasını engellemek için gerçek tarafsızlığa bağlı kalıyor.” Mısır’a pakt önerisini götüren dört ülkenin temsilcileri, aynı gün, Suriye Dışişleri Bakanını da bu konuda bilgilendirdiler. Sadece bu bile, Suriye’de büyük bir tepkiyle karşılandı, binlerce insan sokaklara döküldü, kabine içinde ve parlamentoda büyük gürültü koptu ve ortaya bir hükümet krizi çıktı, Başbakan ertesi gün istifa etmek zorunda kaldı. Suriye kamuoyu bu denli duyarlı ve tepkiliydi Ortadoğu NATO’su girişimlerine. Batının bu yeni girişimi üzerine Suriye Komünist Partisi de emperyalist girişimlerin ancak geniş tabanlı bir antiemperyalist ittifakla püskürtülebileceğini belirterek bu konuda çalışmaya başladı. 1951 yılında “milli burjuvazinin bir bölümünün... belli koşullarda, geçici olarak ve sınırlı ölçülerde devrimci harekete destek olabileceğini” söyleyen Parti Genel Sekreteri Halid Bektaş, daha sonra, Kasım 1953’te, “*Biz Arapların tek yolu var, o da işçileri, köylüleri, kentli nüfusun orta tabakalarını ve milli burjuvazinin geniş kesimlerini birleştirmesi gereken anti-emperyalist ulusal cephenin yoludur*” diyerek parti stratejisini açıklığa kavuşturdu.²¹⁰ Soğuk Savaş yıllarında SSCB’nin Orta Doğu’daki en büyük müttefiki Suriye olmuştur. İleride yaşanacak Türkiye-Suriye krizinde de bu devlete en büyük destek SSCB’den gelecektir.

“Benzer gelişmeler Arap dünyasının öteki önemli merkezlerinden Irak’ta da yaşandı. Irak, öteki Arap ülkelerine göre, o dönemde, Batı’ya en cüretkar biçimde yakın olanıydı. İngiliz yanlısı Başbakan Nuri Said’in önderliğindeki klik, halkın öteki Arap ülkelerine benzer talep ve tepkilerine karşın Batılılarla yakın ilişkiler kurmayı ve bir biçimde Ortadoğu NATO’suna katılmayı düşünüyordu. Ama 1951-1953 girişimlerinde rejim henüz bu adımları atabilecek güçte görmüyordu kendini. Batının Ortadoğu Komutanlığı projesi gündeme sokulduğunda, Irak’ta da çok büyük tepkiler ortaya çıktı, büyük olaylar patlak verdi. Burada da, İslamcılar, ulusalcılar ve komünistler arasında ulusal cephe tartışmaları yaşandı, bunların aralarındaki sorunlara karşın toplumsal muhalefetin örgütlü dayanışması etkili oldu. Ne var ki Irak, Batı dünyasının en fazla umutlu olduğu Arap ülkesiydi. Batı’nın bölgedeki yeni taktiklerini belirlemek üzere Ortadoğu’yu bizzat ziyaret eden Amerikan Dışişleri Bakanı Dulles ile Türk Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes arasında 26 Mayıs 1953 tarihinde Ankara’da yapılan görüşmelerde, Amerikan

²¹⁰ Gerger (2006). y.a.g.e. s. 68.

Dışişleri Bakanı'nın güvенеbilecekleri bir Arap devleti olup olmadığına ilişkin verdiği yanıtta Bayar "Irak'ı ötekilerden daha güvenilir" bulunduğunu söylemiştir.²¹¹ Türkiye'nin ve Batının bu dönemde bölgede en büyük müttefiki Irak olmuştur. Batı ile işbirliği konusunda yapıcı bir tutum sergileyen Nuri Said Paşa, Türkiye ile birlikte Batının bölgedeki çıkarlarının korunması konusunda büyük yararlılıklar göstermiştir.

"Bu toplantıda Bayar ve Türk heyeti Arapları, Amerikalılara şikayet etmiş, onların "bölgeyi savunmaktansa, İsrail ve Süveyş üsleri üzerinden kavga etmeyi" yeğlediklerini belirtmiştir. Bayar, "Avrupa'daki rahatlığı NATO için tehlikeli" bulunduğunu söyleyerek, "Arap ülkelerinin milliyetçilik konusunda birbirleriyle yarıştıklarından, Rusya'nın temsil ettiği büyük tehlikenin ayırdında olmadıklarından" şikayet etmiş, Süveyş gibi önemli stratejik bir alanın "politik tutumları belirgin olmayan" Arapların "eline bırakılamayacağını" belirtmiş, Türkiye'nin İsrail'i tanımaktan "memnun olduğunu" söylemiştir. Bayar, Türkiye'nin "Hür Dünya" için savaşacağını söylerken Arapların "savaşmayacağını" belirtmiş, "*ölüm riski almayanlar asla savaşamazlar*" demiştir. Bayar, "*Mısır'da NATO amaçlarına yakın bir hükümet yokken NATO nasıl olur da oradaki İngiliz askerlerinin çekilmesine onay verebilir*" diye sormuş ve Türkiye'nin Batılı müttefikleriyle birlikte çalışacağı sözünü vererek, isteyen Arap ülkeleriyle görüşmeye devam edeceklerini belirterek "*belki Irak kabul eder*" demiştir. Sonuçta, Batı Bloğunun bu ilk girişimi Arap dünyasında kabul görmedi. Sadece Suudi Arabistan 1951'de ABD'nin Dahran'daki askeri üssüyle ilgili anlaşmayı uzatmayı kabul etti; bunun dışında ilk askeri pakt kurma girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmış oldu.²¹² Ortadoğu Komutanlığı Projesinin başarısızlığa uğramasının en önemli sebebi kuşkusuz Mısır'ın olumsuz tavrıdır. 23 Temmuz 1952'de Mısır'da gerçekleştirilen askeri darbeye CIA ile darbeci subaylar arasında bazı temasların olduğuna dair ciddi deliller vardır, ancak darbeden sonra işler ABD'nin istediği gibi gitmemiştir, ilk önce General Muhammet Necip önderliğindeki grup yönetimi ele geçirmiştir ancak darbeye iktidardan uzaklaştırılan eski siyasetçilerin General Muhammet Necip'in gölgesinde siyaset yapmaya devam ettikleri anlaşılınca bu grup da tasfiye edilerek yönetim Cemal Abdülhasır'ın ve yandaşlarının eline geçmiştir.

²¹¹ Gerger (2006). y.a.g.e. s. 69.

²¹² Gerger (2006). y.a.g.e. ss. 69-70.

Bu olaylardan sonra Mısır, Batı dünyasına karşı daha sert bir tutum takınacak ve Sovyetlerle daha çok yakınlaşmaya başlayacaktır. Mısır'ın Batı'ya karşı takındığı bu sert tavır, bölgedeki Batı karşıtlarının elini güçlendirecek ileride Sovyet ve Amerikan eğilimli politikalar takip eden gruplar arasında yaşanacak çatışmaların habercisi olacaktır.

3.1.2. J. Foster Dulles'in Ortadoğu Ziyareti ve Kuzey Kuşığı Projesi

“1953'te Eisenhower'ın iktidara gelmesiyle birlikte ABD, Ortadoğu politikasını gözden geçirme gereği duydu. Washington'daki yeni yönetim değişen uluslararası koşullarda Orta Doğu Komutanlığı ve Orta Doğu Savunma Örgütünün bölgenin savunması için gerekli işlevselliğe sahip olamadığını görüyordu. Bunun nedenleri konusunda yapılan değerlendirmelerde şu sonuca varıldı:

1. Arap dünyası açısından birincil tehdit Sovyetler'den değil İsrail'den gelmektedir; sadece komünist tehdidini öne çıkararak bu ülkelerle işbirliği yapma olanağı yoktur;

2. Arap devletleri bağımsızlıklarını yeni kazanmışlardır ve bu konuda son derece hassastırlar. Özellikle İngiltere ve Fransa'nın emperyalist politikalarını hatırlatabilecek her türlü girişime uzak duracaklardır;

3. Siyasal bağımsızlıklarını yeni kazanan Arap devletlerinin temel hedefleri ekonomik kalkınma sürecini başlatmaktır. Bu açıdan da Stalin'in ölümünden sonra Moskova'nın izlediği politikaya yakınlık duyma olasılıkları yüksektir;

4. Arap dünyası içinde Mısır'ın özel bir konumu vardır. Mısır, Suriye başta olmak üzere Batı'ya karşı mesafeli bir politika izleme eğilimindeki Arap devletlerinin liderliğini üstlenmiş durumdadır. Süveyş Kanalı başta olmak üzere İngiltere ile Mısır arasındaki sorunlar çözülmeden, Arap dünyasıyla işbirliği yapmak mümkün değildir.²¹³ Bu durum İngiltere'yi ve Batı dünyasını Mısır'la anlaşmaya zorluyordu. Mısır ise Batı ile ipler tamamen kopana kadar hem Doğu Blokuyla hem de Batı Blokuyla sürdürdüğü ilişkilerden maksimum fayda sağlamaya çalışacaktır.

Truman yönetiminin hatalarından bir çok ders çıkaran Eisenhower-Dulles ikilisi Orta Doğu ve Mısır ile ilişkilerde yeni bir bakış açısını benimsedi. Bu yaklaşım hem bölge ülkelerinin hem de ABD'nin çıkarlarıyla uyumlu teknik, ekonomik ve askeri yardımı öngören bir yaklaşımdı.²¹⁴ Bölge ülkelerinin birçoğuyla işbirliği yapma şansını Batıya kaptıran Sovyetler ABD'nin bu yeni yaklaşımını çok büyük bir dikkatle izleyecek ve Mısır'ı kaybetmemek için bu ülkeye yaptığı askeri ve ekonomik yardımı arttıracaktır.

²¹³ Fırat ve Kürkçüoğlu (2008). y.a.g.m. s. 620.

²¹⁴ Matthew F. Holland (1996). **America and Egypt: From Roosevelt to Eisenhower**, Greenwood Press, US, p. 41.

Yukarıdaki değerlendirmeleri yapan yeni ABD yönetimi, Ortadoğu'da insiyatifi ele almaya karar verdi. Dışişleri Bakanı John Foster Dulles 11-28 Mayıs 1953'te Mısır, İsrail, Suriye, Irak, S. Arabistan, İran, Hindistan, Pakistan, Yunanistan, Türkiye ve Libya'yı ziyaret etti. Başlangıçta Dulles'in programında Batı'ya bağlı politikasından emin olunan Türkiye bulunmuyordu. Başbakan Menderes'in isteği üzerine Ankara'ya gelen Dulles 26-27 Mayıs'ta Türk yetkililerle görüştü. Türkiye'nin mesajı açıldı: SSCB'den gelen tehdidin farkında olmayan Araplarla birlikte Ortadoğu savunmasını gerçekleştirmenin mümkün olmadığı anlaşılmıştır. Yeni bir yaklaşıma gereksinim vardır. Orta Doğu'da kurulacak yeni savunma sisteminin temel taşı Türkiye olmalıdır ve Pakistan'da bu sisteme dahil edilmelidir. Dulles, Orta Doğu savunmasının temel taşının Türkiye olacağı konusundaki görüşlere katılmakla birlikte, Arapların tamamen yabancılaştırılmaması gerektiğini Ankara'ya söyledi. Orta Doğu gezisinden sonra 1 Temmuz 1953'te Ulusal Güvenlik Konseyinde bir konuşma yapan Dulles, Kuzey Kuşağı Northern Tier²¹⁵ kavramını ortaya attı. SSCB tehdidinin en fazla bilincinde olan ve olası

²¹⁵ * 19. Yüzyılın son çeyreği İngiltere, Almanya, Fransa ve Rusya arasında kızıyan çıkar mücadelesinin kimin yararına çözülebileceğinin askeri ve siyasi uzmanlarca değerlendirildiği bir dönem oldu. Bu yıllarda "dünyaya nasıl egemen olunacağı" sorusuna cevap olarak, dünyanın stratejik ağırlık merkezlerini saptamaya yönelik bazı jeopolitik kuramlar ortaya atılmaya başlandı. Önceleri çok fazla taraftar toplamayan bu kuramlar, İngiliz coğrafyacı Halford John Mackinder'in 1904'de, İngiliz Kraliyet Coğrafya Derneğinde verdiği "Tarihin Coğrafi Eksenini" başlıklı konferansıyla ciddi olarak değerlendirilmeye başladı. Mackinder Asya, Afrika ve Avrupa kıtalarını "Dünya Adası" olarak nitelendirmekte ve dünyanın temel stratejik merkezinin bu bölge olduğunu savunmaktaydı. Mackinder'e göre, Dünya Adası'nın en önemli merkezi Doğu Sibirya-Volga havzası arasında uzanan ve sadece Ural dağlarıyla kesilen büyük ovardı. Buraya Merkez Bölge (Heartland) adını veren Mackinder görüşünü şu cümlelerle özetlemekteydi: "Doğu Avrupa'ya egemen olan, Merkez Bölge'yi denetler. Merkez Bölgeye egemen olan, Dünya Adasını denetler. Dünya Adasına egemen olan Dünya'yı denetler." Mackinder'in kuramında, Merkez Bölge'nin hemen çevresindeki Almanya, Avusturya, Osmanlı Devleti, Hindistan ve Çin, "İç Hilal" "Inner Crescent" ya da "Kenar Kuşak" olarak adlandırılmaktaydı. Daha dışarıda İngiltere, Güney Afrika, Avustralya, ABD, Kanada ve Japonya'dan oluşan eksene ise "Dış Hilal" "Outer Crescent" adı veriliyordu. Bu görüş ortaya atıldığı sırada, Merkez Bölge Rusya ve Almanya'nın denetimi altındaydı. Mackinder bu iki ülkenin bir ittifak içinde biraraya gelmeleri durumunda dünya egemenliğini ele geçireceklerini ileri sürmekte ve ancak Rusya ile Almanya'nın bağımsız devletlerden oluşan etkin bir tampon bölgeyle birbirlerinden ayrılmasıyla bu tehlikenin önlenebileceğini düşünmekteydi. Mackinder'in kuramı ülkesi İngiltere yerine, tehdit olarak sunduğu Almanya'da büyük yankı buldu. Bir Alman generali olan Karl Haushofer, Mackinder'in kuramını geliştirerek, ileride Hitler tarafından başarıyla uygulanacak Lebensraum, (Yaşam Alanı) fikrini ortaya attı. Köklerini Mackinder'dan alan fakat sonuçları itibarıyla çok daha etkili olan bir başka jeopolitik kuram Amerikalı Spykman tarafından geliştirildi. Spykman, dünya egemenliği için ele geçirilmesi gereken bölgenin İç Hilal olduğunu iddia ediyordu. Spykman kuramını şu iki cümleyle formüle etmişti: "İç Hilal Avrasya'yı denetler. Avrasya Dünya'yı denetler." Başta Eisenhower döneminin ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles olmak üzere pek çok Batılı devlet adamı, Soğuk Savaş dönemi stratejilerini Spykman'ın bu görüşü üzerine inşa ettiler. SSCB'nin ABD'ye meydan okumaya başladığı 1950'lerde İç Hilal bölgesi, Türkiye, İran, Irak, Pakistan, Hindistan, Çin, Kore ve Doğu Sibirya'dan oluşuyordu. Dulles buradan hareketle SEATO ve Bağdat

Sovyet saldırısının rotasında bulunan devletleri kapsayan Kuzey Kuşağında Türkiye, İran, Irak, Pakistan ve Suriye yer alıyordu. Dulles'a göre Orta Doğu'nun savunması Kuzey Kuşağı devletlerine dayandırılmıyordu çünkü İsrail tehlikesi Arap devletlerini birincil derecede rahatsız ederken, Kuzey Kuşağı devletleri Sovyet tehdidini doğrudan hissediyorlardı. Ayrıca, kurulacak yeni savunma sistemi Batı tarafından zorla kabul ettirilmemeli, bölge içinde başlayacak bir girişimin sonucunda doğmalıydı. Bölge devletlerinin katılımı bir zorunluluktur.²¹⁶ Kuzey Kuşağı projesinde Türkiye, Irak, İran gibi devletler Sovyet tehdidi nedeniyle bir araya gelirken Pakistan ise Sovyet tehdidinden ziyade daha fazla Amerikan yardımı almak ve sorunlar yaşadığı sınır komşusu Hindistan'a karşı yeni müttefikler kazanmak için bu oluşumun içinde yer almıştır.

Eylül 1954'te Menderes Nasır'a bir görüşme teklif etmiş ancak Mısır'daki kamuoyunun böyle bir görüşmeyi çok olumsuz karşılayacağını söyleyerek olumsuz yanıt almıştı. Bunun üzerine Menderes Kasım ayında kendisinin gelip Kahire'yi ziyaret etmesini bir sonraki ay da Nasır'ın Ankara'ya gelmesini teklif etti ancak bu teklif de benzer bir gerekçeyle geri çevrildi. Nasır'ın teklifi geri çevirmesindeki başlıca neden bölgede Türkiye ve Mısır arasında meydana gelebilecek hızlı siyasal yakınlaşmaların bölgedeki diğer Arap devletlerini Batı'nın çıkarlarını savunan bölgesel bir savunma ittifakına katılmaya cesaretlendirmesinden korkmasıdır. Bunun üzerine Menderes Ocak 1955'te Bağdat'ı ziyaret etmeye karar verdi.²¹⁷

Türkiye'nin Bağdat Paktından asıl beklentisi bu anlaşmanın NATO'nun ve diğer bölgesel Batı yanlısı ittifakların tamamlayıcı bir parçası olması ve böylece Türkiye'nin Sovyet tehdidine karşı duyduğu güvenlik endişesinin azaltılmasıydı.

Paktı gibi, NATO benzeri örgütlenmelerin kurulmasına önayak oldu. Bir başka Mackinder yorumcusu, Albay Harry Sachalian'a göre, Mackinder'in yukarıdaki formülü, "Eğer hava üstünlüğü varsa" koşulunun eklenmesi şartıyla geçerliydi. Eisenhower döneminde İç Hilal bölgesindeki ABD yanlısı ülkelerde hava üsleri kurulmaya başlandı. Böylece SSCB'nin çevrenmesi anlamına gelen Kuzey Kuşağı Northern Tier oluşturulmaya çalışıldı. Buna Kuzey Kuşağı adının verilmesinin nedeni, Orta Doğu'nun kuzeyindeki İran, Irak, Türkiye ve Pakistan gibi ülkelerin bu yapılanmada yer almayı kabul etmelerine karşılık, güneydeki Arap ülkelerinin katılmaya rıza göstermemeleridir. 1960'ların sonundan itibaren bir yandan "Yumuşama" olgusunun hız kazanması diğer yandan da ICBM, SLBM, termonükleer savaş, uydur gibi kavramların askeri literatürde sıkça kullanılır olması, esasen 19. yy. dengelerine dayanan jeopolitik kuramlara rağbetin azalmasına yol açmıştır. Bunun yerini jeostrateji ve jeoekonomi gibi kavramlar almıştır. Çağrı Erhan, **Jeopolitik Kuramlar Kutusu**, Baskın Oran, (ed.), Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt: I, 13. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 562.

²¹⁶ Fırat ve Kürkçüoğlu (2008). y.a.g.m. ss. 620-621.

²¹⁷ Behçet Kemal Yeşilbursa (2005). **The Baghdad Pact: Anglo-American Defence Policies In The Middle East, 1950-1959**, Routledge Press, New York, US, p.71.

Türkiye, İngiltere, İran, Irak ve Pakistan'ın katılımıyla oluşan bu anlaşmanın içine Ürdün'ün de dahil edilmesi için Türkiye çok çaba harcamıştır. Ancak Nasır'ın etkisinin bölgede artmaya başlamasından dolayı bu amaç sonuçsuz kalmıştır.²¹⁸ Nasır taraftarları ve Mısır sempatizanları ileride Irak'ta yaşanacak darbede ve Lübnan-Ürdün olaylarında muhalif gruplarla birlikte sıkı işbirliği yapacak, özellikle Irak'ta Batı yanlısı siyasetçilerin tasfiye edilmesinde başrolü oynayacaklardır.

24 Haziran 1952'de Denver'da yapılan bir basın konferansında daha sonra ABD Başkanı olacak Eisenhower Orta Doğu ve Uzak Doğu bölgelerine NATO benzeri bir yapılanmaya gidilmesi gerektiğini ısrarla ifade etmişti. Özellikle Orta Doğu bölgesinde kendilerine yönelik çok soğuk bir yaklaşım olduğunu, bu ülkeleri kendi yanlarına çekebilmek için ilk önce onların dostluklarını kazanmak zorunda olduklarını söylemiştir.²¹⁹

“ABD'nin yeni Ortadoğu politikası Türkiye'ye beklediği fırsatı verdi. İçeride 54'ten sonra ekonominin bozulmaya başlaması üzere ABD'den daha fazla borç alma gereksinimi duyan DP hükümeti, yeni koşullarda coğrafi konumunu, Batı'ya sadakatini ve bölgeyle tarihsel bağlarını öne çıkararak Batı savunması için vazgeçilmezliğini göstermek olanağını yakalamıştı. Nitekim, Bağdat Paktına giden süreçte Washington'da belirlenen politikaların sadık uygulayıcısı oldu. Ancak Ortadoğu'nun savunmasının liderliğini üstlenen ve bunun için bölge devleti olmasının avantajlarını kullanmak isteyen Türkiye, 1954'ten sonra izlediği politikalarla Arap devletlerinin önemli bir bölümüyle yollarını ayırdı. Türkiye-Mısır ilişkilerinde bozulma ilk kez Ocak 1954'te yaşanan diplomatik bir krizle ortaya çıktı. Kahire Büyükelçisi Hulusi Fuat Tugay istenmeyen kişi ilan edilip dokunulmazlığı kaldırıldı. Bu durum Tugay'ın kendi hatasından kaynaklanmakla birlikte, diplomatik geleneğe aykırı bir uygulamayla daha ülkeyi terk etmeden dokunulmazlığının kaldırılması Mısır'ın Türkiye'ye yönelik olumsuz tavrının bir ifadesiydi. Ancak, 1954 başında Orta Doğu'da kurulacak savunma sistemine Arap devletlerini de katma politikası izlendiği için Ankara olayı büyütmeğe kaçınarak, Türkiye tarihinde ilk kez bir büyükelçi istenmeyen kişi olduğu halde, Mısır'la ortak yayınlanan bildiri

²¹⁸ Philip Robins, (2003). **Suits and Uniforms: Turkish Foreign Policy Since The Cold War**, C. Hurst & Co. Press, UK, p.99

²¹⁹ Alteras Isaac (1993). **Eisenhower and Israel: US-Israeli Relations, 1953-1960**, The University Press of Florida, p. 31.

duyulan üzüntü dile getirilerek olay geçiştirilmeye çalışıldı. Türkiye-Mısır ilişkilerinde yaşanan bozulmanın nedeni bu diplomatik krizden çok daha önemli bir siyasal liderlik mücadelesinden kaynaklanıyordu. Orta Doğu devletleri ikiye bölünmüşlerdi: Batı'yla işbirliği içindeki devletlerin önderliğini Türkiye, Batı'ya karşı siyasal ve ekonomik bağımsızlıklarını korumaya çalışan devletlerin önderliğini Mısır yapıyordu. İki devlet arasında tüm Orta Doğu'nun siyasal haritasını belirleyecek bir güç mücadelesi yaşanıyor. Bu mücadelede Türkiye sadece Batı kaynaklı savunma örgütlenmesinin öncülüğünü yapmakla yetinmedi. Özellikle 1954'te başlayan Cezayir bağımsızlık savaşı boyunca BM'de Batılılarla aynı politikayı izleme konusunda gösterdiği özen “emperyalizmin Orta Doğu'daki temsilcisi” olarak algılanmasına neden oldu. Dolayısıyla Türkiye'nin Orta Doğu'da düşünülen yeni savunma sistemine Arap devletlerini katma şansı çok düşük oldu.²²⁰ Bununla birlikte Menderes yönetiminin gizli yollarla Cezayir bağımsızlık savaşında mücadele eden Cezayirlilere silah gönderdiği bilinmektedir.

Burada Orta Doğu devletlerini ABD'nin yanına çekmek için görevlendirilen J.F. Dulles'in geçmişi ve kişiliğiyle ilgili bazı bilgiler vermek yerinde olacaktır. Geçmişte ailesinde çok ünlü diplomatlar ve devlet adamları bulunan bir aileden gelen Dulles, Uluslararası İlişkiler, Sovyet komünizmi ve “kutsal kitaplarla” ilgili ciddi çalışmalar yapmıştı. “Dini eğilimleri nedeniyle” fanatik bir anti-komünistti. Başkan Eisenhower, kimi zamanlar Dulles'in sert ve tehdit edici üslubunu ılımlılaştırma yolunu izledi ve Dulles'in Sovyetleri doğrudan hedef alan kimi demeçlerini NATO, Dış Yardım, Uluslararası İşbirliği, Orta Doğu ve Sovyet tehdidini de kapsayan konularla bağlantılandırarak bir bütün olarak değerlendirme yoluna gitti. Bu demeçleri dış dünyaya daha makul bir şekilde ifade etmeye çalıştı.²²¹ Kuzey Kuşağı savunma projesinin ilk adımı olarak 2 Nisan 1954'te Karaçi Antlaşması olarak da bilinen, Pakistan-Türkiye Dostane İşbirliği Antlaşması imzalanmıştır. Bunu Bağdat Paktı olarak bilinen Türkiye ve Irak arasındaki 24 Şubat 1955'te imzalanan Türkiye-İrak Karşılıklı İşbirliği Antlaşması takip etmiştir. Musaddık Hükümetinin ABD tarafından düşürülmesinden sonra Batı ile yakınlaşma içerisine giren İran da 3 Kasım 1955'de Bağdat Paktına katılmıştır. Hindistan'la sorunları olan ve Batı'nın desteğini arayan Pakistan, 23 Eylül 1955'de resmen pakta katılmıştır.

²²⁰ Fırat ve Kürkçüoğlu (2008). y.a.g.m. s. 621.

²²¹ Isaac (1993). y.a.g.e. pp. 52-53.

“Türkiye ile Pakistan arasında 2 Nisan 1954’te imzalanan anlaşma “Kuzey Kuşak” bölgesinin savunmasında Pakistan’ın rolünü belirtiyordu. Bu antlaşmanın 6. Maddesindeki ifadede olduğu gibi bu Ortadoğu’da askeri bir ittifak kurmak için girişilen ikinci bir deneme oluyordu. İki ülke arasındaki bu antlaşmanın imzalanmasından kısa bir süre önce, Amerikan Kongresi, Başkan Eisenhower’ın Pakistan’ı destekleme önerisini onaylamıştı. Pakistan’ın Amerikan askeri yardım talebi üzerine Başkan Eisenhower bu kararı vermişti. Pakistan ile Amerika arasındaki askeri yardım antlaşması 19 Mayıs 1954’te Karaçi’de imzalandı. Birbiri ardısıra, Türkiye, Amerika ve Pakistan arasında imzalanan askeri yardım antlaşmaları Ortadoğu ülkelerinin beklenen tepkilerine neden oldu. Her şeyden önce bu antlaşmalara en çok tepki gösteren iki ülke Hindistan ve Afganistan oldu. Hindistan Başbakanı Nehru, Pakistan’a verilen askeri yardımı sert biçimde eleştirerek en sert tepkiyi ortaya koydu. Nehru’ya göre, Pakistan’ın askeri gücünün artırılması, Güney Asya’daki güç ve denge yapısını tümüyle değiştirecekti. Afganistan Başbakanı Serdar Muhammed Davud Han ise Türk-Pakistan askeri antlaşmasının imzalanmasından sonra bu antlaşmayı memnuniyetle karşıladığını ifade ediyordu. Ancak Davud Han, Afganistan ile Pakistan arasındaki “Puştinistan anlaşmazlığı” çözümlenmediği sürece, ülkesinin iki “müslüman devlet” tarafından kurulan bu bölgesel ittifaka girmeye hiç de niyetli olmadığını bildiriyordu. İran hükümeti ise bu resmi antlaşma hakkında hiçbir resmi açıklamada bulunmadı. Ancak İran basınında bu antlaşmaları memnuniyetle karşılayan yazılar görülüyordu.²²²”

“Irak’ın böyle bir bölgesel askeri ittifak için ve böyle bir güvenlik ittifakını bölgenin diğer ülkeleri ile birlikte kurmak için gösterdiği eğilim Arap Birliği Konsey üyelerinin Ocak 1954’te Kahire’de düzenledikleri konferansta görüldü. Irak Başbakanı Fazıl el-Cemali bütün Arap ülkelerinin birleşmeleri için bir öneride bulunarak, spesifik bir plan çerçevesinde ortak bakanlıkların kurulmasını talep etti. Irak Dışişleri Bakanı Seyyid Abdullah Bekir de büyük bir Arap ordusunun muhafazası için, Irak’ın mali destek sağlamaya hazır olduğunu bildiriyordu. Sadece Ürdün, Irak’ın bu önerisini kabul ettiğini açıklıyordu. Mısır ve Suriye ortaklaşa olarak Irak’ın bu fikrine karşı çıkıyorlardı. Bu arada Irak, Amerikan hükümetine kendisine askeri yardım verilmesi için talepte bulunmuştu. Bunun anlamı da, Irak’ın

²²² Bağcı (1990). y.a.g.e. ss. 52-53.

Amerikan yardımını kabul etmesinden sonra Arap Birliği'nden ve onun ortak güvenlik ittifakından ayrılarak Türkiye ve Pakistan ile sıkı bir işbirliğine gitmesi demektir. Irak Kralı Faysal, Mart ayında Pakistan'a yaptığı on günlük resmi ziyaretinde, iki ülke arasında daha sıkı ilişkilerin geliştirilmesinden yana olduğunu söylüyordu. Faysal'ın Pakistan dönüşünden sonra Bağdat'da bir takım söylentiler yayılmaya başladı. Bu söylentilere göre, Kral Faysal ve Başbakan Cemali, Türkiye ve Pakistan arasındaki yeni bölgesel ittifakı Irak'ın güvenliği için yeni bir alternatif olarak görüyorlardı. Önceden de hatırlatıldığı üzere Cemali'nin Arap Birliği Konferansında yaptığı öneriler reddedilmişti. El Cemali Hükümeti bu söylentiler sonrasında 21 Nisan'da istifa ediyordu. Bu istifadan dört gün sonra ise Bağdat'ta yapılan resmi bir açıklamada Amerika'nın Irak'ın başvurusu üzerine Irak'a askeri yardım vermeyi onayladığı bildiriliyordu.²²³ ABD'nin öncelikli tercihinin Arap dünyasını kaybetmemek olduğu görülüyor. Bu doğrultuda bölgedeki müttefiklerine bu ülkelerle işbirliğini telkin ettiği anlaşılmaktadır. Yapılan tüm girişimlere rağmen Mısır, Suriye gibi ülkelerin ikna edilmemesi Irak'la birlikte Arap olmayan Müslüman devletler arasındaki işbirliği ve dayanışmayı zorunlu olarak arttıracaktır.

²²³ Bağcı (1990). y.a.g.e. ss. 53-54.

3.1.3. Türkiye-İrak Karşılıklı İşbirliği Antlaşmasının İçeriği ve Antlaşmaya Yönelik Tepkiler

“Bağdat Paktı olarak bilinen 8 maddelik Türkiye-İrak Karşılıklı İşbirliği Antlaşmasının 1. Maddesi amacı tanımlamaktadır: *“Bağıtlı taraflar, güvenlik ve savunmaları için BM yasasının 51. Maddesine uygun biçimde işbirliği yapacaklardır.”* 2. Maddede *“(…) Bağıtlı Yüksek Tarafların yetkili makamları (…) alınması gereken önlemleri belirleyip saptayacaklardır.”* denilerek, uygulama konusunda hükümetlere geniş bir yetki alanı bırakılmaktaydı. Bu maddeye dayanarak, İngiltere’nin katılımına ilişkin antlaşmalarla 1958’de Irak’ın çekilmesinden sonra ABD ile CENTO’nun üyesi üç bölge devleti arasında 1959’daki ikili antlaşmalar imzalanacaktır. Tarafların birbirlerinin içişlerine karışmamayı ve aralarındaki tüm sorunları barışçı yollarla çözümlenmeyi yükümlendikleri 3. Maddeden sonra, 4. Maddede *“(…) bu antlaşma hükümlerinin, içlerinden biri tarafından üçüncü bir devlet ya da devletlerle üstlenilen uluslararası yükümlülüklerden hiçbirisi ile çelişmediği”* belirtilmektedir. Burada kast edilen Türkiye’nin NATO ve Balkan Paktı, Irak’ın da Arap Birliği ve 1950 Arap Ortak Güvenlik ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması çerçevesinde üstlendikleri yükümlülüklerle bu antlaşmanın çelişmediği ve çelişebilecek biçimde yorumlanamayacağıdır. 5. Maddede *“İşbu Antlaşma Arap Birliği üyesi devletlerden herhangi birisinin ya da bu bölgenin güvenlik ve barışı ile aktif biçimde ilgili olan ve Taraflarca kesinlikle tanınan herhangi bir devletin katılımına açık bulunacaktır.”* denilerek, çok ince bir dille antlaşmaya tüm Arap devletleri, Pakistan, İran, İngiltere ve ABD’nin katılabileceği ama Irak’ın tanımadığı İsrail’in katılımının kesinlikle söz konusu olamayacağı belirtilmektedir. 6. Maddede de, antlaşmaya taraf olanların sayısı en az dördü bulunca, antlaşmayı ilgilendiren amaçlar çerçevesinde çalışmak üzere, bakanlar düzeyinde bir Sürekli Konsey kurulacağı öngörülmektedir. Antlaşma beşer yıllık sürelerle yenilenebilmek üzere beş yıl için geçerlidir. Madde 7.²²⁴”

“Bu girişim ile Ortadoğu üçe bölünmüştür. Birinci grup, Pakt’a katılan Irak, İran ve Pakistan; ikinci grup, Bağdat Paktına şiddetle karşı çıkan ve bölgeye Batılı güçlerin bu yolla yeniden sokulduğunu savunan Mısır, Suriye ve Yemen; üçüncü

²²⁴ Fırat ve Kürkçüoğlu (2008). y.a.g.m. s. 623.

grup ise her iki eğilimin de dışında kalan Ürdün, Suudi Arabistan ve Lübnan'dan oluşmuştur.²²⁵ Bu kamplaşma ilerleyen yıllarda daha da derinleşecek, Süveyş Krizi, Türkiye-Suriye gerilimi ve Irak darbesi gibi olaylarla mücadele ve çatışma somut olarak ortaya çıkacaktır.

Türkiye'nin Irak'ı da bölge savunmasına dahil etmek için yaptığı girişimler, Mısır'ın yaptığı çok sert muhalefet sebebiyle Arap Birliğinin geleceğini bölünme tehlikesiyle karşı karşıya bırakıyordu. Fakat Süveyş bölgesindeki İngiliz kuvvetlerinin çekilmeleri için 1954'te Mısır'la İngiltere'nin anlaşmalarının ardından, Irak Başbakanı Nuri Sait, Türkiye'ye Pakta katılmaya istekli olduklarını bildirmiştir.²²⁶ Bununla birlikte Mısır hükümeti, Türkiye-İrak Karşılıklı İşbirliği ve Yardım Antlaşmasına çok sert tepki gösterecektir. Kısa bir süre sonra İngiltere ile Mısır arasında Süveyş krizine kadar gidecek olan bir gerilim süreci başlayacaktır.

“Bağdat Paktının kurulmasında temel etken Sovyet faktörü iken ve pakt Sovyetler Birliğini “çevreleme”nin araçlarından biri olarak düşünülmüşken, istenilenin tam aksi bir sonuç doğurduğu görülmektedir. Tersine sonuçtan kastedilen Sovyetler Birliğinin Orta Doğu'ya sızmasıydı ki, bu Mısır ile Sovyet blokuna mensup Çekoslovakya'nın 1955 Eylül ayında bir antlaşma imzalamasıyla oldu. Antlaşmaya göre, Çekoslovakya Mısır'a silah verecek, buna mukabil Mısır da Çekoslovakya'ya pamuk, pirinç vs. verecekti.”²²⁷ Bloklararası tarafsızlık söylemine o yıllarda sürekli vurgu yapan Mısır'ın uygulamada bloklararası çıkar sağlama siyasetini takip ettiğini söyleyebiliriz. Mısır'ın uzun süre devam eden bu dış politikası, 1978 yılında Mısır devlet başkanı Enver Sedat ile İsrail Başbakanı Menahem Begin arasında Camp David Sözleşmeleri imzalanana kadar sürecek, bundan sonraki dönemde Mısır ABD ve Batı yanlısı bir çizgide kalacaktır.

Burada Nasır'ın Bağdat Paktı ile ilgili yaklaşımından söz etmek yerinde olacaktır. Nasır, Pakta başka bir Arap devletinin katılmaması sözünü ABD ve İngiltere'den alarak, Irak'ın Bağdat Paktına girişini kabul ediyor göründü ve ABD ve İngiltere'yi karşısına almak istemiyormuş gibi bir izlenim yarattı, bu Nasır'ın uzun soluklu planının bir parçasıydı. Bu plan şuydu: İlk önce başka bir Arap devletinin

²²⁵ Beril Dedeoğlu (2002). **Ortadoğu Üzerine Notlar**, Derin Yayınları, İstanbul, s. 49.

²²⁶ Haydar Tunçkanat (2006). **İkili Anlaşmaların İçyüzü**, Kaynak Yayınları, İstanbul, s. 116.

²²⁷ Melih Aktaş (2006). **1950-1960 Demokrat Parti Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Amerikan Faktörü**, Şema Yayınevi, İstanbul, s. 104.

katımlını engelleyerek Paktın bölgedeki etkilerinin sınırlandırılması, ardından Irak'ın Pakttan geri çekilmesine sebep olacak siyasi gelişmeler yaratılması ve bu gelişmelerin desteklenmesi.²²⁸ Böylece SEATO ve NATO'nun tamamlayıcısı olarak Bağdat Paktı da hayata geçirilmiştir. Pakt, genel olarak Arap dünyasında ayrılıkları keskinleştirmiş, Arap dünyasının iki ayrı kampa bölünmesine yol açmıştır. Mısır, Suriye ve S. Arabistan gibi ülkeler pakta şiddetle karşı çıkmışlardır. Bu ülkelerden özellikle Mısır ve Suriye'nin SSCB ile yakınlaşma ve işbirliği süreçleri hız kazanmıştır. İsrail Arap devletlerinin, bu pakta katılması halinde kendisine karşı daha sert bir politika izleyeceklerinden şüphelenerek pakta tepki göstermiştir. Pakistan, Irak ve İran'ın asıl amacıysa daha fazla Amerikan ekonomik yardımına sahip olmaktı. Bu devletlerin çok önemli bir askeri gücü yoktu. Bilindiği gibi Pakta en sert tepki Mısır'dan gelmiştir.

Bağdat Paktı Türkiye'nin bölge devletleriyle ilişkilerini genelde olumsuz etkiledi. Özellikle Suriye ve Mısır'la yaşanan gerginlik diğer ülkelerle yaşanan sorunları gölgede bıraktı. Türkiye 1957 yılında Suriye ile savaşın eşiğindeydi.²²⁹ Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın 3-4 Kasım 1955'te Ürdün'ün başkenti Amman'a yaptığı ziyarette bu ülkenin Irak'la olan yakın ilişkileri dikkate alınarak Ürdün'ün Pakta katılma konusunda ikna edilebileceği düşünülüyordu. Ancak Bayar'ın ziyareti sonrası Ürdün'de meydana gelen iktidar değişikliğiyle Mısır yanlılarının, Nasır sempatanlarının iktidara gelmesiyle bu plan gerçekleşmedi.

Mısır'ın, Bağdat Paktı'na girip girmeme kararını verilmesi konusunda Ortadoğu ülkeleri tarafından bu kadar fazla dikkate alınmasının bir sebebi de, ABD'nin Bağdat Paktı'nın önemini azaltan bazı hareketleridir. ABD bir yandan Bağdat Paktına destek verirken diğer yandan da Pakta karşı çıkan Mısır'a ekonomik yardım yapmayı önererek, Bağdat Paktının önemini ve itibarını azaltıyordu. Bir anlamda Mısır'ın muhalif tavrını dolaylı yollardan da olsa ödüllendirerek kafalarda soru işareti yaratıyordu. ABD'nin tavrının böyle belirsiz olduğu bir durumda birçok Arap devleti Mısır'ı kızdırarak karşısına almak ve zor durumda kalmak istememiştir.

²²⁸ Elie Podeh, (1995). **The Quest For Hegemony In The Arab World: The Struggle Over The Bagdad Pact**, Brill Press, Netherlands, p. 196.

²²⁹ Volkan Yılmaz (2007). **The Middle East Policy Of Turkey In The Cold War Period The Case Of Israeli-Palestinian Conflict**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, p. 65.

“Pakt’taki tek Arap lideri Nuri Said’i, Kahire Radyosu, Türkiye’yi de kastederek “İsrail’in müttefikinin müttefiki” olmakla suçluyordu. Pakt’ın ilan edildiği gün Mısır’ın “Arapların Sesi” radyosu bir yayınında şöyle diyordu:

Bağdat’da, bu akşamüstü Türkiye-İrak ittifakıyla ilgili bir anlaşmanın imzalanacağı ve Irak Bakanlar Kurulu’nun bildiri metnine onay verdiğini duyurmaktan üzgünüz. Böylece, Arap halklarının ortak kararını reddederek, Irak’ın özgürlük isteklerini, Filistinlilerin bağımsızlık umutlarını ve Arapların birlik, şeref ve haysiyetini tehlikeye atacak bir ittifakı, Siyonizmin dostu Arabizmin düşmanı Türkiye’yle gerçekleştirmektedir. Bu ittifaka karşı çıkan “Arapların Sesi” bütün dünyaya ilan eder ki, Irak halkı bu antlaşmayı reddetmektedir ve Irak’ın asil halkına dayatılan zincirler sadece Nuri Said’i bağlamaktadır. Irak halkı bu antlaşmayla bağlı değildir; onlar bu antlaşmayı imzalamamışlardır ve imzalamayacaklardır ve Nuri-Menderes işbirliğinin bu lekeli kağıt parçasını yırtıp atacaktadırlar.”²³⁰

“İrak’la antlaşmanın imzalanmasının hemen ardından bütçe görüşmeleri sırasında TBMM’ye bilgi veren Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü, “Diğer kardeş Arap milletlerinin de bu çok hayırlı andlaşmaya bir an evvel iştiraklerini samimiyetle temenni etmekteyiz” diyerek antlaşmayla ilgili düşüncelerini ifade etti. Cumhurbaşkanı Bayar da Haziran ayında Lübnan’ı, Kasım’da da Ürdün’ü ziyaret ederek, bu ülke yöneticilerine Pakt’a katılmalarını telkin etmişti. Dışişleri Bakanı Köprülü için, Arap ülkelerinin tarafsız kalma arzuları, saldırganın yanında yer almak demektir. Parlamento’da Irak’la imzalanan antlaşmanın onayına ilişkin görüşmelerde Prof. Köprülü 26 Şubat 1955’te şöyle demektedir.²³¹”

“Biz bu emniyet, sulh ve müdafaa paktının yalnız iki hükümet arasında, Irak ile Türkiye arasında değil daha geniş bir surette Ortaşark’ın huzur ve sükunu, sulhu müdafaa edebilecek bir şekle gelmesini isteyen ve hiç olmazsa menfaatleri bunda bulunan memleketlerin, Arap memleketlerinin iştirakiyle meydana getirilmesini şiddetle arzu ettik. Bağdad’dan Şam’a ve sonra Beyrut’a yaptığımız seyahatlerde oraların devlet adamlarıyla bu meseleler üzerinde fikir müdavelesi yapıldı, maksatlar kendilerine izah edildi. Binaenaleyh bazen her nedense, hatta kendi menfaatlerini tamamıyla göz önüne almayarak, hissi amillerin tesiriyle bunun aleyhinde bulunmak isteyenler tarafından başka türlü gösterilmek istenmesi doğru

²³⁰ Gerger (2006). y.a.g.e. s. 93.

²³¹ Gerger (2006). y.a.g.e. ss. 95-96.

değildir. Çünkü hür dünya efkârı umumiyesi ve bilhassa bu işle alakalı olan Arap memleketleri bu hareketlerden ve bu teşebbüslerden tamamıyla haberdar bulunuyorlardı. İşte muhterem arkadaşlarım, bizim Bağdad'tan ve bilhassa Şam ve Beyrud'tan ayrılmamızı müteakip bir kısım Arap memleketlerinin bu muahedeye karşı tamamıyla muarız bir vaziyet almaları ve bunu adeta o mıntıkanın sulh ve sükununa karşı yapılmış bir suikast şeklinde göstermek istemeleri ve bu maksatla da bildiğiniz mahut tarafsızlık siyasetini ileri sürmeleri, ne bu memleketin menfaatlarıyla ne bu mıntıkanın menfaati ve ne de yeryüzündeki sulh cephesinin, hürriyet cephesinin menfaatlarıyla kabili telif değildir. Esasen tarafsızlık cepheleri bugün taayyün etmiştir.

Arkadaşlarım,

Yeryüzünde bir taarruz cephesi vardır. İdeolojisi itibarıyla siyasetiyle ve o siyasetin tatbikatıyla bir taarruz cephesi vardır. Bir de o cephe karşısında, medeniyeti, insanların, ferdlerin hürriyetini ve milletlerin istiklalini, manevi ve mukaddes kıymetlerini müdafaa eden büyük bir müdafî cephesi vardır. Bu iki cephenin ortasında, tarafsızlık cephesi diye bir cephe kurmaya kalkışmak, mütearrız cepheye iltihak etmekten, ona bilmeyerek hizmet etmekten başka hiçbir şey ifade etmez. Bu bitarafılık cephesini teşkil ettiklerini zannedenler, bilhassa Ortaşark sahasında bitarafılık siyasetiyle kendi memleketlerini tehlikeden koruyacaklarını zannedenler hiç düşünmüyorlar ki eğer bugünkü müdafaa cephesi, hürriyet cephesi mevcut olmasa idi o memleketler şimdiye kadar çoktan mütearrızın birer küçük lokması halinde ortadan kalkmış bulunacaklardı.”²³² Görüldüğü gibi Dışişleri Bakanı Köprülü, Arapların milli menfaatlerinin tarafsızlıkta değil Batı dünyasıyla işbirliğinde olduğunu söylemiş, tarafsızlık siyasetinin Doğu Bloğuyla işbirliği yapmaktan farklı olmadığını, günün birinde Batı ittifakı çökerse, Arapların Sovyetlere yem olabileceğini ve kendilerini Sovyetlerden koruyacak kimsenin kalmayacağını ifade ederek Arap devletlerinin dikkatini çekmeye çalışmıştır.

²³² Gerger (2006). y.a.g.e. ss. 96-97.

3.2. Ortadoğu Krizleri ve Türkiye

Demokrat Parti'nin Türkiye'de iktidar olduğu 1950-1960 arası dönemde Ortadoğu bölgesi çok sayıda, kargaşa ve çatışmayla birlikte gelen iktidar değişikliklerine sahne olmuştur. 1953 yılında İran'da Musaddık'ın devrilmesi, 1956 yılında Mısır'da bir iktidar değişikliği getirmeyen tam tersine Nasır'ı güçlendiren İngiltere-Fransa-İsrail ve Mısır arasındaki Süveyş Savaşı, 1957 Türkiye-Suriye Krizi, 1958 kanlı Irak darbesi ve yine 1958 Lübnan ve Ürdün olayları bunlardan en önemlileridir.

1950-1953 arası dönemde ABD bölgede kendisine politik açıdan olumlu bir etki alanı sağlayabilmek için öncelikli faaliyetlerini Orta Doğu'da statüko ve güvenliğin korunması üzerine geliştirdi. Ayrıca Sovyet etkisinin bölgede yayılmasının engellenmesi için Batı'nın çıkarları doğrultusunda İngilizlerin bölgedeki askeri ve ekonomik menfaatlerinin korunması da gerekiyordu.²³³ Ortadoğu'da bu dönemde yaşanan krizlerin ortak özelliği Soğuk Savaş'ın iki büyük gücü ABD ve SSCB'nin bu krizlerde bir şekilde kendi yandaşlarını iktidara getirebilmek için çatışmalara perde arkasından müdahale etmeye çalışmalarıdır. Özellikle 1953 İran olaylarında uluslararası petrol şirketlerinin de baskı ve teşvikleriyle ABD ve bu ülkenin istihbarat kuruluşu CIA'nın İran'daki olaylarda etkin rol oynaması, 1958 Irak darbesinde Sovyet yanlılarının iktidara gelmesi ve Lübnan-Ürdün olaylarının ABD ve İngiltere'nin askeri yardımlarıyla bastırılması bu mücadeleye yönelik örneklerdir.

ABD açısından Eisenhower'ın iktidarda olduğu yıllar, ABD'nin Orta Doğu'da ciddi bir yükselişe geçmesine şahit odu. Örneğin 1953 yılında ateşli bir milliyetçi olan ve İngiliz petrol şirketleri aleyhine kamulaştırmalar yapan ve en önemlisi Batı'nın İran'daki konumunu zayıflatan Muhammed Musaddık ABD'nin düzenlediği bir darbeye devrildi. Kuzey Kuşağı adıyla bilinen ve ilk önce Türkiye-

²³³ Manuela Maglio (1995). **Gli Stati Uniti, La Gran Bretagna e La Difesa Del Medio Oriente: La Middle East Defense Organization (1950-1953)**, Antonio Donno (ed.), Gli Stati Uniti, la Shoah e I Primi Anni Di Israele, Editrice La Giuntina, Firenze, Italia, p. 115.

Irak arasında 24 Şubat 1955'te imzalanan İngiltere'nin 5 Nisan, Pakistan'ın 23 Eylül ve İran'ın 23 Kasım'da katıldığı Bağdat Paktı yine bu dönemde gerçekleşti.²³⁴

Demokrat Parti, özellikle 1958 Irak darbesini çok büyük bir endişe ile karşılamıştır. Irak'ta Sovyet yanlısı bir yönetimin iş başına gelmesi, Suriye'nin Sovyet yanlısı bilinen tavrını da dikkate alırsak Türkiye'nin hem kuzeyden hem de güneyden Sovyetler ve Sovyet yanlısı ülkeler tarafından kuşatılması anlamına geliyordu. Bu sebeplerden dolayı Irak ve Suriye ile ilişkiler bu dönemde çok gerginleşmiştir. Hem 1957'deki Türkiye-Suriye krizinde hem de 1958 yılındaki Irak'taki iktidar değişikliğinde Türkiye'nin bu iki ülkeye savaş ilan etmesini ABD engellemiştir.

Menderes hükümeti, bu her iki kriz sırasında da ABD'ye Türkiye'nin bu ülkelere asker sokmasını teklif etmiş ancak ABD bu hareketin Ortadoğu bölgesinde SSCB'nin itibarını, gücünü yükselteceğini hesaplayarak destek vermemiştir. Ancak ABD, Eisenhower Doktrini'nin hukuksal çerçevesinde Lübnan Devlet Başkanı'nın resmi davetiyle Lübnan'a askeri operasyon yapmaktan da geri kalmamıştır.

²³⁴ William Stivers (1989). **Eisenhower and The Middle East**, Richard A. Melanson and David Mayers (ed.), Reevaluating Eisenhower: American Foreign Policy in The Fifties, University of Illinois Press, Illinois, US, p. 192.

3.2.1. Süveyş Krizi

Genel sonuçları açısından ele alınırsa Süveyş Krizi Ortadoğu'da, Arap dünyasında İngiltere ve Fransa'nın saygınlığını en alt seviyeye indirmiştir. Bu olaydan sonra bölgede bu iki devletin yerini ABD ve SSCB almaya başlamıştır. İngiltere ve Fransa'nın güç kullanarak Arap dünyasına ve Mısır'a vermeye çalıştığı mesaj çok olumsuz bir tepki yaratmış, bölgedeki Arap milliyetçiliği olgusunu ve bu olguyu destekleyen siyasetçilerin konumunu çok üst bir düzeye taşımıştır. Kriz Türkiye açısından ele alınacak olursa şunları söyleyebiliriz; Ortadoğu bölgesinde Batı dünyasının en önemli destekçisi olan tek Arap ülkesi Irak bu olaydan sonra Türkiye ile eskisi kadar yakın ilişki içerisinde olamamıştır. Süveyş Krizinden sonra yükselen Arap milliyetçiliği olgusu Irak halkını da etkisi altına almış, bu sebepten dolayı da Irak, Batı dünyasının çıkarlarına ve bu amaçla Türkiye ile yaptığı işbirliğine daha mesafeli yaklaşmaya başlamıştır.

Eylül 1955 tarihli Mısır-Sovyet silah anlaşması aynı zamanda Çek-Mısır silah anlaşması olarak da bilinen anlaşma bundan sonraki gelişmeler açısından Orta Doğu'da iki blok arasında bir önemli dönüm noktasını, sınırı teşkil ediyordu.²³⁵

Mısır'ın bu yıllarda Bağlantısız harekete olan bağlılığından ve Doğu Blokuyla girdiği yakın ilişkilerden dolayı, 1955 Bağdat Paktı, CENTO ve 1957 Eisenhower Doktrini gibi kendi çıkarlarına aykırı bulduğu siyasal gelişmelerin somut yansımalarını reddetmesi Mısır'ın Batı ile olan ilişkilerinin krize girmesindeki en önemli nedenlerdi.²³⁶

Bu dönemde Sovyetler İran ve Türkiye üzerindeki faaliyetlerini azaltarak Arap Orta Doğu'suyla ilgilenmeye başlamıştı. Bu ülkelerdeki ABD varlığı Sovyetlerin etki alanını sınırlandırıyor. Avrupa ile ilişkilere gelince, özellikle Batı Avrupa'daki mevcut durumun Sovyet çıkarlarına ters gelen bir şekle dönüşmüş olması SSCB için ciddi bir dış politika sorunu. Kruşçev'in Süveyş Krizi sırasında Batı Avrupa'yı dünya barışı için sorun çıkarıcı, sorunlu bölge olarak nitelmesi

²³⁵ Neil Caplan (2002). **Futile Diplomacy: Operation Alpha And The Failure Anglo-American Coercive Diplomacy In The Arab-Israeli Conflict 1954-1956**, Frank Cass Publishers, London, UK, p. 152.

²³⁶ Emad Gad (2005). **Egyptian-European Relations: From Conflict to Cooperation**, Gerd Nonneman (ed.), Analyzing Middle East Foreign Policies And The Relationship With Europe, Routledge Press, UK, p. 67.

dikkat çekicidir. Sovyet planlarına göre Batı Avrupa için üç seçenek öngörülüyordu. Birincisi bu bölgenin işgal edilmesi, ikincisi sosyalist ideolojiye bir geçiş noktası olarak yarar sağlaması ya da tamamen bağlantısız kalması.²³⁷

“II. Dünya Savaşından sonra, gerek petrol kaynaklarının genişletilmesi, gerek petrol kaynaklarının büyük ölçüde Ortadoğu petrolüne dayanması nedeniyle, Süveyş Kanalı'nın ekonomik önemi artmış bulunuyordu. 1955 yılında kanaldan geçen 14.666 geminin 1/3'i İngiltere'ye, 3/4'ü NATO ülkelerine hizmet etmekteydi. Mısır'ın Aswan Barajı'nı finanse etmek gerekçesiyle Kanal Şirketini millileştirmesi, bunu izleyen İsrail-Mısır savaşı ve İngiliz-Fransız ortak müdahalesi sırasında ABD'nin temel tutumunu petrol biçimlendirmiştir. ABD Ortadoğu petrollerine Batı Avrupa devletleri gibi doğrudan bağlı olmamakla beraber Amerikan uzmanlarının düşüncelerine göre ABD'nin ve müttefiklerinin, Ortadoğu petroleri olmaksızın bir savaşı sürdürmeleri olanaksızdı. Sonuç olarak ABD'nin, bölgedeki petrol yatırımları dışında, petrolün Batı Avrupa'ya sürekli akmasında hem ekonomik hem de stratejik çıkarları vardı.²³⁸” Bunun aksi bir durum Batı stratejisinin tamamen çökmesi anlamına geliyordu. Bu yüzden ABD, bölgede gelişmeleri çok büyük bir dikkatle takip etmiş, Arap ülkelerini öfkeli hale getirecek hareketlerden krizin sonuna kadar uzak durmaya çalışmıştır.

Kore Savaşı, İngilizlerin Orta Doğu savunmasındaki stratejik konumlarını devam ettirmeleri ve Süveyş Kanalı konusunda tehlikeli Rus etkisinin İngilizlerin ve Batı'nın çıkarları için hayati öneme sahip olan bu bölgeye de yayılmasının engellenmesi konusunda Amerikalılara alarma geçirdi.²³⁹

“1955 sonrasında Mısır Doğu Blokuyla yakınlaşmayı sürdürdü. Eylül 1955'te Çekoslovakya'yla bir silah alımı sözleşmesi imzaladı. Mayıs 1956'da Çin Halk Cumhuriyetiyle diplomatik ilişki kurdu ve Nasır Ağustos'ta Moskova'yı ziyaret edeceğini açıkladı. Bunun üzerine, 15 Temmuz 1956'da ABD Mısır'a Asuan barajının yapımı için söz verdiği yardımı yapmayacağını bildirdi. İngiltere ve Dünya Bankası da ABD'yi izlediler. Mısır'ın tepkisi sert oldu ve 26 Temmuzda Süveyş Kanalı'nı millileştirdiğini açıkladı. Mısır'ın açıklamasından 3 gün sonra İngiltere,

²³⁷ Giorgio Petracchi, *L'Analisi Sovietica Del Mondo Occidentale Fra Ideologia e Diplomazia, 1917-1991*, Fedele Santi e Pasquale Fornaro (ed.), *Dalle Crisi Dell'Impero Sovietico Alla Dissoluzione Del Socialismo Reale*, Rubbettino Editoriale, Italia, p. 51.

²³⁸ Sander (1979). y.a.g.e. ss. 145-146.

²³⁹ Maglio (1995). y.a.g.m. p. 121.

ABD ve Fransa 16 Ağustosta Londra’da bir konferans toplanması kararını aldılar. Konferansa, Süveyş Kanalından geçişi düzenleyen 1888 İstanbul Sözleşmesine taraf olanlar ile kanaldan en fazla yararlanan ülkeler çağrıldı. Süveyş bunalımı çıktığında, Nasır Süveyş kanalını Boğazlara benzeterek Türkiye’den arabulucu olmasını istemişti. Ancak, Ankara olaya hukuksal değil, siyasal açıdan yaklaşmak eğilimindeydi. Türkiye konferans davetini kabul etti. Çünkü 1888 antlaşmasına taraftı; İngiltere ile Bağdat Paktında yer alıyordu; 1954 İngiltere-Mısır antlaşması kanaldan İngiltere’nin faydalanabilme halleri arasında Türkiye’nin bir saldırıya uğramasını da sayıyordu ve Mısır’ın kanalın yönetimine el koymasıyla ortaya çıkan durum İngiltere’nin kanaldan yararlanabilmesini büyük ölçüde zorlaştırıyordu.²⁴⁰ Arap devletleri 1950’lerde iç dayanıksızlık ve kendi aralarındaki problemlerden dolayı, kendi zayıflıklarını ortaya çıkartan hızlı sosyal değişimler ve ekonomik zorluklar getiren parçalanmış bir görüntü sergiliyorlardı.²⁴¹ Bu da birleşik bir Arap dünyası yerine çok kutuplu bir yapı ortaya çıkarmıştır.

İki zıt kutuba ayrılmış Orta Doğu olasılığı, Sovyet desteği alan Orta Doğu ülkelerinin Batı destekli İsrail’le boy ölçüşmelerine fırsat verebilirdi. Bu durum Washington, Londra ve Paris’teki strateji planlayıcılarının korkulu rüyası olmuştu.²⁴²

“Konferans 16 Ağustos’ta 22 devletin katılımıyla başladı. Görüşmeler, ABD Dışişleri Bakanı Dulles’in sunduğu plan üzerine yürütüldü. Söz konusu plana göre; BM’ye bağlı uluslararası bir antlaşmayla kurulacak, Mısır’ın da yer alacağı ama hiçbir devletin hakim olmayacağı uluslararası bir kuruluşça yönetilecek olan Süveyş Kanalı, 1888 Antlaşmasına uygun olarak bütün ülkeler tarafından hiçbir sınırlamaya tabi tutulmadan serbestçe kullanılacaktı. Ayrıca, Mısır hükümetine makul ve adalete uygun bir gelir sağlanacak, Süveyş Kanalı Şirketine de adalet çerçevesinde tazminat verilecekti. Bu son iki konuda çıkacak uyuşmazlıklar Uluslararası Adalet Divanının seçeceği mahkemelerce çözümlenecekti. Konferansta Mısır’ı destekleyen SSCB Dışişleri Bakanı Şepilov, Dulles Planına “sömürgeci bir nitelik” taşıdığı için karşı çıkarak Süveyş kanalından faydalanan tüm ülkelerin katıldığı daha geniş bir konferans önerdikten sonra, kanalın millileştirilmesi konusunun Mısır’ın egemenlik

²⁴⁰ Fırat ve Kürkçüoğlu (2008). y.a.g.m. s. 627.

²⁴¹ Avraham Sela (1998). **The Decline Of The Arab-Israeli Conflict: Middle East Politics And The Quest For Regional Order**, State University Of New York Press, US, p.12.

²⁴² Caplan (2002). y.a.g.e. p. 155.

hakkı çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini ve hiçbir devletin müdahale hakkı bulunmadığını, geçişin ise tüm ülkeleri ilgilendiren bir konu olduğunu belirtti. Türkiye konferans boyunca Batılı devletlerle birlikte davrandı. Dulles planının Mısır'ın egemenliğine bir zarar vermemesi gerektiğini ve vermediğini belirten Türkiye, kanalın kendine özgü özellikleri nedeniyle geçişin tarafsız ve uluslararası bir güvence altına alınmasının zorunlu olduğunun da göz ardı edilemeyeceğini belirtti. Kanalın kendine özgü özelliklerinin altını çizerek, Boğazlara benzemediğini vurgulayan Ankara, böylece çelişkiden kurtulacağını düşünüyordu. Bununla birlikte, Dulles Planına değişiklik getiren öneriyi yapan devletler grubunda yer aldı. Türkiye, Pakistan, İran ve Habeşistan'ın Dulles Planına getirdikleri en önemli değişiklik önerisi, Mısır'ın egemenlik hakkına saygı ilkesinin ayrı bir madde olarak metine konmasıydı. Bu değişiklik önerisinin kabul edilmesinden sonra plan çoğunluk görüşü olarak benimsendi. Londra Konferansında kurulan Beşli Komite Dulles Planını kabul ettirmek üzere Mısır'la görüşmelere başladı. 3-9 Eylül arasında süren görüşmelerden bir sonuç alınamadı. Nasır, Mısır'ın Süveyş Kanalının uluslararası denetim altına konulmasını kesinlikle kabul etmeyeceğini ve kanal üzerindeki egemenliğinden vazgeçmeyeceğini, bu iki nokta kabul edilirse bütün ülkeler için kanaldan geçişi garanti etmeye hazır olduğunu bildirmişti.²⁴³ Bu dönemde Mısır'a çok önemli bir güç kazandırmış olan ve Eylül 1955'te resmi olarak açıklanan Çek-Mısır silah anlaşması; İsrail'in 28 Şubat 1955 tarihli Gazze saldırısı, Bağdat Paktı, Bandung Konferansı ve Batı'nın Mısır'ın silah alımları ile ilgili taleplerini reddetmesi gelişmelerinin ardından doğmuştu.²⁴⁴ Bununla birlikte Mısır yönetimi Süveyş Krizine kadar Batı ile olan ilişkilerini tamamen koparma eğiliminde olmayacaktır ancak şartlar Mısır ve SSCB'yi kısa zamanda stratejik ortak konumuna getirecektir.

“Kahire görüşmelerinden sonuç alınamaması üzerine, Dulles Planını kabul eden 18 ülkenin katılımıyla 19-21 Eylül 1956'da İkinci Londra Konferansı toplandı. Konferans sonunda yayınlanan ortak bildiriye ilk konferansta alınan kararlar bir kez daha onaylandı ve Süveyş sorununa çözüm bulmak üzere Mısır hükümetiyle işbirliği içinde çalışacak Süveyş Kanalını Kullananlar Birliği adı altında bir kuruluş oluşturuldu. Türkiye, bu konferansta da aynı tutumunu sürdürerek Batılılarla birlikte davrandı ve Süveyş Kanalını Kullananlar Birliğine ilk katılan devletler arasında yer

²⁴³ Fırat ve Kürkçüoğlu (2008). y.a.g.m. ss. 627-628.

²⁴⁴ Rami Ginat (1993). **Soviet Union and Egypt, 1945-1955**, Frank Cass Publish., UK, p. 205.

aldı. İkinci Londra Konferansından sonra İngiltere ve Fransa 23 Eylül'de konuyu BM'ye götürdüler. BM Güvenlik Konseyi soruna çözüm getiremeyince, İngiltere ve Fransa güç kullanarak sorunu çözme yoluna gittiler. Süveyş sorununa ilişkin görüşmeler sürerken, İngiltere ve Fransa İsrail'le birlikte gizli askeri planlar yapmaya başladılar. ABD'nin bölge devletlerini SSCB'ye yaklaştıracak askeri müdahalelere karşı olduğunu bilen İngiltere ve Fransa, saldırgan görünmemek için İsrail'in Mısır'a saldırısını bahane ederek kanala müdahalede bulunmayı kararlaştırdılar. İsrail Mısır'a saldıracak, çatışmaya son vermek üzere de İngiliz ve Fransız güçleri kanala müdahale edeceklerdi.²⁴⁵ » Açıkça görülmektedir ki İngiltere, Fransa ve İsrail arasında yapılan gizli görüşmelerin ardından böyle bir plan yapılmıştır ancak oyun İngiltere ve Fransa'nın İsrail-Mısır çatışmasıyla ilgili olarak iki ülkeye yaptığı ateşkes çağrısının İsrail tarafından kabul edilmesine rağmen Mısır tarafından da kabul edilmesi beklendiği halde reddedilmesiyle bozulacaktır.

Bu gelişmelerin öncesiyle ilgili olarak şunu da belirtmek gerekir. Mısır ve SSCB özellikle 1952 yılından itibaren askeri ve ekonomik bakımdan çok ciddi bir yakınlaşma içerisine girmişlerdir. 1952'nin sonlarında Kahire'de Mısır ve Sovyet yetkilileri arasında önemli bir ticaret anlaşması ele alınmıştır. Bunu daha sonra imzalanan ödeme ve silah anlaşmaları takip etmiştir. Mısır'ın Batılı güçlere karşı dik duruşunun en önemli sebebi bu devletin Sovyet desteğini arkasına almasıdır.²⁴⁶

İsrail'in özellikle İngiltere ile Süveyş konusunda sıkı bir ittifaka gitmek istemesinin sebebi İsrail'in Mısır'a yapacağı saldırı sonucunda komşu Arap devletlerinin saldırısına uğramamak için Fransa'nın tek başına vereceği desteğin yeterli olduğuna inanmamasıydı. İngiltere, Fransa'nın araya girmesiyle İsrail'le yapılan görüşmeler sonucunda İsrail'e yardım etmeyi kabul etmişti ancak İngiltere'nin İsrail'e yaptığı askeri yardım o dönemin en donanımlı silahlarından oluşmamıştır. İngiltere, ABD'nin aksine 1952-1956 yılları arasında Orta Doğu'da yalnızca Batı savunma stratejilerine uygun çerçevede hareket eden ülkelere değil bölge ülkelerinin tamamına silah satmıştır.²⁴⁷

²⁴⁵ Fırat ve Kürkçüoğlu (2008). y.a.g.m. s. 628.

²⁴⁶ Ginat (1993). y.a.g.e. pp. 231-232.

²⁴⁷ Zach Levey (1997). **Israel And The Western Powers 1952-1960**, The University Of North Carolina Press, US, p. 35.

“29 Ekim 1956’da İsrail güçlerinin Mısır’a saldırmasıyla savaş başladı. Ertesi gün İngiltere ve Fransa, İsrail ve Mısır’a 12 saatlik bir ultimatom göndererek savaşa son vermelerini ve kanalın her iki yakasında 10’ar millik bir alanın gerisine çekilmelerini istediler. Ultimatomu İsrail kabul ederken, Mısır reddetti. Bunun üzerine Kıbrıs’ta üslenmiş bulunan İngiliz ve Fransız güçleri Mısır’a karşı saldırıya geçtiler. İngiltere ve Fransa’nın Mısır’a saldırısı uluslararası platformda büyük tepkiyle karşılandı. Gerek ABD, gerek SSCB iki ülkeyi saldırgan olmakla suçladılar. Uluslararası baskılar karşısında İngiltere ve Fransa 3 Aralık’ta Mısır’dan çekildiklerini açıkladılar. İsrail de Sina yarımadasını boşalttı. Süveyş kanalının millileştirilmesi süreci tamamlanmış oldu. Türkiye, savaş sırasında ilginç bir tutum sergiledi; İngiltere ve Fransa’nın saldırısını uluslararası hukukun ihlali olarak değerlendirmekle birlikte, olayların sorumlusu olarak Mısır’ı gösterdi ve Nasır’ı suçladı. Ayrıca, bu olay dolayısıyla SSCB’nin yarar sağladığını ve Ortadoğu ülkelerinin güvenliğinin Bağdat Paktına katılmakla sağlanacağını bir kez daha anlaşıldığını vurguladı. Orta Doğu’da savaşın çıkması üzerine İngiltere dışındaki Bağdat Paktı üyesi devletlerin başbakanları Tahran’da toplandılar. Mısır boşaltılana kadar İngiltere’nin toplantılara katılmamasını Irak istemişti. Yayınlanan ortak bildiriye İsrail’in saldırısı kınandı, İngiltere ve Fransa’dan askerlerini geri çekmeleri ve Mısır’ın bağımsızlık, toprak bütünlüğü ve egemenliğine saygı duymaları istendi; ayrıca ABD’nin BM nezdinde vakit kaybetmeden girişimde bulunmasının takdirle karşılandığı belirtildi, Filistin sorununun çözümü için 1947 tarihli BM taksim kararının anlaşma görüşmelerine esas olabileceği bildirildi. Görüldüğü gibi, Batı’yı rahatsız etmemek için son derece dikkatle kaleme alınmış bir metin söz konusuydu. Bir kere İngiltere ve Fransa kınanmamış, üçüncü bir Batı devleti olan ABD’nin tavrının takdirle karşılandığı belirtme gereği duyulmuştu. Ayrıca, görüşmelere esas olarak, Arapların kabul etmediği 1947 tarihli BM kararını göstermek de Arapları tatmin etmekten uzaktı. Buna rağmen, 10 Kasım 1956’da İngiliz büyükelçisiyle görüşen Menderes, İngiltere’nin Tahran toplantısına çağrılmamasının geçici bir zorunluluktan kaynaklandığını belirterek Batılı müttefiklerine karşı bir tavır alınmadığının özellikle altını çizdi. Türkiye için her koşulda Batı’yla ilişkileri öncelik taşıyordu. İngiltere ve Fransa’ya karşı yumuşak bir tavır sergileyen Türkiye, İsrail’e karşı sert bir tutum takınmaktan çekinmedi. Bu saldırıyla İsrail’in Orta

Doğu'da son derece tehlikeli bir durum yarattığını ve daha da önemlisi “dünyanın dikkatini Orta Doğu'ya yöneltip Macaristan olaylarını unutturmak suretiyle hür dünyanın davasına ihanet ettiğini” açıklayan Türkiye, gerek kendi kamuoyunun gerek Arap ülkelerinin tepkilerini dikkate alarak, 26 Kasım'da İsrail'deki elçisini geri çekti. İki ülke arasında diplomatik ilişkiler kesilmemiş, sadece maslahatgüzar düzeyine indirilmişti. Ancak bu bile tepkileri yatıştırmak için alınmış bir karardı. İsrail'den geri alınan Türkiye elçisi, İsrail Dışişleri Bakanlığına yaptığı açıklamada, bu kararın İsrail'e karşı yöneltilmemiş olduğunu, Bağdat Paktını güçlendirmek amacıyla alındığını, Türkiye'nin İsrail'le olan dostluk ilişkilerini ve ticaretini kesmek niyeti bulunmadığını bildirdi. Türkiye'nin 1956 Süveyş bunalımı sırasında izlediği politika Araplar nezdinde Ankara'nın prestijinin bir kez daha sarsılmasıyla sonuçlandı. İsrail'deki büyükelçinin çekilmesi memnuniyetle karşılandı ama bu Arapları tatmin etmekten uzak, sınırlı bir tepkiydi. ABD'nin dahi SSCB'yle birlikte davranarak İngiltere ve Fransa'yı kınadığı bir olayda bu iki ülkeye karşı son derece yumuşak demeçler veren Türkiye, bir kez daha sınırları zorlayarak gelişmeleri Doğu-Batı çatışması çerçevesine yerleştirmeye çalışmıştı.²⁴⁸ Türkiye için burada önemli olan nokta Mısır'ı memnun etmek değil, İngiltere ve Fransa'yı kaybetmemektir. Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile birlikte NATO içinde müttefik olduğu unutulmamalıdır.

Türk basını da çatışmayı yakından takip etmiştir. Ahmet Emin Yalman 4 Kasım 1956 tarihli Vatan gazetesinde şunları yazmıştır:

“Birleşmiş Milletler Genel Kurulu İsrail'le beraber İngiltere ve Fransa'yı saldıracı mevkiinde görmüş ve bütün alakalılarına “Ateş kes!” emrini vermeğe geniş bir ekseriyetle karar vermiştir. Nazari olarak yerden göğe kadar hakkı vardır. Yine nazari olarak bundan doğru bir karar olamaz.

İngiltere'de muhalefet ve bir kısım sulhçu idealistler, Mısır'daki silahlı müdahalesinden dolayı İngiliz hükümetini ayıplamışlar ve aleyhine şiddetli bir baskı yaratmaya girişmişlerdir. Yine nazari surette işi ele alırsak, böyle asil hislere karşı saygı duymaktan başka ne yapabiliriz?

Fakat işi bir de yakın geçmişteki acı tecrübelerden elde edilen derslere göre tahlil edelim. O zaman manzara ne kadar değişir! İngiltere'de İkinci Cihan Harbinin

²⁴⁸ Fırat ve Kürkçüoğlu (2008). y.a.g.m. ss. 628-629.

arifesinde de körükörüne bir sulh taarruzu almış, yürümüştü. Bir taraftan hislere dayanan, diğer taraftan komünist ve Nazi yer altı propaganda makineleri tarafından beslenen bu taarruzun neticesi ne oldu? Münih'te Hitler'in iradesine kayıtsız şartsız teslimin kabul edilmesi, bunun arkasında da İkinci Cihan Harbine demokrasi cephesi için en uygunsuz, Nazilik ve Faşistlik için en müsait şartlar içinde sürüklenilmesi.

Birleşmiş Milletler Teşkilatına gelince, bu teşkilat, Abdül Nasır'ın Süveyş'e keyfi müdahalesi karşısında hareketsiz kalmışlar, beka endişesine düşmüş bulunan İngiltere ve Fransa'yı diğer Batı Avrupa sanayi memleketlerinin gönüllerini hoş etmek için parmağını kıvıldatmamıştır. Bu itibarla Ortadoğu'da silahla iş görülmesinin bütün mesuliyeti Birleşmiş Milletler Kurumunda yatıştırıcı bir siyaset takip eden delegelere aittir.

Her kim, dünya sulhu davasını ele alırken, sinsi Moskof cihangirlik siyasetinin tehditlerine göz yumarsa, mutlaka gaflete düşer ve kaçınmaya çalıştığı harb tehlikesini daha geniş ölçülerde olarak eliyle hazırlar.

Derler ki: "Ortalığın durulması için ilk önce karışması lazımdır." Ortalığın karışmasının bugünkünden geniş bir şekli tasavvur etmek ise güçtür. Bütün dünyanın stratejik göbeği olan Ortadoğu'da silahlar patlamıştır. İki büyük devlet Rus emperyalizminin Akdeniz'deki köprübaşı haline gelen Mısır'a hücum etmek azim ve cesaretini göstermiş, Abdül Nasır'ın yaratmaya çalıştığı Arap emperyalizminin silahlarını sistemli bir şekilde körletmiştir. Moskova'nın boyunduruğu altındaki peykler ayaklanmaya başlamış, Sovyet Rusya'nın maskesi düşmüştür. Bizzat Demirperde aleminde de iç istikrarın cebir ve zulmünden başka bir vasıtayla devam ettirilmesi ihtimalleri azalmıştır.

Bir taraftan da demokrasi cephesinde Amerika ile İngiltere ve Fransa'nın arası açılmış, müstemlekeciliğe taraftar ve aleyhtar iki grup peyda olmuştur. Bu şartlar karşısında NATO'nun ve SEATO'nun bugün için ciddi bir manası kalmamıştır. Birleşmiş Milletler Teşkilatına gelince, anayasasındaki prensiplerin hepsini hiçe saymak suretiyle kötü bazı uzlaştırıcı şekilleri sürüklemekten fazla bir şey yapamıyor...²⁴⁹

Ahmet Şükrü Esmer 21 Ekim 1956 tarihli Ulus gazetesinde "Süveyş Meselesi ve Birleşmiş Milletler" başlıklı yazısında şunları söylemiştir:

²⁴⁹ Gerger (2006). y.a.g.e. ss. 148-149.

“Süveyş meselesi hakkında Birleşmiş Milletler tarafından verilen karar Abdülnasır için bir zafer olduğu gibi İngiltere ve Fransa’da da hayal kırıklığı doğurmuştur. İngiltere ve Fransa Süveyş meselesini zora başvurarak halletmeyi düşünmüşlerken Amerika’nın mukavemeti ve İngiltere’de İşçi Partisinin baskısı neticesinde davayı Birleşmiş Milletlere götürmüşlerdir. Kanal meselesini görüşmek için Mısır’la karşı karşıya gelmenin başka çaresi de kalmamıştı.

Birleşmiş Milletler görüşmeleri daha çok Bakanlar Konferansı mahiyetini almış ve görüşmelerin en önemli safhaları gizli olmuştur. Batılılar Londra Konferansındaki onsekizler formülü çerçevesi içinde bir teklifi Mısır’a kabul ettirmeğe çalışmışlarsa da muvaffak olmamışlardır. Neticede altı prensip üzerinde anlaşılmıştır... Bu altı prensipte İngiltere ve Fransa’nın ısrar ettikleri milletlerarası kontrol ve işletmeden bahis yoktur. Bundan başka bunların tatbikatında Mısır’ı bağlayacak müeyyide de mevcut değildir. Prensipler Londra Konferansında Hindistan tarafından ileri sürülen teklife uygun bir rejimin kurulmasına varacaktır ki, Batılılar bunu Londra’da kabul etmiş olsalardı, buhran çoktan kalkmış olurdu.

Bu neticenin kısır olduğunu gören İngiltere ve Fransa Londra Konferansındaki onsekizler beyannamesinin kanal meselesinin çözülmesinde adalete uygun bir formül olduğuna dair bir teklifi son dakikada konseye sunmuşlarsa da bu teklif Rusya tarafından veto edilmiştir. Yugoslavya’da Rusya ile birlikte yürümüş diğer dokuz devlet Amerika, İngiltere, Fransa, Çin, Avustralya, Belçika, Küba, İran, Peru lehte oy vermişlerse de Rusya’nın vetosu teklifin kabulüne engel olmuştur. Süveyş Kanalı meselesindeki teklifi reddederken Rusya yetmişsekizinci vetosunu kullanıyordu.

Tekliflerinin veto edileceğini bildikleri halde İngiltere ve Fransa’nın bunu konseye sunmalarında bir maksat bulunmak gerektir, kendilerine bazı şartlar altında kuvvet kullanmak fırsatını vermek için böyle bir kararı ihtiyaç görmüş olabilirler. Herhalde İngiltere’nin kuvvet kullanmaktan kesin olarak vazgeçmediğini ve bazı şartlar altında zora başvurabileceğini Başbakan Eden Konsey toplantısından sonra da söylemiştir.

Öte yandan İngiltere ve Fransa Süveyş Kanalı Kullanıcılar Birliğini faaliyete geçirmek için gayret sarf etmektedirler. Milletlerarası işletme ve murakabe teşkilatını kuramayan İngiltere’nin Kanalı Kullanıcılar Birliğinden faydalanmaya

çalışacağı görülmektedir. Yalnız Mısır'ın bu birlikle ne dereceye kadar işbirliği yapacağı bilinemez. Herhalde kanal meselesi etrafında yeni anlaşmazlıkların çıkacağı beklenir.

Birleşmiş Milletler kararı Abdülnasır'ın prestijini daha da yükseltmiştir. Oysa ki, İngiltere ve Fransa yeni bir Hitler vaziyetinde beliren ve Ortadoğu barışı için tehlike teşkil eden Nasır'ı itibardan ve nihayet iktidardan düşürmeyi tasarlamaktadırlar. Bu bakımdan da netice Batılılar için bir yenilgi olmuştur. Kanal davasındaki zaferin sağladığı prestije dayanarak Rusya'nın da teşvikiyle Abdülnasır'ın yeni teşebbüslere geçmesi beklenir. Abdülnasır için tehlike nerede duracağını bilinmemesindedir. Ancak düşerken Hitler Avrupa'yı felakete sürüklediği gibi Abdülnasır'ın da Ortadoğu'yu felakete sürüklemesi mümkündür.²⁵⁰”

Ömer Sami Coşar 19 Ağustos 1956 tarihli Cumhuriyet gazetesinde “Türkiye ve Süveyş” başlıklı yazısında şunları söylemiştir:

“Zaman zaman tehlikeli safhalar arz etmiş olan Süveyş meselesini ele alan Londra Konferansı pek yakında kapanacaktır. Evvelki gün bazı yabancı radyolar bu konferansta Türkiye'yi temsil eden heyet başkanının, Birleşik Amerika Dışişleri Bakanı Dulles tarafından ileri sürülen planı desteklediğini bildirmişlerdi! Yalnız, Türk heyeti başkanının sözlerinin çok acele tefsir edildiğini şimdi görüyoruz.

Türkiye bu konferansta Amerikan planını tam olarak desteklemiş değildir. Hariciye Vekaleti Katibi Umumisi Muharrem Nuri Bilgin, Türk delegasyonunun meseleyi tarafsızca tetkik ettiğini belirttikten sonra Dulles'in beyanatında ortaya koyduğu telkinlere, yapıcı ve münsifhane bir müzakere esası olmak üzere iltihak etmeliyiz demiştir.

Öyle anlaşılıyor ki Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin temsilcisi, bu konferansta ortaya atılan iki görüşü bağdaştırmaya çalışmaktadır. Türkiye evvela prensip itibariyle Mısır'ın “millileştirme” kararını tasdik etmekte ve diğer bazı devletler gibi buna karşı cephe almamaktadır. Londra Konferansında Süveyş meselesi ile alakalı kat'i bir karara varılamayacağı ve hemen bu meselenin bir anlaşmaya bağlanamayacağı aşikardır. Batılılar, Süveyş Kanalının beynelmilel kontrole tabi tutulmasını istemişlerdir. Rusya ve Hindistan yeni ve daha geniş bir

²⁵⁰ Yavuz Pehlivan (2006). **Arap-İsrail Savaşlarının Türk Kamuoyuna Yansımaları 1948-1967**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, ss. 39-41.

konferansın toplanmasını ve bu meselenin orada bir anlaşmaya bağlanmasını talep etmişlerdir. Bu iki görüşü bağdaştırmak mümkün olacak mıdır?

Boğazlara sahip bulunan Türkiye'nin, nev'i şahsına münhasır vasıfları bulunmasına rağmen Süveyş Kanalı meselesinde Batının ileri sürdüğü beynelmilel kontrol teşkilatı planına katılması beklenemez. Esasen Londra Konferansında Türk delegasyonu ihtilafın beynelmilel bir anlaşma ile halledilebileceğine işaret etmiştir. Bu beynelmilel anlaşmanın Mısır'ın meşru haklarına tecavüz etmeyecek şekilde kaleme alınması şarttır.

Lozan Konferansı sırasında boğazların teşkil ettiği ve Süveyş gibi olamayan "beynelmilel su yolu" nasıl bir anlaşmaya bağlanmıştı? Bu mesele Türkiye'nin bazı hakları çiğnenerek halledilmişti. Boğazlar civarındaki Türk toprakları gayri-askeri bölgeler haline getirilmiş ve bir "Boğazlar Komisyonu" kurulmuştu.

Böyle olmakla beraber Türkiye Cumhuriyeti Lozan'da imzaladığı akidnameye sadık kalmış ve 1936 yılında da tek taraflı olarak değil, fakat bütün alakalı devletlerin iştiraki ile bu anlaşmayı feshetmiş, bütün haklarını koruyan yeni bir anlaşmaya kavuşmuştu. Bunu, bütün milletlere telkin ettiği itimat hissi ile sağlamıştı.

Böyle devirler geçirmiş olan Türkiye'nin, bugün Mısır'ın Süveyş meselesinde meşru haklarını çiğneyecek bir anlaşma altına imza atmasını istemesi beklenemez. Bu sebeptendir ki Türkiye delegasyonu, Amerikan teklifinin ileride yeni görüşmeler için müzakere mevzuu olarak ele alınmasını, Amerikan teklifinin ileride yeni görüşmeler için müzakere mevzuu olarak ele alınmasını, bu telkinlerin göz önünde bulundurulmasını talep etmekle iktifa eylemişlerdir.

Yarın Süveyş Kanalı meselesinin Boğazlar Anlaşması gibi Beynelmilel bir anlaşmaya bağlanması ve bu şekilde bu gerginliğinde ortadan kaldırılması muhtemeldir. Yalnız, kanalının bakımının teşkil ettiği ciddi ve muğlak dava ne şekilde halledilecektir? Bugün Mısır kendi teknisyenleriyle ile bu davayı halledemeyeceğine göre bu işi kimlere devredecektir? Batılı devletler, askeri gösteri hareketleri ile değil fakat hislerine kapılmadan hareket ederek bu bakım işinin başka ellere geçmesine mani olmalıdırlar."²⁵¹

²⁵¹ Pehlivan (2006). y.a.g.t. ss. 47-49.

Süveyş krizi Türk basını tarafından yakından takip edilmiştir, genel olarak sorunun SSCB'nin Ortadoğu'da daha fazla güçlenmesine sebebiyet vermeyecek şekilde çözülmesinin gerektiği belirtilmiştir.

3.2.2. Türkiye-Suriye Krizi

“Süveyş bunalımının bir sonucu olarak ve Eisenhower Doktrininin ilanından önce, Suriye'nin Sovyetler Birliği'nden silah alması ve Sovyet yanlısı bir politika izlemesi Washington'da endişe uyandırmış ve hatta ABD'nin olayların daha kötüye gitmesini engellemek için Türkiye ve Irak'a güvendiği söylentileri yayılmaya başlamıştı. Pravda gazetesi de ABD'nin, Türkiye ve Irak'ı Suriye'ye saldırmaya zorladığını ve İsrail'in Suriye sınırına asker yığıldığını iddia etmiştir. Türkiye ise Suriye'deki gelişmeleri son derece tehlikeli olarak nitelendirerek Bağdat Paktının güçlendirilmesi gereğini belirtmekteydi. Batıda Bulgaristan, kuzeyde Sovyetler Birliği ile sınırdış olan Türkiye, Suriye'nin komünist bir yönetim altına girmesi ile kendini üç yandan çevrilmiş olarak bulacaktı. Batı devletlerinin endişesi ise, petrol borularının Suriye'den geçmesiydi. Dışişleri Bakanı E. Menderes'in 29 Kasım 1956'da Londra'ya gidip meslektaşları ile Suriye sorununu görüşmesi, Türkiye'nin endişesini belirgin bir biçimde ortaya koymaktaydı.²⁵²” 15 Ağustos 1957 tarihinde soylu ve zengin bir aileden gelen ve muhafazakar görüşleri ile tanınan Suriye Genelkurmay Başkanı Tevfik Nizam el-Din emekli edilerek bu görevden uzaklaştırılmıştır. Onun yerine komünist eğilimlere sahip Arif Birzi isimli bir şahıs genelkurmay başkanlığına, Kruşçev ile iyi ilişkileri olduğu bilinen Halid El-Azm isimli bir başka şahıs da Suriye Savunma Bakanlığına getirilmiştir.²⁵³ Bu gelişmelerin ardından Suriye'de gittikçe artmaya başlayan Sovyet silah stoku Türkiye'yi bu ülkeye karşı tavır almaya zorlamıştır.

“Bu sırada iki olay sorunu alevlendirmiştir. 30 Kasım 1956'da Ankara, askeri manevralara başlayacağını ve asker mevcudunun arttırılacağını açıklamış; bir gün sonra ise Kral Faysal parlamentoyu kapatarak sıkıyönetim ilan etmiş ve Irak, Türkiye ve İran arasında sıkı bir işbirliğinden söz ederek Irak ordusunun en modern silahlarla güçlendirileceğini belirtmişti. Yine aynı gün, BM Genel Sekreteri, BM gözlemcilerinin Irak ve İsrail iddialarının aksine, Suriye'nin sınırlarına yığınak yapmadığını açıklayınca, Suriye ve Sovyetler Birliği, davalarını cesaretle savunma olanağı bulmuşlardır. Suriye, Birleşmiş Milletlere müracaatla, İngiltere, Fransa,

²⁵² Sander (1979). y.a.g.e. s. 156.

²⁵³ Arda Baş (2006). **Orta Doğu Krizleri ve Türkiye 1950-1958**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu, s. 102.

İsrail, Türkiye ve ötekilerin Suriye'ye saldırıya hazırlandıklarını iddia etmiştir.²⁵⁴ Irak ve Türkiye'den Suriye'ye yönelik eş zamanlı bir askeri operasyon seçeneği ciddi olarak tartışılmış ancak böyle bir hareketin Orta Doğu'da Türk düşmanlığını arttıracığı ve komünist grupları güçlendirebileceği ihtimali göz önüne alınarak bu operasyonun yapılmasından vazgeçilmiştir.

Eisenhower ve Dulles Suriye'nin komşularını ona karşı harekete geçirmek için girişimde bulunuyorlardı. Loy Henderson, Türkiye, Irak ve Ürdün temsilcilerini Suriye'ye karşı harekete geçmeye ikna etmek için İstanbul'a gönderilmişti. Kahire Radyosu Henderson'un 1953'te İran'da yaptığı gibi Suriye'deki rejimi de bir darbeyle devirmek için görevlendirildiğini ve bu doğrultuda çalıştığını duyuruyordu. Arap olmayan devletlerden hareketin en ilgi çekici destekleyicisi Türkiye oldu. Amerikan ve Fransız ortak görüşü, Türkiye tarafından başlatılan bu hareketin sonucunda, bütün Arap dünyasının Türkiye'ye karşı birleşeceği noktasına gelmişti.²⁵⁵ Böyle bir durum Irak, Ürdün gibi ülkelerde Türkiye ve ABD ile işbirliği yapan siyasetçileri çok zor durumda bırakabilirdi.

“Türkiye-Suriye krizi, iki blok arasındaki bir krize dönüştü. Birleşmiş Milletlerde yaptığı bir konuşmada Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Andrei Gromyko, NATO, SEATO ve Bağdat Paktı ülkelerini “bir arada yaşama politikasını reddetmelerinden dolayı” Ortadoğu'da huzursuzluğa yol açtıkları suçlamasında bulunuyordu. Türkiye ile Suriye arasındaki gerginlik, Mısır birliklerinin Laskiye'de, Suriye-Türkiye sınırındaki Suriye birliklerini güçlendirmek için karaya çıktıklarında daha da arttı. Askeri bir çatışma an meselesiydi. London Times'ın 14.10.1957 tarihli yayınında “Gerginliğin Artması” adlı bir makalede Mısır birliklerinin karaya çıkmalarından sonraki durum şöyle anlatılıyordu: *“Bu hareket daha da kışkırtıcıdır, çünkü Türkiye'ye karşı yapılan Sovyet propaganda kampanyasının en şiddetli olduğu bir döneme rastlamaktadır. Bu öyle bir durumdur ki, herhangi bir ufak kaza, bir patlamaya neden olabilir ve bir kaza tehlikesi de oldukça artmıştır. Bir aydan fazla bir süredir gerginlik kopma noktasına gelmiştir. Komünist silahların Suriye'ye daha fazla miktarda sevk edilmesi ülkeyi, Başbakan Menderes'in geçen hafta söylediği gibi, Türkiye'ye karşı kullanılmak üzere bir çeşit silah deposu haline getirmeleri*

²⁵⁴ Sander (1979). y.a.g.e. s. 156.

²⁵⁵ Robert Mc Namara (2003). **Britain, Nasser And The Balance Of Power In The Middle East 1952-1967**, Frank Cass Press, London, p. 99.

karşısında duyduğu endişeyi saklamamıştı. Böyle olası bir tehlikeyle karşı karşıya olunca Menderes hükümeti tamamıyla savunma ve ihtiyati tedbirler almayı yerinde ve gerekli görmüştür.”²⁵⁶ Sovyetlerin bu dönemde Suriye’ye yaptığı yardımların bu ülkeyi ekonomik bakımdan olduğu kadar askeri bakımdan da güçlendirmesi Türkiye’yi rahatsız etmiştir.²⁵⁷ Türkiye Suriye’nin SSCB’nin Orta Doğu’daki silah deposu olmasından çekiniyordu.

ABD Hükümeti Suriye’deki bu gelişmelerden rahatsızdı. Suriye Mart 1955’te Bağdat Paktına katılmayı reddettikten sonra SSCB tarafından daha fazla destekle ödüllendirilmiştir. Suriye’ye ilk Sovyet silahları Çekoslovakya aracılığıyla 1956’da gelmeye başladı.²⁵⁸ Suriye gönderilen Sovyet yapımı konvansiyonel silahların Türkiye’nin elindeki silahlardan daha üstün kaliteye ve teknolojik özelliklere sahip olması Türkiye’nin endişelerini arttırıyordu.

“Mısır birliklerinin gönderilmesi Nasır’ın prestijini arttırdı ve Mısır birliklerinin Suriye’de karaya çıkmaları modern Arap tarihinin büyük olayı olarak nitelendirildi. Türk ordusu sayıca bütün Arap ülkelerinin ordularından fazla olmasına rağmen, askeri donanımı bakımından o günün modern silahlarından 30 yıl daha eski idi ve Suriye ordusu Türk ordusuna göre daha modern bir şekilde donatılmıştı. Türk ordusu London Times’da yayınlanan bir makalede, bütün kapasiteleri ile şöyle anlatılıyordu: “Yaklaşık yarım milyon insanı devamlı olarak silah altında tutan ve iki buçuk milyonluk yedek bir gücü olan Türk Kara Kuvvetleri, Batı dünyasında ABD ve İngiltere’den sonra üçüncü güçlü ordudur. Askeri gözlemciler Türk ordusunu mükemmel bir 1919 gücü olarak görme eğiliminde olup, son derece fazla mekanik bir savaşa henüz yatkın olmadığı kanısındadırlar. Buna rağmen en az altı zırhlı tümenin mekanize hale getirilmesi tamamlanmak üzere olup, üç süvari birliğinin de yakın zamanda tamamlanacağı sanılmaktadır. Son yıllarda Türkiye çok sayıda Amerikan teçhizatı alarak sürekli bir Amerikan eğitim misyonundan da yararlanmaktadır. Türk ordusunun disiplininin mükemmel olduğu söylenmekte ve bütün gözlemciler Kore Savaşına katılmış olan Türk Tugayının en yüksek askeri yetenekleri gösterdikleri konusunda hemfikirdirler. Hava kuvvetleri nispeten zayıf

²⁵⁶ Bağcı (1990). y.a.g.e. s. 91.

²⁵⁷ Haluk Ülman (1968). **Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler 1923-1968**, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: 23, Sayı: 3, Ankara, s. 272.

²⁵⁸ Baş (2006). y.a.g.t. s. 101.

*olmakla beraber donanmasında en az 10 destroyer, ve 12 denizaltı vardır.*²⁵⁹ ” Sovyetler Birliğinin bu dönemde Orta Doğu’yu komünistleşmiş görmekten memnurluk duyacağı açıktı. Fakat o yıllardaki siyasi olaylar göstermiştir ki, SSCB bunun için her türlü tehlikeyi göze almaya hazır değildi.²⁶⁰ Türkiye, İran, Irak gibi ülkeleri Batıya kaptırmış olan SSCB bundan sonraki süreçlerde kendisine yakın duran ülkelere ve gruplara çok büyük askeri ve ekonomik destek verecektir. Türkiye-Suriye krizinde Suriye’nin Sovyet desteği olmaksızın ayakta kalabilmesi imkansızdı. Bununla birlikte bu gibi durumlarda savaş ihtimali Sovyetler için de çok uygun bir seçenek değildi.

“Bu arada Türkiye’nin Birleşmiş Milletler’deki daimi temsilcisi Seyfullah Esin Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Hammarskjöld’e verdiği bir mektupta Suriye hükümetinin suçlamalarını reddediyordu. Sovyetler Birliği Başbakanı Mareşal Bulganin 10 Eylül 1957’de Başbakan Menderes’e gönderdiği mektubunda, Türk birliklerinin Suriye sınırına yığılmaları hakkında verilen raporlardan edindiği tereddütlerini ve Suriye’ye bir askeri müdahaleyi gerçekleştirmek için gönderilen Amerikan silahları üzerine yazılan raporlar ışığında duyduğu endişeleri vurguluyordu. Bulganin, Türkiye’yi uyararak, eğer Türkiye Ortadoğu’da barışın korunmasından memnun olmayan güçlerle ortak hareket ederse, başına büyük bir felaket getirebileceğini söylüyordu. Başbakan Menderes 5 Ekim’de Mareşal Bulganin’e verdiği cevabında, Sovyet suçlamalarını tamamen reddediyordu. Mektupta, Türkiye’nin ne Suriye ne de herhangi bir ülkeye karşı saldırgan planları olmadığı vurgulanıyordu. Menderes, Suriye’nin sözü edilen “birliklerin yığılmaları olayından” şikayet etmediğine işaret ediyordu. Menderes’e göre gerçek şunu gösteriyordu ki, Sovyetler Birliği “Suriye sorununu” kendi sorunu olarak görüyordu. Bundan dolayı da Menderes Sovyetler Birliği’nin Ortadoğu politikasını eleştiriyordu. İnsanın samimi bir Sovyet dostluğuna güvenemeyeceğini söyleyen Menderes şöyle devam ediyordu: *Yeni Sovyet liderleri (Stalin sonrası) kendilerinden önceki liderlerinin baskı ve tehdit politikalarını eleştirmeye başlayınca bu durum Türkiye ve diğer değişik yerlerde bazı yeni ümitlerin oluşmasına neden olmuştu. Ancak, ulusların bağımsızlığı ile ilgili konular yalnızca sözle değil, sadece de facto ve de jure hareketlerle gerçekleşir. Güven ve itimadın başka türlü sağlanabileceğini*

²⁵⁹ Bağcı (1990). y.a.g.e. ss. 91-92.

²⁶⁰ Ülman (1968). y.a.g.m. s. 273.

düşünmek bir hata olacaktır.”²⁶¹ “ Suriye’deki gelişmeler sadece ABD’yi değil komşuları Ürdün Irak ve Türkiye’yi de endişelendiriyordu. Ancak üç ülke de ABD’nin bu konuda vereceği tepkiyi görmeden harekete geçmek istemiyordu.”²⁶² ABD için önemli olan Suriye’deki Sovyet yanlısı gelişmeleri mümkün olabildiğince kontrol altında tutmaktı. Bu süreçte bölgedeki müttefiklerinin zarar görmemesi de ABD’nin başlıca amaçları arasındaydı. Türkiye-Suriye krizinde bazı konularda ABD’nin bile daha tedbirli davranmasına rağmen Türkiye’nin krizi tırmandırmasının sebebi ABD’den daha çok ekonomik ve askeri yardım alabilmektir.

“Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreteri Khrushchev New York Times muhabiri James Reston ile 9 Ekim 1957’de yaptığı bir röportajda “eğer savaş çıkarsa bu savaşta Türkiye’nin bir gün dahi dayanamayacağını” söylüyordu. Gerçekten de, Türkiye böyle bir askeri çatışmada Sovyetler Birliği’ne karşı koyacak bir güçte değildi. Sovyetler Birliğinin bu açık tehdidi 10 Ekim’de Amerikan Dışişleri Bakanlığında karşı cevabını alıyordu. Amerikan Dışişleri Bakanı Dulles yaptığı basın toplantısında, “eğer Sovyetler Birliği Türkiye’ye saldırırsa, ABD bu saldırı karşısında kendisini müdafaa etmek zorunda kalacaktır ve bunun sorumlusu Rusya olacaktır” diyor ve “böyle bir saldırının olasılık olarak göz önünde bulundurulmasına” işaret ediyordu. Dulles, Sovyetler Birliği’nin Türkiye’nin Suriye’ye bir askeri saldırı hazırlığında bulunduğu yolundaki suçlamaları reddederek, Sovyetlerin geçmişte de böyle suçlamalarda bulunduğunu söylüyordu. Dulles şöyle diyordu: “Ben böyle bir suçlamaya karşı bir önlem almanın gerekli olduğu kanısındayım” diyor ve burada daima böyle bir ihtimalin olabileceğini vurguladıktan sonra “bu sis perdesinin arkasında bir takım ciddi şeylerin meydana geldiğini” söylüyordu. Birleşmiş Milletler Genel Sekreterine verilen bir memorandumda, Suriye’nin güvenliğini ve hükümranlığını tehdit eden birtakım yabancı faaliyetlerden söz ediliyordu. Suriye hükümeti bu memorandumda şu iddiada bulunuyordu: “*Halen Suriye-Türkiye sınırına yakın yerlerde şimdiye kadar eşi görülmemiş şekilde ve gereksiz olarak bir kaç ağır tümenin yığılması sonucunda Suriye’ye fili olarak askeri bir tehdit söz konusudur. Bu birlikler sürekli olarak da takviye edilmektedir. Şimdi bu birlikler, küçük bir alanda bulunmaktadır ve yakın bir saldırıyı belirleyecek*

²⁶¹ Bağcı (1990). y.a.g.e. ss. 92-93.

²⁶² Baş (2006). y.a.g.t. s. 102.

*şekilde mevzilendirilmişlerdir. Türk kıtalarına bir slogan verildiği açıktır. Halep'e Halep'e gibi açıkça söylenen bu sloganlar sürekli olarak tekrarlanmaktadır.*²⁶³”

“Suriye’de Mayıs 1957’deki seçimlerde sol partilerin zafer kazanması Türkiye’nin Suriye’nin rejimi konusunda duyduğu endişeyi daha da arttırmıştır. Türkiye, İstanbul’da dört ülke tarafından yapılan toplantılardan sonra Suriye’ye karşı daha açık tavır aldı.”²⁶⁴ Görüldüğü gibi taraflar bütün diplomatik argümanları kullanarak davalarında kendilerini haklı göstermeye çalışmışlardır. Bunun dışında iki taraf arasında haklı olma, haksız olma durumlarına odaklı bir psikolojik savaş hali de yaşanmıştır. Türkiye’nin Suriye topraklarında artan Sovyet silahlarının kendisine yönelik olduğunu iddia ederek karşı önlemler almaya çalışması, Suriye’nin de bu durum karşısında Sovyetlere daha çok yaklaşma ihtiyacı duyması bu durumun açık bir göstergesidir.

“Bu dönemde Mısır, Suriye ve Suudi Arabistan’ın Bağdat Paktına karşı meydana getirdikleri sembolik anlaşma Türkiye tarafından tepkiyle karşılandı. Başbakan Adnan Menderes Anadolu Ajansına konuyla ilgili olarak şu açıklamayı yapmıştır: “*Bütün dikkat ve itinaımıza ve son derece samimi dostluk hislerimize rağmen Mısır’ın bize ve Irak’a karşı hiddet ve şiddet politikası maalesef devam etmektedir.*”

Suriye ve Mısır’ın bir prensip anlaşmasına varmış olmaları meselesine gelince: Eğer öğrendiklerimiz doğru ise, bu iki devlet Arap devletlerinden gayri herhangi başka bir devletle beynelmilel andlaşmalar akdini meneden ve hususile Türkiye ve Irak’la her türlü işbirliğini reddeden bir vesika imza etmişlerdir. Mısır’ın epey zamandan beri bazı Arap devletleri üzerinde yapmağa çalıştığı baskılar devletlerin istiklali mefhumuyla dahi kabili telif olmayacak derecelere varmış bulunuyor. Halbuki biz bütün devletlerin istiklallerine ve komşumuz Suriye’nin istiklaline tamamıyla riayet olunması hususunda en hayırhah hislerle mecburuz.

Cümlece malumdur ki Suriye’yle çok uzun müsterek bir hudutla birbirimize komşu ve bağlı bulunmaktayız. Binaenaleyh, bizim memleketimizde cereyan eden hadiselerle karşı Suriye’nin yakından alaka hissetmesi tabii ise, Suriye’nin içinde bulunduğu hadiseler muvacehesinde bizim de öyle yakın bir alaka duymamız pek tabiidir. Bu sebeple Mısır idarecilerinin biraz önce bahsettiğim yersiz, hatta zaman

²⁶³ Bağcı (1990). y.a.g.e. s. 93.

²⁶⁴ Baş (2006). y.a.g.t. s. 105.

zaman bize karşı hasmane tecelliler gösteren hareket tasavvur ve teşebbüslerine komşumuz ve dostumuz Suriye'nin bahis mevzuu anlaşmayı akdetmek suretiyle, iltihak etmiş olmasını, ciddiyle karşılanması icap eden bir vakti telakki etmekteyiz.

Biz kendimiz için olduğu gibi, başka devletlerin de zorla ve taziykle hareket serbestilerinden ve kendi rızalarıyla kendi menfaatlarına uygun bir politika takip edebilmek imkanlarından mahrum edilmelerini terviç edemeyiz. Halbuki görülüyor ki Mısır idarecileri hiçbir yolsuzluktan çekinmeyerek ve her türlü zorlayıcı usul ve teşebbüsleri tatbik ederek Suriye idarecilerini arzularına ram olmak mecburiyetinde bırakmışlardır. Eğer bu teşebbüs ve hareket daha ileri inkişaf göstercek olursa çok dostane olmasını cidden arzu ettiğimiz Türkiye-Suriye münasebetlerinin istikbali bakımından endişe duymamak mümkün olmaz. Halbuki biz, komşumuz Suriye'yle münasebetlerimizin çok dostane ve kardeşçe olmasına büyük ehemmiyet atfetmekteyiz.” Mart ayında yabancı haber ajansları Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Suriye sınırında toplandığı yolunda haberler geçmişler ve bu Suriye ile Mısır'da büyük tepkilere yol açmıştır. Bu arada Türkiye Suriye'ye tehdit dolu notalar göndermiş, iki ülke arasında ilişkiler bunalımlı bir döneme girmiştir.²⁶⁵ SSCB, Türkiye'nin Suriye sınırında arttırdığı asker sayısı ve askeri manevralarına karşılık olarak Türkiye-SSCB sınırında benzer bir uygulamaya gitmiş, Türkiye ve ABD'ye Suriye'nin yalnız olmadığı mesajını vermiştir.

“Süveyş bunalımı ertesinde ABD Bağdat Paketi devletleriyle yakınlaştığı gibi, SSCB de, başta Mısır ve Suriye olmak üzere, Batı'nın bölgedeki etkinliğinin artmasına karşı çıkan Arap devletleriyle ilişkilerini geliştirmeye başladı. 6 Ağustosta Suriye ile SSCB arasında ekonomik ve teknik yardım antlaşması imzalandı. Bunun hemen ardından 13 Ağustos'ta Suriye mevcut rejimi devirmeye çalıştıkları iddiasıyla ülkesindeki üç Amerikalı diplomatı sınır dışı ettiğini açıkladı. ABD'nin yanıtı sert oldu ve Suriye büyükelçisini istenmeyen kişi ilan etti. 17 Ağustos'ta Suriye ordusunda büyük bir tasfiye başlatıldı; Genelkurmay Başkanı General Nizamettin emekliye sevk edilerek, yerine komünist eğilimli Albay Afif Bizri getirildi.²⁶⁶”

“Suriye'de yaşananlardan endişe duyan Irak Kralı Faysal ve Ürdün Kralı Hüseyin Türkiye'yi ziyaret ettiler. 24 Ağustosta iki kral, Türkiye cumhurbaşkanıyla başbakanı ve ABD'li yetkili Henderson arasında bir görüşme yapıldı, Suriye'deki

²⁶⁵ Gerger (2006). y.a.g.e. ss. 97-98.

²⁶⁶ Fırat ve Kürkçüoğlu (2008). y.a.g.m. s. 630.

son durum ele alındı. Kahire bu toplantıyla ilgili bir açıklama yaparak, Henderson'ı "hükümet darbeleri uzmanı" olmakla suçladı ve Suriye rejimini içeriden yıkamayan ABD'nin komşularını bu ülke aleyhine kışkırttığını ileri sürdü. Menderes kişisel olarak da ABD'yi uyarma gereği duydu. ABD Büyükelçisi Warren'a Suriye'nin bir Sovyet uydusu olduğunu, uygun önlem almak için kati karar beklediklerini söyledi. Türk askeri yetkilileri de Türkiye'nin endişesinin "sadece kuzeyden gelen Sovyet tehdidi değil, ayrıca Sovyet güçlerince Türkiye'ye yapılacak iki cepheli bir saldırı için uygun koşullar hazırlayan Suriye'deki uğursuz Sovyet mühimmat stoku olduğunu" bildirdiler. ABD Eylül 1957 başında Suriye'ye komşu devletlere silah göndereceğini ve Suriye'nin Arap komşularına karşı açık bir saldırısını hoş görmeyeceğini açıkladı ama Türkiye, Irak, Ürdün ve Lübnan hükümetlerine gönderdiği mesajlarda, Suriye'ye askeri müdahalede bulunmayacağını da açıkça bildirdi. Ayrıca, Suriye'ye karşı tek taraflı harekete geçmemesi hususunda Türkiye'yi uyardı. ABD'nin ve diğer dost Arap devletlerinin Suriye'ye askeri müdahalede bulunma niyetleri olmadığını anlayan Menderes hükümeti, orta bir yol seçerek Suriye sınırına asker yığmaya başladı. ABD kaynaklarına göre, 27 Eylül itibariyle Türkiye, Suriye sınırına 2 piyade tümeni ve bir zırhlı tümene eşdeğer, yaklaşık 33.000 kişiden oluşan bir motorize birlik yerleştirmişti. 10 Ekimde ek bir zırhlı tugayın sınıra sevkiyatı tamamlanmış ve buradaki Türk kara kuvvetlerinin gücü 37.000 kişiye çıkarılmıştı. Türkiye'nin sınıra asker yığmasına ilk tepki SSCB'den geldi. 10 Eylülde SSCB Başbakanı Bulganin Başbakan Menderes'e bir mektup göndererek Suriye sınırına yapılan asker yığınağında duyduğu endişeyi belirtti ve Orta Doğu'daki barışın korunmasıyla hiçbir ilgisi olmayan dış çevrelere uyduğu takdirde Türkiye'nin kendi başına büyük felaketler açacağını söyleyerek, böyle bir saldırının sadece mahalli çapta bir savaşa yol açacağını sanmanın tehlikeli olduğunu öne sürdü. Menderes yanıtında bu iddiaları reddettiği gibi, Suriye'nin kendisi şikayette bulunmadığı halde SSCB'nin Suriye adına hareket etmesinin hayret verici olduğunu belirtti. Bulganin'in mektubundan yaklaşık 1 ay sonra, 8 Ekimde Suriye Türkiye'ye bir nota göndererek, Türk hükümetini sınırda olay yaratmak, Suriye'nin hava sahasına tecavüz etmek ve sınıra asker yığmakla suçladı. Türk hükümeti verdiği yanıtta, askeri düzenlemelerin Orta Doğu'daki mevcut gerilimle doğrulanmış doğal güvenlik önlemleri olduğunu ve Suriye'nin bu konudaki yorumunun Türkiye'nin

egemenlik haklarına yönelik kabul edilemeyecek bir müdahale olduğunu belirtti. Bu sırada, ABD Türkiye'yi destekleyen açıklamalar yapıp Orta Doğu barışına asıl tehdidin SSCB'nin desteklediği Suriye'den geldiğini söylerken, SSCB Türkiye'yi ve ABD'yi Orta Doğu'da saldırgan politikalar izlemekle suçladı. Bu arada iki Sovyet savaş gemisi Suriye'nin Lazkiye limanını, Amerikan VI. Filosu da İzmir limanını ziyaret etti.²⁶⁷ Bu dönemde Türkiye'nin Orta Doğu Arap ülkeleriyle olan ilişkilerini Batı ile olan ilişkileri bağlamında analiz etmek daha doğru olacaktır. Bu tarihlerden itibaren Türkiye birkaç ülke hariç Arap Orta Doğusundan kopmuştur. Bağdat Paketi'nin kuruluşu, 1956 Süveyş, 1957 Suriye ve 1958 Orta Doğu buhranları sırasındaki tutumunu bu çerçevede değerlendirmek gerekir.²⁶⁸ ABD'nin bölgeye yönelik bakış açısıyla Türkiye'nin yaklaşımının benzerlik göstermesi sonucu böyle bir siyasetin Türkiye tarafından takip edildiği de söylenebilir.

“Sorunun uluslararası bir nitelik kazanması üzerine 21 Ekim 1957'de S. Arabistan'dan yapılan resmi açıklamada Kral Suud'un arabuluculuk önerdiği ve bu önerinin iki ülke tarafından da kabul edildiği duyuruldu. Aynı gün Ankara haberi doğrularken, Şam önce arabuluculuk önerisini kabul, daha sonra da reddetti. Suriye üzerindeki etkisi bilinen ve S. Arabistan'ın prestij kazanmasından rahatsız olan Mısır bu girişime tepki göstererek Kral Suud'u Amerikan ajanı olmakla suçlamış ve arabuluculuk önerisini ABD Dışişleri Bakanlığının isteği üzerine yaptığını ileri sürmüştü. S. Arabistan'ın arabuluculuk önerisini reddeden Suriye, sorunun BM'de ele alınmasını istiyordu. BM Genel Kurulunda görüşmeler 22 Ekimde başladı. Tarafların birbirlerini sert bir dille suçladıkları oturumlar sonrasında hazırlanan çeşitli tasarılar oylamaya sunulacakken Endonezya temsilcisi bu tasarılarından hiçbirinin oylamaya konulmamasını ve meselenin taraflar arasında görüşmeler yoluyla halledilmesini teklif etti. Çoğunluk tarafından onay gören bu öneriyi Türkiye ve Suriye de kabul ettiler. 30 Ekimde konu BM gündeminden çıkarıldı. Bu sırada SSCB Türkiye'ye karşı tavrını yumuşattı. 29 Ekimde Moskova'daki Türk büyükelçiliğinde verilen resepsiyona Kruşçev, Bulganin ve Mikoyan birlikte katıldılar. Ertesi ay da Bulganin Menderes'e son derece yumuşak bir dille kaleme

²⁶⁷ Fırat ve Kürkçüoğlu (2008). y.a.g.m. ss. 630-631.

²⁶⁸ Ömer Kürkçüoğlu (1972). **Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suna Karşı Politikası 1945-1970**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: 27, Sayı: 2, Ankara, s. 250.

alınmış bir mektup gönderdi.²⁶⁹” 1953 yılında taktik değiştirerek “Barış İçinde Birarada Yaşama” stratejisini benimseyen Sovyetler bu krizde gerginliği sürdüren ve ya tırmandıran taraf olmama imajını kararlılıkla ortaya koymaya çabası içinde olacaktır. Krizin küresel çapta yankı bulması ve bütün dünya tarafından takip edilmesi tarafların adımlarını atarken dikkatli olmalarına yol açmıştır.

“1 Şubat 1958’de Suriye ve Mısır’ın birleşerek Birleşik Arap Cumhuriyetini (BAC) kurduklarını açıklamaları Suriye-Türkiye ilişkilerinde daha olumlu bir havanın doğmasına neden oldu. Suriye’nin giderek SSCB’ye bağlanmasındansa nihayet bir Arap devleti olan Mısır’la birleşmesini kendisi için daha az zararlı bulan Türkiye, 11 Mart 1958’de BAC’ı tanıdığını açıkladı. Ancak, BAC karşısında Irak ile Ürdün görüşmelere başlayıp, 14 Şubat 1958’de bir federasyon kurmaya karar verdiklerinde, Türkiye Nasır’a karşı denge oluşturacak bu girişimi desteklemekten de geri kalmadı. Türkiye’nin Suriye’yle ilişkilerinde yaşanan gerginliği birdenbire tırmandırmasının altında yatan nedenlere baktığımızda uzun süreden beri var olan Soğuk Savaş’ın Orta Doğu’da güvenlik kaygılarını arttırdığı sonucuna varılması mümkün görünmemektedir, çünkü bizzat SSCB bunalımı hafifletmek için çaba göstermiştir. Bu yapay bunalımların nedenleri ancak iç sorunlara bakarak anlaşılabilir. 1957’de Türkiye’de seçimler yapılacaktı. Türkiye tarihinin en kritik seçimlerinden biri olarak kabul edilen 1957 seçimlerine DP hükümeti ciddi ekonomik sıkıntılar ve giderek artan demokrasi tartışmalarıyla girecekti. Suriye bunalımının yaratılması hem kamuoyunun dikkatini ekonomik sorunlardan uzaklaştırarak dış politika sorunlarına çekmiş, hem de 1955’ten beri Türkiye’ye yaptığı ekonomik yardımları azaltan ve koşula bağlayan Washington’a Orta Doğu’daki durumun giderek bozulduğunu ve Türkiye’nin bölgede oynamış olduğu rolün önemini yeniden hatırlatmış oldu. Ancak, Suriye bunalımının Türkiye’nin öteki Arap devletleriyle ilişkisini biraz daha bozduğu açıktır.²⁷⁰” 1950’lerin Doğu-Batı nüfuz ve kuvvet çekişmesinin Orta Doğu’da patlak veren bir görüntüsü olan Suriye Buhranı, ABD ve SSCB’nin yandaş devletler vasıtasıyla perde arkasından birbirleriyle mücadeleye giriştikleri önemli bir mücadele konusu olmuştur.²⁷¹

²⁶⁹ Fırat ve Kürkçüoğlu (2008). y.a.g.m. s. 631.

²⁷⁰ Fırat ve Kürkçüoğlu (2008). y.a.g.m. ss. 631-632.

²⁷¹ Murat (2006). y.a.g.t. s. 55.

Türkiye, Suriye bunalımı sırasında ABD'nin ve Batı dünyasının desteğini arkasına alabilmek için krizi bilinçli olarak tırmandırmıştır. Buradaki en önemli amaç ABD'nin ekonomik desteğini alabilmektir. Türkiye'nin Batı'nın gözündeki değeri Orta Doğu'da anlaşılmıyordu. Orta Doğu'da yaşanan kriz ortamlarında Türkiye'nin değeri daha da artıyordu. Türkiye ABD'yi yanına çekebildiğini gördükten ve DP 1957 seçimlerini kazandıktan sonra gerginlik azalmaya başlamıştır.

“Türkiye bundan sonra da Orta Doğu'da komünist tehlikesini canlı tutmaya çalışacak ve 1960'a kadar hemen hemen her NATO Bakanlar Konseyi toplantısına bu sorunu getirecek, daha etkili tedbirlerin alınmasını isteyecektir. Böyle bir tutum ise, öteki nedenler yanında, Arap devletleriyle ilişkilerin gelişmesini önleyecektir. Zaten, Türkiye'nin Arap ülkeleriyle ilişkileri 1958 yılındaki Orta Doğu bunalımlarında tekrar gerginleşecektir.²⁷²” Kriz devam ederken Suriye'nin, Suudi Arabistan'ın arabuluculuk teklifini geri çevirmesi dikkat çekicidir. Suriye'nin bu tavrında Mısır ve SSCB etkili olmuştur.²⁷³ SSCB'nin krizdeki en büyük amacının Suriye'yi Bağdat Paktı devletlerine karşı askeri ve siyasi anlamda güçlendirmek istemesi olduğu söylenebilir. Suriye ise diğer Kuzey Kuşağı ülkeleri gibi kendisini doğrudan ya da dolaylı SSCB tehdidi altında hissetmediğinden Sovyetlerle işbirliği yapmakta bir sakınca görmemiştir.²⁷⁴ Bu işbirliği Soğuk Savaş yılları boyunca sürekli devam edecek, Suriye Sovyetlerin bölgedeki en büyük ortağı olacaktır.

²⁷² Sander (1979). y.a.g.e. s. 165.

²⁷³ Baş (2006). y.a.g.t. s. 111.

²⁷⁴ Özay Murat Aydoğdu (2005). **Fourty Five Years of Turkish Foreign Policy Towards Syria Under The Shadow Of Union Of Soviet Socialist Republics**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara, pp. 11-12.

3.2.3. 1958 Irak İhtilali

“Soğuk Savaş’ın başlangıcından beri Arap devletlerinden farklı bir politika izleyen ve Bağdat Paktına üye tek Arap devleti olan Irak’ta 14 Temmuz 1958’de General Kasım’ın liderliğinde gerçekleştirilen askeri darbe sadece monarşiyi yıkmakla kalmadı, bölge politikasında da önemli değişikliklere yol açtı. Darbe, Bağdat Paktının İstanbul’da toplantı yapacağı gün gerçekleşmişti. Toplantı için Irak Kralı Faysal’ın, Naip Prens Abdülillah ve Başbakan Nuri Sait’le birlikte darbe sırasında öldürülmesi, İstanbul’da söz konusu kişileri beklemekte olan diğer Bağdat Paktı liderlerinde şaşkınlık ve tepkiye yol açtı. 14-17 Temmuzdaki toplantıda Irak olayları görüşüldü ve yayınlanan ortak bildiriye, Irak darbesi dışarıdan kaynaklanan yıkıcı faaliyetlerin bir sonucu olarak değerlendirilerek kınandı. Dünya kamuoyu Bağdat Paktına üye devletlerin Irak’a müdahale edip etmeyeceğini merak ediyordu. İlk aşamada, Pakt üyesi devletler ABD’ye de bir mesaj göndererek, Irak’taki darbenin “Nasır ve komünistlerin telkinlerinin bir sonucu olduğunu, ABD’nin göstereceği tepkinin hayati önem taşıdığını” belirttiler ve Washington’dan Eisenhower Doktrinini uygulayarak Irak’a müdahale etmesini istediler.²⁷⁵ “İngiltere ve ABD Irak’ta meydana gelen ihtilali kabullendi. Ancak ihtilalin tehdit ettiği Lübnan ve Ürdün’ün rejimlerinin korunması için harekete geçildi.”²⁷⁶ Irak ihtilalden sonra Bağdat Paktından hemen ayrılmayacak, tepkileri üzerine çekmemek için bir süre bekleyecektir.

“Bağdat Paktından bağımsız olarak Türkiye’nin daha sert bir politika izlediği söylenebilir. 17 Temmuz’da bir basın toplantısı yapan Dışişleri Bakanı Zorlu, kendilerine göre yeni bir Irak hükümetinin söz konusu olmadığını, Irak-Ürdün Federasyonunun başkanının Kral Hüseyin, tek meşru hükümetinin de Kral Hüseyin’in yönetimi altındaki hükümet olduğunu söyledi. Oysa, fiilen böyle bir federasyon kalmamıştı. Bağdat radyosu Ürdün halkını Kral Hüseyin’e karşı isyana çağırıyordu. Nitekim 2 Ağustosta Kral Hüseyin Irak’la Ürdün arasındaki Arap Federal Birliğinin sona erdiğini açıkladı. Irak’taki darbeden rahatsız olan Türk hükümeti ciddi olarak askeri müdahale olasılığı üzerinde duruyordu. Zorlu’nun bu konudaki önerisini Bayar ve Menderes onaylamışlardı. Bununla birlikte, böyle bir

²⁷⁵ Fırat ve Kürkçüoğlu (2008). y.a.g.m. s. 632.

²⁷⁶ Baş (2006). y.a.g.t. s. 115.

müdahalenin Irak halkını yeni rejimin çevresinde kenetleyeceğini, yeni Irak halkını Mısır ve SSCB'ye yaklaştıracığını ve SSCB'nin müdahalesine yol açabileceğini düşünen ABD ve İngiltere, Türkiye'yi Irak gelişmeleri karşısında hareketsiz kalmaları için uyardılar. ABD ve öteki Batılı devletlerin Irak'taki yeni yönetime karşı yumuşak bir politika benimsemeleri üzerine, Türkiye tutumunu yumuşattı ve 31 Temmuz 1958'de Irak'taki yeni yönetimi resmen tanıdı. Irak darbesinin uluslararası politika açısından en önemli sonucu Bağdat Paktının yerini Merkezi Antlaşma Teşkilatına (Central Treaty Organization: CENTO) bırakması oldu. Irak'taki yeni yönetim, başlangıçta, bir müdahaleyi önlemek için Batılı devletlerle ilişkilerini bozmamaya özen gösterdi ve Bağdat Paktından hemen çekilmedi. Bununla birlikte Irak'ı Arap devletlerinden uzaklaştıran Bağdat Paktına karşı ilgisiz bir tutum sergiledi.²⁷⁷ ABD, SSCB ve Mısır'ı bölgede daha fazla güçlendirmemek için gelişmelere ihtiyatlı yaklaşmış, askeri operasyon seçeneğini ikinci planda tutmuştur. Bununla birlikte yaşanan gelişmelerden duyduğu rahatsızlık ortaydı. ABD ve İngiltere benzer olayların tekrarlandığı Lübnan ve Ürdün olaylarında bu ülkere yönelik olarak askeri operasyon kararı almıştır.

Bu dönemde Suriye ve Mısır'ın BAC adı altında birleşmiş olmaları Irak'ın Bağdat Paktına karşı olan tavrını daha da önemli hale getirmiştir. Irak'ın Bağdat Paktından çekilmesi bölgede bir Arap Birliği düşüncesi yaratabilirdi. Ancak bu durum ne SSCB'nin ne de ABD'nin arzuladığı bir netice değildi.²⁷⁸ Her iki güç birleşmiş tek bir Arap dünyası yerine kendisine bağımlı farklı devletlerden oluşan bir yapıyı tercih ediyordu.

“Irak hariç Bağdat Paktı üyesi devletlerin ve ABD'nin dışişleri bakanları, Orta Doğu'daki son durumu değerlendirmek üzere 28-29 Temmuzda Londra'da bir araya geldiler. Görüşmelerden sonra yayınlanan bildiride, Bağdat Paktına her zamankinden daha çok gereksinim duyulduğu sonucuna varılıyor ve ABD bu pakta katılmaya çağrılıyordu. ABD kendisine yapılan bu öneriyi bir kez daha reddetmekle birlikte, üye devletlerle teker teker ilişkilerini güçlendirme yolunu yeğledi. Nitekim, Türkiye'yle ABD arasında 5 Mart 1959'da ikili antlaşma bu Londra Deklarasyonuna dayanmaktadır. 23 Ekim 1958'de Bağdat Paktı Konseyi mevcut durum nedeniyle ve Paktın faaliyetlerinin devamını sağlamak amacıyla merkezin geçici olarak Ankara'ya

²⁷⁷ Fırat ve Kürkçüoğlu (2008). y.a.g.m. ss. 632-633.

²⁷⁸ Aydoğdu (2005). y.a.g.t. pp. 14-15.

taşındığını açıkladı. Irak 26 Ocak 1959'da Karaçi'de yapılan toplantıya katılmadığı gibi, 24 Mart 1959'da Bağdat Paktından çekildiğini açıkladı. General Kasım verdiği demeçte “askeri ve saldırgan bir pakta üye olmanın Irak'ın tarafsızlığıyla bağdaşmadığını” bildirdi. Böylece Paktın Arap dünyasıyla olan tek bağı da kopmuş oldu. 21 Ağustos 1959'da yapılan bir açıklamayla Bağdat Paktının adı CENTO olarak değiştirildi ve merkezinin Ankara olduğu bildirildi. CENTO Konseyi ilk toplantısını 7-9 Ekim 1959'da Washington'da ABD Dışişleri Bakanı Christian Herter'in başkanlığında yaptı ve toplantıdan sonra Teşkilata bu adın NATO ile SEATO arasında yer aldığı için verildiği duyuruldu. Orta Doğu'daki Batı savunma sisteminin bir parçası olan CENTO, 1979 İran İnkılabına kadar çalışmalarını sürdürecektir.²⁷⁹” Irak'ın pakttan ayrılması ve Türkiye'nin de DP yönetiminin son zamanlarında SSCB ile yakınlaşması İran'da büyük bir endişeye neden olmuş, Şah gelişmeleri tedirginlikle izlemiştir. Bu sebeplerden dolayı İran, 27 Mayısı memnuniyetle karşılayacaktır.

“14 Temmuz 1958'de Kral Faysal'ın düşürülmesiyle başlayan Irak devrim hareketi, Mısır ile Suriye'nin birleşmesi sonucu bölgede ortaya çıkan görece yumuşama havasına son vermiştir. Arap dünyasını (Kuzey Seddine) bağlayan ve bölgedeki Amerikan ve İngiliz politikasının temel taşı haline gelen Irak'taki bu hareket, gerek o sırada İstanbul'da toplanmakta olan Bağdat Paktı devlet başkanları ve gerekse ABD tarafından büyük bir endişe ile karşılanmıştır. Bağdat Paktı üyeleri, hareketi “hariçten mülhem yıkıcı faaliyetlerin” sonucu olarak değerlendirmişler, “siyaset eşkiyalarının” bu hareketini Bağdat Paktını yıkmaya yönelik olarak görmüşlerdir. Ayrıca, Sovyetler Birliği'nin aynı tarihlerde Kafkas sınırında askeri manevralara başlaması ve Türkiye karşıtı propagandanın hız kazanması, ABD tarafından Türkiye'ye yapılan askeri yardımın derhal arttırılması sonucunu vermiştir.²⁸⁰” Türkiye Bağdat Paktının bu olaydan sonra anlamını kaybettiğini anladığında bu örgütün yerini alacak CENTO oluşumunun dışında Arap olmayan bölge devletleriyle ilişkilerine daha çok önem vermeye başladı. İsrail'in öncülüğünü yaptığı Çevresel Pakt “Hayalet Paktı” stratejisi bu dönemde gündeme gelmiştir. Ancak Menderes hükümetinin askeri bir darbeyle devrilmesinin ardından, geleneksel

²⁷⁹ Fırat ve Kürkçüoğlu (2008). y.a.g.m. s. 633.

²⁸⁰ Sander (1979). y.a.g.e. ss. 165-166.

anlayışına geri dönen Türk dış politikasında bu proje canlılığını koruyamamıştır.²⁸¹ Hayalet Pakt hem İsrail hem de Türkiye için büyük bir önem taşıyordu. Süveyş Krizi sonrası Arap ülkeleriyle ilişkileri daha da bozulan İsrail ve Irak ihtilalinden sonra güvenlik kaygıları daha da artan Türkiye, İran'la beraber bu oluşumun içinde yer alacaklardır.

“Müttefik bir ülkenin hükümetinin zorla devrilmesi Türk yöneticilerinde o derece büyük endişelere neden olmuştur ki, bir ara Irak'a karşı silahlı harekete geçilmesi dahi düşünülmüş, ve böyle bir harekete hukuki gerekçe bulunması için, Ankara, Tahran ve Beyrut'un ısrarıyla, Ürdün Kralı Hüseyin, Şubat ayında Irak ile Ürdün arasında imzalanmış bulunan bir anlaşmaya dayanarak kendisini iki ülke arasındaki Arap Federasyonunun başı ilan etmiştir. Ancak, Kral ile eski önderlerin öldürülmeleri ile Irak'ta Batı'nın destekleyebileceği kimse kalmayınca, bu hareket bir sonuç vermemiştir. Ayrıca, 19 Temmuzda ABD ve İngiltere, Ortadoğu müttefiklerinin Irak'ta kurulan ihtilal rejimine karşı (ihtiyatsız bir harekette) bulunmalarını önlemek hususunda anlaşmaya varmışlar ve Dışişleri Bakanı Dulles da bu hususu Türkiye, İran ve Lübnan'a bildirmiştir. Muhalefet lideri İnönü'de, yeni Irak yönetimine karşı düşmanca tutumun bırakılması uyarısında bulunmuştur.²⁸²” ABD olayların arkasında SSCB'nin ve Mısır'ın olduğunu bildiği halde bölgeye yapacağı bir müdahale sonrası bu ülkelerin de benzer bir girişimde bulunabileceklerini düşünerek hareketsiz kalmıştır. Lübnan ve Ürdün olaylarını bir kenara koyarsak ABD bundan sonra uzun bir süre Orta Doğu'daki muhalif ülkelerde iç dinamikleri kullanarak ve bu ülkelerdeki Batı yanlılarını destekleyerek sonuç almaya çalışacaktır.

“Radikal milliyetçi Mısır-Suriye eksenini ile işbirlikçi rejimler arasında bölünmüş olan Arap aleminde, BAC'ın kuruluşu büyük coşkuyla karşılanmıştı. Kitlelerin gözünde bu, Arap direnişinin ve bağımsızlık mücadelesinin görkemli bir zaferi ve ürünüydü. İşbirlikçi rejimlerin önderlikleri panik içindeydiler, İngilizler çaresiz ve etkisiz seyirci konumundaydılar ve ABD ne yapacağını bilemez zamana oynar durumdaydı. Nasır ise, saygınlığının doruğundaydı. Arkasında artık sadece

²⁸¹ Philip Robins (2002). **The Foreign Policy of Turkey**, Raymond A. Hinnebusch and Anoushiravan Ehteshami (ed.), The Foreign Policies Of Middle East States, Lynne Rienner Publish, Colorado, US, p. 317

²⁸² Sander (1979). y.a.g.e. s. 166.

geniş yığınlar değil, Sovyet gücü de vardı. Ulusal ve toplumsal kurtuluşun birleşik örgütlenmesini temsil eden komünistlerle ya öldürülmüş, ya işkencehanelere dönüştürülmüş zindanlarda çürümeye bırakılmış ya da sürgüne mecbur edilmişlerdi. Arap ülkeleri içinde, tek önemli unsur olarak Irak karşı saftaydı ama orada da panik hüküm sürmekteydi. Nuri Paşa yeniden başbakanlığa atanmıştı ama toplumsal huzursuzluk, bağımsızlıkçı duyarlılık, Bağdat Paktına karşı anti-emperyalist hareket siyasal iklime damgasını vurmuştu. Batı yanlısı Irak o dönemde, bütün Orta Doğu ülkeleri içinde, bir polis devletine en yakın olanıydı. Mutlakiyetçi bir rejim söz konusuydu. Demirbaş Başbakan Nuri Said ve Kraliyet güç odağı Abdülillah, şüpheli kişilerin aileleri dahil, gerçek ya da potansiyel, bütün muhalefeti terörize etme ve ağır baskı altında tutma yöntemleri yüzünden ülkenin en nefret edilen kişileriydiler. Yöneticileri, polis ve esas olarak da ordu iktidarda tutmaktaydı. Buna karşılık bir yandan Arap milliyetçiliğinin yeni versiyonundan, bir yandan da sosyalist, komünist ideolojiden etkilenen genç subaylar, iki ciddi adaletsizliğin ya da suçun emperyalizmin ve feodalizmin ülkenin ilerlemesi önünde engel oluşturduğuna inanıyorlardı.²⁸³” Arap dünyasında Nasır’ın etkisiyle güçlenen sol düşünce bu dönemde Irak’ı da etkisi altına almıştır. Darbede rol oynayan önemli bir kesim Mısır ve Nasır yandaşlarından oluşmuştur. Bu gruplar genç subaylar arasında daha yaygındı. Nuri Said’in öldürüldükten sonra cesedinin Mısır Büyükelçiliği önünde ateşe verilmesi Mısır’ın bölgedeki etkisine başka bir örnektir.

“Bu arada Lübnan ve Ürdün’de de muhalefet güçleri politik yapıyı sarsmakta, toplumun en diri güçlerini seferber etmekteydi. Buralarda, işbirlikçi çevreleri korku dağları sarmıştı. Lübnan’da fiilen iç savaş koşulları egemen olmuştu. Beyrut’un ve ülkenin önemli kesimleri muhalefet güçlerinin silahlı hakimiyeti altındaydı. Ürdün’de de CIA bordrosundaki “minik Kral” zor durumdaydı, ülkeyi terk ederek canını kurtarmanın hesapları içindeydi. İlk toplumsal patlama Irak’ta meydana geldi. 14 Temmuz’da “Hür Subaylar” yönetime el koydular. İlk elde, Bağdat Paktı toplantısı için İstanbul’a hareket etmeye hazırlanan Kral Faysal ve Abdülillah, sarayda kısıtılıp öldürüldüler. Nuri Sait ise çarşafı kadın kılığında evden kaçtı. Darbe haberiyle birlikte onbinler sokağa döküldüler ve Bağdat tam bir bayram yerine döndü. Kitle, hisımla, Saray’a hücum etti, İngiliz Büyükelçiliği ateşe verildi,

²⁸³ Gerger (2006). y.a.g.e. ss. 216-217.

Başbakan Nuri Said'in ikametgahı yerle bir edildi, 1917'de Bağdat'ı işgal etmiş olan İngiliz General Maude'nin, Kral Faysal'ın heykelleri yıkıldı, Abdülilah'ın cesedi mezarından çıkarılarak sokaklarda sürüklendi, Savunma Bakanlığı önüne asıldı. İki gün sonra 16 Temmuz'da kaçak Nuri Said'i sokakta tanıyanlar çevirdiler. Bir kısım tarihçiye göre, teşhis edilince Nuri yanındaki tabancayla kendini vurdu; diğerleri ise, toplananlar tarafından hemen oracıkta linç edildiğini ileri sürmekteler. Kesin olan şu ki, bölgenin en nefret edilen ve korkulan politikacılarından biri olan Nuri Said Paşa'ya olan öfke, ölümüyle de dinmemişti. Ertesi gün, ayın 17'sinde alelacele gömüldüğü Azamiya mezarlığına yürüyen kalabalık, cesedini sokaklarda sürükleyerek Mısır Büyükelçiliği önüne taşıdı ve orada yaktı.²⁸⁴ Bağdat Paktı İngiltere'nin Ortadoğu'daki konumunu güçlendirmek yerine onun altını kazmaya başlamıştı. Mısır, Arap dünyası içinde gücünü daha da arttırmıştı. Irak'ın Arap dünyasında Mısır'ın karşısına çıkarılması için gerçekleştirilen teşebbüs tam tersi bir sonuç veriyordu.²⁸⁵ Görüldüğü gibi, darbe Batı dünyasının Arap devletleri içinde en çok güvendiği ve yakın ilişki kurduğu Irak'ta meydana gelmiştir. Yaşanan trajik olayları da göz önüne aldığımızda Batı dünyasının Irak'ta kendisi ile yakın çalışma yürütecek siyasetçileri bulması bundan sonraki dönemde eskiye oranla daha zor olmuştur. Bu sebeple başta ABD olmak üzere, Batı dünyası benzer hadiselerin diğer bölge devletlerinde de yaşanmasını engellemek için patlak veren diğer krizlerde bölgeye doğrudan askeri müdahalede bulunarak kendisiyle işbirliği yapan siyaset adamlarını korumuş, bu kişilerin itibarının, prestijinin azalmasını engellemeye çalışmıştır.

²⁸⁴ Gerger (2007). y.a.g.e. ss. 217-218.

²⁸⁵ Geoffrey Warner (1992). **Aspects of the Suez Crisis**, (ed.), Ennio Di Nolfo, Power In Europe? II: Great Britain, France, Germany and Italy and the Origins of the EEC 1952-1957, De Gruyter Publis., Germany, p. 44.

3.2.4. Lübnan ve Ürdün Olayları

1958’de sadece Irak’ta değil tüm Orta Doğu ülkelerinde mevcut yönetimlere karşı Nasır etkisinde milliyetçi hareketler başlamıştı. Lübnan’da Hristiyan lider Camille Chamoun’un Batı yanlısı politikası da büyük bir muhalefetle uğraşıyordu. Üstelik 1958’de Chamoun’un görev süresi doluyordu ve anayasaya göre bir daha cumhurbaşkanı seçilmesi mümkün değildi. Chamoun anayasayı değiştirmek için girişimlerde bulununca, Nasır yanlısı milliyetçiler silahlı çatışma başlattılar. Lübnan karışıklıklara sürüklenirken Irak’taki 14 Temmuz darbesi Chamoun’u endişelendirdi ve ABD’den yardım istedi. ABD 15 Temmuz’da, Lübnan’daki Amerikan vatandaşlarının çıkarlarını korumak ve kendi ulusal çıkarları ve dünya barışı bakımından yaşamsal önem taşıyan “Lübnan’ın bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü sürdürmek için Lübnan hükümetine yardım etmek” amacıyla deniz piyadelerini denize giren insanların şaşkın bakışları arasında Beyrut kıyılarına çıkardı. Böylece Eisenhower Doktrini ilk kez uygulamaya sokulmuş oldu.²⁸⁶ Lübnan’da durum çok gergin bir noktaya ulaşmıştı. Chamoun’un iktidarını ikinci bir dönem devam ettirmekte ısrarcı olması Müslüman ve Hristiyan topluluklar arasında çatışmayı ve Amerikan operasyonunu zorunlu hale getirmişti. Amerikan ve İngiliz çevrelerinde sorunun çözülmesi olarak ikinci bir formül Lübnan Ordusunun kumandanı olan Fuad Chebab’ın iktidara getirilmesiydi. Hristiyan ve Müslüman kesimler tarafından kabul edilebilir olarak kabul gören bu çözüm, Dulles’in konuya isteksiz ve kötümser bakmasından dolayı arka plana düştü.²⁸⁷ Irak’ta yaşanan olayların ardından benzer bir durumun Lübnan’da da yaşanması ABD için Orta Doğu stratejisinin çökmesi anlamına gelebilirdi. Böyle bir karışıklık sonrası Lübnan’da Batı yanlıların tasfiye edilmesi ve ABD’nin sessiz kalması Nasır’ı ve SSCB’yi bu tür provakasyonlara destek verme konusunda daha da cesaretlendirecekti.

“Türkiye gerek Bağdat Paktı üyeleriyle birlikte, gerek kendi adına yaptığı açıklamada ABD’nin Lübnan’a yaptığı çıkartmadan memnuniyet duyduğunu belirttiği gibi, İncirlik üssünün kullanılmasına da izin verdi. ABD’nin Lübnan çıkarması sırasında 5000 kadar Amerikan askeri acil durumda kullanılmak üzere

²⁸⁶ Fırat ve Kürkçüoğlu (2008). y.a.g.m. s. 633.

²⁸⁷ E. Bruce Geelhoed and Anthony O. Edmonds (2003). **Eisenhower, Macmillan and Allied Unity 1957-1961**, Palgrave Macmillan Publish, New York, US, p. 45.

Adana'daki İncirlik üssüne gönderildi. Türkiye İncirlik'i kullandırmakla yetinmedi; Dışişleri Bakanı Zorlu, ABD Büyükelçisine hükümetinin Türk hava kuvvetlerini hazır kılmak suretiyle Washington'un bu hareketini destekleyebileceğini bildirdi. Ama, ABD bunun bir NATO operasyonu olmadığını ve NATO'ya bağlı Türk hava kuvvetlerinin kullanılmayacağını söyleyerek öneriyi reddetti. Lübnan olayları sırasında hükümetin izlediği politika TBMM'de muhalefet tarafından ciddi eleştirilere uğradı. Zorlu bu eleştirileri yanıtlarken, İncirlik üssünün NATO yükümlülükleri dışında kullanıldığını kabul etmekle birlikte, bunu “küçük dost bir ülkeyi bu ülkenin ricasıyla savunmaya giden güçlere destek vermekten ibaret olarak” değerlendirdi ve eleştirileri anlamsız bulduğunu belirtti. İncirlik üssünün ABD tarafından kullanılması SSCB'de ve BAC'da da tepkilere neden oldu. Ancak, içeride ekonominin giderek bozulduğu bu dönemde hükümet için önemli olan, ABD'ye ve Batı'ya ne kadar güvenilir bir müttefik olduğunu göstermekti.²⁸⁸ Arapçılık ideolojisi bölgede 1950'lerin başından itibaren radikalleşmeye başlamıştır. Bu değişimin en önemli sebebi şüphesiz İsrail devletinin kurulmasıydı.²⁸⁹ Bu radikalizm kendisini en çok Nasır tarzı sol milliyetçilikle hissettirdi. Bölgede Batı karşıtı olarak değerlendirilebilecek olan bütün iç ayaklanmaların ortak özelliği Nasır sempatanlarının bu eylemlerde oynadıkları aktif roldür.

“Irak'taki darbeden Lübnan'dan daha fazla etkilenen ülke Ürdün'dü. Irak'la kurulmuş olan Arap Federal Birliğinin anayasasına göre, Birliğin başkanı olan Irak Kralı devrilince tüm yetkiler Ürdün Kralı Hüseyin'e geçmiş oluyordu ve Kral Hüseyin Irak'taki olayların Ürdün'e de bulaşmasından çekiniyordu. ABD'nin Lübnan'a çıkarma yapmasının ardından, 16 Temmuzda, ABD ve İngiltere'den Ürdün'e de yardım yapmalarını istedi. Bu çağrı İngiltere tarafından olumlu yanıtlandı ve 17-18 Temmuzda Kıbrıs'ta bulunan İngiliz kuvvetlerinin bir bölümü Ürdün'e gönderildi. Yapılan indirme hareketine ABD de destek verdi. Batıdan destek alan Ürdün BM'ye başvurarak, içişlerine karıştığı gerekçesiyle BAC'ı şikayet etti ve 20 Temmuzda da bu devletle diplomatik ilişkilerini kesti. Yukarıda belirtildiği gibi, Türkiye Ürdün bunalımı sırasında da Batı'nın yanında yer alarak, Ürdün'e yapılan İngiliz müdahalesini, bu devletin bağımsızlığının “dışarıdan tertiplenen yıkıcı

²⁸⁸ Fırat ve Kürçüoğlu (2008). y.a.g.m. ss. 632-634.

²⁸⁹ Nesrin Taşkesenlioğlu (2006). **Arap Milliyetçilik Hareketleri ve Lübnan Örneği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, s. 71.

faaliyetlere karşı korunması” olarak değerlendirdi.²⁹⁰ Bu dönemde bağımsızlığını kazanan Arap ülkelerinde gelişen ve kısa adı BAAS olan Pan-Arap Sosyalist hareketi önce Mısır ardından Irak ve Suriye’de darbelerle iktidara gelmiştir. Arap milliyetçisi ve ulusal bağımsızlık yanlısı bu rejimler İsrail devletine karşı takındıkları tavra göre ABD ve SSCB’ye yaklaşıyor ve ya uzaklaşıyorlardı.²⁹¹ Başka bir deyişle ABD ve SSCB’nin İsrail’le yakın ilişki içerisine girmelerini tepkiyle karşılıyorlar aksini memnuniyetle karşılıyorlardı. SSCB, Mısır ve Suriye gibi devletlerle çok yakın ilişki kurduğu için İsrail’le ilişkileri ABD’nin yaklaşımına göre daha mesafeli olmuştur. Ancak İsrail devletinin kuruluş aşamasında İngiltere’nin Orta Doğu’daki ağırlığının azalacağını düşünerek, bu devletin kurulmasına destek vermekten de geri durmamıştır.

“Uluslararası ilişkilerde Soğuk Savaş’ın en hızlı ve en belirgin yaşandığı 1950’ler boyunca, Türkiye olayları NATO açısından değerlendirmeyi ulusal bir politika olarak benimsemişti ve bunun Orta Doğu’ya yönelik etkileri Bağdat Paktının kuruluşuna öncülük etmekle sınırlı kalmadı. Türkiye, bu dönemde Arap devletlerinin milliyetçi ve bağımsız politika izleme gereksinimlerini de anlamak istemedi ve bu yöndeki her girişimi SSCB’nin Orta Doğu’ya sızması olarak değerlendirdi. Ayrıca, Batı’yla ilişkilerini bozmamak ve sadık bir müttefik olduğunu göstermek adına Orta Doğu’daki bağımsızlık savaşlarına karşı bir politika da izledi. Emperyalizme karşı Türk bağımsızlık savaşının Üçüncü Dünya’daki önemi düşünüldüğünde, Menderes hükümetinin 1954’te başlayan Cezayir’in Fransa’ya karşı yürüttüğü bağımsızlık savaşı karşısındaki tutumunun bölge ülkeleriyle ilişkilere ne denli darbe vurduğu açıktır. Türk kamuoyunun Cezayir bağımsızlık savaşına duyduğu büyük sempatiye karşın, Türkiye 1955’te Asya-Afrika ülkelerinin isteğine rağmen Cezayir sorununun BM Genel Kurulu gündemine alınmaması yönünde oy kullandı. 1957 ve 1958’de de yine Asya-Afrika grubu tarafından Cezayir konusunda yapılan self-determinasyon önerisi karşısında çekimser kaldı. Aynı dönemde Yunanistan’ın Asya-Afrika devletleriyle birlikte oy kullandığı hatırlanırsa, 1960’larda Kıbrıs sorunu uluslararası gündeme geldiğinde Türkiye’nin niye yalnız kaldığı anlaşılacaktır. 1960’lar Türkiye’nin 1950’lerde izlediği Orta Doğu politikasını gözden geçirme ve özellikle Arap devletleriyle ilişkilerini yakınlaştırma çabalarıyla geçecektir. Ancak,

²⁹⁰ Fırat ve Kürkçüoğlu (2008). y.a.g.m. s. 634.

²⁹¹ Taşkesenlioğlu (2006). y.a.g.t. s. 72.

Türkiye'nin "emperyalizmin Orta Doğu'daki sözcüsü" imajını silmesi, bu görünümü yaratması kadar kolay olmayacaktır.²⁹² 14 Temmuz 1958 yılında Irak'taki darbeyle birlikte Irak'ta Haşimilerin iktidarı sona ererken aynı dönemde Lübnan'da sivil savaş başlamıştır. Nasırcılar Lübnan'da da etkilerini hissettirmeye başlamışlardı.²⁹³ Menderes yönetiminin siyaset gereği olarak Cezayir Savaşında Fransa'nın yanında gözükmemesine rağmen Cezayirlilere gizlice silah yolladığı bilinmektedir. Irak'taki darbe Türkiye-İrak ilişkilerine olan etkileriyle birlikte ele alınıp değerlendirilecek olursa ilişkilerin eski düzeyine bir daha gelemeyeceği görülür. Nuri Said ve Menderes arasında sürdürülen çok yakın diyalog Türkiye-İrak ilişkilerine iki ülke arasındaki ortaklık ilişkisinden daha farklı bir boyut ve daha derin bir anlam kazandırmıştı ancak bu durum 1958 Irak İhtilalinden sonra geçerliliğini kaybetmiştir.

"Türkiye, Lübnan'da başından beri Şamun'u destekliyor, lehinde diplomatik faaliyetlerde bulunuyor ve Amerika'yı onu savunmak üzere müdahaleye kışkırtıyordu. Dolayısıyla, Türk Dışişleri Bakanı'nın Lübnan'a yapılan askeri müdahaleyi "memnuniyet ötesi bir sevinçle" karşılaması doğaldı. Aynı destek, İngiltere'nin Ürdün'e askeri müdahalesine de verildi. Lübnan'ın işgalinden önce hazırlanan ve işgal haberinin alınması üzerine biraz değiştirilerek Amerika'ya sunulan ve Türkiye, İran, Pakistan devlet başkanlarınca Eisenhower'a sunulan bir metin, bu ülkelerinin konuya yaklaşımını göstermektedir. Üç devlet başkanı, Irak'taki devrimin "Mısır ve komünist dünyanın ortak eylemi" olduğunu iddia ediyor, "hür dünya şimdi komünist tehlikeye daha açık hale gelmiştir" diye devam ediyordu. Mesajda, Suriye'nin Mısır'la birleşmesi ilhak olarak değerlendiriliyor, Lübnan'da da "komünizmle ortaklaşa Nasırcılığın saldırganlığına" işaret ediliyordu. Devlet başkanları, bölgeye gerektiğinde askeri müdahaleyi öngören Eisenhower Doktrini'ni şükranla karşıladıklarını anımsatarak, bölgenin "Sovyet sızma ve sabotajlarına karşı bir yanda Bağdat Paktı, bir yanda da Eisenhower Doktrini'nce savunulmakta olduğunu" öne sürüyorlardı. Lübnan'a yapılan askeri harekattan haberdar edildikten sonraysa, devlet başkanları, önce Türkçe kaleme alınan ve sonra yapılan eklerle İngilizceye çevrilip Amerikan elçiliğine verilen mesajda, ABD'nin Lübnan'a müdahalesini şükranla karşıladıklarını belirtiyor ve askeri müdahalenin

²⁹² Fırat ve Kürkçüoğlu (2008). y.a.g.m. ss. 634-635.

²⁹³ Sabit Duman (2005). **Ortadoğu Krizleri ve Türkiye**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, Sayı: 35-36, Ankara, s. 332.

genişletilmesine yönelik ek bir öneri olarak, Ürdün ile Irak sorununun da kendileri için yaşamsal önemde olduğunu metne ekliyorlardı. Son olarak da, üç ülkenin de ellerindeki bütün olanaklarla ABD'yi desteklemeye hazır bekledikleri belirtiliyordu.²⁹⁴” Bu dönemde, Lübnan'ın iç politikasıyla da bağlantılı olarak konunun daha iyi anlaşılabilmesi için bazı bilgiler önem arz eder. Riyad al-Solh suikaste uğramış, Abd al-Hamid Karame ölmüş, Arabistler tedrici olarak iç politikadan dışlanmaya başlamıştı. Bu gelişmeler radikal fikir ve eğilimlerin güçlenmesi için gerekli zemini sağlıyordu.²⁹⁵ Kuzey Kuşığı ülkelerinin Lübnan'da yaşanan olayları yakından takip ettiğini anlıyoruz. Özellikle Irak'taki darbeden sonra Lübnan'ın da Sovyetler ve Mısır'la yakınlaşmaya girmesi ihtimali bu ülkelerin güvenlik kaygılarını zirveye çıkarmıştır. ABD'nin olası bir operasyonuna destek verici nitelikte açıklamalar yapılmıştır. Orta Doğu'daki ülkelerin büyük bir kısmında Sovyet yanlısı yönetimlerin işbaşına gelmesi ihtimali kuzeyde zaten bu devletin kendisiyle komşu olmak zorunda olan Kuzey Kuşığı ülkelerinde, Sovyetler ve yandaşları tarafından hem kuzeyden hem güneyden eşzamanlı olarak bir kuşatma, çevreleme siyasetiyle karşı karşıya kalabilecekleri korkusu yaratmış olabilir.

“Dışışleri Bakanı Zorlu, 19 Temmuzda İngiliz Daily Mail gazetesine verdiği bir demeçte, İngiltere'nin Ürdün'e müdahalesini desteklediğini teyit etmiş ve bunun Irak'a da teşmil edilmesini umut ettiğini belirtmişti. Türkiye, bunun üzerine Sovyet Birliği'nden yeni bir uyarıyla karşılaşmıştır. Sovyetler Birliği'nin Türk hükümetine verdiği notada, resmi demeçlerinde bol bol demokrasi, özgürlük, bağımsızlık ve barıştan söz eden Türkiye'nin, sadece lafta değil davranışlarında da bu ilkelere uyması gerektiği belirtilmiştir. Nota'da, Türkiye'nin Irak'a asker gönderme konusunda ABD'yle mutabakat sağlayamadığına ve Sovyet uyarılarıyla geri durmak zorunda kaldığına dikkat çekilmiş, şimdi Ürdün Kralı'nın askeri yardım çağrısının resmi bahane olarak kullanılıp işgal planının yeniden devreye sokulmasının hesaplandığı belirtilmiştir. Sovyet notası, Türkiye'yi Orta Doğu'daki durumu daha da kötüleştirme konusunda uyarmaktaydı. Bu gelişmelerden sonra Türkiye, 5 Mart 1959'da, ABD'yle Eisenhower Doktrini'nin Türkiye'de uygulanmasına hukuki zemin hazırlayacak bir antlaşma imzaladı.²⁹⁶” Lübnancı anayasaya bağı Lübnan

²⁹⁴ Gerger (2006). y.a.g.e. ss. 236-237.

²⁹⁵ Taşkesenlioğlu (2006). y.a.g.t. s. 71.

²⁹⁶ Gerger (2006). y.a.g.e. ss. 237-238.

elitinin çoğunluğu, eski Arapçılık konusunda dahi şüpheli iken yeni Arapçılık tanımına daha ciddi bir mesafe koydular. Yeni Arapçılık fikrini savunanlar ile statükoyu sürdürme yanlıları arasında gerginleşen siyasal ilişkiler 1958 krizine giden yolu kısaltmıştır.²⁹⁷ “Bu kargaşa döneminde, Lübnan’daki karışıklıkların doruğa vardığı bir dönemde, 3 Haziranda Menderes, Eisenhower ile Dulles’a özel bir mesaj göndererek yardım istemiş, bu arada yine Türkiye’nin stratejik önemini ve Batı’ya sunduğu hizmetleri hatırlatmıştır: “*Ağır askeri harcamalar, dört yıllık kuraklık ve ihraç ürünlerinin fiyatlarındaki düşüş yüzünden Türkiye öyle bir noktaya yaklaşmaktadır ki, bundan böyle kendi payına düşen Özgür Dünya’nın sorumluluklarını yerine getirip getiremeyeceğinden şüpheli olduğunu müttefiklerine bildirmesi gerekebilir.*”²⁹⁸ “Nasır ve Arap kitlelerinin karşısına, Suudi Arabistan, Irak, Ürdün ve Lübnan rejimleri çıkarıldı. Bu saflaşma karşısında Mısır, milliyetçi Suriye rejimiyle ittifak kurdu.”²⁹⁹ Bu ittifak yalnızca bu devletlerin kendilerine yönelik olarak Batı yanlısı diğer bölge devletlerinden geldiğine inandıkları tehditlere karşı bir savunma mekanizması oluşturmakla kalmayacak aynı zamanda Orta Doğu’da Sovyet yanlısı, Amerikan karşıtı her türlü provakasyona gücünün yettiği ölçüde destek sağlayacaktır. Mısır cephesi Suriye’den biraz daha farklı olarak bazı durumlarda ABD ve SSCB’yi birbirine karşı oynatarak bu ülkelerle yapacağı askeri ve mali anlaşmalarda pazarlık payını ve siyasi kazanımlarını maksimize etmeye çalışacaktır.

“Türkiye’nin bütün bu olaylara bakışını en veciz şekilde Lübnan’daki Büyükelçisi Cevdet Dülger özetlemiştir. İşgal sonrasında ABD yönetimi adına Lübnan’da incelemeler yapmaya giden Murphy’nin, merkeze gönderdiği gizli telgrafta bildirdiğine göre, “İslam dünyasında epey deneyimi olan” Türk Büyükelçi, ona “bütün Orta Doğu sorunlarının çözümü için rahatlatıcı ölçülerdeki basit yaklaşımını” şöyle izah etmiştir: “*Araplar iki düşünceyle (motivation) hareket ederler; korku ve para. Lübnan’da, bütün filonuzla çok daha masraflısını yaptığınız işi iki milyon dolara yapabiliydiniz.*” Murphy, Türk Büyükelçinin bu düşüncesinin bütün Arap ülkelerini kapsadığını söylediğini de belirterek, onun Irak’ta da bir kamuoyunun bulunmadığına, aynı formülün, bu ülkede de “korku ve para”nın geçerli

²⁹⁷ Taşkesenlioğlu (2006). y.a.g.t. s. 72.

²⁹⁸ Gerger (2006). y.a.g.e. s. 238.

²⁹⁹ Taşkesenlioğlu (2006). y.a.g.t. s. 72.

olduğuna inandığını aktarıyor.³⁰⁰ Lübnan toplumunun iç dinamikleri bu ülkeyi kısa süre içinde iç savaşa sürüklemiştir. Lübnanlıların büyük bir kısmı bölgede ülkelerinin yönetiminin de içinde yer aldığı iki kutuplu emperyalist siyasi iklimden fazla hoşlanmamıştır. Ayrıca, geleneksel yapının önemli bir kesimi, bu kitlesel hoşnutsuzluğun yol açtığı dalgalanmayı, Lübnan politik yapısındaki güçler dengesini kendi lehine çevirmek için kullanmıştır.³⁰¹ Lübnan ve Ürdün olayları, Türkiye'nin desteklediği siyaset adamlarının iktidarda kalmaları açısından ele alınırsa, Irak'taki durumun tersine bu bölgelerde Türkiye'nin istediği olmuştur diyebiliriz. Lübnan ve Ürdün krizleri sırasında ABD ve Türkiye yakın bir işbirliği gerçekleştirmişlerdir. Türkiye'nin İncirlik Üssünün kullanılmasına izin vermesi, Türk devlet adamlarının Kral Hüseyin'e yardım için Irak'a asker gönderme düşüncelerini ABD ve İngiltere'nin prensip olarak kabul etmeleri, bu yakınlaşmanın somut örnekleridir. Türkiye bu krizler esnasında müttefikleriyle ilişkilerini yakınlaştırmak ve onların daha çok desteğini almak gibi bazı kazanımlar elde etmekle birlikte Arap devletleriyle olan ilişkilerinde bir gerileme yaşamıştır. Bu gerileme o dönem için önemli görünmemekle birlikte DP iktidarı bittikten sonra yeni gelen hükümetler bu karşılıklı güvensizlik sorunuyla ilgili bazı sıkıntılar yaşamışlardır. Uzun bir süre Arap devletlerinin gözündeki olumsuz imaj silinememiştir.

³⁰⁰ Gerger (2006). y.a.g.e. ss. 238-239.

³⁰¹ Taşkesenlioğlu (2006). y.a.g.t. s. 73.

3.3. İsrail ve İran'la İlişkiler

DP'nin Türkiye'de iktidarda olduğu dönemde Orta Doğu çok hareketli bir siyasi atmosfere sahne olmuştur. Arap olmayan devletlerden İsrail ve İran da bu siyasi atmosfere dahildir. 1953 yılında uluslararası petrol şirketlerinin baskıları sonucunda ABD ve bu ülkenin gizli servisi CIA kanalıyla İran'da gerçekleştirilen darbeyle yabancı petrol şirketlerine İran içindeki faaliyetlerinde kısıtlama getirmek isteyen Musaddık devrilmiş; İran Batı yanlısı bir yörüngeye sokulmuştur. Daha sonra bu ülke Batı savunma planlarının bir parçası olan Bağdat Paktı, CENTO gibi siyasi organizasyonların içinde yer almış; ABD ve Türkiye'yle yakın bir çalışma yürütmüştür.

İsrail ile olan ilişkilerde Türkiye'nin Truman Doktrini, Marshall Planı gibi düzenlemelerin içine dahil edilmesinin ardından hızlı bir ilerleme yaşanmıştır. Bu döneme kadar Türkiye, Sovyet tehdidinden dolayı güney sınırlarını korumak amacıyla Arap devletleriyle yakın ilişki içerisindeydi ancak Türkiye, Batı'dan ekonomik ve askeri yardım almaya başlayınca, dış politikasını değiştirerek İsrail'le yakınlaşmaya, İsrail'le yakınlaştığı oranda da Arap devletlerinden uzaklaşmaya başlamıştır.

Kuşkusuz Türkiye'nin Arap devletleriyle olan ilişkilerinin bozulmasının en önemli sebebi Arapların o dönemde milli dava olarak gördükleri "Filistin Davası" ve bu konuyla ilgili olan İsrail-Filistin anlaşmazlığı ve ya çatışmasıdır. Arap devletleriyle sorun yaşayan İsrail "çevre stratejisi" diye bilinen Arap olmayan bölge ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye yönelik politikasını uygulamaya sokmuştur. Bu politikanın sonucunda Arap olmayan bölge devletleri İsrail, İran ve Türkiye bu dönemde çok yakın bir işbirliğine gitmişlerdir.

3.3.1. İsrail’le İlişkiler

“Türkiye’nin İsrail’i tanimasından sonra 1 Kasım 1949’da TBMM’nin açılış töreninde bir konuşma yapan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ilişkileri şöyle değerlendiriyordu: “*Yeni doğan İsrail Devleti ile siyasi münasebetler açılmıştır. Bu devletin Yakın Doğu’da bir barış ve istikrar unsuru olacağını ümit ediyoruz.*” İnönü’nün İsrail’e yaklaşımındaki sıcaklık ilişkilerin hızla gelişmesine katkıda bulundu. Türkiye’nin İsrail’i tanıma kararı almasından yaklaşık bir yıl sonra, 9 Mart 1950’de iki devlet arasında, elçiler düzeyinde diplomatik ilişkiler kuruldu. Buna paralel olarak iki ülke arasındaki ilişkiler de çeşitlenmeye başladı. CHP döneminde başlayan bu sürecin DP iktidarında da devam ettirilmesinin dört temelinden nedeninden söz etmek mümkündür:³⁰²”

“Birincisi, iki ülke arasında bazı benzerliklerin bulunmasıydı. Her iki ülke de, Orta Doğu gibi dinsel unsurların ön planda tutulduğu bir bölgede laik devlet modelini benimseyerek kurulmuşlardı. Türkiye Cumhuriyetinin değişmez niteliklerinden olan laiklik ilkesi, İsrail’in kuruluş belgelerinde benzer biçimde yer almasa da, uygulamada devlet yönetimi İsrail’de de dinsel etkilerden uzak olarak yürütülmekteydi. Öte yandan her iki devlet de Batı tipi gelişmeye yönelmişlerdi. Türkiye ve İsrail’de bir yandan siyasi alanda parlamenter demokrasi yerleştirilmeye çalışılırken, bir yandan da Batı tipi ekonomik kalkınma modellerinin uygulanmasına çalışılmaktaydı. İkincisi, İngiltere’nin Orta Doğu’daki konumunu devralan ABD’nin bu bölgeye hızlı bir giriş yaparak, özellikle İsrail’le sıcak ilişkiler kurmasının Türkiye’de yol açtığı etkiydi. Özellikle 50’lerde ABD’yle yakın siyasi ve ekonomik ilişkiler kuran Türkiye ile aynı dönemde ABD’yle bağlantısını güçlendiren İsrail arasındaki ilişkilerin gelişimi hızlandı. Türkiye’ye Amerikalı uzmanlar tarafından tavsiye edilen, “Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu” , “Petrol Kanunu” gibi düzenlemelerin hemen hemen aynı yıllarda İsrail’de de yürürlüğe konulması, iki ülkenin ABD’yle kurdukları ilişkilerdeki paralelliği gösteriyordu. Ayrıca Türk yöneticilerinin, ABD ile Türkiye arasındaki işbirliği ortamının geliştirilerek devam ettirilmesinde, Washington’daki karar vericiler üzerinde son derece etkili olan

³⁰² Çağrı Erhan ve Ömer Kürkçüoğlu, (2008). **İsrail’le İlişkiler**, Baskın Oran (ed.), Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt : I, 13. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 641-642.

Yahudi lobisinin de desteğinin sağlanması gerektiğine inanmaları Türkiye'nin İsrail'e yaklaşımını şekillendiren unsurlardan birisi oldu.³⁰³ "1947-1948 yıllarında Türkiye ağırlıklı olarak Arap tezini destekledi. Bu durumun esas nedeni sadece İslami dayanışma değildi. Türkiye'nin bölgeye yönelik güvenlik endişeleri ağır basmıştır. Ayrıca bu yıllarda Türkiye İngiltere'ye çok yakındı ve İngiltere İsrail devletinin kurulmasına karşıydı."³⁰⁴ İngiltere Orta Doğu'daki etkinliğinin İsrail'in kurulmasıyla birlikte bu bölgedeki askerlerinin büyük bir kısmını çekmek zorunda kalmasından dolayı azalacağını düşünüyordu. İlerleyen dönemde bölgeye gelen Yahudi toplulukların İngiliz askerlerine karşı sabotaj ve suikastlere girişmesiyle bu tedirginliğin İngiltere adına sebepsiz olmadığı ortaya çıktı. SSCB ve ABD gibi büyük güçler de İngiltere'nin bölgedeki etkinliğinin azalması için İsrail devletinin kurulmasına destek vermişlerdir.

"Üçüncüsü, Kore Savaşı sırasında Arap devletlerinin sergilediği tutumun Türkiye'yi rahatsız etmesiydi. Kore'deki BM gücü içinde yer almayı NATO'ya üye olabilmek için önemli bir fırsat olarak algılayan Türk hükümeti Kore'ye askeri müdahale konusunda BM'de yapılan görüşmeler sırasında Arap devletlerinin muhalif kanat içinde yer almasından rahatsızlık duydu. Buna karşılık İsrail'in, ABD ile birlikte Kore'ye asker gönderilmesini desteklemesi, Ankara'da İsrail'e duyulan güveni arttırdı. Dördüncüsü, İsrail'in de en az Türkiye kadar, ikili ilişkilerin gelişmesine önem vermesiydi. İsrail'in Ankara'daki diplomatik temsilciliğinin başına ülkenin en becerikli diplomatlarından Elihu Sasson'un getirilmesi ve Washington, Paris ve Londra'dan sonra dördüncü askeri ataşeliğini Ankara'da açması, bu ülkenin Türkiye ile ilişkilere verdiği önemin çarpıcı göstergeleriydi. İsraili yöneticiler, Batı'ya dönük politikalar izleyen Türkiye ile sıcak ilişkiler kurmanın, İsrail'in Batı'yla ilişkilerini güçlendirmesine katkıda bulunacağına inanıyorlardı. Bunun yanında, bazı İsraili devlet adamları Türkiye'nin, Arap devletleriyle İsrail arasındaki sorunların çözümünde yardımcı olabileceğini de düşünmekteydiler.³⁰⁵

"1950'lerin başında Türkiye, NATO'ya katılma çabaları, Yunanistan ve Yugoslavya ile Balkan Paktı oluşturma girişimleri ve Pakistan'la bir savunma paktı

³⁰³ Erhan ve Kürkçüoğlu (2008). y.a.g.m. s. 642.

³⁰⁴ Mücahit Düzgün (2006). **Türk Kamuoyunda İsrail 1948-1973**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, s. 119

³⁰⁵ Erhan ve Kürkçüoğlu (2008). y.a.g.m. s. 642.

çabaları olmak üzere üç önemli girişimde bulunmuştu. 1954 yılında bu girişimler sonuçlanmış ve Türkiye, üç ayrı savunma paktı içinde bulunan bir ülke durumuna gelmiştir. Bu durum Türkiye'yi bölgede çok önemli politik ve askeri bir çekim merkezi haline getirmiştir. Nihayetinde İsrail bu yeni durumu hemen algılayarak Türkiye'de bir askeri ateşe bulundurma talebinde bulunmuş ve bu talebi kabul edilmiştir.”³⁰⁶ İsrail ve Türkiye arasında, dönemin özel şartlarının getirdiği bir işbirliği ve yakınlaşma ortamı doğmuştur. İlerleyen dönemde Arap-İsrail savaşlarının etkisiyle, Türkiye, Arap devletlerini tamamen karşısına almamak için İsrail'le olan ilişkilerinde daha mesafeli olan taraf izlenimini vermeye çalışacaktır. Ancak Türkiye'nin bu tutumu ilişkilerin özünü etkilemeyecek ve siyasi ilişkiler fazla hasar almadan karşılıklılık ilkesi çerçevesinde sürdürülmeye devam edecektir.

³⁰⁶ Mehmet Erdem (2006). **Türkiye-İsrail Askeri İşbirliğinin Türkiye'nin Ortadoğu Politikasına Etkisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, ss. 10-11.

3.3.2. İsrail Devletinin Kuruluş Aşamasında Arap Devletleriyle İsrail Arasında Yaşanan Sorunların Türkiye-İsrail İlişkilerine Etkisi

“İngiliz “manda” yönetimi sonuna yaklaşırken, çatışmalar şiddetlenmeye başladı. 1948 Nisanında Yahudilerin aşırı İrgun ve Stern grupları, Deir Yassin adlı bir Arap köyünü yerle bir ettiler ve halkının çoğunu öldürdüler. Ben Gurion olayı nefretle karşıladıysa da Deir Yassin katliamı, Filistinlilerin davalarının haklı bir gerekçesi ve evsiz kalanların simgesi durumuna geldi. Bu olay aynı zamanda “Filistin Mültecileri” sorununun da kökenidir. Yurtsuz kalan Filistinliler, en yakın Arap devletlerine sığındılar. Önceleri, Arap devletleri, Filistinlilerin uğramış oldukları bu davranışı tüm Arap ülkelerine yaymalarına olanak sağlamak için, bu sığınma hareketini körüklemişlerdir.³⁰⁷ Şubat 1948’de İngiltere Filistin’deki olayları kontrol etmede kapasitesinin yetersiz kaldığını anlayarak konuyu BM’ye götürdü. Bölgedeki çatışmayı durdurabilmek için UNSCOP’a bağlı olarak yapılan komisyon çalışmalarından sonra bölgede iki ayrı devletin kurulması gerektiği sonucuna varıldı.³⁰⁸ Bölgeye yönelik Yahudi göçünün artmaya başlaması ve bölgenin yerli halkı olan Filistinlilerin bu yeni durumu kabul etmek istememeleri ileride yaşanacak olan büyük çatışmanın habercisi olacaktır. İki topluluk arasındaki din farkı ve tarihten gelen büyük düşmanlık da bu çatışma atmosferinin kısa zamanda bölgeye hakim olmasına sebep olmuştur.

“1948 Mayısında “manda” yönetiminin son günleri yaklaşmaktaydı ve Yahudiler İsrail devletinin ilan edilip edilmemesi ya da bir süre ertelenmesi konularında görüş birliği içinde değillerdi. Konuyu tartışan Yahudi Geçici Ulusal Konseyi, 14 Mayıs’ta, yani “manda”nın sona ermesinden birkaç saat önce, 5’e karşı 6 oyla, İsrail devletinin kurulmasına karar verdi ve saat 16:00’da Ben Gurion İsrail’in kurulduğunu açıkladı. Yeni devlet saat 16:30’da ABD, 17:00’de Sovyetler Birliği tarafından tanındı. 18:00’de “manda” yönetimi bitti. Ben Gurion Tel-Aviv’den Amerikan halkına teşekkür mesajı gönderirken, Arap uçakları kenti bombalamaya başlamıştı. 15 Mayıs 1948 tarihinde, yani İsrail’in kuruluşunun ertesi günü, güneyden Mısır, doğudan Ürdün, kuzeyden Suriye ve Lübnan orduları saldırıya

³⁰⁷ Sander (2007). y.a.g.e. ss. 299-300.

³⁰⁸ Claude Klein (2000). **Israele. Lo Stato Degli Ebrei**, Giunti Gruppo Editoriale, Firenze, Italia pp. 20-21.

geçtiler. Aylarca süren savaşlardan sonra İsrail, Negev çölünün tümünü ve Galilee bölgesini ele geçirerek, 1947’de kendisine BM tarafından ayrılan bölgeden daha geniş bir alana sahip oldu. Savaş sonunda bir milyon Arap evsiz ve yurtsuz kalarak komşu Arap devletlerine sığındı. Artık İsrail’in politikası ne denli barışçı ve savunmaya yönelik olarak ilan edilirse edilsin, bu bir milyon Filistinli için, İsrail’e karşı uzun sürecek bir savaştan başka bir yol kalmamıştı. Soruna İsrail açısından bakarsak, ortaya bir ikilem çıkmaktaydı. Ya yeni kurulan devlet sınırları içine bir milyon Arap’ı alacak ya da kendisine 2000 yıl önce yapılan haksızlığın aynısını Araplara karşı uygulayacaktı. İkinci yol tutuldu. 1948 yenilgisi, başta Mısır olmak üzere Arap devletlerine, gücünü savaş alanında kesin bir biçimde göstermiş bulunan İsrail’e karşı “yıpratma savaşı”nın gerekliliğini öğretmiştir. Bu tür savaşın temeli küçük çaplı “sürpriz” saldırılardı ve bunu gerçekleştirecek birimlere “fedaiyin” adı verilirdi. Bu yıpratma savaşına İsrail’in karşılığı ya da uyguladığı strateji, büyük çaplı saldırılarla üstünlük sağlamak ve böylece en az 10 yıl rahat etmektir. Özellikle Mısır’ın böyle bir yıpratma savaşını yürütebilmesi için Gazze Şeridi, İsrail’i ekonomik bakımdan güçsüz bırakmak için de Akabe Körfezi’nin denetimi önem kazandı. Bu yüzden, Orta Doğu savaşlarında bundan böyle fitil sürekli olarak bu iki bölgede yanacaktır.³⁰⁹” Mayıs 1948’de İsrail’in kurulması ve bunun ardından bölgede başlayan Arap-İsrail çatışması Amerikalı liderleri yoğun askeri ve politik problemlerle karşı karşıya bıraktı. 1948’in başlarında ABD İsrail devletini tanıyıp tanımama Arap devletleriyle ilişkilerini nasıl yürüteceği gibi konularda ciddi bir ikilemle karşı karşıya kalmıştı.³¹⁰ İsrail devletinin gerçek kuruluş sebebi birtakım tarihsel efsaneler ve bütün dünya Yahudilerini tek bir çatı altında toplama amaçlı dinsel ideolojilerden ziyade, Yahudilerin II. Dünya Savaşında maruz kaldıkları büyük soykırımdır. Holocaust’dan canını kurtarabilen dünya Yahudileri için II. Dünya Savaşının sona ermesiyle birlikte en büyük siyasi amaç kendilerine bir devlet kurmak olacaktır.

“Türkiye Filistin’de bir Arap devleti olmaksızın kurulan İsrail devletini endişe ve temkinle karşıladı. Hükümet, kamuoyuna yansıyan şekliyle iki temel nedenden ötürü İsrail devletinin kurulmasına karşı çıkmaktaydı: Birincisi, Filistin

³⁰⁹ Sander (2007). y.a.g.e. s. 300.

³¹⁰ Peter L. Hahn (2004). **Caught In The Middle East: US Policy Toward The Arab-Israeli War**, The University of North Carolina Press, US, p. 44.

Sorunu MC ve BM sistemleri içerisinde uzun yıllardır çözülmeye çalışılmış, fakat giderek içinden çıkılmaz bir hal almıştı. En karmaşık noktaya ulaştığı bir dönemde, Arapların tüm muhalefetine rağmen Yahudilerin bir devlet kurması, Filistin’de barışa ulaşılmasını daha da güçleştirecekti. BM görüşmeleri sırasında Araplardan desteğini esirgemeyen Türkiye, baştan beri karşı olduğu bir sonucun ortaya çıkmasını memnuniyetsizlikle karşılamaktaydı. İkincisi, Türkiye, kendisine çok yakın bir coğrafi bölgede kurulan İsrail’in, İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşmaya başlayan iki bloktan hangisi içinde yer alacağı konusunda derin şüpheler taşıyordu. Devletin kurulmasında büyük payı olan Yahudi terör örgütlerinin SSCB ile yakın ilişkiler içinde olmaları, Çek yapımı silahların 1946’dan itibaren SSCB’nin yardımıyla bölgeye sokulması, komünistlerin denetimi altındaki Doğu Avrupa Yahudilerinin yine SSCB’nin yardımlarıyla Filistin’e gitmelerine izin verilmesi ve manda yönetimi sırasında Yahudi yerleşim birimlerinde sosyalist anlayışla işletilen kooperatif çiftlik ve atölyelerin kurulmuş olması gibi olgular, yeni devletin Orta Doğu’da bir Sovyet uydusu olacağı endişesini doğurmuştu.³¹¹ Bu dönemde İsrail’in İngiltere ile de bazı sorunları olmuştu İngiltere-İsrail ilişkilerindeki en önemli sorunlardan biri Kıbrıs’ta bulunan ve İngiltere tarafından gözaltına alınarak hapsedilen ve İsrail’e göç etmek isteyen yaklaşık 11.000 kişilik Yahudi topluluktu.³¹² İsrail devleti kuruluş aşamasında İngiltere ile yaşadığı sorunlar karşısında SSCB ile yakınlaşmayı kendi çıkarlarına uygun bulmuştur. İsrail devleti ilan edildikten sonra kendisine yönelik olarak bölgedeki Arap devletlerinden algıladığı tehdit karşısında ABD ve İngiltere ile işbirliği yapmayı kendi çıkarları açısından daha uygun bulacak, Sovyetler ise İsrail’le olan ilişkilerine mesafe koyarak Arap devletleriyle yakınlaşmayı bölgedeki etkinliğinin artması açısından gerekli görecektir.

“İsrail’in bağımsızlık kararının hemen ardından Mısır, Suriye, Ürdün ve Irak orduları Filistin’e girdiler. Sayıca İsrail kuvvetlerinden üstün olmalarına rağmen tecrübesiz ve eşgüdümünden yoksun Arap orduları önemli bir başarı sağlayamadılar. Bu arada BM Güvenlik Konseyi 22 Mayıs 1948’de tarafları askeri hareketlerden kaçınmaya ve ateşkese çağırdı. Bu kararı, 29 Mayıs’ta alınan ve taraflara dört haftalık bir ateşkes öneren Güvenlik Konseyi kararı izledi. 1 Haziranda İsrail ve Arap devletlerinin bu karara uyacaklarını açıklamalarıyla çatışmalar bir süre için kesildi.

³¹¹ Erhan ve Kürkçüoğlu (2008). y.a.g.m. s. 639.

³¹² Natan ARIDAN (2004). **Britain, Israel and Anglo-Jewry**, Routledge Press, UK, p. 4.

Fakat Ekim ortalarından itibaren güney Filistin’de İsrail ve Mısır kuvvetleri arasında tekrar çarpışmalar başladı. İsrail kuvvetleri Mısır ordusuna büyük bir üstünlük sağlayarak, Mısır topraklarının büyük bir bölümünü işgal ettiler. BM Güvenlik Konseyi 29 Aralıkta derhal ateşkes ilan edilmesini istedi. Mısır ve İsrail Ocak 1949 başında bu çağrıya uydular. İsrail 1949’un ilk yarısında Mısır, Ürdün, Lübnan ve Suriye ile ayrı ayrı ateşkes anlaşmaları imzaladı.³¹³ Benzer durum başka Arap-İsrail savaşları, ilerleyen yıllarda da yaşanacaktır. Arap dünyasının İsrail’e karşı Filistin meselesi yüzünden tavır aldığı silahlı çatışmaların yaşandığı bu yıllarda Irak’ın İsrail’in tezini destekleyen Türkiye ve Batı ile işbirliği yapması bu devletin Arap dünyasında yalnız bırakılmasına özellikle ilerleyen yıllarda Nuri Said’in Mısır ve Suriye tarafından İsrail’in dostuyla yani Türkiye’yle işbirliği yapmakla, Filistin konusunda yeterli hassasiyeti göstermemekle suçlanmasına sebep olacaktır. Bu söylem bölgedeki Sovyet sempatzanı, Arap milliyetçisi ve Nasır yanlısı sol ve komünist gruplar tarafından sürekli dillendirilecektir.

“Savaş devam ederken BM Genel Kurulu, 12 Aralık 1948’de ABD, Fransa ve Türkiye temsilcilerinden oluşan Filistin Uzlaştırma Komisyonunun kurulmasına karar verdi. Komisyonun bu üç devletten oluşmasının arkasında, ABD’nin Yahudi yanlısı, Fransa’nın tarafsız, Türkiye’nin ise Arap yanlısı bir tutum içine girerek komisyon çalışmalarının dengeli olmasını sağlamaları hedeflenmişti. Fakat, Arap yanlısı olmak bir yana, Arap devletlerinin karşı çıktığı bu komisyonun kuruluşunu destekleyen ve komisyon üyeliğini kabul eden Türkiye, İsrail’in bağımsızlığına ilişkin tutum değişikliğinin ilk işaretlerini veriyordu. Bu tutum değişikliğinin arkasında, Truman Doktrininin ilan edilmesi ve Marshall Planının yürürlüğe sokulmasından sonra Türk dış politikasının önceliklerinin değişmesi ve Batı’ya daha yakın bir çizgiye oturmasının payı büyüktü. Türkiye’nin Filistin Uzlaştırma Komisyonu üyeliği, Arap devletleriyle uzun yıllar sürecek olan diplomatik soğukluğun başlangıç noktasını oluşturdu. Türkiye, Komisyon üyeliği süresince, özellikle Filistin’in taksimi görüşmeleri sırasında yoğunlaştırdığı Arap yanlısı politikadan uzaklaşarak, tarafsız bir yaklaşım içine girdi. Komisyonda Türkiye’yi İsmet İnönü’nün yakın arkadaşlarından ve milliyetçi çizgideki Türk aydınlarından Hüseyin Cahit Yalçın temsil etmekteydi. Tavizsiz bir anti-komünist olduğundan,

³¹³ Erhan ve Kürkçüoğlu (2008). y.a.g.m. s. 639.

İsrail ile SSCB arasındaki ilişki iddialarından rahatsızlık duymasına rağmen, komisyonda tarafsız tutumunu zedeleyecek bir davranış içine girmedi. Yalçın komisyon üyeliği sırasında ziyaret ettiği İsrail’de Ben-Gurion ile bir görüşme yaptıktan sonra İsrail’e yönelik endişelerinden tamamen arınacak, hatta Türkiye’ye dönüşünde İnönü’ye İsrail devletinin tanınmasını önerenlerin arasında yer alacaktır. İsrail’in bağımsızlığını ilan etmesinden çok kısa bir süre önce 30 Haziran 1948’de Türkiye ile İsrail arasında bir posta anlaşması imzalandı. Tel Aviv’in ısrarlarına ve İsrail Dışişleri Bakanı Moşe Şaret’in Ankara’ya yolladığı rica telgraflarına rağmen Ankara henüz İsrail’i tanımaya yanaşmıyor, bekle ve gör politikası izlemeyi tercih ediyordu. İmzalanan posta anlaşması Arap ülkeleri tarafından protesto edilince Ankara, İsrail’de 10.000’in üzerinde Türk vatandaşının yaşadığını vurgulayarak, anlaşmanın yalnızca insani nedenlerle yapılmış olduğunu ifade etti.³¹⁴ Böyle bir adımın atılması bölgeden Türkiye’ye yönelik olarak gelecek tepkilerin ölçülmesini de amaçlıyordu. Türkiye’nin ABD ile bu yıllardan itibaren giderek yakınlaşmaya başlaması ve ABD’nin de İsrail yanlısı bir tutum takınmış olması, Türkiye’nin bu konuya yönelik yaklaşımını ABD’nin yaklaşımıyla uyumlulaştırma, benzer hale getirme çabalarının içine girmesine sebep olacaktır.

Bu dönemde Batılı güçler Kuzey Afrika ve Orta Doğu’da kendilerine siyasal anlamda kalıcı hakimiyet alanları aradıkları için ve aynı zamanda hakimiyet kurdukları bölgelerde de bu hakimiyetlerini pekiştirmek için İsrail’in bölgedeki varlığından rahatsızlık duymamışlar aksine İsrail’in kendilerine bir ileri karakol olabileceğini düşünmüşlerdir.³¹⁵ İsrail’in bölgedeki varlığını giderek tehdit etmeye başlayan Arap devletlerine karşı o güne kadar işbirliği yaptığı SSCB’den uzaklaşarak ABD ve çatışma yaşadığı İngiltere ile işbirliği yapma kararı verdiği belirtilmişti. İngiltere’nin özellikle Mısır ve Irak’taki askeri varlığının tehdit altında olduğu bu dönemde tutum değişikliğine giderek İsrail’le yakınlaşmaya başlaması da dikkat çekicidir. İngiltere için bu bölgedeki askeri varlığının devam ettirilmesinin İsrail’le yaşadığı sorunlardan daha öncelikli bir konumda olduğu sonucuna ulaşılabilir. Süveyş Krizi sırasında İngiltere’nin Mısır’daki askeri ve ekonomik kazanımlarını arttırarak devam ettirme amacıyla Mısır’a yönelik olarak Fransa ve İsrail’le birlikte

³¹⁴ Erhan ve Kürkçüoğlu (2008). y.a.g.m. ss. 639-640.

³¹⁵ Türkkaya Ataöv (1976). **Israel’s Role In The Middle East**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: 31, Sayı: 1, Ankara, p. 71.

başlattığı askeri operasyonda İsrail’le çok yakın işbirliği yapması bu görüşü desteklemektedir.

“Öte yandan Arap-Yahudi çatışmasının başlamasından sonra Ankara tarafsız bir tutum takınmış ve bölgeye giderek tarafların yanında savaşa katılmak isteyen Türk vatandaşlarının seyahatlerini kısıtlayıcı önlemler almıştı. Fakat Eylül 1948’den itibaren çatışmanın yoğunluğunu kaybetmesine paralel olarak Türk hükümeti Filistin’e gidecekler için uygulanacak olan seyahat yasağını kaldırdı. Ankara radyosundan yapılan açıklamalarda Türk vatandaşlarının istedikleri ülkeye göç edebilecekleri yönünde yayınlar yapılmaya başladı. Böylece, İsrail’e göç etmek isteyen Türk vatandaşı Musevilerin önü açılmış oldu. 1948’in son aylarından itibaren Türkiye ile Yahudi Ajansı (Jewish Agency) arasında yapılan işbirliği çerçevesinde binlerce Türkiye Musevisi İsrail’e taşındı. Bu rakam 1950’lerin ilk yarısında 50.000’e ulaşacaktır. Türk hükümetinin bu liberal tutumunun arkasında gayrimüslim azınlık unsurlarından arındırılmış, homojen bir ulus devlet yaratmayı hedefleyen, en azından İttihat ve Terakki döneminden beri biçimlendirilen bu anlayışın izlerini bilinç altında hisseden kadroların girişimlerinin de etkili olduğu söylenebilir.³¹⁶”

“Türkiye’nin yeni kurulan İsrail devleti ile olan ilişkileri, Arap toplumu ile siyasi ilişkileri bozmamak ile İsrail’in yanında bulunan Batı dünyası arasında bir yer edinmek arasındaki çelişkiler nedeniyle kesin çizgiler ile başlayamamıştır.”³¹⁷

Türkiye’nin Batı ittifakına dahil edilip edilmeyeceği konusundaki şüpheler ve belirsizlik bu konuda Türkiye’nin kesin bir tavır almasını engelliyordu. Sovyet tehdidine karşı Arap ülkeleriyle kurulan olumlu ilişkilerin tamamen bozulması Türkiye’nin zor durumda kalmasına sebep olabilirdi. ABD ve Türkiye arasında bu dönemde imzalanmaya başlanan ikili anlaşmalar ve dolayısıyla artan ilişkiler Türkiye’yi aynı zamanda İsrail konusunda Arap ülkelerinden daha farklı bir politika takip etmeye zorluyordu.

“Türkiye, Filistin Uzlaştırma Komisyonundaki görevinin devam ettiği bir sırada, 28 Mart 1949’da İsrail’i resmen tanıyan ilk Müslüman ülke oldu. Tanıma kararının alınmasından bir süre önce, Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, Türkiye’nin Komisyon’daki görevini tarafsız olarak yürütebilmesi için, o tarihe kadar 30 devlet tarafından tanınan İsrail’e bakışının değişmesi gerektiğini ifade ederek, kararın

³¹⁶ Erhan ve Kürkçüoğlu (2008). y.a.g.m. s. 640.

³¹⁷ Erdem (2006). y.a.g.t. s. 9.

gerekçesini açıklamıştı. Fakat, bu gerekçenin yanı sıra, İsrail'in tanınması kararının alınmasında üç temel neden daha vardı: Birincisi, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında izlemeye başladığı Batı yanlısı dış politika, bu kararın alınmasını gerektirmekteydi. Dışişleri Bakanı Sadak'ın sözünü ettiği İsrail'i tanıyan 30 devlet arasında SSCB ve Doğu Avrupa ülkeleri de yer almakla birlikte, ağırlık Batılı devletlerdeydi. Kuruluş çalışmaları devam eden NATO'ya üye olmayı arzulayan Türkiye, dış politikasını muhtemel müttefiklerinin dış politikasıyla uyumlulaştırmayı zorunlu görmekteydi. Ayrıca Sadak, Nisan başında Washington'da Başkan Truman ile bir görüşme yapacaktı. ABD'den daha fazla siyasi ve mali destek bekleyen Ankara, İsrail lehine büyük destek ortaya koyan Truman'a bir jest yapmayı düşünmüştü. İkincisi, İsrail'in kuruluşundan sonra yaşanan gelişmeler bu devletin bölgede bir Sovyet uydusu olabileceği yönünde Türkiye'de dile getirilen endişelerin yersiz olduğunu gösterdi. İsrail, SSCB'nin gizli bir müttefiki olmadığını, ABD ile kurduğu yakın ilişkiyle ortaya koydu. Sıkı bir anti-komünist olan Hüseyin Cahit Yalçın bile İsrail'e yaptığı geziden sonra Türk gazetecilere *“Herhangi bir yabancı devletin İsrail'e etkide bulunduğu dair hiçbir gösterge yoktur”* şeklinde açıklamalar yapabiliyordu.³¹⁸

BM'de bu dönemde Filistin'in taksimi ile ilgili alınan kararlarda büyük güçler kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmişlerdir. Örneğin Sovyet Rusya'nın Araplara ters düşerek taksim lehinde oy vermesinin iki sebebi vardı. Birincisi Sovyetlerin Arap ülkelerinde komünist partiler vasıtasıyla yaptığı kışkırtmalar ki, bu Arapları korkutmuş, Sovyet kararına tepkisiz kalmalarına sebep olmuştur. İkincisi de, bölgede İngiltere hakim konumda olduğundan Sovyetler Orta Doğu'yu karıştırarak İngiltere'nin konumunu zayıflatmak istemiştir.³¹⁹ Ancak bu süreç SSCB'nin istediği gibi devam etmeyecektir. İsrail'in tanındıktan sonra SSCB'den uzaklaşarak İngiltere ve ABD ile yakınlaşmaya başlaması Arapların ve Sovyetlerin İsrail konusunda ortak hareket etmelerine sebep olacak, Sovyetler bu olaylardan sonra Arapların savunduğu görüşe daha yakın tavır sergileyecektir.

“Türkiye'de devletçi-seçkinci aydınlar, hükümetin Arap yanlısı politikasına giderek artan biçimde eleştiriler getirmekteydiler. Özellikle 1916'da başlayan Arap ayaklanması sırasında Türk askerinin arkadan vurulmasının yarattığı psikolojik

³¹⁸ Erhan ve Kürkçüoğlu (2008). y.a.g.m. s. 641.

³¹⁹ Murat (2006). y.a.g.t. s. 25.

etkinin izleri hala silinememişti. Türk aydınlarına göre, İsrail'in Osmanlı Devletinin Birinci Dünya Savaşı'ndaki düşmanlarıyla çarpışılarak kurulmuş olması, Orta Doğu diplomasisinde yüzyıllardır geçerli olan “düşmanım düşmanı dostumdur” anlayışı çerçevesinde bu devletle sıcak ilişkiler kurulmasını gerektiriyordu. Öte yandan Türk kültürünün ve toplumunun Arap motiflerinden temizlenmesi sürecinde, aydınlar arasında Arap devletlerine karşı oluşan olumsuz bakış açısı da İsrail'in tanınması kararının alınmasında etkili oldu.³²⁰ İsrail'i tanıma kararı Türkiye'nin Batı ittifakına katılmasını sağlamada tek başına yeterli olmasa bile bu yönde atılmış önemli bir adımdı.

³²⁰ Erhan ve Kürkçüoğlu (2008). y.a.g.m. s. 641.

3.3.3. Ekonomik ve Kültürel İlişkiler

“Filistin’in İngiliz mandası olduğu dönemde, Türkiye ile bu bölge arasında kurulmuş olan yakın ticari ilişkiler, İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermesinden sonra da devam etti. 1946-1949 döneminde Filistin’e 18.000.000 dolarlık ihracat yapıldı. Bu dönemde Filistin Türkiye’nin ihracat yaptığı pazarlar arasında üçüncü sıradaydı.³²¹” İsrail’li seçkinlerin ve elit kesimin bu dönemdeki gözde siyasal tercihi olan Siyonizmle ilgili bazı temel bilgileri vermek de yerinde olacaktır. “Siyonizm fikri, Yahudi ve Hristiyan düşüncesinin bir parçası olarak tarih boyunca var olagelmıştır. Yahudi halkının politik olarak özerk bir varlık ve ulus devlet oluşturmak amacıyla, başlangıçtaki yurtları olan İsrail toprağına dönmesini hedefleyen ulusal bir harekettir.”³²² Bu ideolojinin hedeflediği amaca tam anlamıyla ulaşması ihtimali çok zayıf olsa da dünyadaki ve İsrail’deki Yahudileri birbirine bağlama ve ortak bir hedef etrafında kenetleme konusunda başarıya ulaştığı ortadır. Benzer olarak sözde Ermeni soykırımı iddialarını sürekli gündemde tutan özellikle ABD ve Fransa’daki Ermeni diasporasının bu yolla bu ülkelerde yaşayan Ermenileri ortak bir hedef etrafında kenetleyerek milli bilinci diri tutmaya çalışması, kimliklerini ve milli bilinçlerini kaybetmemelerini, asimile olmamalarını sağlamaya çalışması başka bir benzer örnek olarak gösterilebilir.

“Türkiye ve İsrail arasında resmi diplomatik ilişkilerin başlangıcı 4 Temmuz 1950 tarihinde imzalanan “Ticaret ve Ödeme Anlaşması” ile atılmıştır. Türkiye’nin İsrail’i tanimasından sonra en önemli gelişmeler ticari alanda olmuştur. Ticari adımların geliştirilmesinin dışında, düzenli hava ve deniz bağlantıları kurulmuş, çeşitli spor karşılaşmaları düzenlenmiş ve kültürel temaslar arttırılmıştır.”³²³ İsrail’in özellikle teknik konularda kısa zamanda büyük gelişmeler göstermesi Türkiye’nin doğal kaynaklarıyla İsrail’in gelişmiş tekniğinin, teknolojik olanaklarının bir araya getirilmesi çalışmalarını hızlandıracaktır.

“Diplomatik ilişkilerin kurulmasını izleyen dönemde öncelikle, geçmişten miras kalan bu yakın ekonomik ilişkilerin daha da geliştirilmesine önem verildi. Şubat 1950’de başlayan görüşmeler sonucunda, 4 Temmuz 1950’de Türkiye ile İsrail

³²¹ Erhan ve Kürkçüoğlu (2008). y.a.g.m. s. 643.

³²² Dutak (2007). y.a.g.t. s. 22.

³²³ Erdem (2006). y.a.g.t. s.10.

arasında ticaret anlaşması ve ödemeler anlaşması adlarında iki belge imzalandı. Bu anlaşmaların getirdiği imkanlarla, 1950’lerde henüz tarım atılımını gerçekleştirememiş olan İsrail’in pamuk ihtiyacının tamamını, tahıl ihtiyacının yarısı (150.000 ton), tütün, yün, mineral, kuru meyve, sığır eti ve balık gibi ihtiyaçlarının önemli bir bölümü Türkiye’den karşılanmaya başladı. Türkiye ise İsrail’den elektrikli ev aletleri, otomobil lastiği, inşaat malzemeleri, ilaç, cam ürünleri ve kimyasal maddeler ithal ediyordu. Bunun yanında Türkiye’nin sıkı ilişkiler kurmadığı Doğu Avrupa ülkelerinin kamyon, buldozer, traktör, çelik ürünleri gibi malları da İsrail üzerinden Türkiye’ye girmekteydi. Bu iki anlaşmayla ayrıca, TC Merkez Bankası ile İsrail’in merkez bankası niteliğini taşıyan Anglo-Palestine Bank arasında, para transferi alanında doğrudan ilişki kuruldu.³²⁴” Türkiye ile İsrail arasındaki bu hızlı yakınlaşma, Arap devletleri SSCB’yi kendileri için büyük bir tehdit olarak görmezken, Türkiye’nin tamamen aksi yönde bir tavır içinde olduğu düşünülürse daha iyi anlaşılacaktır. Arap devletleri bu dönemde kendilerine yönelik olarak en büyük tehdidin Batı, İsrail ve dolaylı olarak da bu ülkelerle sıkı işbirliği içinde olan Türkiye’den geldiğini düşünüyorlardı.³²⁵ Arap dünyası için öncelik arz eden iki temel sorun vardı. Birincisi, bazı Arap ülkelerinde bulunan İngiliz askeri varlığı ve buna bağlı olarak İngiltere’nin bu ülkelerin siyasetlerinin belirlenmesinde etkin olması. Bu durum Arap milliyetçisi siyasetçilerde ve uzun süredir Batının sömürgesi gibi yaşayan bu ülkelerdeki Arap halklarında Batı’ya karşıt düşüncelerin oluşmasına sebep olmuştu. İkincisi, İsrail devletinin Arap dünyasının ortasındaki varlığı. Türkiye içinse en büyük tehdit unsuru Sovyetlerdi. Önceliklerin farklı olması kısa sürede farklı siyasetlerin takip edilmesine sebep olacaktır.

“1950 anlaşmalarıyla birlikte imzalanan bir geçici anlaşmayla da (modus vivendi) iki ülke arasında kapsamlı bir ticaret ve seyrüsefer anlaşması imzalanana kadar geçerli olacak kurallar belirlendi. Bu belgeyle, bazı çekinceler içermekle birlikte, taraflar birbirlerine en kayırılan ülke statüsü verdiler. Bu dönemde bazı İsraili inşaat firmaları Türkiye’de toplu konut projeleri ve askeri havaalanlarının inşasında tek başlarına ve diğer yabancı şirketlerle ortak faaliyet gösterdiler. Örneğin, Yeşilköy havaalanından İstanbul’a giden yol Solel Boneh adlı İsrail firmasınınca yapıldı. Ankara’da “İsrail Evleri” olarak bilinen konutların müteahhidi de

³²⁴ Erhan ve Kürkçüoğlu (2008). y.a.g.m. s. 643.

³²⁵ Yılmaz (2007). y.a.g.t. pp. 68-69.

bir İsrail firmasıydı. Öte yandan Türkiye, doğrudan ticari ilişkiye geçmediği bazı Doğu Avrupa ülkelerinin mallarını İsrail üzerinden satın almaya başladı. Bu ürünler arasında demir-çelik ürünleri ve inşaat araçları önemli yer tutuyordu. İsrail'in tarım alanında başarılı politikalar izleyip tarım ürünlerini büyük ölçüde kendi topraklarında üretmesi, hatta bu ürünleri ihraç etmeye başlamasıyla, Türkiye'nin İsrail'e ihracatında hızlı düşüşler meydana geldi. 1954 sonundan itibaren iki ülke arasında ticaret dengesi ilk kez İsrail lehine fazla vermeye başladı. 1990'ların başına kadar Türkiye-İsrail ticari ilişkileri sabit seyir izleyecektir. 50'lerin ilk yarısında kültürel ilişkiler alanında da sıcak bir dönem yaşandı. Merkezi ABD'de bulunan Dünya Yahudi Kongresinin başkanı Dr. Perlzweig Eylül 1952'de Türkiye'yi ziyaret ederek, Musevi azınlığın durumuyla ilgili temas ve incelemelerde bulundu. Dışişleri Bakanı Köprülü'yle de görüşen Perlzweig, Türkiye Musevilerinin yaşam koşullarının iyiliğinden duyduğu memnuniyeti dile getirerek, bu azınlığın, Dünya Yahudi Kongresi ile temas kurmasının sağlanmasını istedi. Köprülü bu isteği olumlu karşıladı. Bu tutum İsrail'de memnuniyet yarattı. Bir yıl sonra, İsrail devletinin kurulmasından sonra Türkiye'den bu ülkeye göç eden çok sayıda Türkiye Musevisinin de etkisiyle, İstanbul'un Türkler tarafından fethedilmesinin 500. yıldönümü İsrail üniversitelerinde düzenlenen çeşitli bilimsel toplantılarda ele alındı. Bu etkinliklerin daha çok bir kutlama havası içinde geçmesi Ankara'da çok olumlu karşılandı. Hayfa yakınlarındaki Karmel Dağında bir Atatürk Ormanı kurulması, İsrail'in önde gelen spor kulüplerinden Hapoel Tel Aviv futbol takımının ilk futbol karşılaşmasını Fenerbahçe takımıyla yapması ilişkilerin kültürel boyutunun gelişmesine katkıda bulundu. Ekonomik ve kültürel ilişkilerdeki bu sıcaklık iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin de sorunsuz devam etmesinde etkili oldu. Fakat, 1950'lerin ikinci yarısında bölgede yaşanan gelişmeler iki ülke ilişkilerinin soğuk bir döneme girmesine yol açacaktır.³²⁶ Özellikle 1956 Süveyş Krizi sonrası İsrail'le ilişkiler bir süre canlılığını kaybedecektir. Türkiye'nin kriz sırasında sessiz kalarak İsrail'e tepki göstermemesi Arap dünyasının Nasır'ın etrafında kenetlenmesine, Batı yanlısı bir yönetimin işbaşında olduğu Irak'ta ve bu ülkenin yakın ilişki içerisinde olduğu Ürdün'de ayaklanmaların çıkmasına ve Batı stratejisinin çökmesine sebep olabilirdi.

³²⁶ Erhan ve Kürkçüoğlu (2008). y.a.g.m. ss. 643- 644.

Türkiye İsrail'in kurulmasına kuşkuyla yaklaştıktan sonra Türk-Amerikan ilişkileri geliştikçe İsrail'e karşı olan tutumunu da değiştirmiştir. Türkiye'nin İsrail'i tanınması bir bakıma modern Batı tipi bir topluma sahip olduğunun göstergesiydi. Araplarla aynı dini paylaşmamıza rağmen din ögesine dikkat edilmeksizin müslüman olmayan bir ülkeyi Türkiye tanımıştır. Bu durum Soğuk Savaş döneminde Batının desteğini kazanmamıza neden olmuştur.³²⁷ Türkiye ile İsrail arasındaki bu yakınlaşma ilerleyen dönemde İsrail'in Arap olmayan Müslüman ülkelere yönelik olarak uygulamayı düşündüğü Çevre Stratejisinin hayata geçirilmesi sırasında da artarak devam edecektir.

³²⁷ Düzgün (2006). y.a.g.t. s. 177.

3.3.4. Siyasi İlişkiler

“Bağdat Paktının kuruluş süreci İsrail hükümeti tarafından yakından izlendi. İsrail başlangıçta, İngiltere ve ABD’nin Pakt’ın oluşturulması için yürüttükleri hevesli diplomasi nedeniyle bu oluşuma açıkça karşı çıkan Mısır, Suriye ve Suudi Arabistan gibi sert bir tutum takınmaktan uzak durdu. Fakat üç gelişme İsrail’in Pakt karşıtı grup içinde yer almasına neden oldu.³²⁸” Bu gelişmelerin dışında Türkiye, kurulacak pakta Arap devletlerinin katılması Arap ülkelerine Batı askeri ve ekonomik yardımının artmasına yol açacağı için bölgede Arapların Pakta karşı çıkmayacağı beklentisi içinde olmuştur.³²⁹ Sovyetlerin Mısır ve Suriye gibi devletlere ekonomik ve askeri yardımı arttırmaya başlaması ve Filistin meselesinde Araplarla birlikte hareket etmesi Pakta olan ilgiyi azaltmıştır.

“Bunlardan birincisi, Bağdat Paktının oluşumu sürecinde, Türkiye ile Irak arasında yapılan görüşmelerde alınan kararlardaki bazı ifadelerin İsrail’i rahatsız etmesiydi. Taraflar arasında, Ankara’da yapılan görüşmelerden sonra 19 Ekim 1954’te yayınlanan ortak bildiride Türkiye ve Irak’ın “[...] dünya barış ve istikrarını sağlamanın, ancak BM andlaşmasının ideallerine ve prensiplerine samimiyetle bağlı milletlerin, onları topyekün tahakkümü altına almak ve varlıklarını yok etmek gayesi güdenlere karşı aralarında tam dayanışma halinde ve gediksiz bir ortak güvenlik cephesi kurmalarıyla mümkün olabileceği [...]” üzerinde görüş birliği içinde oldukları ifade edilmekteydi. Ayrıca, Türkiye’nin Arap devletlerinin “[...] meşru menfaatlerine aykırı olabilecek bir hareket tarzı izlemesinin bizzat kendi çıkarları açısından da söz konusu olamayacağı” vurgulanmaktaydı. Menderes’in Bağdat’ı ziyareti sırasında, 12 Ocak 1955’te yayınlanan ortak bildiride ise, Türkiye ile Irak’ın “Orta Doğu’da BM andlaşmasının prensiplerine ve bu prensiplere dayanan kararlara uygun şekilde istikrarın sağlanmasına, her ne şekilde olursa olsun tecavüz niyetlerinin önlenmesi suretiyle güvenliğin sağlanmasına” hizmet etmeyi kabul ettikleri belirtiliyordu. İsrail bu ifadeleri, Türkiye’nin Arap-İsrail anlaşmazlığında Araplardan yana tavır aldığı biçiminde yorumladı. İsrail’i rahatsız eden ikinci gelişme, Irak başbakanının 26 Şubat 1955’de yaptığı bir konuşmada, Paktın yeni üye kabulüyle ilgili beşinci maddesini yorumlarken, Pakt’ın İsrail’i hiçbir zaman üye kabul etmeyeceğini söylemesiydi. Üçüncü gelişme ise, Bağdat’tan

³²⁸ Erhan ve Kürkçüoğlu (2008). y.a.g.m. s. 644.

³²⁹ Duman (2005). y.a.g.m. ss. 315-316.

dönüşünde Şam'a uğrayan Menderes'in Suriye'nin Bağdat Paktına yönelik endişelerini gidermek için, Suriye başbakanına "*Türkiye'nin bir İsrail saldırısı halinde Arap devletlerine yardım etmeye hazır*" olduğunu ifade etmesiydi.³³⁰ Bu paktın ABD destekli bir oluşum olduğu göz önüne alınırsa İsrail'in çekincelerinin daha çok Filistin konusunda hareket alanının kısıtlanması konusunda yoğunlaştığı görülür. Bağdat Paktı üyelerinin bölgede yaşayan Araplarla İsrail arasında çıkacak bir çatışmada kendisi aleyhine tavır almasından çekinmiştir.

Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, DP'nin bölgeye yaklaşımının, kendilerinden önce tutulan kayıtsız politikanın onaylanmaması olduğunu, kendilerinden önce tutulan yanlış politikaları düzeltmek amacıyla olduklarını, Ankara'daki bölge devletlerinin temsilcileriyle yaptığı görüşmelerde ilgili devletlerin temsilcilerine bildirmişti.³³¹ Bu ifadeyle Mısır'daki İngiliz askeri varlığının bu ülkeden çıkarılmasında Türkiye'nin eski görüşünü terk ederek Mısır'a katıldığı belirtilmiş, ancak Mısır'ın da Pakt çerçevesinde Batı ile işbirliği yapmaya gönüllü olması gerektiğine dolaylı olarak vurgu yapılmıştır.

"İsrail bir yandan Bağdat Paktının kuruluşundan ve Türkiye'nin İsrail'le ilgili tutumundan duyduğu memnuniyetsizliği Türkiye'ye iletirken, bir yandan da ABD ve İngiltere ile temas kurarak, bu Bağdat Paktı oluşumunun engellenmesini istedi. Ankara'daki İsrail elçisi, 7 Ocak 1955'te Başbakan Yardımcısı Zorlu ile yaptığı görüşmede bu endişeyi dile getirdi. Fakat, Zorlu Türkiye'nin tutumunun nedenleri konusunda bir açıklama yapmadı. İngiltere ve ABD Bağdat Paktına tam destek vermeye devam ettiler. Ama, İsrail'in gösterdiği tepki üzerine, Ankara'daki büyükelçileri vasıtasıyla İsrail'in endişesini gidermesi yönünde Türk hükümetine telkinde bulundular. Nitekim, Adnan Menderes, 22 Ocak 1955'te, İngiltere büyükelçisi ile yaptığı görüşmede, "Türkiye'nin İsrail'e yönelik politikasında herhangi bir değişiklik olmadığını" vurguladı. Menderes aynı görüşleri 28 Ocakta kendisini ziyaret eden İsrail elçisine de aktardı. Görüşmede İsrail elçisinin, "Irak'ın, Bağdat Paktını İsrail'e karşı kullanmak istemesi halinde Türkiye'nin buna karşı çıkacağına dair güvence verip veremeyeceğini" sorması üzerine Menderes, "Türkiye'nin yüzde 90 ihtimalle böyle bir isteğe karşı çıkacağı garantisini verebileceğini" ifade etti. Menderes, görüşmede ayrıca, "İsrail hükümetinin,

³³⁰ Erhan ve Kürkçüoğlu (2008). y.a.g.m. ss. 644-645.

³³¹ Düzgün (2006). y.a.g.t. s. 199.

kendisinin verdiği bu dostane güvenceleri propaganda malzemesi yapmamasını” isteyerek, Arap ülkelerinin tepkisini çekmek istemediğini hissettirdi.³³² Oluşuma en başından beri olumsuz yaklaşan bölgedeki bazı Arap devletleri, Bağdat Paktı sebebiyle bu tavırlarını ilerleyen dönemlerde daha da açığa vurarak, aslında İsrail’e verilen destekten dolayı Batı’ya karşı olumsuz bir tavır içinde olduklarını gösteriyorlardı.³³³ Bazı devletlerin bu oluşuma destek vermek için Batının İsrail’le olan ilişkilerini yeniden gözden geçirmesi gerektiğini ima etmesi girişimin sonuçsuz kalmasına sebep olmuştur. ABD ve Türkiye’nin İsrail’le kurduğu özel ilişkiler, bölgedeki Arap ülkelerini Batı ittifakına çekmek uğruna İsrail’le olan stratejik ortaklığın arka plana atılmasını engellemiştir.

“İsrail hükümeti, Menderes’in ifadelerinden tatmin olmayarak, Mart 1955’te Türkiye’ye bir nota verdi. Notada, Türk hükümetinin geçmişte İsrail hakkında yaptığı olumlu açıklamalara dikkat çekilmekte ve Türkiye’nin İsrail’e yönelik politikasında bir değişiklik olup olmadığı konusunun açıklığa kavuşturulması istenmekteydi. Türkiye cevabi notasında, İsrail’e karşı tutumunda bir değişiklik olmadığını ifade etmekle beraber, Pakt dışında kalan Arap ülkelerini kazanabilmek için izlediği Arap yanlısı politikayla, İsrail karşısında inandırıcılığını yitiriyordu. Öte yandan İsrail de, bölge ülkeleri arasında dostane ilişkiler içinde olduğu tek devlet olan Türkiye’yle bağlantısını koparmamak için hassas davranmak yerine, Türkiye’nin büyük önem verdiği Bağdat Paktını sürekli eleştirerek, Ankara ile ilişkilerinde yaşadığı gerginliği tırmandırdı. İsrail hükümeti, yaptığı açıklamalarda, Bağdat Paktının İsrail’in bölgedeki varlığını hedef alan bir oluşum olduğunu, bu yolla İsrail’e karşı Arap duygularını teşvik edeceğini ve Arap saldırganlığını artıracığını vurguladı. İsrail’in bu tutumu, Bağdat Paktına dört elle sarılan Ankara’da memnuniyetsizlik yaratarak Türk hükümetinin İsrail’le ilişkilerini gözden geçirmesine yol açtı. 1955 yazından itibaren Türkiye ile İsrail arasındaki diplomatik temaslar en alt düzeye indi. İsrail elçisinin randevu talepleri Türk bakanlar tarafından reddedilmeye başladı. Ankara’daki İsrail elçiliği, diplomatik fonksiyonunu yitirerek, bir gözlem misyonuna indirildi. Bağdat Paktının kurulmasıyla soğumaya başlayan ilişkiler, 1956’da yaşanan gelişmelerle daha gergin bir döneme girecektir.³³⁴”

³³² Erhan ve Kürkçüoğlu (2008). y.a.g.m. s. 645.

³³³ Yılmaz (2007). y.a.g.t. p. 64.

³³⁴ Erhan ve Kürkçüoğlu (2008). y.a.g.m. s. 645.

İsrail'in bölgede tamamen yalnız kalmasından sonra bu ülke Türkiye ve İran ile olan ilişkilerine ayrı bir önem vermeye başlamış askeri, ekonomik ve siyasi ilişkiler kısa sürede eski seviyesine ulaşmıştır.

3.3.5. Süveyş Krizinin Türkiye-İsrail İlişkilerine Etkisi

“Nasır, iktidara geldikten sonra güçlü bir Arap milliyetçiliği politikası izlemeye başlamıştı. Nasır, 1954 öncesinde daha çok Mısırlılık duygusuna önem vermiştir. Bu duyguyu güçlendirmek için İngiliz, Türk karşıtlığının yanında Arap karşıtlığını da kullanmıştır.”³³⁵ Nasır Arap dünyasındaki lider boşluğunu da değerlendirerek, kısa bir süre sonra Süveyş Kanalını millileştirmek gibi radikal bir eylemin başlatıcısı olacak ve büyük kitlelerin desteğini arkasına alacaktır.

“Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdülnasır’ın Süveyş Kanalını millileştirmesi üzerine, 29 Ekim 1956’da İsrail, bir gün sonra da İngiltere ve Fransa kuvvetlerinin Mısır’a saldırılarıyla ortaya çıkan savaş ve bunu takip eden gelişmeler, Türkiye’de hassasiyetle izlendi. Türk kamuoyunda, İsrail’in saldırganlığına ve İngiltere ve Fransa’nın saldırganlıkta destek vermelerine yönelik ağır eleştiriler yer aldı. Türk hükümeti, ortaya çıkan durumu olumsuz karşılamasına rağmen, NATO içinde müttefik olduğu İngiltere ve Fransa’ya karşı bir tavır takınmaktan uzak durdu. DP iktidarının önde gelen isimlerinden Zorlu bir yandan, “İngiltere ve Fransa’nın Mısır’a karşı silah kullanmasından üzüntü duyduklarını, nedeni ne olursa olsun bu tür hareketleri devletler hukukunun ihlali olarak kabul etmek gerektiğini” söylerken diğer yandan da “İngiltere ve Fransa’nın Mısır’a müdahalesinin savaşın durdurulmasına yardımcı olduğunu” savunarak, doğrudan doğruya bu iki müttefik ülkeyi hedef almaktan çekindiğini gösterdi. Türkiye’nin İsrail’e yaklaşımı ise farklı oldu. Bağdat Paktının İngiltere dışındaki dört üyesi sorunu görüşmek üzere Kasım ayı içinde Tahran’da biraraya geldiler. Türkiye bu toplantıda alınan ve İsrail’i kınayan kararı imzalayarak, bu ülkeye karşı tutum değişikliği içinde olduğunun ilk somut işaretini verdi. Öte yandan Tel-Aviv’deki elçisini geri çağırma fikrini de ciddi olarak ele aldı. Hükümetin bu yönde bir adım atmaya yönelmesindeki temel neden, Arap ülkelerinin, Bağdat Paktı içinde Türkiye ile müttefik olan Irak’a, Türkiye’nin İsrail’le diplomatik ilişkilerini devam ettirmesi yüzünden yönelttikleri ağır eleştirilerin önünü almaktı. Türkiye bir yandan Tel Aviv’deki elçisini geri çağırmaya hazırlanırken, bir yandan da, Bağdat Paktı içindeki bir diğer müttefiki olan İngiltere’nin, bu davranışı, Türkiye’nin İsrail’e karşı saldırgan bir tutum içine girdiği

³³⁵ Baş (2006). y.a.g.t. s. 83.

şeklinde yorumlamaması için çabalıyordu. Tahran toplantısını izleyen günlerde, bir yandan Türk kamuoyunda İsrail'e yönelik eleştirilerin artması, diğer yandan Arap dünyasının olaya tepkilerini dikkate alan Ankara, 26 Kasım 1956'da Tel Aviv'deki elçisi Şevkati İstinyeli'yi geri çekme kararı aldı. Türk hükümeti bu kararı alırken, Arap dünyasının, özellikle Mısır'ın dile getirdiği Türkiye karşıtı görüşlerin önünü almayı amaçlamıştı. Fakat Ankara, İsrail'le her alanda iyi olan ilişkilerini tehlikeye atmasına rağmen, Mısır yöneticilerinin Türkiye aleyhtarı demeçlerinde bir azalma olmadığını görerek, İsrail'le diplomatik ilişkilerini tamamen kesmemiştir. Bununla birlikte, Türk elçisinin Ankara'ya geri çağrılmasından sonra, iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerde garip bir durum ortaya çıktı. Tel-Aviv'deki Türk elçiliği maslahatgüzarlık seviyesine indirilirken, İsrail hükümeti, Ankara'daki elçisini geri çağırma yönünde bir adım atmamaktaydı. Bu durum Ankara'da rahatsızlığa yol açtı. Türk hükümeti, elçisini geri çekmesi için İsrail'e baskı yapmaya başladı. Bunun üzerine 19 Aralık 1956'da İsrail elçisi Tel-Aviv'e geri çağrıldı. 1980'e kadar diplomatik ilişkiler maslahatgüzar düzeyinde devam edecek, Temmuz 1980'de İsrail'in Kudüs'ü başkent olarak ilan etmesine misilleme olarak Türkiye temsilciliğini ikinci katip düzeyine indirecektir.³³⁶ Türk hükümetinin öncelikli yaklaşımı, İsrail'le ilişkilerin aynı düzeyde sürdürülmesi değil, Sovyet ve Sovyet yandaşı devletlerden gelebilecek olası tehlikelere karşı Orta Doğu bölgesinde kendisine müttefik Arap devletleri bulmaktır. Bu sebepten dolayı Orta Doğu krizlerinde Arap devletlerini tamamen karşısına almak istemeyen Türkiye, İsrail'le ilişkilerinde inişli-çıkışlı bir grafik yaşamıştır. ABD'nin İsrail'le kurduğu özel ilişkiler dikkate alınarak bu devletin tamamen kaybedilmemesine dikkat edilse de özellikle dünya kamuoyunun tutumu göz önünde bulundurularak bu tür adımların atılması uygun görülecektir.

SSCB ise özellikle Süveyş Krizinden sonra, yeni koşulların kendisine Orta Doğu'da yarattığı çeşitli olanakları sezerek, bölgedeki Batı karşıtı hareketlere önemli yardımlar yapmaya başlamıştır.³³⁷ Bu kriz İngiltere ve Fransa'nın bölgede azalan etkinliğine paralel olarak ABD ve SSCB'nin etkinliğinin en üst seviyeye çıkmasına sebep olacaktır.

³³⁶ Erhan ve Kürkçüoğlu (2008). y.a.g.m. ss. 645-646.

³³⁷ Ülman (1968). y.a.g.m. s. 272.

3.3.6. İsrail'in Çevre Stratejisi ve Hayalet Pakt

14 Temmuz 1958 Irak Devrimi'nin bölgedeki Batı yanlısı ülkelerde yol açtığı büyük paniğin sonuçlarından biri de, Türkiye ile İsrail'in ve İran'ın gizli görüşmeler sonunda kendi aralarında bir pakt kurmalarıydı. Türk temsilciler, İsrail'in "çevre stratejisi" diye bilinen, Arap olmayan bölge ülkeleriyle ilişkileri geliştirmeye yönelik politikasına böylece işlerlik kazandırdılar ve söz konusu pakt anlaşması 29-30 Ağustos 1958 tarihinde Ankara'da Ben Gurion ile Menderes arasında imzalandı.³³⁸ "Şah rejiminin yıkılmasına kadar İran, büyük ölçüde ABD tarafından silahlandırılmıştır."³³⁹ ABD'nin İran'a devrime kadar olan süre için gösterdiği yakınlığı İsrail'in Çevre Stratejisi ve Hayalet Pakt çabalarıyla ilişkilendirebiliriz. Bu yaklaşımın yapılan üst düzey görüşmeler sonrası hayata geçirilmesine karar verilmesinde ABD teşvik edici ve destekleyici olmuştur.

Ben Gurion'un uçağı Ankara'ya bir "motor arızası" bahanesiyle indi ve Türk Dışişleri Bakanlığı mensuplarının garson kılığında yer aldığı bir kapalı ortamda iki Başbakan öğle yemeği yediler, anlaşmayı neticelendirdiler. Anlaşma son derece kapsamlıydı, iki ülke arasında gerekirse "Nasır'a karşı askeri hareket"ı ve istihbarat alanında işbirliğini öngörüyordu. Böylece MİT (o dönemin başında MAH), MOSSAD ve SAVAK arasında Trident diye adlandırılan örgütsel çerçeve içinde düzenli toplantılarla sürdürülen bir işbirliği başlatılmış oldu. Bu konudaki bilgi ve belgeler hala büyük bir titizlikle gizli tutulmaktadır. İran'da Humeyni'nin iktidarı almasından sonra Amerikan Büyükelçiliğine yapılan baskında konuyla ilgili olarak ele geçirilen 1979 tarihli bir CIA belgesi (Israel: Foreign Intelligence and Security Services) İranlılarca yayımlanmış, daha sonra da o zamanlar yayımlanmakta olan Counter Spy adlı derginin 3. Sayısında 1987 yılında yeniden basılmıştır. Türkiye'nin İsrail'le gizli ilişkileri elbette çok önceden başlamıştır. Bugün Türkiye tarafı bu ilişkilerin 1950'lerdeki arkaplanını gizli tutmaktadır. İsrail'in bir bölümünü açtığı belgelerden yararlanılarak bir İsrailli araştırmacı tarafından 2004 yılında yayımlanan bir kitap, bu konuda ilginç bilgiler vermektedir.³⁴⁰

³³⁸ Gerger (2006). y.a.g.e. s. 239.

³³⁹ Alp (2006). y.a.g.t. s. 88.

³⁴⁰ Gerger (2006). y.a.g.e. ss. 239-240.

İsrail'in Arap devletlerine karşı Türkiye ve İran'la yakınlaşarak bir denge arayışı içine girmesinin en önemli 1956 Süveyş başarısızlığıdır. Yaşanılan bu krizin İngiltere'ye yönelik olumsuz sonuçları İngiliz Uluslar Topluluğu'nun çözülme ihtimalinin ortaya çıkması, İngiliz parasının yüksek oranda değer kaybetmesi ve kamuoyu baskısı sonucunda İngiliz hükümetinin yenilgiyi kabul etmek zorunda kalması şeklinde sıralanabilir. 1967 ve 1973 savaşları gibi gelişmelerin ortaya çıkmasının önemli sebeplerinden birisinin İsrail ve Arap dünyası arasında Süveyş krizinin sonuçları bakımından meydana getirdiği hesaplaşma duygusu olduğu söylenebilir.³⁴¹ Bu olaydan sonra Arap dünyasının daha fazla radikalleşmeye başladığını hisseden İsrail, Arap olmayan Orta Doğu'lu güçlerle ilişkilerine ağırlık vermeye başlamıştır. ABD de bu üçlü oluşuma siyasi destek verecek özellikle Türkiye ve İran'la Bağdat Paktı daha sonra CENTO kapsamında işbirliğini arttıracaktır.

“Karanlık kapılar ardında, sadece ABD'nin bilgisi dahilinde imzalandığı için “Hayalet Pakt” diye de adlandırılan anlaşmaya ilişkin ilk girişimler İsrail tarafından başlatılmıştır. O dönemde İsraililer, Türk hükümetinin kendi kamuoyundan korkusu ve çok önem verdiği Bağdat Paktı üyesi Irak'ın tepkisinden çekinmesi nedeniyle ürkek davranması üzerine, bu konuda görece cesur yaklaşımın Türk Silahlı Kuvvetleri'nde, Genelkurmay'da olduğunu görünce, faaliyetlerini burası üzerinde yoğunlaştırmaya karar vermişlerdir. Bu sıralarda Menderes de İsraililere sabırlı olmalarını ve işbirliğini gizli tutmada titizlik göstermelerini öğütüyordu. Bu süre içinde Türk ve İsraili yetkililer arasında pek çok gizli görüşme yapılmıştır. Örneğin, İsrail Dışişleri Bakanlığı danışmanlarından Sasson, 1957'de Menderes'le Paris'te gizlice görüşmüştür. Ocak 1958'de de Sasson, bu kez Roma'da Türkiye Genelkurmay Başkanı İbrahim Fevzi Mengüç'le bir araya gelmiştir. Ardından, dönemin Dışişleri Bakanı Golda Meir, İstanbul'da Marmara denizini turlayan bir teknede Zorlu'yla gözlerden ırak bir görüşme yapmış, ikili daha sonra Zürih'te yeniden buluşmuşlardır.³⁴²”

Hayalet Pakt girişimleriyle birlikte ABD'nin Eisenhower Doktrinini yine bu dönemde uygulamaya sokmuş olması, İsrail'e yönelik bölgesel ve küresel tehditlere karşı ABD'nin verdiği desteği açıkça ortaya koymaktadır. İngiltere ve Fransa'nın

³⁴¹ Dutak (2007). y.a.g.t. ss. 48-49.

³⁴² Gerger (2006). y.a.g.e. s. 240.

Süveyş hareketından sonra bölgede kaybolmaya başlayan etkilerini de göz önüne alırsak³⁴³ yaşanan gelişmeler daha iyi anlaşılacaktır.

“Hayalet Pakt” uzun yıllar sürmüştür. Anlaşmanın imzalanmasından bir yıl kadar sonra, İsrail belgelerine göre, Türk hükümeti Eisenhower yönetimine bir memorandum göndererek, bölgede Arap olmayan ülkelerin, İsrail, Türkiye, İran ve Pakistan’ın nüfus olarak Araplardan fazla ve güçlü olduklarını belirterek, ABD’nin her imkanı kullanarak bu “Hür Dünya yanlısı Blok”u güçlendirmesini istemiştir. Yakın ilişkiler 27 Mayıs sonrasında da işlerliğini korumuş, o dönemde Başbakan olan İnönü de İsrail yetkililerine yaptığı gizli temaslarda ilişkileri geliştirme sözü vermiştir. Bu ilişkiler hiçbir zaman bütünüyle ortadan kalkmamış ancak bir ara, 1960’ların sonlarından başlayarak 1980’lere kadar, Türkiye’deki sol muhalefetin ve Arapların görece güçlenmesiyle durdurulmuştur. Kıbrıs sorunu dolayısıyla BM’de yalnız kalan ve Arap oylarına ihtiyaç duymaya başlayan Türkiye, 1970’lerde petrol avantajıyla para musluklarına da sahip olan Araplar karşısında gerilemeye başlamış ve İsrail’le ilişkilerini buzdolabında saklamak zorunda kalmıştır. Arap çevrelerinde bu dönem, ilişkilerde “Arap Gücü” dönemi olarak kabul edilmektedir. Gerçekten de, Araplar, “parayı verenin düdüğü çalacağı”nı görmüşlerdir. BM’deki oy ve para kaynaklı para gücü, Türkiye’yi dizginlemiştir. Türkiye’nin yeniden başka sulara yelken açması için dengelerin yeniden değişmesi gerekecektir.³⁴⁴ Hayalet Pakt’ın tamamlayıcısı niteliğinde olan Eisenhower Doktrinine en sert tepki Sovyetlerden gelmiştir. Doktrin Sovyetlerin Orta Doğu planları için beklenmedik ve tatsız bir engel teşkil ediyordu.³⁴⁵ Doktrin ilan edilmeden önce Sovyetler Orta Doğu’da destek verdiği grupları daha rahat harekete geçirme olanağına sahipti. Lübnan ve Ürdün olayları sırasında ABD ve İngiltere’nin doğrudan askeri müdahale seçeneğini kullanmaları Sovyetlerin ve Orta Doğu’daki yandaşları ve işbirlikçilerinin bundan sonra farklı stratejiler geliştirmek zorunda kalmalarına sebep olacaktır.

“Bu arada ilişkilerin bazı merkezlerde ne denli yakın sürdüğünü ait bilgiler de, İsrail belgelerinin Bengio’nun kitabında yer aldığı ölçüde, görülmektedir. Daha önce belirtildiği gibi, ilişkilerin geliştirilmesini isteyen güçlerin başında Türk Genelkurmayı gelmektedir, gizliliği bir ölçüde kaldırılmış İsrail belgelerine göre.

³⁴³ Yılmaz (2007). y.a.g.t. p.72.

³⁴⁴ Gerger (2006). y.a.g.e. ss. 240-241.

³⁴⁵ Murat (2006). y.a.g.t. s. 52.

Örneğin, 23 Ağustos 1967 tarihli bir belgeye göre, Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Refik Tulga, İsrail Konsolosuna, Türk Genelkurmayının “çok güçlü bir biçimde İsrail’e sempati duyduğu”nu belirtmiş ve “İsrail’i koşulsuz desteklemeyen yüksek rütbeli bir Türk subayı bilmediğini” söylemiştir. Orgeneral, Türk hükümetinin Silahlı Kuvvetler’in bu konudaki görüşünü kendi siyasetine tam yansıtmadığından da şikayet etmiştir. Bengio, “ordu, ilişkilerin bekçisi oldu” diyor o dönemi anlatmak için.³⁴⁶ “Süveyş bunalımından sonra Orta Doğu’da yaşanan gelişmeler, bölgede İsrail’in öncülüğünde yeni bir işbirliği mekanizmasının oluşturulmasını gündeme getirdi. İsrail Başbakanı David Ben Gurion, Cemal Abdülnasır’ın iktidara gelmesinden sonra Mısır’da yükselen Pan-Arap akımların ve bu ülkenin SSCB ile yakın ilişkiler içine girmesinin Orta Doğu’da İsrail’in güvenliğini tehdit ettiği inancındaydı. Öte yandan, Şubat 1958’de Mısır ve Suriye’nin Birleşik Arap Cumhuriyeti adı altında birleşmeleri ve her iki ülkede de Sovyet askeri uzmanlarının çalışmaya başlaması İsrail’in duyduğu endişeyi arttırmıştı.³⁴⁷ Buna karşılık olarak Türkiye ve ABD bütün Arap dünyasının kısa zaman içerisinde birleşerek tek devlet, tek blok haline gelmesine sebep olacak bir sürecin başlamasının önüne geçmek için Irak ve Ürdün arasında kurulan Arap federasyonuna BAC’a karşı dengeleyici, karşıt bir güç olması bağlamında destek verecektir.

Türkiye ve İsrail arasında bu büyük yakınlaşma aslında birkaç yıl önceden başlamıştı. Türkiye milli bir dava olarak baktığı Kıbrıs meselesinde ABD’deki Musevi cemaatinin sempatisini kazanmak için bir takım girişimlerde bulunmuştu. 18.01.1954 tarihinde Yahudi cemaatinin şeref misafiri olarak ABD’de bulunan Celal Bayar’a İslam Demokrat Partisini lağv etmesinden dolayı bir gümüş madalya verilmiştir.³⁴⁸

“Ben Gurion, ülkesinin Arap devletlerinden algıladığı bu tehdidin ancak bölgenin Arap olmayan ülkeleri arasında kurulacak bir paktla ortadan kaldırılabileceğini düşünüyordu. İsrail Başbakanı, Arap devletlerinin hareket imkanlarını kısıtlamakta kullanmayı düşündüğü bu yeni oluşuma “Çevresel Pakt”

³⁴⁶ Gerger (2006). y.a.g.e. s. 241.

³⁴⁷ Erhan ve Kürkçüoğlu (2008). y.a.g.m. s. 647.

³⁴⁸ Düzgün (2006). y.a.g.t. s. 231.

adını verdi. Çünkü Ben Gurion pakta, Arap devletlerinin çevresinde yer alan Etiyopya, İran ve Türkiye'yi dahil etmek istiyordu.³⁴⁹»

Süveyş Krizinden sonra, Türkiye İsrail'in bölgede barışı tehdit eden en büyük tehlike olduğuna dair beyanatlar vermiş ve Büyükelçisini bu ülkeden geri çekmiştir³⁵⁰ ancak ilişkiler kısa süre içinde tamir edilmiştir.

“Çevresel Pakt fikrinin en büyük destekçisi ABD oldu. Paktın bölgedeki Sovyet etkinliğinin azaltılmasında da yararlı olacağını düşünen ABD Dışişleri Bakanı Dulles bir yandan paktın hızla oluşturulması için İsrail'i teşvik ederken, bir yandan da pakta alınması düşünülen devletlerin yöneticilerini pakt hakkında bilgilendirdi. ABD'nin desteğini alan Ben Gurion 1958 başında, ülkesiyle Etiyopya ile İran arasında güvenlik alanında işbirliği anlaşması imzalanmasını sağladı. Fakat İsrail başbakanına göre, bölgenin en güçlü ülkelerinden Türkiye'nin katılımı olmadan paktın başarılı olması beklenemezdi.³⁵¹” Pakta Türkiye'nin bu kadar gönüllü yaklaşmasının bir sebebi de, Temmuz 1958'de Irak'ta gerçekleştirilen askeri darbeydi. Ayrıca Irak'la Ürdün arasında gerçekleştirilen birliğe karşı da bir takım tepkiler vardı.³⁵² Bölgede Batı yanlısı en önemli güçlerin bu paktla bir araya gelerek Sovyet yanlısı gruplara karşı kendi iç güvenliklerini sağlamak ve olası tehditlere karşı önceden önlem almak için daha sıkı bir istihbarat alışverişine gittikleri söylenebilir. Bölgede Sovyet yanlısı ayaklanmaların ve provakasyonların arka arkaya yaşanması bu ülkelerde de benzer durumların yaşanabileceği ihtimalini ortaya çıkarmıştı.

“Ben Gurion ve Dışişleri Bakanı Golda Meir, 28 Ağustos 1958'de gizlice Ankara'ya gelerek Başbakan Menderes ve Dışişleri Bakanı Zorlu'yla görüştüler. Bu ziyaret Türk hükümeti tarafından basından öylesine gizlenmişti ki, beraberce yenilen yemeklerden haber sızmasını önlemek için masada Dışişleri Bakanlığının tecrübeli diplomatları garsonluk görevi yapıyorlardı. Menderes ve Zorlu, Dulles tarafından Pakt konusunda bilgilendirilmişlerdi. İsraili yöneticilerin 1 günlük ziyareti sırasında Türkiye'nin Çevresel Pakt'a katılması, Türk yöneticiler tarafından kabul edildi. Türkiye'nin Pakt içinde yer almayı kabul etmesinin üç nedeni vardı: Birincisi,

³⁴⁹ Erhan ve Kürkçüoğlu (2008). y.a.g.m. s. 647.

³⁵⁰ Yılmaz (2007). y.a.g.t. p. 66.

³⁵¹ Erhan ve Kürkçüoğlu (2008). y.a.g.m. s. 647

³⁵² Yılmaz (2007). y.a.g.t. p. 77.

1957’de Türkiye ile Suriye arasında yaşanan gerginlikten sonra Mısır ile Suriye’nin birleşme kararı almaları, Ankara tarafından hoşnutsuzlukla karşılanmıştı. SSCB’nin Suriye’ye askeri yardım yapmaya başlaması Ankara’da endişeyle izleniyordu. İkincisi, Temmuz 1958’de Irak’ta General Kasım önderliğinde bir darbe gerçekleştirilmesi ve bu ülkenin fiilen Bağdat Paktından ayrılması Türkiye’nin güney sınırlarından algıladığı tehdidin boyutlarının büyümesine yol açmıştı. Üçüncüsü, ABD Türkiye’nin yeni oluşturulmakta olan Pakt içerisinde yer almasını istiyordu.³⁵³ Irak’taki yeni yönetim, Pakttan hemen çekilerek Türkiye’yi, İsrail’i ve Batı’ya tedirgin etmek istememiştir. Ancak ilerleyen dönemde Sovyetlerle ilişkilerini daha da geliştirerek Mart 1959’da pakttan ayrılacaktır.³⁵⁴ Irak’ın Bağdat Paktından ayrılması aslında Hayalet Paktın Türkiye ve İran için ne kadar doğru bir karar olduğunu ortaya koyuyordu. Türkiye ve İran, Irak’ın yerine İsrail ile işbirliği yapmaya başlayarak aynı stratejiyi farklı bir yöntemle devam ettirmişlerdir.

“Çevresel Pakt temelde, üye ülkelerin Pan-Arap ve komünist akımlara karşı birlikte hareket etmelerini öngörmekteydi. Ayrıca üyelerin bilimsel ve ekonomik işbirliğinin artırılması yönünde çalışmalar yapması da hedefleniyordu. Fakat Pakt’ın en önemli etkinliği üye ülkeler arasında verimli çalışan bir istihbarat ağı kurulması oldu. Trident adı verilen bu ağa dahil olan üye ülkelerin istihbarat örgütleri yılda iki kez bir araya gelerek bazı bilgileri paylaşmaya başladılar. Türkiye-İsrail ilişkileri Çevresel Pakt’ın kurulmasından sonra tekrar Süveyş bunalımı öncesindeki canlılığına kavuştu. Fakat bölgede özellikle 1960’ların ikinci yarısında yaşanan gelişmeler bu yeni işbirliği ortamının da kısa ömürlü olmasına yol açacaktır.³⁵⁵ Ben Gurion ve Menderes arasında yapılan görüşmeler ve elde edilen somut siyasi sonuçlar dışında Türkiye’nin zengin kaynaklarıyla İsrail’in tekniğinin birleştirilmesi konusunda da iki ülke anlaşmaya varmışlardır. İran’dan Türkiye’ye petrol boru hattı döşenmesine İsraili uzmanlar yardım edecek ve askeri malzeme konusunda da iki ülke işbirliğine gidecekti.³⁵⁶

³⁵³ Erhan ve Kürkçüoğlu (2008). y.a.g.m. s. 647.

³⁵⁴ Yılmaz (2007). y.a.g.t. p. 77.

³⁵⁵ Erhan ve Kürkçüoğlu (2008). y.a.g.m. ss. 647-648.

³⁵⁶ Düzgün (2006). y.a.g.t. s. 237.

3.4. İran'la İlişkiler

DP'nin Türkiye'de iktidarda olduğu 50'li yılların başlangıcında Türkiye-İran ilişkileri, Batı yanlısı politikalar izlemek istemeyen ve bu amaçla Batılı petrol şirketlerine İran içerisindeki faaliyetlerinde kısıtlama getirme teşebbüsünde bulunan Muhammed Musaddık'ın, Batı'nın bölgedeki menfaatlerini kısıtlamak isteyen yaklaşımı sebebiyle çok gergin başlamıştır. Özellikle 1951-1953 yılları arası bu gerginliğin en üst düzeyde olduğu dönemdir. 1953 yılında ABD ve bu ülkenin gizli servisi CIA vasıtasıyla İran'da darbe yapıp Musaddık iktidardan uzaklaştırılınca Türkiye-İran ilişkileri de gerginliği geride bırakarak hızla iyileşmeye başlamıştır. Bu arada Batılı petrol şirketleri darbeden sonra, İran üzerinde eskisinden çok daha iyi, mali ayrıcalıklara kavuşmuşlardır.

İlerleyen dönemde Bağdat Paketi içerisinde bu iki devlet birbirine çok yakın, Batı'nın çıkarlarının korunması konusunda ortak bir dış politika takip etmişlerdir. Bu işbirliği 1958 yılında Irak'ta meydana gelen ve sonuçları itibariyle Batı yanlısı olmayan darbeden ve bu ülkenin Bağdat Paketinden ayrılmasından sonra da devam etmiş, Bağdat Paketi CENTO ismini almış, Türkiye ve İran CENTO içinde de yakın çalışma yürütmüşlerdir.

DP, özellikle Musaddık döneminde İngiltere ve İran arasında yaşanan anlaşmazlıklarda her zaman İngiltere'yi desteklemiş, İran'a karşı uygulanan petrol ambargosunda da Batı'nın yanında yer almıştır. Musaddık'tan sonra iktidara gelen Şah Muhammed Rıza Pehlevi döneminde İran-Türkiye ilişkileri her alanda gelişmiştir.

3.4.1. Musaddık Dönemi

“1950’lerin başında İran’da belirginleşen milliyetçi hareket ve bu hareketin lideri Başbakan Muhammed Musaddık’ın petrolü millileştirme girişimi Türkiye’de hoş karşılanmadı. Bu dönemde Türk dış politikasında Batı bağlantısı asıl belirleyici unsur olarak netleşmişti ve Batı [ABD] karşıtlığıyla Türkiye karşıtlığı özdeşleştiriliyordu. Üstelik, Musaddık döneminde İran tarafsızlığa kaymakla kalmadı, komünist Tudeh partisi de kamuoyu desteğini arttırmaya başladı ve kabinede etkin bir yer edindi. Türkiye, Musaddık hükümetinin İran’da kaos yaratacağından ve Moskova güdümlü bir rejime dönüşeceğinden endişe ediyordu. Dolayısıyla, Musaddık’ın iktidara tümüyle sahip olduğu 1951-1953 döneminde Türk-İran ilişkileri bir krize girdi.³⁵⁷” İngiltere ve İran arasında petrolün taksimi konusunda uzun süren görüşmelerden sonuç alınamamış ve ABD de sorunun içine İngiltere tarafından dahil edilmiştir. Görüşmelerin tamamen kesintiye uğramasından sonra ABD ve CIA operasyon için düğmeye basacaklardır.³⁵⁸ ABD ve İngiltere İran’a karşı askeri bir operasyon gerçekleştirememişlerdir. Bunun sebebi İran ve SSCB arasında daha önceden imzalanan 1921 tarihli bir dostluk anlaşmasıdır. Bu anlaşmaya göre İran’a üçüncü bir devlet tarafından bir saldırı gerçekleştirilirse SSCB İran’a askeri açıdan yardım edecekti. SSCB ile silahlı bir çatışmaya girmek istemeyen ABD ve İngiltere Musaddık yönetimini CIA ve MI6’nın ortak ve gizli çalışması sonucu bir iç isyanla devireceklerdir.

“Petrol konusunda İran-İngiltere gerginliği yaşanırken Türkiye, İran’a karşı konulan petrol ambargosuna uymak da dahil olmak üzere her konuda İngiltere’ye tam destek verdi. İran’a karşı yapılması olası bir İngiliz-ABD operasyonunu hem destekledi hem de teşvik etti. İran da Türkiye’yi emperyalizmin gönüllü maşası olmakla suçladı.³⁵⁹” Batı ile yakınlaşma siyasetini her alanda devlet politikası haline getiren Türkiye İran konusunda İngiltere ve ABD’ye tam destek vererek bir müttefik olarak güvenilirliğini kanıtlamaya çalışmıştır.

³⁵⁷ Atay Akdevelioğlu ve Ömer Kürkçüoğlu, **İran’la İlişkiler**, Baskın Oran (ed.), Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt: I, 13. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 650.

³⁵⁸ Hakimeh Saghaye-Biria (2009). **United States Propaganda In Iran: 1951-1953**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Louisiana State University, Louisiana, US, p. 13.

³⁵⁹ Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu (2008). y.a.g.m. s. 650.

“İngiltere’yle ortaya çıkan anlaşmazlığın görüşüldüğü bir Birleşmiş Milletler oturumunda Musaddık, İran hükümetinin aldığı kararın gerekçelerini dünya kamuoyuna olanca yalınlığıyla şöyle duyurdu: *Vatandaşlarımızın varolmak için gerekli ihtiyaçları asgari düzeyde. Yaşam kaliteleri belki de dünyada en kötü olanı. En büyük doğal zenginliğimiz petrol. Bu zenginlik İran halkının iş bulması ve beslenmesi için gerekli. Ulusal endüstrimiz için bunun düzgün kullanılması gerekli ve ondan elde ettiğimiz gelir de hayat şartlarımızı iyileştirmek için kullanılmalı. Ama şu andaki durumuyla petrol endüstrisinin ne halkın iyiliğine ne de ülkenin teknik gelişimi ve sanayinin ilerlemesine katkısı var. Yabancı bir şirketin elli yıl süren sömürsünden sonra hala İranlı teknisyenlerin yetişmemiş olması ve bizim yabancı uzmana ihtiyaç duymamız da bunun kanıtıdır.*

İran’ın dünya petrol üretiminin önemli bir kısmını sağlamasına ve son elli yılda toplam üçyüz on beş milyon ton petrol üretmesine rağmen yabancı şirketlerin kayıtlarına göre tüm kazancı sadece yüz on milyon pound olmuştur. Bu muazzam sanayiden İran’ın karının ne kadar olduğu hakkında bir fikir vermesi için size şunu söyleyebilirim: Anglo-Iranian Petrol Şirketinin hesaplarına göre 1948 yılında şirketin net geliri altmış bir milyon pounddur; fakat İran bu kardan ancak dokuz milyon pound gelir elde etmiştir. Birleşik Krallık hazinesine sadece vergi olarak giren ise yirmi sekiz milyon pounddur...

Şunu da eklemeliyim ki, dünyanın en büyük petrol rafinerisinin bulunduğu İran’ın güneyindeki Abadan’da petrol sahalarında yaşayan halk hayattaki en basit ihtiyaçlarını karşılamaktan yoksundur ve tam bir sefalet içinde yaşamaktadır. Eğer petrol sanayimiz geçmişte olduğu gibi gelecekte de böyle sömürülmeye devam ederse, eğer Mescid-i Süleyman, Aga Cari ve Kirmanşah’taki petrol sahaları ile Abadan rafinerisinde çalışan İranlıların sadece kolgüçlerine ihtiyaç duyulan basit ameleler olmasına göz yumarsak ve eğer yabancı sömürücüler tüm gelire el koymaya devam ederse bizim halkımız sonsuza kadar yoksulluk ve ıstırap çekecektir. İşte bütün bu sebeplerden dolayı İran Parlamentosunu-Meclis ve Senato’yu – petrol şirketlerini kayıtsız şartsız millileştirmesi için oylama yapmaya teşvik ettik.”³⁶⁰

“Bu noktada Batının İran’a karşı saldırganlığını frenleyen en önemli unsur Sovyetler Birliği’ydi. Sovyetler Birliği ile İran arasında 1921 yılında imzalanan

³⁶⁰ Gerger (2006). y.a.g.e. ss. 47-48.

dostluk anlaşmasına göre, şayet İran bir ülke tarafından saldırıya uğrarsa, Sovyetler Birliği bu ülkeye yardım edecekti. Dolayısıyla, Truman yönetimi, İngilizlerin istediği gibi askeri bir müdahale olmaksızın İran'daki durumu denetim altına almanın yollarını arıyordu. 20 Kasım 1952 tarihinde ABD'de bir Ulusal Güvenlik Belgesi (NSC-136/1) kabul edildi. Bu belgede İran'a ilişkin olarak yönetimin teşhisi şöyle ifade ediliyordu: *İran'daki mevcut gelişmeler, komünist olmayan bir rejimin uzun bir süre durumu kontrol altında tutması açısından uygun değildir. Politik insiyatifi Şah'tan, toprak sahiplerinden [ağalarından] ve politik gücün öteki geleneksel unsurlarından almakta Ulusal Cephe siyasetçileri, komünist TUDEH partisi dışında, en azından şimdilik, kendilerine başka alternatif bırakmamışlardır. Ne var ki, Ulusal Cephe'nin durumu sürekli denetim altında tutabileceği kesin değildir. Milliyetçileri iktidara taşıyan politik altüst oluş, halkın kendisine vaat edilen ekonomik ve sosyal iyileştirmelere ilişkin taleplerini yükseltmiş ve toplumsal rahatsızlığı arttırmıştır...³⁶¹”*

“Aslında bu cümleler ABD'nin hem korkusunu, hem taktiğini ele vermektedir. İlk olarak, açıktır ki, ABD, bu tür ülkelerde politik gücün (Şah gibi) diktatörlerden ve (toprak ağaları gibi) geleneksel, feodal güçlerden alınmasını istememekte, bunu kendi çıkarları açısından tehlikeli bulmaktadır. Söz konusu belgenin ortaya koyduğu ikinci gerçekse, Amerikan yönetiminin, halkın ekonomik ve sosyal iyileştirmelere ilişkin taleplerini yükseltmesinden endişe duyduğudur. Üçüncü olarak belge bize Amerikan yönetiminin, bu taleplere en iyi ve dolayısıyla da halkın beklentilerine en uygun yanıtı ancak komünist partisinin verebileceğini düşündüğünü ve dolayısıyla da komünistlerin halk desteğiyle iktidara gelebileceğinden korktuğunu göstermekte, halkın demokratik tercihlerinden kaygılandığını anlatmaktadır. Nihayet, belge, “komünist tehdit” şantajının ana yöntem olarak düşünüldüğünü kanıtlamaktadır. Truman yönetiminin milli ve sosyalist devrim süreçlerinin birbirini besleyeceğine ilişkin görüşleri de ortaya çıkmaktadır. Amerikan yöneticilerinin, en azından o dönemde İran gibi ülkelerde, yurtsever demokratik gelişmelerle, yani milli devrimlerle işçi ve emekçilerin sınıfsal çıkarları ve sosyalizm arasında işlevsel bağlar kurduğu görülmektedir. ABD, İran'da daha Dünya Savaşı sırasında etkin biçimde mevcuttu. İran askerlerinin eğitimi daha o zamanlarda başlamıştı. Bu arada, CIA

³⁶¹ Gerger (2006). y.a.g.e. s. 48.

öncesi Amerikan İstihbarat Örgütü Stratejik Hizmetler Bürosunun da Tahran'da bir merkezi vardı. 1947'den itibaren bu örgüt Sovyetler Birliği ve İran komünistlerine yönelik pek çok psikolojik savaş operasyonunu yönetmiş, Sovyet topraklarında sabotajlar yapmıştı. Bu arada, 1950'lerin başlarında NATO ülkelerinde örgütlenen GLADIO benzeri bir yapılanma İran'da da kurulmuştu.³⁶² Darbeyle birlikte İran tamamen Batı yörüngesine girecektir. Özellikle istihbarat konusunda SAVAK, MAH ve MOSSAD arasında Hayalet Pakt kapsamında ve daha sonra Türkiye ve İran arasında CENTO kapsamında çok geniş bir koordinasyon mekanizması ve istihbarat ağı oluşturulmuş, bu örgütler Orta Doğu'daki Sovyet istihbarat kaynaklarına yönelik çok kapsamlı kontrespiyonaj faaliyetleri yürütmüştür.

Darbenin İran'da yol açacağı en önemli sonuçlardan birisi de İran'daki Sovyet komünizminin önemli bir uzantısı ve destekçisi olan TUDEH'in kaybedenler safında yer alacak olmasıdır.³⁶³ II. Dünya Savaşı sonrası SSCB'nin İran'da kurduğu Azeri ve Kürt devletlerine gizlice destek verdiği iddia edilen komünist TUDEH partisi kendi sempatanları dışında İran halkı tarafından şüpheyile karşılanan bir siyasi hareketti.

Almanya, İtalya, Çin ve Yunanistan gibi ülkelerle kıyaslanacak olursa İran 1940'lı yılların sonunda ABD için büyük bir önem arz etmiyordu. TUDEH 1945 ve 1946 yıllarında meydana gelen Azerbaycan krizinde zayıflamıştı ve İran durağan bir döneme girmişti. ABD, bu dönemde İran'da önemli bir ekonomik aktivite içinde değildi. Anglo-Amerikan askeri stratejisi de bölgede meydana gelecek olası bir Sovyet istilasına karşı İngiltere'nin harekete geçmesini öngörüyordu.³⁶⁴ İran olaylarında ABD ve İngiltere'yi harekete geçiren süreç Musaddık yönetiminin İngiliz petrol şirketlerinin birtakım haklarını kısıtlamak isteyen yasal düzenlemeler yapmak istemesiyle başladı. Bunun dışında İran o güne kadar Batı stratejisinde savunma amaçlı bir role sahip değildi. Darbeden sonra Amerikan, İngiliz ve diğer Batılı petrol şirketleri İran'da eskisinden de avantajlı işletim sözleşmelerine kavuşacaklardı. Bunun dışında İran gibi büyük bir ülke daha önceden öngörülmemesine rağmen SSCB'den uzaklaştırılarak Batı ittifakına dahil edilecektir.

³⁶² Gerger (2006). y.a.g.e. ss. 48-51.

³⁶³ Maziar Behrooz (2001). **TUDEH Factionalism And The 1953 Coup In Iran**, Middle East Studies, US, p. 363.

³⁶⁴ Mark J. Gasiorowski. (1987). **The 1953 Coup D'Etat In Iran**, Middle East Studies, US, pp. 266-267.

“Eisenhower göreve başladıktan kısa bir süre sonra, 28 Mayıs’ta Musaddık yeni Başkan’a bir mektup gönderdi ve ondan yardım istedi: *İran halkı... mali zorluklar yüzünden acı çekmekte ve İngiliz hükümetiyle eski Petrol Şirketinin siyasi komplolarına karşı mücadele etmektedir... İran Hükümetinin, Uluslararası Adalet Divanı’nın belirleyeceği bir miktarı eski Şirket’in İran’daki mal varlığının karşılığı olarak ödemeye hazır olduğu bilinmektedir. Şayet, İngiliz Hükümetinin, önceden bildirmek ve makul sınırlar içinde kalmak şartıyla, talep ettiği bir tazminat varsa, İran bu konuda da söz konusu mahkemenin hukuki yetkisini kabule hazırды...*

Ne var ki, eski durumun devamını isteyen İngiliz hükümeti pratikte bütün bu önerileri görmezden geldi...

Eski şirketin ve İngiliz Hükümetinin [İran’a ambargo uygulamak, İran petrolünün serbestçe satılmasını önlemeye çalışmak gibi] yaptıklarından dolayı İran halkı büyük ekonomik ve politik zorluklarla karşı karşıyadır...

Yüzyıllık emperyalist politikalar nedeniyle İran halkının yaşam düzeyi çok düşüktür ve kapsamlı kalkınma ve rehabilitasyon programları uygulanmaksızın hayat standartlarını yükseltmek imkansız olacaktır... Maalesef [teknik nitelikli Amerikan yardımları dahi] her zaman yerine getirilmiyor. Örneğin, Export-Import Bankası’nın, ziraat sektöründe kullanılmak üzere ayırdığı 25 milyon dolar da, haksız dış karışıcılık nedeniyle, verilmemiştir.

İran halkı, Amerikan hükümetinin yardım ve çabalarıyla İran petrolünün satılması karşısındaki engellerin kaldırılacağını umut ediyor ve şayet bu mümkün olmazsa Amerikan Hükümetinin, İran’ın öteki imkanlarını kullanabilmesi için etkin ekonomik yardımda bulunacağını umuyor. Bu ülke, petrolden başka doğal kaynaklara da sahiptir. Bu kaynakların kullanılması ülkenin bugünkü sorunlarını çözecektir. Ama bu, ekonomik yardım olmaksızın imkansızdır.

*Sonuç olarak, siz ekselanslarının İran’ın bugünkü tehlikeli durumuna olumu ve yapıcı dikkatlerinizi çekmek istiyor ve bu mesajımda sözünü ettiğim noktalara hak ettikleri önemi vereceğinize inanıyorum.*³⁶⁵

Musaddık, bu aşamaya gelmeden önce İran’da iç politikaya yönelik olarak bir çok hazırlıkta bulunmuştur. Şah ve yakınları etkisiz hale getirildikten sonra bu kişilerin yabancı diplomatlarla iletişim kurmaları engellendi. Şah’ın ülke dışına

³⁶⁵ Gerger (2006). y.a.g.e. ss. 52-53.

kaçmasını engellemek için bir takım önlemler almaya çalıştı. Ayrıca İran'ın askeri harcamalara yönelik olarak savunma silahları alacağına yönelik açıklamalarda bulundu.³⁶⁶ Musaddık yönetiminin ABD ve İngiltere gibi iki süper gücü karşına almayı göze almasına rağmen bu ülkeleri dengeleyebilecek tek güç olan SSCB ile daha kapsamlı anlaşmalar yapmamış olması yapılan en büyük stratejik hata olarak göze çarpmaktadır. Bu yanlış hesap aynı zamanda Musaddık yönetiminin kendi sonunu da getirecektir. Bununla birlikte ABD yönetiminin darbe konusunda İran'lı yöneticilerde hiçbir şüphe uyandırmayacak şekilde operasyonu planlamış ve başlatmış olması dikkat çekicidir. Aksi bir durum, İran'ın karşı önlem almasına ve SSCB'nin sürece, İran'la daha kapsamlı ikili anlaşmalar yaparak dahil olmasına neden olabilirdi.

“Aslında, bu tür bir yaklaşım İran hükümeti açısından iki bakımdan hataydı. Birincisi, elbette, bir gücü diğerine, hem de kendi payını arttırmaya hazır olanına şikayet etmek anlamsızdı. İkincisi, bu tür bir yaklaşım, Amerikalılarda, Musaddık Hükümetinin bu konuda ödün vermeyeceğini ve gerekirse, örneğin ABD'den de beklediğini bulamazsa, belki de Sovyetler Birliği'ne başvuracağı izlenimini güçlendiriyordu. Nitekim, Amerikan yetkili çevrelerinde yapılan tartışmalarda bu olasılık, yani en azından petrolün işletilmesi için gerekli teknik ve personel desteğin Sovyetlerden istenmesi ihtimali tartışılıyor, bu da komünist tehdit bahanesini kullananların elini güçlendiriyor, Musaddık'a karşıtlığı körüklüyordu. Gerçekten de Eisenhower'ın Musaddık'a yardım etmesi söz konusu değildi. Aksine, Eisenhower Yönetimi bu sorunu kökünden halletme hazırlığı içindeydi. ABD, emperyalizme kafa tutan birinin iktidarını kabullenemezdi. Eisenhower'a göre, Musaddık'ın yaptığını, yani millileştirmeyi kabullenmek ve ona karşı yeterince set davranmamak, ilerde, Amerikan şirketlerinin başka yerlerdeki durumunu, varlıklarını, petrol imtiyazlarını da tehlikeye atmak olurdu. Nitekim Eisenhower Musaddık'a verdiği yanıtta anlaşmazlığın yükünü açıkça İran'ın üzerine atıyor ve çözüm için geri adımı onun atmasını istiyordu:³⁶⁷”

“[İki tarafın anlaşamaması] Amerikan hükümetini İran'a yardım çabalarında zora sokmuştur. Amerika'da, İran'a ve İran halkına en fazla sempati duyanlar da

³⁶⁶ Ervand Abrahamian (1979). **Iran In Revolution: The Opposition Forces**, Middle East Report, US, p.1.

³⁶⁷ Gerger (2006). y.a.g.e. ss. 53-54.

dahil, şöyle güçlü bir kanaat vardır: Şayet tazminat konusunda anlaşılabilirse, İran petrolünün geniş planda pazarlanması mümkün olacaktır ve böylece de İran petrolünü ve petrol ürünlerini satarak gelirlerine ulaşabilecektir. Bu durumda da, bunun yapılması yerine İran'a ciddi miktarlarda ekonomik yardım yapılması Amerikan vergi mükellefleri bakımından adil bir davranış olmayacaktır. Aynı biçimde, pek çok Amerikan yurttaşı, bir anlaşmaya varılmadan ABD'nin İran'dan petrol satın almasına kesinlikle karşı çıkacaktır.

Amerika'da, ayrıca, millileştirilen bir şirketin sadece fizik varlıklarının kaybını karşılayan bir tazminata dayalı anlaşmanın, makul bir anlaşma kabul edilemeyeceğine ve böyle bir anlaşmanın dostane ekonomik ilişkilerde bulunan hür milletler arasındaki karşılıklı güveni zedeleyeceğine dair yaygın bir kanaat mevcuttur...

Yazdıklarımla İran'a kendi çıkarlarını nasıl koruyacağına ilişkin ders veriyor değilim. Sadece, bu koşullarda, Amerikan hükümetinin şu anda neden İran'a daha fazla yardımda bulunma veya İran petrolü satın alma durumunda olmadığını açıklamaya çalışıyorum...

“İran'daki tehlikeli duruma ilişkin olarak mektubunuzda yansıttığınız kaygıları not ettim ve içtenlikle umuyorum ki, vakit çok geç olmadan İran Hükümeti durumun daha da kötüye gitmesini önlemek için elinden gelen bütün adımları atar...³⁶⁸”

“Bu mektup 30 Haziran'da gönderildi. Oysa Amerikan hükümeti darbe planlarını uygulamaya koymuştu ve Eisenhower CIA operasyonlarına ve darbeye nihai onayını 14 Haziranda çoktan vermişti.” Ağustos 1953'de CIA darbesiyle³⁶⁹

³⁶⁸ Gerger (2006). y.a.g.e. ss. 54-55.

³⁶⁹ * İran'ın güneydeki petrol yataklarında işletim imtiyazına sahip olan *Anglo-Iranian Oil Company* ile İran arasında Temmuz 1949'da karın paylaşımına ilişkin yeni bir anlaşma imzalandı. Ama, Meclis'te etkin olan Ulusal Cephe ve lideri Musaddık'ın girişimiyle bu anlaşmayı İran Meclisi Aralık 1949'da reddetti. Ulusal Cephe-Tudeh-Şii Ulema üçlüsünden oluşan bir blok, petrolün tümüyle millileştirilmesi için kamuoyu baskısı yaratmaya başladı. Sonuçta, Nisan 1951'de Musaddık başbakan olduktan iki gün sonra Meclis de petrolü millileştirdi. Bunun üzerine İngiltere'nin uluslararası alanda karşı kampanyası başladı. ABD ve Türkiye de İngiltere'yi destekledi. Şubat 1953'te Şah M. Rıza Pehlevi'yi tahtından tümüyle feragat ettiren Musaddık ülkeye tümüyle egemen oldu ama kısa bir süre sonra en önemli destekçisi Ayetullah Kaşani, Tudeh'in etkisini arttırması nedeniyle kendisini terk etti. Ağustosta da açıkça CIA'nın organize ettiği bir askeri darbeye Musaddık devrildi ve Şah tahtına tekrar oturtuldu. Ağustos 1954'te *Anglo-Iranian Oil Company* ve ABD şirketlerinin eşit paya sahip olduğu bir konsorsiyum ile İran arasında petrol imtiyazı anlaşması imzalandı. Atay Akdevelioğlu, **İran'da Petrolün Millileştirilmesi ve CIA Darbesi Kutusu**, Baskın

devrilen Musaddık'ın yerine iktidara yeniden sahip olan Şah Muhammed Rıza Pehlevi döneminde Türkiye-İran ilişkileri, bir gecede kriz ortamından çıktı ve işbirliğine yöneldi. Bu tarihten sonra ilişkilerin asıl konusu Bağdat Paktı oldu.³⁷⁰ ABD darbeden önce 51 yılının başlarında İran'a yönelik ilgisini arttırmaya tavrını belirginleştirmeye başlamıştır. İran'da petrolü millileştirme yasası kabul edildikten sonra, Truman yönetimi İran'a karşı başlıca iki yaklaşım benimsemişti. Birincisi İran, her koşulda Batı ittifakı içerisinde bulunmalıydı. İkincisi, dünya petrol pazarlarındaki istikrar sürdürülmeliydi.³⁷¹ ABD'nin bu amaçlanan hedeflerden ikisine de ulaştığı söylenebilir. Türkiye ise doğu sınırında ilerleyen yıllarda Sovyetlere yandaş ve ya sempatican olma ihtimali bulunan bir ülke ile baş başa kalma tehlikesinden kurtulmuştur. Cumhurbaşkanı Celal Bayar darbeden sonra İran'a giderek bu ülkeyi Bağdat Paktına dahil olmaya ikna etme konusunda çok aktif bir rol üstlenecektir.

Darbeden sonra, İran petrolü yeniden Batılı güçler arasında bölüştürüldü. Beş Amerikan şirketi, Jersey Standart, Mobil, Socal, Texaco ve Gulf % 40'ı aralarında paylaştılar. İngilizlere de % 40 pay bırakıldı. Hollanda'nın Royal Dutch Shell'ine % 14, Fransızlara da % 6 hisse verildi. ABD böylece Orta Doğu'ya nüfuzunun en önemli ekonomik ayağını tamamlamış oldu. Savaş sonrasında bölge petrolünün ancak % 15 kadarını kontrol eden ABD, İran darbesiyle başlayan süreçte on yıl kadar sonra bölge petrol kaynaklarının % 65'ini eline geçirmiş oldu.³⁷² Bu durum ABD'nin artık dünyadaki en önemli küresel güç olduğu anlamına geliyordu. Bu dünya hakimiyetinin devam ettirilmesi için bölgesel ittifaklar yoluyla oluşturulan işbirliği mekanizmaları korunmalı ve mekanizma içindeki bölgesel ortaklarla işbirliği alanları artırılarak çeşitlendirilmeliydi.

Oran (ed.), Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt: I, 13. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 650.

³⁷⁰ Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu (2008). y.a.g.m. s. 650

³⁷¹ Gasiorowski (1987). y.a.g.m. p. 267.

³⁷² Gerger (2006). y.a.g.e. s. 59.

3.4.2. Bağdat Paktı ve CENTO'da Türkiye ve İran'ın Rolü

“İkinci Dünya Savaşı sırasında başlayan SSCB tehdidi Türkiye ve İran'ın kolektif güvenlik modellerine daha çok ilgi duymasına yol açtı. Türkiye Avrupa'nın kolektif savunması içinde yer almaya çalışırken, İran da Sadabad Paktının niteliğini değiştirerek bir askeri ittifaka dönüştürmeyi düşünüyordu. Bu amaçla İran 1949'da hem Pakistan'ın Sadabad Paktına davet edilmesini hem de Sadabad metninin değiştirilmesini Türkiye'ye önerdi. Türkiye ise Afganistan-Pakistan sınır anlaşmazlığı çözülmeden bu davetin yapılmasının doğru olmayacağını, Sadabad Paktı konusunun ise ABD Pakta üye olmazsa SSCB'yi tahrik etmekten başka bir işe yaramayacağını bildirdi. 1953 darbesi sonrasında Şah Muhammed Rıza'nın İran'a tamamen egemen olmasıyla birlikte ABD'nin İran üzerindeki nüfuzu belirginleşti. Böylece İran'ın dış politika önceliklerinde “Sovyet tehdidi” mutlak biçimde ön sıraya yerleşti. Tam bu sırada, benzer bir dış politika önceliğine sahip olan Türkiye'nin öncülüğünde komünist yayılmasına karşı bir “Kuzey Kuşağı [Northern Tier]” oluşturulması yönündeki ABD planı da uygulamaya konuldu. Daha önce de görmüş olduğumuz gibi, Bağdat Paktı 1955'te ortaya çıktı. Son olarak da İran Kasım 1955'te katıldı.³⁷³” İran'ın pakt kurulduğu zaman bu oluşuma hemen katılma konusunda istekli olmaması ilerleyen süreçte pazarlık payını yükselterek ABD'den daha fazla silah ve ekonomik yardım alabilmek için ortaya konan siyasi bir taktikti.

“1953'ten itibaren Şah Rejiminin siyasal çabalarıyla despotik bir yapı içerisinde tepeden uygulanan modernleşme hareketine paralel olarak, İranlı aydınların yanı sıra dinsel aydınların nezdinde de modern anlayış ve yaklaşımlar tartışılarak ilgi alanlarına girmiştir. Bu noktada, İngiltere, ABD ve Sovyet kıskacındaki İran için, ulusal bir model arayışını içeren entelektüel çalışmaların kaynaklandığı ve dayandırıldığı bağlam Fransa oldu. Zira Fransa, İran üzerinde aktüel çıkarları söz konusu olan bir ülke olmadığı gibi, feodaliteden kapitalizme geçiş modeli itibarıyla krallığın lağvedilmesine dayanan bir çağdaştırıcı model olarak İranlı entelektüeller arasında kabul görüyordu.³⁷⁴”

³⁷³ Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu (2008). y.a.g.m. s. 651.

³⁷⁴ Amir Ahmad Fekri (2007). **İran'da Aydınlanma ve Devrim: Sosyo-Politik ve Kültürel Dönüşüm 1953-2006**, “Tarihsel Oluşumu İçinde İran Devrimi ve Evrimleşme Süreci”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, s. 69.

“Şunu da ayrıca belirtmek gerekir ki, bu ülkelerin sömürgeci politikaları nedeniyle İran için, Amerikan Devrimi, İngiliz Devrimi ve Sovyet Marksist-Leninist ve ya Stalinist Devrim modelleri anlamsızlaştı. Bu ortamda halk arasında bu ülkelerin isimlerine karşı bile yoğun bir tepki gelişmiştir. Bu yüzden İran “devrimci” aydınları “aydınlanma” süreci sonucunda şekillenen bir modeli tercih ederek Fransa’ya yöneldiler.³⁷⁵” İran’da çok hızlı gerçekleşen siyasal değişimler kültürel hayata da yansımalarını taşıyordu. Fransız devriminin kendi iç dinamikleri sonucunda neticeye ulaşmış olması ayrıca Fransa’nın İran’da adı geçen diğer devletler gibi sömürgeci bir geçmişinin olmaması, ya da böyle bir şansı diğer devletlerin tarihsel açıdan daha önceden hareket etmesi sonucunda yakalayamamış olması, İran’daki siyasal elitlerin Şah’ın dayatmacı yaklaşımına bir cevap olarak bu ülkenin gelişim sürecini örnek almalarına, İran adına bu devrim sürecini ön plana çıkarma ihtiyacı duymalarına neden olmuştur. Ancak ilerleyen dönemde İslamcı kesimin devrime giden süreçte kontrolü tamamen ele geçirmesiyle birlikte, İran’daki siyasal elitlerin Şah’ın dayatmacı tavrına karşı Fransız devrimine ve onun getirdiği değerlere duydukları ilgi önemini kaybedecektir.

“İran’ın Pakt ortaya çıkar çıkmaz katılmasını bekleyen ama umduğu hareketi göremeyen Türkiye rahatsız olmuştu. Şah’ı ikna etmek için Cumhurbaşkanı Celal Bayar Eylül’de İran’a gitti. İran’ın acele etmemesinin tek nedeninin ABD’den mümkün olduğunca çok askeri malzeme yardımı alabilmek olduğuna hükmeden Bayar rahatladı. Türkiye’nin de NATO’ya girmeden önce yeterli yardım alamadığını ama üye olduktan sonra tatmin edildiğini söyleyen Bayar’ın gezisinden kısa bir süre sonra İran Pakta üye oldu. Aslında Şah’ın temkinli davranmasının asıl nedeni, ülkedeki Musaddık yanlılarının ve sol grupların gösterebileceği tepkiden çekinmesiydi ama İran’ın “sepetteki çürük elma” olduğuna dair bir izlenim yaratmak istemeyen Şah bu konuyu gündeme getirmemişti. [Oysa, Türkiye’nin de dahil olduğu Orta Doğu’da tabandan tavana kitle hareketlerinin görüldüğü biricik ülke olan İran’ın sosyo-ekonomik yapısından muhalefetin çıkmaması beklenemezdi]. Şah’ın ülke içindeki muhalefetin gücünü müttefiklerinden gizleme politikası 1979’da devrilene kadar devam edecek ve tahtını kaybetmesinde önemli rol oynayacaktır.³⁷⁶” ABD ve İngiltere’ye karşı güvenilir bir müttefik olduğunu göstermeye çalışan, içeride

³⁷⁵ Fekri (2007). y.a.g.t. ss. 69-70.

³⁷⁶ Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu (2008). y.a.g.m. s. 651.

kendisine yönelik olarak çok güçlü ve köklü bir şekilde gelişen muhalif hareketi Batılı müttefiklerinden daha fazla destek ve yardım alabilmek için gizleyen, konumunu çok güçlü göstermeye çalışan Şah devrim başladığı zaman çok zor durumda kalacak, olayların aniden kontrolden çıkmasıyla canını kurtarmak için ülkeyi terk edecektir.

Daha sonra yaşanan gelişmeler göz önüne alınacak olursa, 1953'te İran'da gerçekleştirilen darbenin İran ve bölge tarihi açısından çok ciddi sonuçlar ortaya çıkardığı görülüyor. ABD'nin darbedeki rolü ve daha sonra Şah'ın diktatörlüğünü pekiştirmesindeki verdiği destek göz önüne alınırsa ABD-İran ve sonrasında Türkiye-İran ilişkilerinde ciddi bir işbirliği döneminin başladığı söylenebilir.³⁷⁷

“Pakta katılmakta tereddüt gösteren Şah'ın, askeri yardım ve milliyetçi-sol muhalefetten başka bir nedeni daha vardı: SSCB'yi tahrikten çekinmek. 1940'ların sonunda Sadabad Paktının değiştirilmesini gündeme getiren İran, SSCB'yi tahrik etmekten çekinen Türkiye iken, 1950'lerin ortasında roller değişmiş görünüyordu. Ama, Türkiye'nin NATO üyesi olmasının verdiği rahatlığı Şah hissedemiyor ve ABD'nin aktif katılımını arzuluyordu. Ocak 1957'deki Eisenhower Doktrininin ardından Mart'ta ABD'nin Bağdat Paktının askeri komitesine üye olması Bağdat Paktını görünürde güçlendirirken, bu durum uzun sürmedi. Temmuz 1958'de Irak'daki darbe sonrasında Irak Pakttan çekilince 18 Ağustos 1959'da Paktın adı CENTO [Central Treaty Organization] olarak değiştirildi ve merkezi [en aktif üyenin başkenti olan] Ankara'ya taşındı.³⁷⁸” CENTO, NATO ile SEATO örgütleri arasında bir peyk örgüt gibi görev yapmıştır. Yapılan anlaşmalarla, örgüt içinde en etkin duruma geçen ülke ABD olmuştur. Örgüt içerisinde küçük hücrelerden oluşan istihbarat koordinasyon ve yönlendirme birimleri oluşturulmuş ve operasyonları bunlar yürütmüşlerdir. Bu birimin istihbarat faaliyetleri için bölgede dağıttığı paraların % 60'ını ABD % 40'ını İngiltere karşılamıştır.³⁷⁹ ABD, İsrail'in güvenliğinin korunmasına dolaylı olarak katkıda bulunduğu için CENTO'ya büyük destek vermiştir. ABD'nin Orta Doğu politikası açısından verimli sonuçlar ortaya koyan CENTO'da ABD ile yakın işbirliği gösteren Pakistan ilerleyen yıllarda kendi bölgesinde de ABD ile yakın çalışma yürütecektir. Özellikle İran devrimi ve

³⁷⁷ Gasiorowski (1987). y.a.g.m. p. 279.

³⁷⁸ Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu (2008). y.a.g.m. s. 651.

³⁷⁹ Tuncay Özkan (2005). **MİT'in Gizli Tarihi**, Alfa Kitap, İstanbul, ss. 203-204.

Afganistan'daki Sovyet işgalinden sonra Çin'in nükleer gücüne ve İran'ın olası nükleer gücüne karşı Pakistan'ın ABD yanlısı bir denge unsuru olması için bölgesinde nükleer bir güç haline gelmesine ABD tarafından onay verilecektir. Pakistan'ın nükleer silah geliştirme çabalarına başlangıçta mesafeli yaklaşan ABD, 1979 yılında İran'da gerçekleştirilen devrim ve aynı yıl Sovyetlerin Afganistan'a asker sokmasından dolayı bu ülkeyle yapıcı ilişkiler kurmak zorunda kalacaktır. Afganistan Savaşında Pakistan'ın desteğine ihtiyaç duyan ABD'nin Afganistan Savaşı boyunca bu ülkeye verdiği nükleer destek bu anlamda değerlendirilebilir.

Darbeden sonra İran'da yaşanan gelişmeler bir bütün olarak ele alınacak olursa, Başbakanlığa getirilen General Zahidi'nin Batı ile yakın ilişkilerden yana tavır aldığı, kısa bir süre sonra da millileştirme kararından geri adım atarak İngiltere ile anlaşığı görülür. Bu iktidar değişikliğinden sonra İran Orta Doğu'nun savunmasında Batı ile işbirliğine sıcak bakmaya başlamıştır.³⁸⁰ ABD açısından petrol konusunun odak noktasında olduğu bir gizli servis operasyonunun, sadece petrol konusunda başarıya ulaşmakla kalmadığı siyasi anlamda da İran ve ABD'yi ortak haline getirdiği ortadadır.

“İrak'taki darbeden sonra sıranın kendisine geleceğinden endişe duyan Şah, CENTO'nun daha etkin bir örgüt haline getirilmesini istedi. Ama, CENTO'nun kaynakları sınırlıydı. CENTO içinde en önemli askeri güce sahip olan Türkiye tüm birliklerini NATO emrine vermişti. Ne var ki, Şah'ın kendi ülkesinden görmekten korktuğu darbe, 27 Mayıs 1960'ta Türkiye'de gerçekleşti. Türkiye'deki darbe İran'la ilişkileri kötü etkilemek bir yana, daha da olumlu bir hava yarattı. Çünkü, Başbakan Adnan Menderes'in son aylarda Moskova'ya yaklaşma çabalarından endişe eden Şah, Milli Birlik Komitesinin [MBK] yaptığı ilk açıklamada NATO ve CENTO'ya kutsal kurumlarmışçasına bağlılığını bildirmesinden memnunluk duydu. Yeni rejime olan güvenini ve desteğini göstermek isteyen Şah, Avrupa'dan ülkesine dönerken 29 Mayıs 1960'ta [darbeden sadece 2 gün sonra] İstanbul Yeşilköy Havaalanında birkaç saat kalarak MBK üyelerinden bir kısmıyla görüştü. MBK ile Şah arasındaki ilişkilerde, CENTO'nun askeri yeterliliği konusu 1960'ların ilk yarısının temel

³⁸⁰ Baş (2006). y.a.g.t. ss. 66-67.

gündem maddesi olacaktır.³⁸¹ Şah için önemli olan Türkiye’de Batı’ya sıkı bağlarla bağlı olan bir iktidarın işbaşına gelmesiydi.

Menderes’in Sovyet yönetimiyle yaklaşması İran’da Şah’a karşı zaten çok geniş olan muhalif kesime, İran’da faaliyet gösteren ve Sovyetlerin Orta Doğu’daki göreceli zayıflığından dolayı baskı altında ve etkisiz durumda bulunan Sovyet yanlıların katılması sonucunu doğurabilirdi. Bu durum daha da güçlenen muhalif kesimin Şah’a karşı faaliyetlerini arttırması demektir. Türkiye-SSCB yaklaşması ilerleyen yıllarda Şah adına bu tür olumsuz bir sonuca yol açabilirdi. Şah, ABD’nin İran içinde kendisinin zor durumda olmasından dolayı verdiği desteği çekmesinden endişeleniyordu. İran’ın Batı yörüngesinde kalması için ülkenin muhalif kesimleriyle daha iyi iletişim kurabilecek başka bir siyasetçinin ABD tarafından Şah’ın yerine işbaşına getirilmesi ihtimali göz önüne alındığında Şah’ın, Menderes yönetiminin Sovyetlerle yaklaşması sonucunda İran’da kendisine karşı güçlenme ihtimali bulunan Sovyet yanlısı muhalefeti yok etmesi açısından, Türkiye’deki darbeyi neden bu kadar olumlu karşıladığı daha iyi anlaşılacaktır.

³⁸¹ Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu (2008). y.a.g.m. ss. 651- 652.

4. BÖLÜM: DEMOKRAT PARTİ'NİN BALKAN POLİTİKASI

Demokrat Parti'nin Türkiye'de iktidar olduğu dönemde Türkiye'nin Balkan ülkeleriyle ilgili temel yaklaşımı, bu coğrafi bölgede siyasi gücü elinde bulunduran Sovyetler ve Sovyet yandaşı devletlerden gelebilecek tehlikelere karşı kolektif güvenlik sistemleri yaratmaktı. Bu amaçla Yunanistan, Yugoslavya ve Türkiye arasında imzalanan Balkan Paktı bu yaklaşımın somut bir sonucudur. Konvansiyonel silahlarda Sovyet Bloğunun üstünlüğü de göz önüne alındığında Batı ittifakının içinde yer alan devletlerle [Yunanistan ve Türkiye] ne Batı ne de Doğu Bloğunun içinde yer alan devletlerin [Yugoslavya] bu büyük askeri ve ideolojik tehdide karşı Batı'nın büyük güçlerinin [ABD] desteğini de arkalarına alarak işbirliği yapmalarından ve tek ses haline gelmelerinden başka mantıklı bir seçenek kalmıyordu.

İlerleyen dönemlerde Türkiye ve Yunanistan arasında ortaya çıkan Kıbrıs anlaşmazlığı Balkanlarda kurulan bu ortak güvenlik sistemine çok büyük darbe vuracak ve zamanla işlevsiz hale getirecektir. Yugoslavya sosyalist bir yönetim tarzına sahip olduğu için NATO'ya alınması söz konusu olmamıştır. Bu sebeple üçüncü bir yol tercih edilmiş, farklı ideolojik yaklaşımlara sahip bu devletler tek çatı altında toplanmıştır.

Balkan Paktı ile ilgili olarak şu da söylenebilir; ABD'nin bu dönemde Sovyet yayılmasını ve etki alanını sınırlandırmak, hatta bu ülkeyi bu politika yoluyla içeriden çökertmek için uygulamaya soktuğu "Containment Policy" bütün dünyada uygulama alanları bulmuştu. Latin Amerika devletleriyle imzalanan Rio Anlaşması, Uzak Doğu ve Güney Doğu Asya devletleriyle imzalanan SEATO ve ANZUS Avrupa ve Orta Doğu devletleriyle imzalanan NATO ve CENTO anlaşmaları bu politikanın somut neticeleriydi. Balkan Paktı da bu siyasetin Güney Doğu Avrupa'yı kısmen de olsa içine alacak şekilde genişletilmesi ve uygulanması anlamına geliyordu.

4.1. II. Dünya Savaşı Sonrası Balkanlarda Genel Durum

İkinci Dünya Savaşından sonra Balkanlar'da, İskandinavya'da ve Doğu Avrupa'da Finlandiya, Norveç, İsveç, Yugoslavya, Yunanistan ve 1955 yılına kadar Avusturya'nın müttefiklerin işgalinde olan bölgeleri hariç tüm ülkelerde, Sovyet ve Sovyet yanlısı devletlerin egemenliği ortaya çıktı.

1948 yılının sonuna kadar Sovyet etkisi altındaki ülkelerin hepsinde Sovyet yanlısı komünist partiler iktidara geldi. "Türkiye, Sovyetler'in Ege ve dolayısıyla Akdeniz'e hakim olup, Türkiye'yi bir çember içine alacağını düşünerek, bu durumu kendi güvenliği için tehlikeli görüyordu. İkinci Dünya Savaşı sonrası ve 1950'li yıllar Türkiye'sinde hakim olan kanı, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi işgal ve ilhak edeceği yolundaydı."³⁸² SSCB, Türkiye'den istediği kendi lehine olan bazı değişiklik ve düzenlemelerle ilgili ABD ve İngiltere'yi Türkiye'nin yanında bulmasaydı bu ihtimalin gerçekleşme olasılığı yüksekti.

Balkanlarla ilgili olarak verilen Sovyet notası reddedildikten sonra, Balkanlarda bir Güney Slavları Federasyonu kurma çabaları ve Balkanların komünist ülkeleri arasında yapılan bir dizi ittifak antlaşmaları, Türkiye'nin endişesini arttıran diğer gelişmeler olmuştu. Balkanlarda bir Bulgar-Yugoslav yakınlaşması ile kurulacak olan Slav Bloku, Türkiye'nin eskiden beri önlemeye gayret ettiği bir gelişmeydi. Hatta 1934 Balkan Antantı'nın kuruluş amaçlarından biri de, Antant üyelerinin Yugoslavya'yı kendi tarafına çekerek, böyle bir yakınlaşmayı önleme arzularına dayanıyordu. Türkiye, Balkanlardaki böyle bir yakınlaşmayı doğrudan doğruya Yunanistan'a ve Akdeniz hakimiyetinin bir sonucu olarak dolaylı bir şekilde kendisine yönelmiş olarak kabul ediyordu. Türkiye ile anlaşarak Boğazlarda üstünlük sağlayamayacağını anlamış bulunan Sovyetler Birliği, Balkanlarda kuracağı üstünlükle hem Türk boğazlarını ve hem de Yunanistan'ın Selanik bölgesini tehdit edebilecekti.³⁸³ Ancak bu yakınlaşma gerçekleşmedi. Sovyetler Balkanlarda yeni bir merkez, yeni bir eksen olarak ortaya çıkan Yugoslavya'nın önünü kesmek isteyince bu ülkeyi komünist dünyadan dışladı. Yugoslavya ise Doğu Blokundan dışlandığı ölçüde hatta daha fazla miktarda Batı dünyasıyla yakınlaşmaya başlayacaktır.

³⁸² Yavuz Sezer (2006). **Demokrat Parti'nin İlk İktidar Yıllarında Balkan Politikası**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, s. 50.

³⁸³ Sezer (2006). y.a.g.t. ss. 50-51.

4.1.1. Balkanlarda Yugoslav-Sovyet Çatışması

“1940’lı yılların sonunda ve 1950’li yılların başlarında komünist dünya, Yugoslavya dışında birleşik bir manzara arz etmekteydi. Balkanlar’da kurulacak bir Slav federasyonunun odak noktasını oluşturan Makedonya sorunu ise, Türkiye’yi diğerlerinden farklı olarak doğrudan doğruya ilgilendiriyordu. Bu sorunu çözümlenip, Balkanlardaki komünist bloku kuvvetlendirmek isteyen Sovyetler Birliği, 1945 yılından başlayarak komünist Balkan devletleri ile Makedonya sorununu çeşitli konferanslarda görüşmüştü. Prag’ta yapılan bu toplantılarda, Balkanlarda toprak taksimine ait bir antlaşmaya varıldığı haberleri sızmaya başladı. Buna göre, Yugoslavya bütün Yunan Makedonyası ile Bulgar Makedonyası’nın büyük bir kısmını alacak ve buna karşılık Bulgaristan’a, Çanakkale Boğazına kadar bütün Trakya, yani Avrupa’daki bütün Türk toprakları verilecekti. O günkü koşullar altında, kendi toprak bütünlüğüne yönelen haberler, Türkiye’nin, Balkanlar’daki komünist bloktan duyduğu endişeyi artıran başlıca faktörlerden birisi idi.”³⁸⁴ Bu tür haberlerin dışında Sovyet yanlısı propaganda, ABD, İngiltere ve SSCB arasındaki görüşmelere ilişkin dezenformasyon Türkiye’de psikolojik yıkım yaratmak için II. Dünya Savaşının hemen sonrasında SSCB tarafından Türkiye’ye yönelik olarak sıklıkla kullanılan bir dış politika aracıydı.

“Sovyetler, Avusturya ile Yugoslavya arasındaki sorunda açıkça Batı tezi yanında yer almıştır. Sovyetler ayrıca Trieste konusunda, gizli yazışmalarında Yugoslavya’ya karşı çıkmışlar ve açıkça karşı çıkma tehdidinde bulunmuşlardır. Tito’nun Arnavutluk ile birleşme, Balkan Federasyonu ve Doğu Avrupa Federasyonu girişimleri de Sovyetler tarafından aceleci ve Amerikan müdahalesini davet edici nitelikte görülmüştür. Ancak bazı sebeplerden dolayı, Stalin bu girişimlerden bazılarında destek veriyor gibi gözükmiştir.”³⁸⁵ Sovyetler komünist dünyada Yugoslavya’ya yönelik olarak gösterdiği yaklaşımlardan dolayı ağır eleştirilerle karşılaşmamak için Yugoslavya’nın bazı girişimlerine önemli bir tepki vermemiş ve ya sessiz kalmıştır.

³⁸⁴ Sezer (2006). y.a.g.t. s. 51.

³⁸⁵ Alpaslan Işıklı (1980). **Kuramlar Boyunca Özyönetim ve Yugoslavya Deneyi**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, s. 88.

“Yugoslavya ile Bulgaristan arasında kurulacak olan ve ufak Arnavutluk’un da katılabileceği [Güney Slavları Federasyonuna] Stalin taraftardı. Stalin’in inancına göre, Moskova’ya sadık Bulgar ve Arnavutlar, yeni federasyon içinde, Tito’nun prestijine karşı bir denge unsuru, Sovyetlerin kolaylıkla kullanabilecekleri birer alet olabilirlerdi. Ancak, Tito böyle ikinci derecede bir rolle tatmin olamayacağından Güney Slavlarını kendi liderliği çevresinde toplamak istedi. 1947 yılının son aylarında Yugoslavya’nın komşu Balkan devletleri ile imzaladığı ittifak antlaşmaları, ancak böyle bir amaca vardığı taktirde bir anlam ifade edebilirdi.³⁸⁶” Yugoslavya’nın komünist dünyada kurduğu dış ilişkilerde diğer komünist devletler gibi SSCB’nin güdümünde olmadığına vurgu yapması, bu farklılığını dış politikadaki eylemleriyle kararlı olarak ifade etmesi bu devlete Bağlantısızlık hareketine dahil olduğu zaman büyük bir prestij sağlayacaktır. Bu durumda olan diğer bir devlet ÇHC ise zaten ilerleyen yıllarda SSCB ile Doğu Blokunun liderliği mücadelesine başlayacaktır.

“Yalnız SSCB değil, hiçbir büyük devlet, kendi nüfuz alanı içindeki devletlerin başka bir merkez etrafında toplanmalarını hoş karşılamaz. Bu durumda Yugoslavya’nın yalnız Balkanlarda değil, fakat bütün Doğu Avrupa’da kendisine karşı bir ağırlık olarak ortaya çıkabileceğini anlayan Sovyetler Birliği, Güney Slavları Federasyonu fikrini desteklemekten vazgeçti. 28 Ocak 1948’de **Pravda** gazetesi ilk defa olarak, Balkanlardaki gruplaşma aleyhinde bir yazı yayınladı. Buna göre, Balkan devletlerinin problemler yaratacak suni bir federasyon, konfederasyon ya da gümrük birliği kurmaya ihtiyaçları yoktu. Bu devletler, kendi sınırları içindeki demokratik güçleri örgütleyip seferber etmek suretiyle kendi bağımsızlık ve egemenliklerini korumalıydılar. Böylece **Pravda**, Kominform yoluyla yürütülen Sovyet politikası ile, bazı komünist liderlerin bağımsız faaliyetlerinden doğan politika arasındaki tezadı açıkça ortaya koymuş olmaktadır. Bu Stalin’in Tito’ya ilk açık ihtarı olmuş, daha sonra iki komünist parti arasındaki mektuplaşma ile ilişkiler gerginleşmiş ve Kominform’un kararı ile kopmuştur. Bulgaristan Moskova’dan esen bu değişik rüzgara hemen uymuştur. O kadar ki, 23 Ocakta “*Bir Balkan Birliğinin kurulması meselesi müstacel olmamakla beraber, bunun yakın bir istikbalde tahakkuku milletimizin şimdi yaptıklarıyla pek kolaylaşmıştır... bu birliğin bir federasyon ve ya konfederasyon mu olması icap ettiği Doğu Avrupa memleketleri*

³⁸⁶ Oral Sander (1969). **Balkan Gelişmeleri ve Türkiye 1945-1965**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, s. 60.

tarafından kararlaştırılacaktır” şeklinde konuşan Dimitrov, **Pravda**'da yayınlanan yazıdan tam bir gün sonra ne kendisinin ve ne de Balkanlarda diğer devlet adamlarının bir federasyon kurulmasını düşünmüş olduklarını, böyle bir planı çok mevsimsiz bulduğunu açıklamıştır.³⁸⁷” ABD önderliğindeki Batı ittifakının bu yıllarda Marshall Planı, Truman Doktrini gibi düzenlemelerin hayata geçirilmesi için çalıştığını, AET'nin temellerinin atılması konusunda çaba sarf ettiğini ve küresel anlam ifade eden bölgesel ittifaklar oluşturduğunu hatırlarsak SSCB'nin önderliğini yaptığı Doğu Bloğunun o dönemde bu tür kısır çekişmelerle uğraştığı için kısa süre sonra neden dağıldığını daha iyi anlayabiliriz. Kominform, Comecon ve Varşova Paktı gibi kuruluşların Batı'da aynı işleve sahip olan kuruluşlarla karşılaştırılmaları yapılırsa Doğu Bloku içindeki bu iç meseleler yüzünden yüzeysel, verimsiz ve ikinci planda kaldıkları açıkça görülür.

“Bu olaylardan sonra Balkanların görüntüsü kısa bir süre içinde değişti. Tito bir kere asi olarak ilan edildikten sonra o zamana kadar taraftarlığını yaptığı bütün planlar ve bu arada Makedonya'nın muhtariyeti de kötülenmiş, Yugoslavya'nın bir Güney Slavları Federasyonu maskesi altında Bulgar Makedonya'sını Yugoslavya'ya katmak istediği belirtilmiştir. Rus desteği, 1876 ve 1919'da olduğu gibi Sırpılardan Bulgarlara geçince, Bulgaristan, Yugoslav Makedonyası üzerindeki isteklerini tekrarlamağa başlamış ve iki ülke arasındaki ilişkiler çok gerginleşmiştir. Yugoslavya ise bu Bulgar iddialarını şiddetle yermiştir. Hatta, Yugoslavya Başbakan Yardımcısı Neskoviç 20 Aralıkta yaptığı bir konuşmada, Yugoslavya'nın Kominform'dan atılmasının sorumluluğunu Bulgaristan'ın Yugoslav Makedonyası üzerindeki isteklerini kabul ettirmek için yaptığı baskıya bağlamış ve şunları söylemiştir: “*Bilinmesi lazım gelen mesele şudur: Acaba bazı Bulgar idarecilerinin Güney Slavları Federasyonu ve bilhassa Makedonya meselesinde utanmaksızın takındıkları tavır Kominform'un kararında amel olmamış mıdır? İstikbal bu سوالin cevabını verecektir.*”³⁸⁸ İkinci Dünya Savaşının sona ermesiyle birlikte Balkanlarda ve dünyada ABD ve SSCB başrolü almıştı. İki devlet arasındaki mücadele gelecek dört-beş yılın ve erken soğuk savaş döneminin başlıca göze çarpan unsuruydu.³⁸⁹

³⁸⁷ Sander (1969). y.a.g.e. s. 61.

³⁸⁸ Sander (1969). y.a.g.e. ss. 61-62.

³⁸⁹ Nemanja Milosevic (2007). **Yugoslavia, USA And NATO In The 1950's**, Western Balkans Security Observer, Serbia, p. 64.

ABD'nin Batı ittifakında tartışmasız kabul edilen liderliği, SSCB için geçerli olmamıştır. Blok içindeki liderlik özelliğini yalnızca askeri varlığıyla sürdürüp pekiştirmeye çalışan, bazen ortaklarını tehdit ederek 1956 yılında Macaristan'da yaptığı gibi "kendine göre gerekirse" işgal etmekten de geri kalmayacağını uygulamalı olarak gösteren Sovyetler bu anlamda ABD'den çok daha farklı bir görünüm sergiliyordu. SSCB'nin uyguladığı bu anti-demokratik eylemler hür dünya için mücadele ettiğini söyleyen Batı dünyasının ideolojik söylemini daha güçlü dile getirmesine sebep olacak ayrıca kısa zamanda Doğu Blokunda iç mücadeleleri de beraberinde getirecektir.

Yugoslavya'nın afarozundan sonra Balkanlarda değişen bir durum, daha kısa bir süre önce ittifak anlaşması imzalamış bulunan Bulgaristan ve Yugoslavya arasındaki ilişkilerin bozulması ise, diğeri Arnavutluk'un Yugoslavya'nın nüfuzundan çıkmasıdır. Arnavutluk Komünist Partisi, belirli ölçüde, savaş içindeki Yugoslav desteği ile kurulmuştu ve Enver Hoca da parti içindeki liderlik durumunu Tito'ya borçluydu. Bu nedenle, Arnavutluk, savaştan sonra tamamıyla Yugoslavya'nın uydusu haline gelmişti. Enver Hoca bu durumu değiştirmek için aradığı fırsatı Yugoslavya'nın Kominform'dan çıkarılması ile buldu ve 1948 Haziranında Arnavutluk Komünist Partisi Merkez Komitesi yayınladığı bir bildiri ile Yugoslav liderlerini [Troçki taraftarı] ve [hain] olarak takbih etti. Bu bildiri de ayrıca, Arnavutluk'un Kominform ile olan dayanışması ve Sovyetler Birliği'nin anti-emperyalist blokun lideri olduğu açıklanmaktadır. Enver Hoca, Yugoslavya ile bağların koptuğu hususunda bütün tereddütleri silmek için, Yugoslavya'nın desteği ile kurulan partinin adını, [Arnavut İşçi Partisi] olarak değiştirdi. Bu durum, Yugoslavya'nın Sovyet blokundan çıkması ile Adriyatik kapısı kapanan Sovyetler Birliği'nin de işine geldiğinden, 1948'den sonra Sovyet-Arnavutluk ilişkileri hızla ilerleme kaydetmiştir. Güney Slav projesi, ister Moskova tarafından önlenmiş, ister Makedonya dikenine takılmış ve isterse Bulgaristan'ın genişleme politikasına kurban gitmiş olsun, şurası bir gerçektir ki, Yugoslavya ile Bulgaristan'ın yollarının ayrılması, Balkanlarda II. Dünya Savaşından sonra kurulmaya çalışılan "yeni düzen"i yıkmış, Balkanların alışılmış "eski düzen"ini tekrar kurmuştur. Bulgaristan bir kere daha Moskova'nın "gözde"si, Sırp ve Yunanlıların ortak düşmanı olmuş, Yunanistan'a karşı Sırpların ve Bulgarların alışılmamış ittifakı çözülmüştür.

Arnavutluk'un da Yugoslav nüfuzundan çıkmasından sonra Balkanların parçalanmış görüntüsü açık bir şekilde ortaya çıkmıştır.³⁹⁰ Arnavutluk ilerleyen dönemlerde bağımsız tutumuna süreklilik kazandırmak için Yugoslavya ve SSCB'ye karşı dengeleyici bir güç olarak ÇHC ile ilişkilerini her alanda geliştirecektir. Bu durum da Doğu Bloku içerisindeki parçalı yapıyı ve taraflar arasındaki güç mücadelesini devam ettirecektir. SSCB blok içerisindeki liderliğini devam ettirebilmek için desteğine ihtiyaç duyduğu diğer devletlerin kendisinden bağımsız bir alan ve yaklaşım oluşturmalarına göz yummak zorunda kalacaktır.

³⁹⁰ Sander (1969). y.a.g.e. ss. 62-63.

4.1.2. Yugoslavya'nın Kominform'dan İhraç Edilme Süreci

II. Dünya Savaşı sonrası Sovyet dış politikasını belirleyen önemli etkenlerden biri, önce Avrupa'da sonra Asya'da kurulan sosyalist devletler ve bu devletlere önderlik etme kaygısıydı. SSCB, bu konuda kısa sürede başarıya ulaştı. Eylül 1947'den kurulan Kominform ve Ocak 1949'da kurulan COMECON³⁹¹ bu doğrultudaki girişimlerdi.³⁹² Sovyet-Yugoslav çatışmasının doruğa çıktığı bir dönemde, Sovyetler bu kuruluşlar üzerinde baskı kurarak Yugoslavya'nın bu kuruluşlardan dışlanmasına sebep olacaktır. Bu süreç Yugoslavya'nın ne Batı ne de Doğu ittifakıyla bire bir uyuşan kendisine özgü yönetim ve ekonomi anlayışının belirginleşmesine ve Yugoslav devlet kimliğinin o dönemde var olan mevcut sistemlerden farklı olan niteliğinin daha da farklı bir nitelik kazanmasına sebep olacaktır.

“1948 yılında başlayan Sovyet-Yugoslav çatışması Balkan gelişmeleri bakımından çok önemli sonuçlar doğurmuş bir olaydır. Bir yandan, Balkanların en kuvvetli komünist ülkesinin Sovyetler Birliği'nden kopması ABD ile Sovyetler arasındaki soğuk savaş şiddetlendirmiş, öte yandan Balkanlar bölgesinin 1945-1948 yılları arasındaki görüntüsünü temelinden sarsmıştır. Bu sarsıntının bir sonucu olarak birbirinden ayrılan parçaları kendi istedikleri gibi yeniden düzenlemek isteyen Doğu ve Batı blokları bölgede kıyasıya bir rekabete girişmişlerdir. Ancak, Yugoslav-Sovyet çatışmasının başlattığı bu gelişmelere geçmeden önce çatışmanın nedenlerini ve niteliğini kısaca incelemekte konumuz bakımından yarar ve gerek vardır.

³⁹¹ * Üye ülkelerin ekonomik gelişmesini hızlandırmak ve aralarında eşgüdümü sağlamak amacıyla Ocak 1949'da SSCB, Bulgaristan, Çekoslovakya, Macaristan, Polonya ve Romanya arasında kuruldu. Şubat 1949'da katılan Arnavutluk 1961 sonunda çekildi. Doğu Almanya 1950'de, Moğolistan 1962'de, Küba 1972'de Vietnam da 1978'de üye oldular. Stalin COMECON'u kendisine karşı çıkan Yugoslavya'ya ekonomik ambargo uygulamak için bir araç olarak görmüştü; bunda başarılı olamadı. 1955-60 döneminde SSCB ortak bir ekonomik politika ve ticaret modeli oluşturmaya çalıştı. 1963'te COMECON'a bağlı bir Uluslararası Ekonomik İşbirliği Bankası kuruldu. Ama örgütün gerçekleştirilmeye çalıştığı ekonomik bütünleşme, tarım ekonomileri olarak belirlenen Romanya ve Bulgaristan başta olmak üzere üye devletlerin tepkisine neden oldu. Doğu Almanya, Çekoslovakya ve Macaristan gibi sanayisi gelişmiş olan ülkeler ise kendi ürünlerinin pazarını genişletmek amacıyla uzmanlaşmayı destekliyordu. Sonunda SSCB geri adım atmak zorunda kaldı. COMECON da tıpkı Varşova Paketi gibi Sovyet blokunun yıkılmasından sonra 28 Haziran 1991'de üye devletler tarafından sona erdirildi. Funda Keskin, **COMECON Kutusu**, Baskın Oran (ed.), Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt: I, 13. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 501.

³⁹² Erel Tellal (2008). **SSCB'yle İlişkiler**, Baskın Oran (ed.) Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt: I, 13. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 500.

Sovyetler Birliği Komünist Partisi [SBKP] ile Yugoslav Komünist Partisi [YKP] arasında 1948 yılının Nisan-Haziran aylarındaki mektuplaşmalara bakılacak olursa iki partinin görünen çatışma nedenleri şunlardı: SBKP'nin 4 Mayıs 1948'de YKP'ne gönderdiği mektuba göre, Yugoslavya'da bulunan Sovyet memur ve subaylarına iyi davranılmamakta ve kendilerine istedikleri gibi bilgi verilmemekteydi. Sovyetlerin bu şikayetlerine Yugoslavların verdiği cevapta ise, bu ithamlar reddedilmekte ve Sovyet uzman ve subaylarına verilen ücretin yüksek olması nedeniyle sayılarında azaltma yapıldığı bildirilmektedir. İki komünist parti arasındaki tartışma bu düzeyde devam ederken SSCB, iki ülke arasındaki uyuşmazlığı Kominform'un gelecek toplantısına getireceğini açıkladı. Kominform³⁹³ da 28 Haziran tarihli kararı ile Yugoslavya'yı Kominform'dan çıkardığını açıkladı. Gelişmesini kısaca özetlediğimiz ve kısa bir süre içinde Yugoslavya'nın Sovyet blokundan çıkarılması ile sonuçlanan çatışmanın nedenleri, muhakkak ki, Yugoslavya'daki Sovyet uzman ve askerlerine kötü davranış olamaz. Çatışmanın nedenleri çok daha derin ve köklü unsurlara dayanmakta ve kökenini 1948 yılına kadar gelen Balkan gelişmelerinden almaktadır.³⁹⁴ SSCB'nin Yugoslavya'ya yönelik bu tavrı aynı zamanda Balkanlarda gelişmeleri istediği gibi yönlendirme konusunda bazı endişeleri olduğunu da ortaya koymaktadır. Yugoslavya'nın SSCB'ye bir alternatif olarak Balkanlarda bir denge unsuru olarak ortaya çıkması Sovyetler için mutlaka engellenmesi gereken bir durum olarak algılanmıştır. Bu doğrultuda Sovyetler diğer Balkan ülkelerine

³⁹³ * Komünist Enternasyonal ya da Üçüncü Enternasyonal olarak da bilinen Komintern, Komünist partilerin birliğini sağlamak amacıyla 1919'da kuruldu. Açıklanan amacı dünya devrimini gerçekleştirmek olmakla birlikte, daha çok komünist hareketi SSCB denetiminde tutmak için kullanıldı. Merkezîyetçi düşüncenin iniş-çıkışlar yaşadığı strateji değişikliklerinin ardından 1935'teki 7. ve son kongrede Komintern'in amacı faşizmin yenilmesi olarak açıklandı. Bu doğrultuda kongre tüm komünist partileri yaklaşmakta olan savaşa, faşizme karşı barış, demokrasi yanlısı güçlerle işbirliği içinde insanlığın tüm ileri kazanımlarını savunmakla görevlendirdi. Türkiye Komünist Partisi TKP buna bir türlü uymayınca Komintern Şubat 1937'de "desentralizasyon" ve ya "separat" kararı çıkarttı ve TKP'yi dışladı. Bunun üzerine TKP karara uydu ve Türkiye'deki gizli faaliyetlerini tatil ederek Kemalizmle birlikte çalışmaya başladı. Tabii, bu da SSCB ile ilişkilerin düzelmesine bir miktar katkı yaptı. Stalin Almanya ile savaş başladıktan sonra müttefiklerinin komünist bozgunculuk korkularını bertaraf etmek için Komintern'i resmen feshetti. Kominform (Komünist Enternasyon Büro) 1947'de Polonya'nın Wilcza Gora kentinde SSCB, Bulgaristan, Macaristan, Çekoslovakya, Polonya, Romanya, Yugoslavya, Fransa ve İtalya komünist partilerinin katılımıyla kuruldu. Amacı, tüm Avrupa'da parti faaliyetlerini eşgüdümlü hale getirmektir. Yugoslavya ile SSCB arasındaki gerginlik sonucunda Yugoslav Komünist Partisi Haziran 1948'de Kominform'dan çıkarıldı. Kominform, Yugoslavya'yla arasını düzeltmek isteyen SSCB tarafından 17 Nisan 1956'da dağıtıldı. Funda Keskin, **Komintern ve Kominform Kutusu**, Baskın Oran (ed.), Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt: I, 13. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 500.

³⁹⁴ Sander (1969). y.a.g.e. ss. 57-58.

Yugoslavya'nın Doğu Bloku içerisinde yalnız bırakılması konusunda baskı yapmaktan geri kalmamıştır.

Savaşın hemen ardından Stalin, bütün Doğu Avrupa'da ekonomik ve politik kontrolü sağlayabilmek için harekete geçmiştir. Yugoslavya'da Komünist Partinin ekonomisini, politikasını ve orduyla olan ilişkilerini Moskova merkezli bir hale getirmeye çalışan bir yaklaşım ortaya koydu. Sovyetler, Yugoslavya'nın SSCB'nin sürekli hammadde deposu olmasını sağlayacak bir yaklaşımla idare edilmesini amaçlıyordu.³⁹⁵ SSCB yalnızca Yugoslavya'nın Balkanlarda kendisine karşı dengeleyici bir güç olmasını engellemek için çalışmamış aynı zamanda bu devletin siyasi, ekonomik ve askeri yapısını kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirmek ve yönlendirmek istemiştir.

“Moskova-Belgrad çatışmasının temelinde yatan önemli unsurlardan biri kuvvet mücadelesidir. Yugoslavya'da komünistler Moskova'dan bağımsız olarak kendi gayretleri ile işbaşına gelmişlerdi ve ülkenin Nazi işgalinden kurtarılmasında Sovyet ordusunun rolü çok az olmuştu. Kendi gücü ile düşmanı yenmiş ve iktidara geçmiş olan YKP'nin kendisine güveni, Yugoslavya'nın iç ve dış sorunlarına kendine özgü bir bakışı vardı. Bu nedenle, görüşlerinin günün birinde Sovyet görüşü ile çatışacağı yakın bir olasılıktı. Burada şunu belirtmek gerekir ki, Tito-Stalin çatışması, diğer bazı uydularda olduğu gibi, yalnızca kişisel planda kalsaydı, Yugoslavya'nın Kominform'dan çıkarılması gerekmez, Tito'nun düşürülüp yerine Moskova'ya bağlı bir diğer liderin getirilmesi ile çatışma ortadan kaldırılabilirdi. Ancak, Tito'nun arkasında kendine bağlı bir ordu vardı ve görüşleri Yugoslav devletinin çıkarları ile özdeşleşmişti. Parti olduğu kadar ulus da Tito'nun arkasında bulunduğundan, kişisel çatışma zahmetsizce ve hatta kendiliğinden ulusal bir mücadele haline gelmişti. Bu açıdan bakıldığında [Titoizm] ile [Ulusal Komünizm] eş anlamlıydı. YKP'nin Kominform'dan çıkarılışının önemli bir diğer nedeni Balkanlar bölgesinde kuvvet mücadelesi ile ilgilidir. Mareşal Tito, Yugoslavya, Bulgaristan ve Arnavutluk'u içine alan ve büyük bir olasılıkla Romanya'ya kadar uzanacak olan bir [Balkan Federasyonu]nu gerçekleştirmeye çalışmakla SSCB'nin Doğu Avrupa'daki üstünlüğünü tehdit etmekteydi. Tito, aynı zamanda diğer Doğu Avrupa devletlerini de, komşu komünist devletlerle federasyonlar kurmaya teşvik

³⁹⁵ Jerry Michael Tole (1968). **United States Foreign Policy Toward Yugoslavia: 1948-1955**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Texas Technological College, US, p. 36.

ediyordu. SSCB'nin, kendi nüfuz alanı içindeki devletlerin Tito gibi kuvvetli bir liderin etrafında bloklaşmalarını isteyeceği düşünülemez. İşte bu nedenle, Tito henüz Moskova'ya sadık ve bağılyken kurulmasını desteklediği bir Balkan Bloku, Yugoslav liderin gerçek amacı anlaşılmaya başlanınca SSCB'nin hoşuna gitmeyen bir gelişme halini almış ve Yugoslavya'nın afarozunda önemli bir rol oynamıştır. Bu olaydan sonra da, büyük ümitlerle kurulmasına çalışılan [Güney Slavları Federasyonu] daha başlangıç halindeyken ortadan kalkmıştır.³⁹⁶ Demokrat Parti'nin Balkan politikası bağlamında Tito-Stalin çatışması ilerleyen dönemde hem ABD hem de Türkiye açısından bu bölgeye yönelik yaklaşımın şekillenmesinde en belirleyici unsur olacaktır. Yugoslavya'nın Doğu Blokundan ihraç edilmesi ama buna rağmen blok içerisinde bulunduğu yıllarda kendisi için hem blok içi hem blok dışı ilişkilerinde belirleyici unsur olan ideolojik ve siyasi kimliğini koruması bu devlete farklı bir özellik kazandırıyordu. ABD ve Türkiye bir ülkeye yönetim ve ideolojik söylem tarzında sosyalist, marksist, komünist özellikler taşıdığı için mesafeli durmayacaklarını, uluslararası barış ve işbirliğinin geliştirilmesi konusunda bu tür ülkelerle de işbirliği yapmaktan kaçınmayacaklarını ilerleyen dönemde yalnız kalan Yugoslavya ile yakınlaşarak göstermiş oldular. Burada özel bir durum olarak Yugoslavya'nın ideolojik ve ekonomik anlamda Batılı bir kimliğe sahip olmamasına rağmen Batı savunma stratejilerinde yer almayı kabul ettiğini de belirtmek gerekir.

“Yugoslav-Sovyet çatışmasının temelinde yatan iki ana unsur, YKP ile lideri Tito'nun özel durumları ve Balkanlardaki kuvvet mücadelesi ise de, Yugoslavya'nın Kominform'dan çıkarılmasında diğer bazı unsurlar da rol oynamıştır. Bunlar arasında, Yugoslavya'nın kısa zamanda endüstrileşmek ve böylece Moskova için bir hammadde pazarı olmak istememesi, tarımın kollektivizasyonunun ağırdan alınması, Sovyet ajanlarının Yugoslavya'daki faaliyetleri ve Yugoslavya'nın Triyeste ile Avusturya'nın bazı toprakları üzerindeki istekleri sayılabilir. Bizce bu son nokta konumuz bakımından özellikle önemlidir. Sovyetler Birliği Yugoslavya'nın bu toprak isteklerini desteklememiştir. Bunun nedeni, Sovyetler Birliği'nin, Batılı devletlerle girişeceği pazarlığı tehlikeye düşürmek ve İtalya ile Avusturya komünistleri arasındaki prestijini azaltmak istememesidir. Mareşal Tito için ise, Triyeste'nin Yugoslavya'ya katılması büyük bir prestij haline gelecektir ancak bu

³⁹⁶ Sander (1969). y.a.g.e. ss. 58-59.

konuda Sovyet desteğini elde edemeyeceğini anlayacaktır. Kominform'dan çıkarılmasından ve özellikle 1950'den sonra Yugoslavya'nın Batıya kaymasında bu sorun önemli bir rol oynamış ve hatta Tito, kısmen Triyeste yüzünden Batıya büyük bir tavizde bulunarak, Balkanlarda Yunanistan ve Türkiye ile bir ittifaka dahi girmiştir. Yugoslavya ile SSCB arasındaki ideolojik çatışmaya gelince, bu hususun 1948 afarozunda kat'i bir unsur olduğu söylenemez. Tito, 1948 yılından sonra, Sovyet Bloku dışındaki durumu meşrulaştırmak için ve gelişen koşullara uygun olarak, Marksizmi revizyona tabi tutmuştur. İdeolojik unsur daha çok ileriki çatışmalar da rol oynayacaktır. Yugoslavya'nın Kominform'dan çıkarılması ile Sovyet Blokundan kopması Balkan gelişmeleri bakımından son derece önemli sonuçlar doğurmuş ve hatta 1948 yılından sonraki Balkan gelişmelerinin başlangıç noktasını, bir anlama **pivotunu** oluşturmuştur. Bu olay, her şeyden önce, 1945 yılından sonra Balkanlarda kuvvetli bir komünist blokun gerçekleşmesini engellemiştir.³⁹⁷ SSCB'nin Yugoslavya'yı blok içinde tutmak için onunla işbirliği yapmak ve bazı isteklerini kabul etmek yerine bu ülkeyi dışlaması ve onu bir bakıma Batı ile işbirliği yapmaya zorlaması gerçekten de Balkanlarda Batının ilerleyen yıllarda parçalamak için çok zorlanacağı güçlü bir komünist blok oluşmasını engellemiştir.

SSCB 1946 başlarında bir Yugoslav-Bulgar Federasyonuna, görüşmelerde kendisine de söz hakkı tanınması ve konuyla ilgili yapılacak anlaşmalarda görüş bildirmesi şartıyla yeşil ışık yakmıştır ancak bu kez de Belgrad ve Sofya yönetimleri teklife sıcak yaklaşmamıştır.³⁹⁸ Sovyetlerin bu tür projelerin yalnızca kendisinin istediği şekilde ve istediği zamanda gündeme gelebileceğini Balkanlara yönelik olarak izlediği siyasetle ortaya koyması Balkan devletleri tarafından kabul edilmemiştir. SSCB'nin bu dayatmacı tutumu sebebiyle, bu tür ciddi konuların ele alınıp görüşülmesinde iki tarafında da beklenti ve çekincelerini yansıtabilen ortak bir akla ve müzakere sürecine ulaşılamamıştır.

³⁹⁷ Sander (1969). y.a.g.e. ss. 59-60.

³⁹⁸ Rinna Elina Kullaa (2008). **From The Tito-Stalin Split To Yugoslavia's Finnish Connection : Neutralism Before Non-Alignment, 1948-1958**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University Of Maryland, US, p. 46.

4.1.3. Yugoslavya'nın Komünist Dünyadan Dışlanmasının Demokrat Parti'nin Balkan Politikasına Etkisi

“1945-1951 yılları arasında özellikle Balkanlar bölgesinde güvenliğini tehlikede gören Türkiye, NATO'nun dışında, bölgesel paktlarla güvenliğini sağlamlaştırmak istemiş ve 1953-1954 yıllarında bunu başarmıştı. Ancak, çoğunluğu Türk dış politikasının dışında olan etkenlerle Balkan İttifakı yıkılınca, yani 1955'ten sonra, dış politikasındaki ağırlığı Orta Doğu bölgesine ve NATO'ya vererek, Balkanlarda 1951'den sonra izlediği politikayı terk etmiştir.³⁹⁹” İlerleyen dönemlerde Stalin'in ölümüyle birlikte SSCB taktik değiştirerek “Barış İçinde Bir Arada Yaşama” politikasını hayata sokacaktır. ÇHC ile Doğu Bloğunun liderliği mücadelesine başlayan Sovyetler, Yugoslavya ile arasındaki sorunları çözmek istemiştir. Buradaki amaç, Tito'nun Doğu Blokunda ve Bağlantısızlık hareketindeki prestijini ve itibarını kullanarak bu ülkeleri Çin'e karşı Sovyet tarafına çekmektir.

Stalin'in ölümünden sonra Kruşçev SSCB'nin liderliğini yapmaya başlamıştır. Kruşçev 1955 yılının başlarıyla birlikte Yugoslav parti liderleriyle ve devletiyle ilişkileri normalleştirmeye çalışacaktır. Bu arada Tito da Bağlantısızlarla olan iyi ilişkilerini güçlendirmek için 1954 yılının sonlarında Hindistan ve Burma'ya ziyaretler gerçekleştirmiştir.⁴⁰⁰ Sovyetlerin taktik değiştirerek Yugoslavya'ya yaklaşmasının ardından Yugoslavya da Batı ile olan ilişkilerini gözden geçirecektir. Bu doğrultuda Tito, SSCB ile kriz ortamının kalkmasından sonraki süreçte Batı ile Sovyetleri rahatsız edecek şekilde bir yakınlaşma içerisinde olmak istemeyecektir. Sovyetler ile gereğinden fazla yakınlaşarak yapıcı ve olumlu ilişkiler kurduğu Batı dünyasını ve ABD'yi de tamamen kaybetmek istemeyen Tito Bağlantısızlık siyasetine yönelecektir.

“Türkiye'nin bu dönemdeki tutumunda muhakkak ki genel dış politika felsefesi de rol oynamıştır. 1950-1960 yılları arasında Türkiye'yi yöneten Demokrat Partinin dış politika görüşü, dünya barışının bölünmez bir bütün olduğu ve bu nedenle bir ülkenin güvenliğinin, içinde bulunduğu blokun genel güvenliğinden bağımsız olarak düşünülemeyeceği esasına dayanmaktaydı. İşte, bu anlayışın sonucu olarak Türkiye, Yunanistan'ın aksine Balkanlara tek başına çıkmamış ve Batı

³⁹⁹ Sander (1969). y.a.g.e. s. 170

⁴⁰⁰ Milosevic (2007). y.a.g.m. p. 79.

blokunun sadık bir üyesi şeklinde görünmüştür. 1957'den sonraki Balkanlarda işbirliği tekliflerine karşı tutumu ve özellikle Batı devletlerinin bu teklifler konusundaki görüşünü hemen hemen aynen benimseyip tekrarlaması bunu göstermektedir. Romanya ve SSCB tarafından 1959 yılında peşpeşe yapılmış olan tekliflerde, Yunanistan red gerekçesini Batılı devletlerinkinden çok farklı bir şekilde kaleme alıp Romanya'ya gönderirken Türkiye, Batılılarla aynı gerekçeleri kullanıp, red cevabını Moskova'ya yollamıştı. Başlıbaşına bu olay dahi, Türkiye'nin genel dış politikasının ışığı altında, Balkan gelişmelerine bakış tarzını göstermektedir.⁴⁰¹ Yunanistan ve Türkiye arasındaki bu tutum farklılıklarının şüphesiz en önemli nedenlerinden birisi de Kıbrıs meselesidir. Kıbrıs konusunda ABD ve İngiltere ile uyumlu bir yaklaşım gösteren Türkiye'den çok farklı bir yaklaşım sergileyen Yunanistan Doğu Bloku ve Bağlantısızlarla ilişkilerini daha yapıcı ve yakın bir seviyede tutmaya çalışacaktır. Bunun sebebi Kıbrıs'la ilgili BM görüşmelerinde bu ülkelerin desteğini arkasına almaktı.

ABD'nin bu dönemde Yugoslavya'ya yönelik olarak, Sovyet-Yugoslav çatışmasından ve Kominform üyelerinin Yugoslavya'ya yönelik baskı politikalarından kaynaklanan askeri ve ekonomik yardım, bu yardımın devamlılık arz etmesi durumunda anlam kazanıyordu.⁴⁰² Bu nedenle ABD Stalin'in ölümünden sonra ortaya çıkan yumuşama atmosferine şüphe ve tedirginlikle yaklaşmıştır.

“Türkiye'nin 1960'a kadar izlediği genel dış politikanın bir diğer dayanak noktası da, SSCB'nin bütün dünyada komünist rejimi kurmak istediğinden vazgeçmediği düşüncesine uygun olarak, iki blok üyeleri arasında ikili görüşmeler yapılması, ikili anlaşmalara gidilmesi ya da karşı bloktan devletlerle bölgesel nitelikte işbirliği kurulmasının mümkün olamayacağı görüşüydü. Çünkü bu şekil davranışlar Batı blokunun zayıflayıp parçalanmasına yol açabilirdi. Bu temel anlayıştan hareket eden bir hükümetin, Balkanlarda komünist devletlerden gelen bölgesel işbirliği tekliflerine hele bu teklifler arasında çekirdekli silahların bölgeden çıkarılması da varsa yanaşmayacağı açıktır.⁴⁰³” Sovyetlerin “Barış İçinde Birarada Yaşama” söylemi ya da taktiği uluslararası hukukta hiçbir bağlayıcılığı olmayan, gerektiği zaman her anlamda yorumlanabilecek ucu açık bir ifadeydi. Bu bağlamda

⁴⁰¹ Sander (1969). y.a.g.e. s. 170.

⁴⁰² Tole (1968). y.a.g.t. p. 88.

⁴⁰³ Sander (1969). y.a.g.e. ss. 170-171.

ABD ve Türkiye'nin Sovyetlerin bu yaklaşımına şüpheyle yaklaşmaları doğaldı. 1956 yılında Macaristan'a silahlı müdahalede bulunan Sovyetlerin henüz kendi ortaklarıyla "Barış İçinde Birarada" yaşayamadığı ortadayken kendisini açıkça düşman ilan eden Batı dünyasıyla ne kadar uzlaşabileceği net değildi.

Dönemin ABD'li komutanlarından General Collins'in Yugoslavya'ya gerçekleştirdiği resmi bir ziyaret esnasında Ljubljana bölgesinin ABD ve NATO müttefikleri için sahip olduğu hayati önem Yugoslav yetkililere önemle vurgulanmıştır. Bu durum o dönem için, ABD'nin NATO ve Doğu Avrupa savunma stratejilerinde Yugoslavya'nın stratejik önemine büyük bir ilgi duyduğunu göstermektedir.⁴⁰⁴ Batı dünyası için önemli olan Yugoslavya'yı Sovyetlerden koparmaktı. ABD ve Yugoslavya arasında başlayan süreç ve siyasi atmosfer de ABD açısından böyle bir sonuca ulaşmaya uygundu. Stalin'in ölümünden sonra Kruşçev döneminde Sovyetler geç de olsa Yugoslavya ile gergin olan ilişkilerini düzeltmek amacıyla harekete geçecektir.

"Demokrat Parti yöneticileri, Sovyet amacı değişmediğine göre, "tarafsızlık" diye bir dış politikanın izlenebileceğine inanmamaktaydılar. Onlara göre bu politika, Sovyetler tarafından "barış cephesi"nin kuvvetlenmesini önlemek için ortaya atılmıştı. Bu görüşten hareket eden bir hükümetin, 1955'ten beri "etkin tarafsızlık" politikasını dış politikasının temel ilkesi haline getirmiş bulunan ve Balkanlarda kurulmak istenen yeni işbirliği düzeninin en önemli unsuru olan Yugoslavya ile yakın ilişkiler kurma olasılığı yok denecek kadar azdı. İşte bu genel dış politika felsefesi, Türkiye'nin 1960 yılına kadar Balkan gelişmelerinden uzak kalmasında önemli rol oynamıştır.⁴⁰⁵ Balkan Paktı ve İttifakı ile Yugoslavya ve Yunanistan'la Batı savunma stratejileri çerçevesinde yapılan işbirliği bu genel yaklaşımın dışındaydı.

ABD'nin Yugoslavya'ya bu dönem için genel yaklaşım tarzı özetlenecek olursa, ABD savaşın hemen ardından Yugoslavya'ya ilgi duymaya başlamış bu ülkeyi Doğu Blokundan kopararak Batı savunma stratejilerine dahil etmeye çalışmıştır. Bu yaklaşım tarzı ABD için hem içeride hem de dışarıda komünizm tehdidinin en üst seviyede olduğu bir dönemde ortaya çıkmıştır.⁴⁰⁶ Sovyetler 1953'te

⁴⁰⁴ Milosevic (2007). y.a.g.m. p. 72.

⁴⁰⁵ Sander (1969). y.a.g.e. s. 171.

⁴⁰⁶ Tole (1968). y.a.g.t. p. 68.

Stalin'in ölümünden sonra Türkiye üzerindeki iddialarından vazgeçtiğine dair resmi bir açıklama yaptı. Türkiye bunu memnuniyetle karşılamıştır. Ancak bu durum, Türkiye'nin Balkanlarda başlattığı Batı yanlısı devletlerle işbirliği sürecini engellemedi. Ayrıca Sovyetlerle yakınlaşma ve işbirliği süreci Türkiye tarafından daha fazla ileri götürülmemiştir.⁴⁰⁷ Bu doğrultuda Yunanistan ve Yugoslavya ile kurulan işbirliği mekanizmasının devam ettirilmesi Sovyetlerle geleceği belirsiz bir işbirliği sürecinin başlatılmasından daha öncelikli görülmüştür. Ancak Balkan Paktı da Kıbrıs meselesi nedeniyle etkinliğini ve verimliliğini ilerleyen yıllarda kaybedecektir.

“Sovyetlerin bir yandan Türkiye'ye yaklaşırken, öte yandan da Balkan Paktı'ndan Yugoslavya'yı ayırarak bu pakıtı etkisiz hale getirme girişimleri, Orta Doğu'da Mısır ve Suriye'yi Türkiye'ye karşı kullanma çabaları son olarak da, Kıbrıs sorununda Başpikopos Makarios ve komünist eğilimli Grivas'ı desteklemesi, Türkiye tarafından hoşnutsuzlukla karşılanacaktır.”⁴⁰⁸ Sovyetlerin bölge devletleriyle ve toplumlarıyla yakınlaşması 1953 yılında Sovyetler tarafından uygulamaya sokulan “Barış İçinde Birarada Yaşama” siyaseti ile açıklanabilir. Ancak Kıbrıs'ta Sovyetlerin çatışma siyasetinde ısrarcı olan Makarios ve Grivas'a ilgi göstermesi bölge devletlerine yönelik olarak ortaya konulan Barış İçinde Birarada Yaşama siyasetinin gerekli kıldığı yakınlaşmanın “ötesinde” bir yakınlaşmadır. Sovyetler bu yolla, Kıbrıs'taki çatışmanın büyümesine katkıda bulunmuş, Türkiye ve Yunanistan arasındaki krizi derinleştirmiş, dolaylı yollardan da olsa kendisi adına tehdit olarak algıladığı Balkan Pakıtını işlevsiz hale getirmeyi başarmıştır. Sovyetlerin bu taktiğini kısa sürede çözen ABD ve İngiltere, Kıbrıs konusunda devreye girecekler ve Türkiye ile anlaşmaları için Rumlara ve Yunanistan'a baskı yapacaklardır.

⁴⁰⁷ William Hale (2000). **Turkish Foreign Policy 1774-2000**, Frank Cass Publish, UK, p. 122.

⁴⁰⁸ Mustafa Albayrak (2004). **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti 1946-1960**, Phoenix Yayınevi, Ankara, s. 466.

4.2. Yunan İç Savaşı

II. Dünya Savaşının ardından Yunanistan'da kralcılarla komünistler arasında iç savaşın çıkması Türkiye'nin endişelerini en üst düzeye çıkardı. Eğer bu savaşı komünistler kazanırsa Türkiye Irak sınırı haricinde dört bir yandan Sovyetler ve Sovyet yandaşı devletler tarafından kuşatılmış olacaktı. Ayrıca ABD ve İngiltere de Yunanistan'daki iç savaşı⁴⁰⁹ çok yakından takip etmeye başladılar.

“Yunanistan, Osmanlı devletinden bağımsızlığını kazandıktan sonra anayasal bir monarşiyle yönetilmeye başladı ve II. Dünya Savaşına kadar sürekli bir devrim ve karşı devrim süreci içine girdi. 1924-1935 tarihleri arasında cumhuriyet rejimi altında yaşayan Yunanistan, bu on yıllık süre içinde kendini karışıklık ortamı içinde buldu ve 1935'teki plebisitle yine anayasal monarşiye döndü. Parlamenter hükümet bir yıl

⁴⁰⁹ * 1941'de Almanya'nın Yunanistan'ı işgali kısa sürede direniş hareketlerinin oluşmasına yol açtı. 28 Eylül 1941'de Yunan Komünist Partisi [KKE] ilk direniş örgütü olan Ulusal Kurtuluş Cephesini [EAM] kurdu. Bu cephenin askeri kanadı olarak Şubat 1942'de Halkın Ulusal Kurtuluş Ordusu [ELAS] oluşturuldu. Yunanistan'ın kuzeydeki dağlık bölgelerini kendisine üs olarak seçen EAM'ın iki amacı vardı: İşgale karşı direnmek ve savaş sonrasında Yunanistan'da demokratik bir rejim kurmak. Tek siyasal örgüt olarak ortaya çıkan ve sadece komünistlerden oluşmayan EAM halk tarafından destekleniyor ve örgütlendiği bölgelerde salt askeri direniş üstlenmiyor, bir devlet gibi ekonomik ve sosyal hayatı da yönetiyordu. EAM dışında da cumhuriyetçi subaylardan oluşan direniş örgütleri kısa sürede oluşturuldu. Bunların en önemlileri kuzeybatıda üs kuran Ulusal Cumhuriyetçi Yunan Cephesi [EDES] ile Ulusal ve Toplumsal Kurtuluş Hareketi [EKKA] idi. Başlangıçta, işbirliği içinde olan ve İngiltere'den eşit askeri ve mali yardım alan bu örgütler 1943'ten itibaren savaş Almanya'nın aleyhine geliştikçe ve savaş sonrasına ilişkin kaygılar önem kazandıkça çatışmaya başladılar. 1944, Yunanistan'ın geleceğini belirleyen kader yılı oldu. Stalin ile Churchill arasında Yüzdeler Anlaşması yapıldı ve Moskova'dan baskı gören komünistler ulusal hükümetle anlaşmak zorunda kaldılar. 18 Ekim 1944'te, Yeorgios [Yorgos] Papandreu [Andreas Papandreu'nun babası, Yeorgios Papandreu'nun dedesi], Albay Scobie'nin komutasındaki İngiliz birliklerinin koruyuculuğunda Atina'ya girdi. EDES gerillaları ve sağ örgüt militanlarının sürekli silahlandırılması ve komünistler üzerinde ciddi baskı uygulanması üzerine komünistler hükümetten çekildiler. İç savaşın ilk aşaması 12 Şubat 1945 Varzika Anlaşmasıyla sona erdi. Bu anlaşmaya göre, ELAS silahsızlanacak, siyasi suçlular için genel af ilan edilecek, monarşi için halkoylaması yapıldıktan sonra seçimler gerçekleştirilecekti. Varzika Anlaşmasına hükümetin uymaması ve aşırı sağ terörün artması üzerine komünistler yeniden dağlara çekildiler. Direniş liderlerinden Markos, Ekim 1946'da Helen Demokratik Ordusunu kurduğunu açıkladı ve iç savaşın ikinci aşaması fiilen başladı. Yunanistan tam anlamıyla ikiye bölünmüştü. Kuzeyde ve adalarda komünistler denetimi ele geçirmişlerdi. Ancak, 1947'den sonra durum değişti. Komünistlerin Moskova'ya bağlı yeni lideri Zahariadis, Markos'un aksine savaşı düzenli ordu taktikleriyle yürütme kararı aldı. Aynı tarihte ilan edilen Truman Doktrini sayesinde yeni askeri teçhizatla donatılan Yunan ordusu karşısında gerilla savaşı vazedilmek üzere askeri açıdan önemli bir hataydı. 1947'den sonra Yugoslavya'nın sınırlarını kapatması, komünistlerin elinden önemli bir fırsatın daha alınması anlamına geliyordu. Nihayet, Yunan Komünist Partisinin bağımsız Makedonya devletine ilişkin kararları ve kendi denetimlerinde bulunan bölgelerdeki çocukları eğitim ve koruma amacıyla sosyalist ülkelere göndermeleri halk desteğini yitirmelerine neden oldu. 1949 başında General Papagos ABD'den gelen yardımla komünistleri ağır yenilgiye uğrattı. Komünist güçlerden artakalanlar Arnavutluk'a çekildiler ve iç savaş fiilen sona erdi. Melek Fırat, **Yunan İç Savaşı Kutusu**, Baskın Oran (ed.), Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt: I, 13. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 582.

kadar yaşadktan sonra 1936 yılında Loannis Metaxas Kral tarafından başbakanlığa getirildi. Metaxas başbakan olur olmaz parlamentoyu feshetti ve 1938’de ömür boyu başbakan ilan edildi. Metaxas 1941’deki ölümüne kadar süren ve faşist özellikler gösteren diktatörlük dönemine “Üçüncü Uygarlık” adını vermiş [Klasik Grek ve Bizans’tan sonra], koyu bir kralcı olarak basını susturmuş, muhalifleri sürgüne göndermiş ve tam bir baskı yönetimi kurmuşsa da belirli bazı reform hareketlerinde de bulunmuş ve ülkenin savunmasını güçlendirmiştir.⁴¹⁰ 1940 ve 1949 arası dönem Yunanlılar için dehşet ve korku yılları olmuştur. 1945 yılında II. Dünya Savaşı sona erdiğinde Avrupa yavaş yavaş yaralarını sarmaya ve kendisini rehabilite etmeye başlamıştı ancak Yunanistan bu tarihten sonra eksen güçlere karşı yaptığı mücadeleden çok daha zor ve tehlikelisini kendi içinde yapmaya başlayacaktır.⁴¹¹ İç Savaş Yunanistan’da büyük çapta insan kaybına, maddi ve manevi hasara sebep olacaktır. Savaşın erken dönemlerinde Bulgaristan ve Yugoslavya sınırından destek alan komünistler etkilerini Yunanistan’ın büyük bölümüne yayacaklardır.

“İşte Yunanistan II. Dünya Savaşı başladığı zaman böyle bir siyasal ortamdı ve 1940 Ekiminde önce İtalya’nın, sonra da Almanya’nın işgaline uğradı; Kral Londra’ya hükümetse Kahire’ye sığındı. Yunanlı yurtseverler savaş içinde Alman işgaline karşı çeşitli direnme örgütleri kurdular. Bunlar arasında ELAS [Ulusal Kurtuluş Ordusu] sol, EDES [Hür Demokratik Yunan Ordusu] sağ eğilimliydi. Bu iki örgüt Alman işgal ordusuna karşı etkili bir mücadele içine girdi ve 1944 yılında İngiliz ordusu da bunlara katıldı. Stalin ile Churchill, Alman yenilgisinden sonra Doğu Avrupa’nın durumunu Moskova’da görüşürlerken, Churchill Yunanistan’ın İngiliz etki bölgesi olarak kabul edilmesini önermiş ve Stalin de bunu kabul etmişti. İşte bu “Yüzdeler Anlaşması”ndan hemen sonra, savaşın son yılında İngiltere Yunanistan’a asker gönderdi ve sonuç olarak da bu üç ordunun gücüyle Almanlar Yunanistan’dan temizlendiler. Ama bu temizleme Yunanistan’a beklenen barış ve huzuru getirmedi ve ülke beş yıl sürecek olan son derece kanlı ve yıkıcı bir iç savaşın içine girdi.⁴¹² SSCB her ne kadar Yunanistan’ın İngiliz etki alanında kalmasını kabul etmiş olsa da Yugoslavya ve Bulgaristan’ın sol

⁴¹⁰ Sander (2007). y.a.g.e. s. 253.

⁴¹¹ Amikam Nachmani (1990). **Civil War And Foreign Intervention In Greece: 1946-1949**, Journal Of Contemporary History, US, p. 489.

⁴¹² Sander (2007). y.a.g.e. s. 254.

ve komünist gruplara yaptığı yardım konusunda bu ülkelerin yaptıkları yardımı kesmeleri için geri adım atmalarına sebep olacak bir tepki göstermemiştir. Bu durum da dolaylı olarak Yunanistan'daki iç savaşta komünist grupların yararına tavır aldığını gösterir.

4.2.1. Savaşın Aşamaları ve Savaşın Seyrine Etki Eden Dış Faktörler

İç savaş yılları boyunca savaşıyan gruplardan hiçbirisi politik ve siyasi kontrolü tamamen ele geçirememiştir. Komünistler ve kralcılar arasındaki karşılıklı güç mücadelesi çatışma şeklinde kaçınılmaz olarak sürekli devam etmiştir.⁴¹³ Bu belirsizlik ve kaos ortamı savaşın seyrini ve sonucunu dış müdahaleye bağlı olarak belirleyecektir. General Papagos'a ABD'den gelen askeri yardım sonrası sağ görüşlü gruplar ve kralcılar üstün konuma gelecek, komünistler ağır bir yenilgiye uğrayacaklardır.

“Yunan iç savaşının iki aşamada incelenmesi doğru olur, çünkü iki aşama birbirinden nitelik olarak farklıdır. Birinci aşama 4 Aralık 1944 günü başladı. O gün, İngiliz işgal makamlarınca telkin edilen ve Yunan başbakanı tarafından verilen bir ultimatomla, ELAS'ın silahlarını teslim edip Atina'yı terk etmesi istendi. Churchill'in iddialarına göre, ELAS Atina'da terör havası estirmekte, Moskova tarafından yönetilmekteydi. Üstelik savaş sırasında Almanlardan çok, EDES'e karşı savaşıyordu. Bu iddialara karşı bazı araştırmacılar şunları belirtmektedirler: ELAS savaştan önce Metaxas'ı devirmek için kurulan bir örgüttü ve giderek Nazilere karşı direnmede etkin rol oynayan solcu unsurları içine almaya başlamıştı. 1944 yılının sonunda üye sayısı iki milyona ulaşmıştı. Mantıksal olarak ELAS, Metaxas'ı desteklediği için Kral George'a da karşıydı. Kısacası, Churchill'in söylediklerinin aksine, ELAS'ı harekete geçiren etkenin Moskova değil, iç politika kaygıları olduğunu söylemek yanlış olmasa gerek. Ayrıca savaş sırasında İngiliz Savunma Bakanlığı ELAS'ı desteklemiş ve hatta Churchill, 1944 İlkbaharındaki Lübnan toplantısında, ELAS ile EDES'i Nazilere karşı Georges Papandreu'nun komutası altında işbirliği yapmaya ikna etmişti. Dolayısıyla, savaş içinde ELAS'ın EDES'e karşı savaştığı görüşü, pek doğru kanıtlara dayanmamaktadır.⁴¹⁴” Almanya ELAS, EDES ve İngiltere'nin ortak mücadelesi sonrası Yunanistan'dan çıkarıldıktan sonra iç mücadele gerçek anlamda başlayacaktır. Savaş boyunca Almanlara karşı hem

⁴¹³ Julian Casonova (1999). **Civil Wars Revolutions And Counterrevolutions In Finland Spain And Greece 1918-1949: A Comparative Analysis**, The International Journal Of Iberian Studies, UK, p. 6.

⁴¹⁴ Sander (2007). y.a.g.e. ss. 254-255.

ELAS'a hem EDES'e yardım veren İngiltere, Almanların yenilgisinden sonra EDES'e yaptığı yardımı arttırmaya başlayacaktır.

“Bu konuda görüşler ne olursa olsun, ELAS verilen ultiatoma uymadı. Uymama gerekçesi olarak, İngiltere'nin Kral'ı ve Kral'la birlikte sağcılar ve diktatoryal rejimi işbaşına getireceğinden endişeli olduğunu belirtti. Atina ve yakın çevresinde başlayan silahlı çatışma üç hafta kadar sürdü. Zaten çok güçlü olmayan ve Sovyetler tarafından da desteklenmeyen ELAS'ın siyasal organı EAM bırakışmayı kabul etti. 12 Şubat 1945 tarihinde EAM ile EDES anlaşılır. Bu anlaşmaya göre tüm direnme örgütleri tek bir ordu içinde birleştirilecek, demokratik seçimler yapılacak, [31 Mart 1946'da yapıldı ve solcular seçimi boykot ettiklerinden, katılma oranı %50'ye kadar düştü] ve Kral'ın Yunanistan'a dönüp dönmemesi konusunda referanduma başvurulacaktı. [% 90 oy ile Krallığın yeniden kurulması kararlaştırıldı. Ancak bu oranın içinde komünistlerin güçlenmesinden korkup, cumhuriyetçi oldukları halde, Kral lehine oy verenler de vardır] Böylece, 12 Şubat 1945 tarihinde Yunan iç savaşının birinci aşaması bitti. İkinci aşama, hükümetin kurulması ve Kral'ın Yunanistan'a geri dönmesiyle başlar. Bu aşama birincisinden nitelik olarak farklıdır, çünkü gerek sorunun BM'ye getirilmesi ve gerekse Yunanistan'ın üç kuzey komşusunun [Bulgaristan, Yugoslavya ve Arnavutluk] solculara verdikleri destekle iç savaş uluslararası bir nitelik kazanmıştır.⁴¹⁵” Savaşın ilerleyen dönemlerinde 1949 yılında Yugoslav sınırının kapatılmasından sonra komünist gruplar lojistik destek açısından çok büyük bir güç kaybına uğrayacaklardır. Ekim 1949'da Nikos Zakhariadis, askeri operasyonların sona erdirildiğini ilan edecektir.⁴¹⁶ Bu dönemde Yugoslavya'nın komünist dünyadan dışlanması ve ABD ile yakınlaşmaya başlaması sonucu bu ülke ABD ile olan ilişkilerini daha ileri bir düzeye taşımak için Yunan komünistlere yaptığı yardımı kesecektir. Bundan sonraki süreçte hem ABD'nin kralcı güçlere yaptığı yardımı arttırması hem de Yugoslavya'dan gelen lojistik desteğin kesilmesi sonucu komünistler çok zor durumda kalacak ve savaşı kaybedeceklerdir.

“1946 yılında Yunanistan'ın kuzeyinde çete savaşı başladı. Önceleri çetecilere bir sempati vardı. Zayıf bir merkezi hükümet, ekonomik durumun kötülüğü ve sosyal adaletsizlik, köylülerin çetecilere yardımını kolaylaştırmıştı.

⁴¹⁵ Sander (2007). y.a.g.e. ss. 255-256.

⁴¹⁶ Casonova (1999). y.a.g.m. p. 8.

Dağlık bölgelerde savaşılan ve üç komünist devletten yardım alan çetecilere karşı merkezi hükümet başarılı olamadı. Bu arada, BM'nin bir araştırma komisyonu, bölgede yaptığı araştırmada, çetecilere kuzeyden yardım geldiğini açıkladı. Çetecilerse ancak eğitim ve yaralıların bakımı gibi nedenlerle Arnavutluk ve Bulgaristan topraklarını kullandıklarını söylemekteydiler. Ayrıca ellerindeki silahların Almanlardan ve İtalyanlardan geriye kalan silahlar olduğunu söylüyorlardı. Ancak çetecilere kuzeyden yardım geldiği iddiası daha inandırıcı görünmektedir. BM Araştırma Komisyonu'nun hazırladığı rapor bir yana, Yugoslavya, Kominform'dan atıldıktan sonra çetecilere yardımı kesince, merkezi hükümetin üstünlüğü ele geçirmesi kuzeyden gelen yardımın etkinliğini göstermektedir.⁴¹⁷” Bulgaristan, Arnavutluk ve Yugoslavya'dan yapılan yardım direnişçiler açısından savaşın sürdürülmesi için en büyük destek kaynağı olmuştur. Bu durum aynı zamanda Yunanistan'daki merkezi hükümetin ABD ve Batı dünyasıyla yakınlaşmasını hızlandıracaktır.

“Tito'nun Yunan çetelerine yaptığı yardımı durdurmaya karar vermesi kolay olmamıştır. Çünkü, Tito'ya göre, çetecilere karşı savaşılan Yunan hükümeti, Batılı emperyalist ve kapitalistler tarafından desteklenen reaksiyoner bir plütokrasi temeline oturmakta ve 1941 öncesi yarı-diktatörlüklerin bütün niteliklerini taşımaktaydı. İşte böyle bir rejime karşı Tito'nun iki yıldır yardımda bulunduğu çeteciler bir savaş yürütmekteydiler. Ancak, Tito Kominform'dan çıkarıldıktan ve özellikle 1949 Şubatından sonra çetecilere duyulan bu sempati azalmıştır. Bu tarihte General Markos komutanlıktan uzaklaştırılmış ve Yunan Komünistlerinin hakimiyetinde bulunan Yunan Makedonyasında toplanan bir kongrede, bütün Makedonya'nın bir Güney Slavları Federasyonu içinde birleştirilmesi istenmiştir. Bu kongrede Tito yerilmiş ve Dimitrov'un hareketleri tasvip görmüş olduğundan, kurulacak federasyonun Bulgaristan'ın istediği şekilde olacağı açıktı.⁴¹⁸ Yunan

⁴¹⁷ Sander (2007). y.a.g.e. s. 256.

⁴¹⁸ * Yunanistan'da komünistler uzun bir süre, ülkenin tarihinde etkili bir unsur olan kuvvetli ve bazen şoven milliyetçiliğe kapılmamışlardır. Bu bakımdan, aşırı solun 1944 yılında Makedonya muhtariyetini desteklediği ya da en azından göz yumduğu şüphesi doğmuş ve Parti bu yüzden çok taraftar kaybetmiştir. Ancak, 1944'ü izleyen yıllarda Yunan Komünist Partisi, bu şüpheli dağıtmak için Kıbrıs ve Türk Trakyası üzerinde toplanan Yunan irredantist iddialarını desteklemiştir. Yugoslavya'nın Kominform'dan çıkarılmasından sonra alevlenen Makedonya sorununda ise, YKP Kominform'un tarafını tutmuş ve Tito'ya karşı Makedonya'da bir Ulusal Kurtuluş Cephesi kurmuştur. Oral Sander (1969). **Balkan Gelişmeleri ve Türkiye 1945-1965**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, s. 64.

Komünist Partisinin Makedonya sorununda Bulgaristan'ı desteklemesi ve Yugoslavya'nın afarozundan sonra Kominform'un tarafını tutması, Tito'nun çetecilere yardımı kesme kararı vermesinde çok etkili olmuştur.⁴¹⁹ Yunanistan'ın iç savaş yaşadığı bu zor dönemde ve soğuk savaşın erken dönemlerinde Yunanistan Türkiye'den ciddi bir güvenlik tehdidi algılamamıştır. 1955-1959 arası dönemde Kıbrıs nedeniyle iki ülke anlaşmazlığa düşene kadar Balkanlarda status quo'nun korunması için bu iki ülke sıkı işbirliği yapmıştır.⁴²⁰ Yunanistan'da yaşanan iç savaşta komşu ülkelerin bu savaşa destek vererek Yunanistan'daki kaos atmosferinin ve yıkımın uzamasında etkili olmaları, Yunanistan'ın ilerleyen yıllarda Türkiye ile hızlı bir şekilde yakınlaşmasına sebep olacaktır.

“Bu gelişmelerin bir sonucu olarak, Tito 1949 yılının başlarında çetecilere yaptığı yardımı azalttı ve Temmuz ayında Yugoslav-Yunan sınırını kapattığını açıkladı. Tito, bu hareketin hem Yunan “Kominformistlerine” hem de Yunan “Monarko-Faşistlerine” yöneldiğini söylemesine rağmen, kapalı olan sınırın Yunan hükümetinin yararına olacağı açıktı. Tito'nun bu hareketinin bir sonucu olarak 1949-1950 yıllarında Kuzey Yunanistan'daki çatışma hafifledi. UNSCOB'un Yugoslavya'nın Yunan çetecilere yaptığı yardımı durdurduğunu açıklamasından sonra, 1950 Mayısında Yunanistan ile Yugoslavya tekrar diplomatik ilişki kurdular ve bir yıl sonra Yunan iç savaşı sona erdi.⁴²¹ Savaşın yol açtığı genel yıkım ele alınacak olursa, özel ve kamusal mülklerde, yaşamsal önemi olan gıda ihtiyaçlarında ve altyapı tesislerinde Yunan halkı büyük bir kayıp ve kıtlıkla karşılaşmıştır. Yaşanan sıkıntının Alman işgalinde yaşanan sıkıntılardan daha büyük olduğu düşünülmektedir.⁴²² Yunanistan'daki halkın savaş ve iç savaş yıllarında yaşadığı bu büyük sıkıntılar savaştan sonra Yunanistan'ın Batı ile siyasi, ekonomik ve askeri alanda bütünleşmesine halkın önemli ölçüde destek vermesine sebep olacaktır.

“Çetecilerin önderi durumunda bulunan General Markos, 24 Aralık 1947'de “Geçici Demokratik Yunan Hükümeti” adıyla bir hükümet kurdu ve on maddelik bir program ilan etti. Bu programda Sovyetler Birliği ve üç Balkan ülkesiyle yakın ilişkiler geniş yer tutmaktaydı. Böylece Yunanistan'da merkezi hükümetin kolay

⁴¹⁹ Sander (1969). y.a.g.e. ss. 63-64.

⁴²⁰ Evanthis Hatzivassiliou (1995). **Security And The European Option: Greek Foreign Policy, 1952-1962**, Journal Of Contemporary History, US, p. 191.

⁴²¹ Sander (1969). y.a.g.e. s. 64.

⁴²² Nachmani (1990). y.a.g.m. p. 515.

kolay baş edemeyeceği bir iç savaş böylece başlamış oldu. Yunan hükümeti sorunu BM'ye getirmişse de bir sonuç alınamamış ve iç savaş bütün şiddetiyle 1950 yılına kadar sürmüştür. Sona ermesiyse BM ve merkezi hükümetin gücüne değil, Yugoslavya'nın Kominform'dan atılmasından sonra çetecilere yaptığı yardımı kesmesine ve Truman Doktrinine bağlıdır. Yunanistan, iç savaştan sonra iki yıl tam bir siyasal istikrarsızlık içine girdi. Dört yıl içinde [1948-1952] Liberal ve Sosyal Demokratlar'ın üstünlüğü altında on üç ayrı hükümet kuruldu ve düştü. 1952 yılında yapılan yeni anayasa, nispi temsil yerine çoğunluk sistemini getirice, Yunanistan'ı siyasal iflastan kurtarıp, güçlü bir hükümet kurmak iddiasındaki Mareşal Papagos'un sağ eğilimli Yunan Birliği Partisi hükümeti tek başına ele geçirdi ve bu dönem Papagos'un 1955 yılındaki ölümüne kadar sürdü. 1955-1963 yılları arasında Yunanistan, Konstantin Karamanlis'in Ulusal Radikal Birliği [ERE] hükümeti tarafından yönetilecektir.⁴²³ Savaşın bitmesiyle beraber 1950'lerde, Yunanistan Batı ile bütünleşme kararı verdiği zaman kendisine yönelik olarak Türkiye'den ciddi bir güvenlik tehdidi hissetmemiştir. Yunanistan, bu anlamda daha çok Bulgaristan'ı Doğu Blokunun içinde yer alan Balkan ülkelerini potansiyel bir düşman olarak görmüş ve ona göre hareket etmiştir.⁴²⁴ Yunanistan'ın NATO'ya dahil edilmesi ve Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan arasında kurulan Balkan Pakti sonrası bu ülke iç savaş yılları boyunca uğradığı zararın telafisi konusunda hızlı ilerlemeler gösterecektir.

“Yunanistan'a büyük zararlara mal olan (yaklaşık 100 milyon pound maddi zarar ve 157.594 ölü) iç savaştan sonra ülkenin toparlanabilmesi için Yunan hükümeti bölgede barış arayacak ve bu amaçla, Arnavutluk ve Bulgaristan'a bir karşıt ağırlık olmak üzere bölgenin güçlü devletleri Türkiye ve özellikle Yugoslavya ile sıkı işbirliği imkanları arayacaktır. Ülkenin çok kötü olan ekonomik durumunu düzeltebilmek için de her zamankinden daha fazla ABD'ye kayacak ve bağlanacaktır.⁴²⁵ ABD'nin bu ülkeyi askeri ve siyasi anlamda Batı stratejilerinin hayata geçirilmesi konusunda Türkiye ile işbirliğine teşvik etmesi ve Türkiye ile atılan ortak adımlarda her iki ülkeyi de daha çok askeri ve mali yardımla

⁴²³ Sander (2007). y.a.g.e. ss. 256-257.

⁴²⁴ Hatzivassiliou (1995). y.a.g.m. p. 199.

⁴²⁵ Sander (1969). y.a.g.e. s. 64.

desteklemesi Türkiye ve Yunanistan arasında Soğuk Savaşın erken yıllarında uzun süre devam eden işbirliğinin devamlılığındaki temel sebep olacaktır.

4.2.2. Yunan İç Savaşının Sonuçlarının Türk-Yunan İlişkilerine ve Demokrat Parti'nin Balkan Politikasına Etkisi

“Türkiye Yunanistan’daki iç savaşı, Sovyetler Birliği’nin Balkanlardaki hakimiyetinin en son halkası, bölgede kurulmakta olan komünist blokun nihai amacı ve böylece kendi güvenliğini dolaylı ve hatta bazı bakımlardan doğrudan doğruya tehdit eden bir tehlike olarak görmüş ve dikkatle izlemişti.”⁴²⁶ Truman Doktrinin ilan edilmesiyle birlikte, Yunanistan’da Batı yanlılarının eli güçlenmiştir. Bu aynı zamanda İngiltere’nin Yunanistan’daki özel konumunun da sona ermesi anlamına geliyordu. Ancak onun yerine ABD’nin bölgede etkin olmaya başlaması Türkiye için olumlu bir gelişme olmuştur.⁴²⁷ İngiltere’nin bıraktığı boşluğun ABD tarafından doldurulması Yunanistan’ın Batı ittifakı içerisinde kalacak olması bağlamında Türkiye tarafından olumlu karşılanacaktır.

“Yunanistan’da komünist rejimin işbaşına gelmesi, Türkiye’nin zaten nazik olan durumunu daha da tehlikeli bir hale sokacak ve bir yazarın dediği gibi, Türkiye’nin “komünizm denizinde bir ada” olma ihtimalini yükseltecekti. İçeriden ve dışarıdan gelen tazyikin hedefi, Yunanistan’da rejimi yıkmak, solcu bir hükümeti iktidara getirmek ve diğer Balkan devletleri gibi Yunanistan’ı da Moskova’nın uyduları arasına sokmaktı. Bu siyasetin sonucu olarak, bütün Balkan yarımadası Sovyet Bloku devletlerinin hakimiyeti ve nüfuzu altına girecek ve Sovyetler Birliği Ege Denizine inmiş olacaktı. Böylece, “cepheden hücum edilemeyen Boğazlara karşı bir çevirme hareketi” ile Türkiye kısaç içinde bırakılacak ve girişilen “psikolojik savaş” ile Ön Asya’ya hakim olunacaktı.”⁴²⁸ Yunanistan’da iç savaşın sona ermesi, Yugoslavya’nın ABD’ye yakınlaşması ve Türkiye’nin de ABD’nin teşvikiyle bu iki ülkeye katılmasıyla 28 Şubat 1953’te üç devlet arasında bir işbirliği ve yardım anlaşması imzalanacaktır.⁴²⁹ ABD’nin Yunanistan’daki iç savaşa kralcılar lehine müdahalede bulunması ve daha sonra bu ülkenin NATO’ya dahil edilerek Batı savunma stratejilerinin içine alınması, Sovyetlerin bölgeye yönelik olarak farklı stratejiler geliştirmek zorunda kalmasına sebep olacaktır.

⁴²⁶ Sezer (2006). y.a.g.t. s. 52.

⁴²⁷ Nachmani (1990). y.a.g.m. p. 499.

⁴²⁸ Sezer (2006). y.a.g.t. ss. 52-53.

⁴²⁹ Tole (1968). y.a.g.t. p. 120.

İç savaş sırasında gerek Yunan ordusu ve gerekse çeteciler tarafından zorlanan Batı Trakya'daki Türk azınlığın durumu da, Türkiye'yi iç savaş gelişmelerini dikkatle izlemeye iten bir diğer etken olmuş ve hatta Türkiye'nin, Yunanistan'ın karışık durumundan yararlanarak, bu bölgeyi ele geçirmek istediğinden, Yunanistan'a yardımda bulunacağına kadar çeşitli haberler yayılmıştı. Yunan iç savaşı sırasında Akdeniz bölgesinde, İtalya'nın da katılacağı bir Doğu Akdeniz Pakti'ndan söz edilmekte ve Türkiye, böyle bir pakta taraftar gözükmekteydi. Balkanlarda komünist yönetimlerin kurulması ile başlayan blok kurma çabaları ile Yunan iç savaşının Türkiye açısından en önemli sonucu; Türkiye'nin, bölgesel çatışmaları artık iki büyük devletin, Sovyetler Birliği ile ABD'nin çatışması olarak görmeye başlaması ve böyle bir durumda siyasetini sıkı bir şekilde ABD'nin siyasetine bağlamasıdır. Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, 17 Şubat 1948'de "*... hükümetimizin görüşleri ABD'nin ve İngiltere'nin görüşlerinin aynısıdır... Yunanistan'ın bir peyk memleket haline gelmemesi için, Kominform'un gayretlerini önlemek hususunda ABD ve İngiltere'nin lüzum karşısında ileride alacakları tedbirler, bizi muhakkak ki çok ilgilendirecektir*" diyerek, ABD ve Türkiye'nin Balkanlar üzerindeki görüşleri arasında paralellik kurulmaktaydı.⁴³⁰ Türkiye'nin Yunanistan'daki iç savaş yılları boyunca bu ülkeye yönelik olarak saldırgan bir tutum takınmamış olması savaş sonrasında hem merkezi yönetimin hem de Yunan kamuoyunun Türkiye ile Batı stratejileri kapsamında siyasi ve askeri alanlarda işbirliği yapılmasına sıcak bakmalarına ve destek vermelerine sebep olacaktır.

Kısaca, Yunanistan'daki iç savaşı Batı yanlılarının kazanması Türkiye tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Kuzeyden ideolojik açıdan düşman devletlerle çevrelenen Yunanistan iç savaş sonrası bölgede güvenliğini sağlayabilmek için kendisine dost, güçlü devletler arayacak bu amaçla da Yugoslavya ve Türkiye ile çok bir yakın işbirliğine gidecektir. Üç ülke arasında işbirliğinin temelleri Şubat 1953'te yapılan Yardım ve İşbirliği Antlaşmasında atılmıştır. Yapılan antlaşma BM ilkeleriyle uyum içindeydi ve ayrıca Dışişleri Bakanlarının yıllık toplantılarda bir araya gelerek görüş alışverişinde bulunmalarını öngörüyordu. Antlaşmaya ilave olarak yayınlanan bir deklarasyonla bir saldırıyla

⁴³⁰ Sezer (2006). y.a.g.t. ss. 53-54.

karşılaşılması durumunda bu devletlerin kendilerini savunmaları öngörülmüştür.⁴³¹ Türkiye ve Yunanistan arasında NATO içerisinde askeri anlamda başlayan işbirliği süreci Balkanlarda Yugoslavya ile kurulan Balkan Paktı ile genişletilecek, iki devlet hem Doğu Akdeniz’de hem de Balkanlarda eşzamanlı olarak askeri işbirliği içerisinde olacaklardır.

⁴³¹ Tole (1968). y.a.g.t. p. 120.

4.3. Balkan Paktı

Komünist dünyadan dışlanan ve müttefikleri tarafından ikinci sınıf devlet muamelesi gören Yugoslavya, Sovyet ve Sovyet yandaşı devletlerin dışarıdan müdahale ederek taraf oldukları iç savaşta ağır yaralar alan Yunanistan ve Sovyet tehdidini bu iki ülkeden daha az olmayan bir oranda kendisine yakın hisseden Türkiye, bu ortak düşmana yani SSCB ve Doğu Blokuna karşı kısa zamanda bir araya geldiler. Aynı zamanda NATO stratejisindeki boşluktan dolayı ABD de bu oluşuma büyük destek verdi. Balkan Paktının temel amacı Sovyet yayılmacılığına set çekmekti. Bununla beraber üç devletin de ABD'den ciddi oranlarda maddi yardıma ihtiyacı vardı.

Türk hükümeti bu dönemde ABD ile çok yakın bir işbirliği yürüttüğü için gerek Orta Doğu'da gerekse Balkanlarda ABD'nin istediği şekilde hareket etme konusunda bir tereddüt göstermedi. Türkiye bu işbirliğinin karşılığını askeri ve ekonomik yardımlarla aldı. Türkiye, iç savaştan çıkan Yunanistan'ın askeri ve ekonomik açıdan güçlendirilmesinin kendi yararına olacağını düşünüyordu. Yunanistan ise, iç savaştan çıktıktan sonra kuzeydeki komünist komşularına karşı bir karşıt ağırlık oluşturacak güçlü bir müttefik arayışı içindeydi. Yugoslavya ise Doğu Blokundan kendisine yönelen saldırgan davranışları bu iki devletle ve ABD'yle işbirliği yaparak etkisizleştirebileceğini düşünüyordu.

İlerleyen dönemlerde Türkiye ve Yunanistan arasında ortaya çıkan Kıbrıs anlaşmazlığı Balkan Paktına ağır bir darbe vurmuştur. 1953 yılında Stalin'in ölmesi ve Sovyetlerin yumuşama siyaseti izlemeye başlaması da üç devlet arasındaki bağları gevşetmeye başlamıştır. Bu aşamalardan sonra Yugoslavya "Bağlantısızlık Siyasetine" yönelecek, Türkiye ve Yunanistan ise Kıbrıs Sorunu sebebiyle birbirleriyle mücadele etmeye başlayacaklardır.

4.3.1. Balkan Paktının Kuruluş Süreci ve Amaçları

“Gerek 1930’larda, gerekse 1950’lerde yaşanan Türk-Yunan yakınlaşması Balkan ülkeleri arasında işbirliği arayışlarının başlamasına ve güvenlik endişelerinden kaynaklanan nedenlerle Balkan Paktlarının imzalanmasına yol açmıştır. Görünürdeki benzerliğe rağmen 1934 tarihli Balkan Antantı ile 1954 tarihli Balkan İttifakının koşulları birbirinden çok farklıdır. 1934 Balkan Antantı çok kutuplu bir uluslararası sistemde, taraf devletlerin revizyonist devletlerden algıladıkları tehdit karşısında işbirliğiyle güçlerini artırma çabalarının bir sonucuydu. Oysa 1954 Balkan İttifakı Soğuk Savaşın ve iki kutuplu bir uluslararası sistemin ürünüdür, ABD desteğiyle ve NATO’nun askeri stratejileri gereği kurulmuştur, üye devletler tarafından ortak çıkarlardan çok, farklı çıkarların gerçekleştirilmesinin bir aracı olarak görülmüştür.⁴³²” 1952’nin başlarında Balkanlarda Yunanistan, Türkiye ve Yugoslavya arasında bir ittifak kurulmasına yönelik görüşmeler bu ülkelerin temsilcileri arasında yapılmış ve işbirliğinin hayata geçirilmesine yönelik olumlu bir hava yakalanmıştır.⁴³³ “İkinci Dünya Savaşı bitir bitmez başlayan Soğuk Savaş’ın etkilediği alanlardan biri de Balkan yarımadasıydı. Bölge iki blok arasında ayrılmıştı: Moskova’dan destek alan sosyalist ülkeler ve ABD’den destek alan Türkiye ve Yunanistan.⁴³⁴” Şubat 1952’de ABD’nin Ankara Büyükelçisi George C. McGhee Amerikan yönetimini Venizelos ve Türk yetkililer arasında geçen ve bir Rus saldırısına karşı Yugoslavya’yı da içerisine alacak olan bölgesel ittifak görüşmelerinin aldığı seyrin ne durumda olduğuyla ilgili olarak bilgilendirdi.⁴³⁵ Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında oluşturulan bu pakt yalnızca bu ülkelerin güvenlik kaygılarını askeri bir pakt yoluyla yok etmekle kalmıyor aynı zamanda ABD’nin Balkanlardaki Sovyet varlığının gücünün azaltılmasına yönelik stratejisini Yugoslavya’nın Doğu Blokundan koparılmasıyla somut bir neticeye ulaştırıyordu.

“Bu ikiye bölünmüşlük Tito’nun Moskova’dan farklı bir politika izlemeye

⁴³² Melek Fırat (2008). **Yunanistan’la İlişkiler**, Baskın Oran (ed.), Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt: I, 13. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 588.

⁴³³ Levent İşyar (2005). **Containing Tito US And Soviet Policies Towards Yugoslavia And Balkans**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara, s. 87.

⁴³⁴ Fırat (2008). y.a.g.m. s. 588.

⁴³⁵ İşyar (2005). y.a.g.t. p. 87.

başlaması sonucunda Yugoslavya'nın Kominform'dan çıkarılmasıyla yeni bir boyut kazandı. Moskova ile ilişkileri bozulan Yugoslavya sadece savaş ekonomisinin sorunlarıyla uğraşmıyor, bir de güvenlik endişesi duyuyordu. ABD bu fırsattan yararlanarak, Belgrad'a önce ekonomik, sonra askeri yardım göndermeye başladı.⁴³⁶ ABD 1947 yılında Marshall Planı ve Truman Doktrini gibi bazı düzenlemeleri Balkanlarda da kendi çıkarlarına yönelik olarak hayata geçirmek istemişti ancak Tito o dönemde mevcut olan şartlarda bu girişimlere karşı mesafeli olmayı tercih etmişti.⁴³⁷ Sovyetlerle Yugoslavya arasında süren sorunların çözülebilmeye umudu o yıllarda henüz kaybolmadığı için Batı ile yakınlaşma politikasına geçmek Yugoslavya için erken verilmiş bir karar olabilirdi.

“1949'da kurulan NATO'ya 1952'de Türkiye ve Yunanistan'ın üye olmasıyla birlikte ABD çevreleme politikasını uygulamaya başladı. NATO dışında Balkanlarda ve Orta Doğu'da kurulacak ittifaklarla hem SSCB çevrelenmiş olacak, hem de NATO'nun askeri savunma hattı Atlantik'ten İran'a dek uzanmış olacaktı. Bu hat içinde tek boşluğu Yugoslavya oluşturuyordu. Sosyalist Tito önderliğindeki Yugoslavya'nın NATO'ya girmesi söz konusu olamayacağına göre, tek çare NATO üyesi Türkiye ve Yunanistan'la bu ülke arasında yapılacak işbirliği yoluyla Belgrad'ı Batı savunma sistemi içine almak ve NATO savunma stratejisinde varolan boşluğu ortadan kaldırmaktı. Atina-Ankara-Belgrad arasındaki görüşmelerin ilerlediği Ağustos 1952'de ABD Kara Kuvvetleri Müsteşar Yardımcısı Frank Pace'in üç başkenti ziyareti Balkan İşbirliği arkasındaki desteğin açık bir ifadesiydi. Balkan Paktını imzalayan üç ülkede de başta SSCB olmak üzere Doğu Bloku ülkelerinden tehdit algılıyorlardı. İkinci Dünya Savaşı ertesinde Türkiye'ye gönderilen notalar, Yunanistan'da yaşanan iç savaş ve Tito'nun ulusal sosyalizm anlayışı Moskova'yla bu ülkeleri karşı karşıya getirmişti. Bunun dışında Bulgaristan'la Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya'nın, Arnavutluk'la da Yugoslavya ve Yunanistan'ın zaman zaman krize dönüşen ikili sorunları vardı. Doğu Bloku ülkeleriyle yaşanan bu gerilim, aralarında sorun bulunmayan Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya'nın yakınlaşmasında önemli bir etken olmuştur. Balkan Paktını imzalayan üç ülke de savaşın ekonomileri üzerindeki olumsuz etkisini silmek, ekonomik kalkınmalarını sağlamak amacındaydılar ve bunun için ABD'den gelen yardıma gereksinim

⁴³⁶ Fırat (2008). y.a.g.m. s. 588.

⁴³⁷ İşyar (2005). y.a.g.t. p. 131.

duyuyorlardı. NATO'nun savunma stratejisini güçlendirecek bir Balkan Paktını gerçekleştirmek, Batı'dan gelecek askeri ve ekonomik yardımı çoğaltabileceği gibi, pazarlık gücünü de arttırabilecekti. İkinci Dünya Savaşı sonrasında imzalanan Paris Barış Antlaşmasıyla Trieste serbest kent olarak kabul edilmişti. Savaş sonrası gelişmeler ve İtalya'nın Müttefiklerle yakınlaşmasından endişelenen Yugoslavya, İtalya'nın Trieste'yi alarak yeniden Balkanlara girmesini önlemek için Türkiye ve Yunanistan'la işbirliği yapmak, bu yolla Batı içinde gücünü arttırmak istemiştir.⁴³⁸ Stalin'in baskıları ve Kominformun blokajına rağmen direnerek ayakta kalmayı başaran Yugoslavya bu süreçte ABD'den giderek artan oranda siyasi ve ekonomik yardım almaya başlamıştı. Ancak ilerleyen süreçte ABD yönetimi, Amerikan yardımının her iki taraf için de daha anlamlı olabilmesi için işbirliği alanının boyutlarını genişletmek istemiştir. Yugoslavya'nın Türkiye ve Yunanistan'la işbirliği içinde olmasına ABD'nin destek vermesini bu anlamda değerlendirebiliriz.⁴³⁹ 1953 yılıyla birlikte Sovyetlerin siyaset değişikliğine gitmesi ve 1955 yılında SBKP Genel Sekreteri Kruşçev ve Başbakan Bulganin'in Belgrad'ı ziyaret ederek attıkları somut adımlarla bu değişiklikte kararlı olduklarını göstermeleri Yugoslavya'nın ABD ile olan ilişkilerini sınırlandırma ihtiyacı duymasına sebep olacak, taraflar arasındaki işbirliği alanları sınırlı kalacaktır.

⁴³⁸ Fırat (2008). y.a.g.m. ss. 588-589.

⁴³⁹ Milosevic (2007). y.a.g.m. p. 72.

4.3.2. Paktın İçeriği ve Sonuçları

Pakt kuruluş aşamasına geldiği zaman ABD'nin taraflara baskı yapma durumu ortadan kalkmıştır. Çünkü Tito, önceden sahip olduğu bazı çekinceleri ve olumsuz düşünceleri diğer ülkelerin yetkilileriyle müzakere ederek aşabilmiştir. Üç taraf arasındaki ilişki ve olumlu diyalog atmosferi 1953 ve 1954 yılında artarak devam edecektir. Bu süreçte her seviyedeki delegasyonlar işbirliğine gitmiş, liderler karşılıklı ziyaretlerle işbirliğini güçlendirmiştir.⁴⁴⁰ “Balkan Paktına varacak görüşmeler sürerken Trieste konusu dolayısıyla İtalya'nın endişelerinin giderilmesi gerekti. Bundan sonra hızlanan üçlü görüşmelerin sonucunda, resmi adı “Türkiye Cumhuriyeti, Yunanistan Krallığı ve Yugoslavya Federatif Halk Cumhuriyeti Arasında Dostluk ve İşbirliği Antlaşması” olan Balkan Paktı, 25 Şubat 1953'te Atina'da parafe edildi ve üç dışişleri bakanı tarafından 28 Şubat'ta Ankara'da imzalandı. Bir giriş ve on maddeden oluşan Balkan Paktı bir ittifak niteliği taşımamaktadır.⁴⁴¹” Bu antlaşma daha çok güvenlik kaygıları sonucu ortaya çıkan bir işbirliğini temsil ediyordu. Bu yüzden askeri işbirliği hükümleri ile ilgili ifadeler ve açıklamalar ön planda olmuştur.

“Giriş bölümünde, imzacı devletler, söz konusu antlaşmayı BM Antlaşmasınının 51. Maddesi uyarınca imzaladıklarını belirtmekte ve bu örgüte bağlılıklarını yinelemektedirler. 1. Madde, “ *taraflar aralarında sürekli biçimde işbirliği yapılmasını sağlamak amacıyla, ortak çıkarlarını ilgilendiren bütün sorunlar üzerinde danışmalarda bulunacaktır.*” dedikten hemen sonra, dışişleri bakanlarının ortak sorunlarla ilgili olarak yılda en az bir kez toplanmalarını öngörmektedir. Güvenlik konusunda yapılacak işbirliği “*Bağatlı taraflar, kendi bölgelerinde barış ve güvenliğin korunması için ortak çabalarını sürdürmek ve kendilerine karşı kışkırtılmamış bir saldırı olursa, gerekli savunma önlemleri de kapsam içine girmek üzere, güvenliklerini ilgilendiren sorunları birlikte incelemeyi sürdürmek kararındadırlar.*” ve “*Tarafların Genelkurmayları [...] aralarında anlaşarak saptayacakları savunma sorunlarına ilişkin önerileri hükümetlerine sunmak üzere işbirliği yapmayı sürdürecektir.*” diyen 2. ve 3. maddelerde düzenlenmiştir. Bu madde, Pakta, 1934 tarihli Balkan Paktından farklı bir nitelik kazandırmakta, ortak savunma temeli oluşturmaktadır. Bir saldırı durumunda her

⁴⁴⁰ Tole (1968). y.a.g.t. p. 121.

⁴⁴¹ Fırat (2008). y.a.g.m. s. 589.

devlet kendi ordusuyla müdahale etmeyecek, ortak kararlar alınacaktır. Ancak bunun için askeri bir ittifak oluşturulmamış, sadece genelkurmaylar arası işbirliği öngörülmüştür. Bu eksikliğin temel nedeni, NATO üyesi Türkiye ve Yunanistan'ın durumlarıyla, NATO üyesi olmayan sosyalist Yugoslavya'nın durumunu uyuşturmaktan kaynaklanan hukuki sorunu çözme imkanının bulunamamasıdır. 4. Madde ilgili devletlerin ekonomi, teknik ve kültür alanlarında da işbirliğine gideceklerini belirtmektedir. 5. Maddede aralarında çıkacak sorunların barışçı yollardan çözümünü kolaylaştıran imzacı devletler, 6. Maddede içlerinden birine yöneltilmiş antlaşmalara girmekten kaçınacaklarını, 7. Maddede de bu antlaşmanın hükümlerine aykırı antlaşmalar yapmayacaklarını bildirmektedirler. Türkiye ve Yunanistan, bu antlaşmanın, kendilerinin Kuzey Atlantik Paktından doğan hak ve yükümlülüklerini etkilemeyeceğini 8. Maddede açık olarak ifade ettikten sonra, 9. Madde, katılmaları antlaşmanın amaçlarının gerçekleşmesine yararlı olacak devletlere bu antlaşmanın açık olduğunu belirtmektedir. Nihayet, yürürlüğe girişi izleyen 5 yılın sonunda, tarafların 1 yıl öncesinden bildirmeleri koşuluyla antlaşmadan çekilebilecekleri 10. Maddede yer almaktadır.⁴⁴²” Yugoslavya'nın bu dönemde Batılı diğer güçlerle olan ilişkileri göz önüne alınacak olursa, Batılı diplomatlar ve Tito arasında yapılan bir görüşmede Tito, NATO üyeliği ve Batı'dan gelen askeri ve ekonomik yardımın devamlılığı konusu gündeme geldiğinde NATO ile işbirliğinin Batı'dan gelen ekonomik ve askeri yardımın sürekliliğinden daha önemli olduğunu söylemiştir.⁴⁴³ “Yugoslavya daha Balkan Paktının imzalandığı andan itibaren 4. Maddeye özel önem vermiş, askerlik ve güvenlik konuları dışında da üç ülkenin işbirliği yapması üzerinde durmuştu. Bunun için bir örgütlenmeye duyulan gereksinim 7 Kasım 1953'te Belgrad'da imzalanan Ek Antlaşmayla giderildi ve daimi sekreterlik kuruldu.⁴⁴⁴” Görüldüğü gibi kurulan işbirliği mekanizmasında Yugoslavya yalnızca ekonomik sebeplerle değil Sovyetlerden ve bu devletin uydularından, Yunanistan ve Türkiye gibi gerçekten askeri bir tehdit algıladığı için bu sürecin bir ortağı olmayı kabul etmiştir.

⁴⁴² Fırat (2008). y.a.g.m. ss. 589-590

⁴⁴³ Milosevic (2007). y.a.g.m. p. 76.

⁴⁴⁴ Fırat (2008). y.a.g.m. s. 590.

4.3.3. Balkan İttifakı

“Balkan Paktının bir ittifaka dönüşmesi, 9 Ağustos 1954’te Bled kentinde imzalanan 14 maddelik “Türkiye Cumhuriyeti, Yunanistan Krallığı ve Yugoslavya Federatif Halk Cumhuriyeti Arasında İttifak, Siyasal İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Andlaşması” ile sağlandı.⁴⁴⁵” Balkan İttifakına giden süreçte, bu üç ülke arasında bir işbirliği ve karşılıklı yardım atmosferinin doğduğu 1952 yılının başlarında Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye temsilcilerinin yaptığı toplantılarda ve görüşmelerde zaten fark edilmişti.⁴⁴⁶

“Bu antlaşmanın 1. Maddesinde, taraflar, “[...] içine girebilecekleri tüm uluslararası uyuşmazlıkları, ...barışçı yollarla çözmeyi ve uluslararası ilişkilerinde BM Antlaşmasının amaçlarıyla bağdaşmayacak herhangi bir biçimde tehdit ya da kuvvete başvurmaktan kaçınmayı” yükümlenmektedirler. Bir saldırı durumunda tarafların alacakları önlemleri düzenleyen 2. Maddeye göre, taraflar “içlerinden birine ya da birkaçına karşı, ülkelerinin herhangi bir yerine yönelik olarak girişilecek her silahlı saldırıyı tüm bağıtlı taraflara yöneltmiş bir saldırı saymak ve [...] silahlı kuvvet kullanımı da kapsam içine girmek üzere, etkin bir savunma için gerekli görecekları tüm önlemleri birlikte kararlaştırarak almak ve saldırıya uğrayan taraf ya da taraflara gecikmeksizin tek başına ve ortaklaşa, yardım etmek konusunda anlaşmışlardır.” 7. Madde ise, tarafların, silahlı bir saldırıya uğradıktan sonra alacakları meşru savunma önlemlerini, durumu BM Güvenlik Konseyine bildirdikten ve Konsey gerekli önlemleri fiilen aldıktan sonra sona erdirmeleri gerektiğini belirtmektedir. Dolayısıyla Kuzey Atlantik Antlaşmasıyla aynı, 1934 Balkan Paktından çok daha geniş bir düzenleme söz konusudur. Bu antlaşmada ayrıca tarafların dışişleri bakanlarının yılda iki kez düzenli bir biçimde toplanacakları bir Sürekli Konsey oluşturulması ve bu Sürekli Konsey toplanmadığı zamanlarda, görevlerini Ankara Antlaşması Sürekli Sekreterliği aracılığıyla yerine getirmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca, 11. Maddede de 28 Şubat 1953’te Ankara’da imzalanmış bulunan Dostluk ve İşbirliği Antlaşmasının yürürlükte kalacağı bildirilmektedir. Dolayısıyla, Bled Antlaşması Ankara Antlaşmasının etkinleştirilmesi, ittifak

⁴⁴⁵ Fırat (2008). y.a.g.m. s. 590.

⁴⁴⁶ İşyar (2005). y.a.g.t. p. 87.

biçimine dönüştürülmesi olarak yorumlanabilir.⁴⁴⁷ ” Tito’nun bu dönemde Yugoslavya’nın çıkarlarını maksimize etmek için takip ettiği yol ele alınacak olursa, özellikle 1951 yılından sonra Avrupa’nın büyük devletleriyle olumlu ilişkiler kurmaya özen göstermiş, bu tarihten sonra Batı’dan gelen ekonomik yardımı kabul etmek konusunda daha gönüllü davranmıştır. Onun ölümüne kadar Yugoslavya Doğu ve Batı arasında bir köprü görevi görmüş, marksist komünizm ile sosyal demokrat kapitalizmden özellikler taşıyan bir yönetim anlayışıyla yönetilmiştir.⁴⁴⁸ Yugoslavya Sovyetlerden algıladığı tehdit sonucu Batı ile askeri anlamda yakınlaşmaya başlamasının ardından Batıdan ekonomik yardım da almaya başlamasının bir sonucu olarak marksist komünizm anlayışında birtakım revizyonlara ve yeni yorumlamalara gitmek zorunda kalacaktır.

“Balkan İttifakı Sürekli Konseyi ilk toplantısını Ankara’da yaptı ve toplantı sonunda, 2 Mart 1955’te, Sürekli Meclisi kuran bir antlaşma imzalandı. Üye devletlerin ulusal meclislerinin herbirinin kendi içinden seçeceği 20 üyeden oluşacak Sürekli Meclis’in görevi, her alanda işbirliğini geliştirmeye yardım edecek tüm olanakları araştırmaktı. 19 Mart 1955’te de posta haberleşmesiyle ilgili bir antlaşma imzalayan Sürekli Konsey’in bir daha toplanması söz konusu olamadı.⁴⁴⁹ ” Yugoslavya bir yandan Batı blokuyla ilişkilerini güçlendirirken bir yandan da Stalin’in ölümünden sonra ÇHC korkusundan dolayı barış içinde bir arada yaşama siyaseti izlemeye başlayan Kruşçev’in liderliğindeki SSCB ile olumlu ilişkiler geliştirmeye başlamıştır. SSCB hem kuzeydeki İskandinav ülkeleri hem de güneyde Yugoslavya ile eşzamanlı olarak ilişkilerini iyileştirmek için çaba göstermiştir.⁴⁵⁰

“Balkan İttifakı SSCB’den tehdit algılayan ve aralarında sorun bulunmayan üç Balkan ülkesinin Batı’dan aldıkları destekle oluşturdukları bir savunma mekanizmasıydı. Oluşmasına neden olan koşullar ortadan kalktığına da işlevsizleşeceği açıktı. Nitekim, daha antlaşma imzalandığı sırada koşullar değişmişti. Mart 1953’te Stalin’in ölmesi Sovyet dış politikasında yumuşamanın başlangıcı oldu ve bu politika değişikliği Moskova’nın Balkan ülkeleriyle ilişkilerine de yansdı. Bu süreçten en fazla etkilenen ülkelerden biri Yugoslavya oldu.

⁴⁴⁷ Fırat (2008). y.a.g.m. ss. 590-591.

⁴⁴⁸ Andersen (2004). y.a.g.m. p. 9.

⁴⁴⁹ Fırat (2008). y.a.g.m. s. 591.

⁴⁵⁰ Kullaa (2008). y.a.g.t. p. 179.

Moskova'nın Yugoslavya'ya uyguladığı ekonomik ablukayı kaldırması, diplomatik ilişkilerini düzeltmesi ve Kominform üyesi sosyalist Balkan devletlerinin sınır olaylarını sona erdirmeleri ilk işaretlerdi. Balkan İttifakının kurulmasıyla güney sınırlarından çevrelendiğini düşünen SSCB, Yugoslavya'yı bu politikanın bir parçası olmaktan çıkarmak ve Batı'yla yakınlaşmasını önlemek için eyleme geçti. Haziran 1955'te Başbakan Bulganin ve SBKP Birinci Sekreteri Kruşçev Belgrad'ı ziyaret ettiler. Bir özür niteliği taşıyan bu ziyaret sırasında ulusal sosyalizmlere karşı olmadıklarını belirttiler. Bu tutum, Yugoslavya'nın zaten eğilimli olduğu "bağlantısız dış politika" anlayışına yönelmesine neden oldu. Trieste sorununun da kesin bir biçimde çözümlenmiş olması Belgrad'ın Balkan İttifakına giriş nedenlerini ortadan kaldırmıştı. Yugoslavya, bundan sonra Balkan ülkeleri arasında imzalanmış antlaşmaların askeri işbirliğinden çok ekonomik ve kültürel işbirliğine dair hükümlerini öne çıkarmaya çalışacaktır.⁴⁵¹ Yugoslavya'nın Batı ile işbirliğinin somut bir sonucu olarak bölgesinde Balkan Paktı yoluyla elde ettiği somut güvenlik kazanımının ardından, SSCB ile de Haziran 1955'te uluslararası ilişkilerde tarafların karşılıklı bağımsızlıklarına saygıya ve birbirlerinin içişlerine müdahil olmaya karşı çıkmaya dayanan, bu prensipleri temel alan iki taraflı bir işbirliği anlaşması imzalamıştır.⁴⁵² Yunanistan ve Türkiye arasında ortaya çıkacak olan Kıbrıs meselesi de Balkan Paktını ve İttifakını işlevsiz hale getireceği için Yugoslavya'nın Bağlantısızlık siyasetine yönelmesi ve Sovyetlerle yapıcı ilişkiler kurması hızlanacaktır.

"Yugoslavya'nın Balkan İttifakına ilgisinin azalması, Kıbrıs sorunu dolayısıyla Türk-Yunan ilişkilerinin de bozulmasıyla aynı döneme rast geldi. Kıbrıs sorununun 1954'ten itibaren uluslararası nitelik kazanması ve 1955'te Türkiye'nin soruna taraf olması üzerine Ankara ile Atina arasında başlayan uyuşmazlıklar giderek artacak ve Balkan işbirliğini sadece askeri alanda değil, tüm alanlarda olanaksız hale getirecektir. Nitekim, Yunanistan, 1955 yılında Sürekli Konsey'in ikinci toplantısının Atina'da yapılmasını engelledi. Dışişleri Bakanı Teotokis, 23 Aralık 1955'te bir demeç vererek, Türk hükümeti 6-7 Eylül olaylarında meydana gelen hasarı tazmin edene kadar Balkan İttifakı çerçevesinde Türkiye'yle işbirliği yapmayacaklarını açıkladı. Tito'nun aracılık yapmasına rağmen, iki ülke arasında

⁴⁵¹ Fırat (2008). y.a.g.m. s. 591.

⁴⁵² Kullaa (2008). y.a.g.t. p. 181.

gerginlik sona ermediği için Sürekli Konsey bir daha toplanamadı. Sürekli Sekreterlik Ocak 1957'ye kadar Atina'da çalıştı ama sıra gelmesine karşın Belgrad'a nakledilmediği için işlemez hale geldi. 1958'de ilişkilerin yumuşaması üzerine Balkan Paktının canlandırılması söz konusu edildiyse de, gerek Yunanistan gerekse Yugoslavya Dışişleri Bakanları bunun mümkün olmadığına ilişkin demeçler verdiler. Böylece Balkan Paktı ve İttifakı antlaşmaları zımnen feshedilmiş oldu. Türk-Yunan dostluğu sonucunda doğan Balkan Paktı ve İttifakı, Türk-Yunan uyuşmazlıklarının artması sonucunda öldü.⁴⁵³ Sovyetlerin 1953 yılında Yugoslavya'ya yönelik tavrını değiştirerek bu ülkeyle ilişkilerini geliştirmeye başlaması ilerleyen yıllarda Kıbrıs meselesi nedeniyle Türk-Yunan ilişkilerinin ve Balkan Paktının zayıflaması göz önüne alınacak olursa Yugoslavya için Sovyetlerin bu tavır değişikliğinin önemini daha da arttıracaktır.

Bu dönemde Yugoslavya'nın Balkanlarda Batı ile işbirliği gitmesinin dönemin Türk Dışişleri Bakanı Köprülü'ye göre bazı özel sebepleri de mevcuttu. Köprülü Paris, Roma ve Atina'ya yaptığı ziyaretlerin ardından ve Belgrad'a gitmeden önce Büyükelçi McGhee'ye şu düşüncelerini söylemiştir: *“Yugoslavya'nın mevcut taktikleri Trieste sorununun çözümü için hem İtalya'nın hem de Yugoslavya'nın memnun olacağı bir çözümü amaçlamaktadır. Yugoslavya aynı zamanda Balkanlarda bölgesel bir güç olma amacındadır. Yugoslavya'nın NATO'ya doğrudan katılımı mümkün olmayacaksa üç parçalı bölünmüş bir gücün (Yugoslavya, Türkiye, Yunanistan) Balkanlarda etkin olması gerekmektedir.”*⁴⁵⁴

⁴⁵³ Fırat (2008). y.a.g.m. ss. 591-592.

⁴⁵⁴ İşyar (2005). y.a.g.t. p. 92.

5. BÖLÜM: DEMOKRAT PARTİ'NİN KIBRIS POLİTİKASI VE BDT İLE İLİŞKİLER

DP'nin Kıbrıs Politikası birkaç aşamada incelenebilir. Kıbrıs meselesi uluslararası bir sorun haline gelene kadar DP yönetimi Kıbrıs'ta ortaya çıkmaya başlayan iki toplum arasındaki anlaşmazlıklarda yatıştırıcı bir tavır göstererek, Yunanistan'la ilişkilerin zarar görmemesine öncelik vermiştir. Yunan hükümetinin ilerleyen dönemde ikili görüşmeleri keserek konuyu uluslararası platforma taşıması sonucunda DP hükümetinin de konuya bakış açısı değişmiştir. İlerleyen dönemde EOKA eylemlerinin başlaması ve Türkiye'de yaşanan 6-7 Eylül olaylarından sonra iki ülke arasındaki ilişkiler çok gerilmiş ve bu gerginlik Londra Antlaşmalarının imzalanmasıyla sona ermiştir. Bu gelişmelerden sonra Türkiye silah kullanmadan ve savaşa girmeden çok büyük bir hukuksal kazanım sağlayarak, Kıbrıs'ta İngiltere ve Yunanistan'la birlikte resmen garantör devlet olmuştur.

Türkiye Şubat 1959 tarihine kadar yani, Londra Antlaşmalarının imzalandığı tarihe kadar Kıbrıs üzerinde hiçbir hak iddia edebilme şansı olmayan bir ülke konumundaydı ayrıca uluslararası hukuka göre İngiltere'nin ada üzerindeki egemenliğini kayıtsız şartsız kabul etmek zorundaydı çünkü Kıbrıs üzerindeki bütün haklarından İngiltere lehine Lozan Antlaşmasında zaten vazgeçmişti. DP yönetiminin silah kullanmadan Yunanistan ve İngiltere ile birlikte Türkiye'yi Kıbrıs üzerinde garantör devlet yapma başarısını sağlaması, Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en ciddi dış politika başarısıdır.

Türkiye'nin DP döneminde Bağlantısız Devletler Topluluğuyla kurduğu ilişkiler oldukça sorunlu olmuştur. Türkiye bu dönemde kendisini Batılı bir devlet olarak sayıyor ve Batılı devletlerin siyasi çıkarlarını kendi çıkarlarıyla bir tutuyordu. Asya-Afrika hareketini oluşturan BDT ile kurulan siyasi ilişkiler, bu ülkelerin Batılı devletlerle ciddi siyasi sorunlar yaşamaları sebebiyle oldukça problemlidir.

1955 yılında yapılan Bandung Konferansına son anda katılma kararı alan Türkiye, bu konferansta BDT ülkeleri tarafından Batı'nın gönüllü maşası olarak algılanmış, Asya ve Afrika'daki bağımsızlık hareketlerine İngiltere, Fransa ve diğer Batılı güçler lehine sırt çevirerek destek vermediği düşünülmüştür.

1960'lı yıllarda Türkiye'nin ABD ve Yunanistan'la Kıbrıs sorunu nedeniyle problemler yaşamaya başlaması ve yine Kıbrıs için BM görüşmelerinde uluslararası desteğe ihtiyaç duymaya başlamasından dolayı, Türkiye dış politikasında tek yönlülükten çok yönlülüğe geçmiş ve bu çerçevede BDT ile siyasi ilişkileri düzeltme sürecini başlatmıştır.

5.1. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Kıbrıs'ta Yaşanan Siyasi Gelişmeler

Yunanistan'ın ve Rumların 1940'lı yılların sonu 1950'li yılların başından itibaren Kıbrıs konusunu uluslararası siyaset arenasına taşımasıyla detaylı olarak tartışılmaya başlanan Kıbrıs sorunu İngiltere için adanın stratejik önemi ve Süveyş'e olan yakınlığından dolayı⁴⁵⁵ dikkatle takip edilmiş ve bu ülke Londra-Zürich anlaşmalarına kadar adadaki hukuksal kazanımlarını dikkatle korumuştur.

“İkinci Dünya Savaşı sonrasında Kıbrıs'ta yaşanan gelişmelerin ilk belirtileri daha savaş sürerken ortaya çıkmıştı. Almanya'nın Mayıs 1941'de Girit'i işgalinden sonra, İngiltere dikkatini stratejik önemi tartışılmaz olan Kıbrıs'a yöneltti. Bir yandan adadaki asker sayısı arttırılırken, öte yandan savunmaya yönelik alt yapı çalışmaları hız kazandı. Bu çalışmalarda yaklaşık 17.000 Kıbrıslı işçinin iş olanağı bulması, İngiliz askerlerinin yaptıkları harcamalar ve Londra'dan gelen mali yardımlara Almanların denetimindeki Akdeniz'de ithalat yapma zorlukları sonucunda adanın küçük çaplı endüstrisinin gelişmesi de eklenince, Kıbrıs ekonomisinde ciddi bir canlanma yaşandı. Ekonomik canlanma, siyasal canlanmayı da beraberinde getirdi. 1941'de kurulan Kıbrıs Sendikal Komitesi [PTUC] çalışmalarına hız verdi ve savaş sonrasında adanın siyasal yaşamında etkili olacak birbirine bağlı iki hareketin, sendikalizm ve komünizmin canlanması yönünde adımlar atmaya başladı. Toplumsal hareketlilik, 1931 ayaklanmasından beri her türlü siyasal faaliyetin yasaklandığı adada siyasal yumuşamaya yol açtı. İngiliz yönetimi 1941 yılında yerel yönetimler için seçim yapılmasını kararlaştırdı ve bu amaç için yapılacak siyasal faaliyetlere izin verileceğini açıkladı.⁴⁵⁶”

İngiltere'nin adaya bakış açısı tamamıyla stratejikti. 28 Temmuz 1954'te Kıbrıs'la ilgili bir açıklama yapan İngiliz yetkili Henry Hopkinson İngiltere için Kıbrıs'ın Akdeniz, Orta Doğu ve Avrupa'ya olan yakınlığından ötürü büyük öneme sahip olduğunu belirtiyordu.⁴⁵⁷ “İngiliz yönetiminin siyasal faaliyetlere izin vermesi üzerine adada siyasal örgütlenmeler hız kazandı. 1941'de, daha sonra bölgenin en güçlü komünist partilerinden biri haline gelecek olan Çalışan Halkın İlerici Partisi

⁴⁵⁵ Celal Şar (2005). **British Policy Towards Cyprus And The Cyprus Question 1878-2005**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara, p. 14.

⁴⁵⁶ Fırat (2008). y.a.g.m. s. 594.

⁴⁵⁷ Cihat Göktepe (2003). **British Foreign Policy Towards Turkey 1959-1963**, Frank Cass Publish, UK, p. 90.

[AKEL: Anorthotikon Komma tu Ergazomenou Lau] kuruldu. AKEL'in etkinliğinin artması, tarihsel olarak adanın Rum halkının temsilcisi konumundaki Kilise'yi harekete geçirdi ve Kilise'nin desteğiyle Kıbrıs Ulusal Partisi [*KEK*] kuruldu. Mart 1943'te yapılan belediye seçimlerinde AKEL büyük bir başarı göstererek beş büyük kentten Limasol ve Magosa'nın belediye başkanlıklarını kazandı. Lefkoşa, Larnaka ve Baf belediye başkanlıklarını ise Milliyetçi Cephe elde etti.⁴⁵⁸ Kıbrıs'ta durum II. Dünya Savaşı sonrasında sakin gibiydi. Denктаş'a göre Rumların Enosis ideali, İngilizlerin 1931-1945 arası çıkardıkları sert yasalarla baskı ve engellemelerle karşılaşmıştı. 1941 sonrası siyasal partilerin faaliyetlerine yönelik kısıtlamalar kaldırılmaya başlamıştır.⁴⁵⁹ Rumların daha radikal bir çizgiye kaymaması ve enosis doğrultusunda arayış içerisine girmeleri sonucu Batı stratejilerine ters düşecek bir şekilde SSCB'ye yaklaşmamaları için, İngiliz yönetimi tarafından kısıtlamaların gevşetilmesine karar verildiği düşünülebilir.

“1943 belediye seçimlerinde Kıbrıslı Rumlar arasındaki bölünme ideolojik nitelikteyken, Kıbrıslı Türkler arasındaki bölünme kişisel nitelikteydi. Yıllardan beri Kıbrıslı Türkler arasında ilerici kanadın temsilcisi olarak tanınan Necati Özkan'ın karşısında Türk Konsolosluğunun teşvikiyle ortaya çıkan Fazıl Küçük yer alıyordu. Seçimleri Küçük kazanmakla birlikte, bu dağınkılığın gerek AKEL, gerekse Klise tarafından sıklıkla dile getirilmekte olan enosis [birleşme] istekleri karşısında Kıbrıslı Türklerin konumunu zayıflatacağı endişeleri yeni bir siyasal oluşuma yol açtı. 18 Nisan 1943'te hem Özkan'ın hem de Küçük'ün yer aldıkları Kıbrıs Adası Türk Azınlığı Kurumu [KATAK] kuruldu. Ancak, KATAK içindeki birlik uzun sürmedi ve İngiliz yönetimine ve enosis isteklerine karşı daha sert bir politika yürütülmesi gerektiğini ileri süren grup Fazıl Küçük liderliğinde örgütten ayrılarak 23 Nisan 1944'te Kıbrıs Milli Türk Halk Partisini [KMTHP] kurdu. Küçük'ün Kıbrıs Türk toplumu içinde gücünün artması sonucunda 6 Kasım 1949'da KATAK ve KMTHP birleşecek ve 1955'te enosis karşıtlığını vurgulamak için Kıbrıs Türktür Partisi [*KTP*] adını alacaktır. Necati Özkan da 21 Haziran 1949'da Kıbrıs Türk Birliği-İstiklal Partisini kurmuştu. Ancak Kıbrıs sorununun giderek radikalleşmesi ve Türkiye ile Yunanistan arasında bir sorun haline gelmesi üzerine DP iktidarının

⁴⁵⁸ Fırat (2008). y.a.g.m. s. 595.

⁴⁵⁹ Barış Görgüç (2006). **The Emergence Of Cyprus Problem Between 1945-1954**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, p. 47.

CHP'ye yakınlığı ile tanınan Özkan'a karşı Küçük'e destek vermesiyle Kıbrıslı Türkler arasında bastırılan muhalif sesler iyice cılızlaşacak, Küçük tek lider haline gelecektir.⁴⁶⁰ Bu arada Kıbrıslı Rumlar kendi aralarında Enosis için örgütlenmeye başlamışlardı. Rum Ortodoks Kıbrıs Klisesi harekete büyük destek veriyordu. Klise 15-22 Ocak 1950 tarihleri arasında Enosis için kamuoyu desteğini resmileştirmeyi amaçlayan bir plesibit gerçekleştirdi.⁴⁶¹ Burada dikkat çekici olan nokta "Klise" ile "komünistlerin" tamamen birbirine zıt dünya görüşlerinin savunuculuğunu yapmalarına rağmen Kıbrıs konusunda bir araya gelerek işbirliği yapmalarındır.

"İkinci Dünya Savaşı sonrasında yukarıda sözü edilen siyasal örgütler faaliyetlerini hızlandırdılar. AKEL işçiler arasında hızla yaygınlaştı. 1944'te PTUC AKEL'in siyasal, ekonomik ve toplumsal savaşında yol gösterici olduğunu kabul eden bir karar aldı. AKEL'in, sendikal bağlantılar dolayısıyla Türk işçiler arasında da etkinliğini arttırdığı görülüyordu. Bu durum gerek milliyetçi Rumları gerekse Türk liderliğini rahatsız etmeye başlamıştı. Kilisenin desteğiyle milliyetçi Rumlar Kıbrıs İşçiler Konfederasyonunu [SEK] kurarak işçiler arasındaki ilk bölünmeyi meydana getirdiler. Türkler arasında da çeşitli sendika kurma girişimleri yaşanmakla birlikte, en etkili hareket 1945'te kurulan Kıbrıs Türk İşçi Birlikleri Kurumuydu. Siyasal amaçlarını sıralarken enosis'e karşı mücadele etmeyi ve AKEL'in Türk işçileri arasındaki gizli faaliyetlerini etkisizleştirmeyi ön plana çıkaran bu örgüt, PTUC ve AKEL'in genel grev gibi eylemlerine katılan Kıbrıslı Türkler arasında baskı kurarak onların cemaatten dışlanmalarına neden olurken, Kıbrıslı Türkler arasında sol hareketin güçlenmesini de engelliyordu. Gerek AKEL'in zaman zaman taktik amaçla programında enosis'e yer vermiş olması, gerekse Türk liderliğince örgütlenen Türk sendikaların AKEL ve PTUC üyesi Türkler üzerindeki baskıları ortak bir Kıbrıs sol hareketinin kurulmasını önledi, İngiliz yönetimine karşı mücadelede iki toplumu ortak bir paydada toplayabilecek tek hareket de böylece olanaksızlaştı.⁴⁶²"

"Türkiye'deki siyasal iktidarların Kıbrıs'ta ortaya çıkmaya başlayan sosyal ve siyasal nitelikli gelişmeleri başlangıçta görmezden gelmesi, Türkiye'nin NATO içerisinde Yunanistan'la olan askeri işbirliğini, Balkan işbirliği çerçevesinde devam

⁴⁶⁰ Fırat (2008). y.a.g.m. s. 595.

⁴⁶¹ Göktepe (2003). y.a.g.e. p. 92.

⁴⁶² Fırat (2008). y.a.g.m. ss. 595-596.

ettirmek istemiş olmasıyla açıklanabilir.⁴⁶³” Rum tarafının ve Yunanistan’ın sorunu uluslararası platforma taşınmasının ardından adada yaşayan iki toplum arasında gerginliğin ve ayrışmaların artmasıyla birlikte Türkiye taksim tezini benimseyecektir.

⁴⁶³ Bağcı (1990). y.a.g.e. s. 102.

5.1.1. Savaş Sonrası Artan Enosis Talepleri ve Türkiye'nin Tutumu

“1878’de İngiltere’nin Kıbrıs adasının yönetimini üstlenmesinden itibaren her fırsatta enosis taleplerini dile getiren Kıbrıslı Rumların bu doğrultudaki çabaları İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında yoğunlaştı. Hareket iki liderliğe sahipti: Bir yanda savaş sırasında güçlenen işçi sınıfını arkasına alan AKEL, öte yanda yüzyıllardır Rum halkının yöneticisi konumundaki Kilise.⁴⁶⁴” 1950’li yılların başında İngiliz politikası, Kıbrıs’ta iki farklı millet, iki farklı dil ve iki farklı kültür olduğu temeline dayanıyordu. Bu yaklaşım Rumlar için adanın ana karayla yani Yunanistan’la birleşmesi için somut en büyük engeldi.⁴⁶⁵ İlerleyen dönemde İngiltere’nin bu yaklaşımı, adadaki İngiliz askeri ve sivil memurların EOKA’nın terörist eylemleriyle karşılaşmalarına sebep olacaktır.

İlerleyen dönemlerde Enosis mücadelesinde Rum tarafında ön plana çıkan Makarios, diplomatik faaliyetlerin yetersizliğini görünce EOKA lideri Grivas’la temasa geçecektir.⁴⁶⁶ Makarios yalnızca diplomatik ve siyasi girişimlerle sonuç alınamayacağını anladıktan sonra Grivas’la temaslarını sıklaştıracaktır.

Savaştan sonra iktidara gelen İngiliz İşçi Partisinin enosis isteklerine tamamen kulaklarını tıkaması söz konusu olamazdı. Ancak, yükselen Arap milliyetçiliği İngiltere’nin Mısır’da uzun süre kalamayacağını işaretlerini veriyordu ve Akdeniz’de askeri varlığını sürdürmek açısından Kıbrıs’ın Londra için stratejik önemi artmıştı. Ara bir çözüm benimsendi ve enosis karşı çıkan Kıbrıslı Türklerin varlığına vurgu yapan İngiliz hükümeti, 23 Ekim 1946’da Kıbrıs’ta siyasal ve ekonomik reformlar gerçekleştireceğini açıkladı. 28 Şubat 1947’de Kıbrıs’tan gelen baskılar sonucunda Yunan parlamentosu Kıbrıs’ın Yunanistan’la birleşmesi gerektiğine ilişkin bir karar almasına rağmen, İngiltere’nin tutumunda bir değişiklik olmadı. 27 Mart 1947’de adaya gelen İngiliz Vali Lord Winster reform çalışmalarını başlattı. 1 Kasım 1947’de Kurucu Meclis toplandı. Kilise alınan kararı protesto ettiği için sağdan hiçbir temsilci bulunmuyordu. 8’i AKEL temsilcisi 10 Rum’un, 7 Türk’ün, 1 Maruni’nin, 1 İngiliz yargıcın bulunduğu 19 üyeden ikisi doğrudan İngiliz

⁴⁶⁴ Fırat (2008). y.a.g.m. s. 596.

⁴⁶⁵ Changsob Kim (2008). **Same Situation Different Terminus Lessons Regarding Relations Between Turkey And Greece And South Korea And Japan From 1948 To 1965**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, p. 53.

⁴⁶⁶ Göktepe (2003). y.a.g.e. p. 93.

yönetimi tarafından atanmıştı. Daha toplantının başlangıcında görüş farklılıkları ortaya çıktı: AKEL temsilcileri kendini yönetme hakkının [self-government] ele alınması gerektiğini ileri sürerlerken, Türk temsilciler bu öneriye karşı çıkıyorlardı. 20 Mayıs 1948’de Vali Winster hazırladığı ve kendini yönetme hakkını içermeyen anayasayı görüşülmek üzere Meclis’e getirince AKEL temsilcileri toplantıyı terk etti. Geri kalanlarla görüşmeyi sürdürme olanağı yoktu ve 12 Ağustosta Kurucu Meclis fesh edildi.⁴⁶⁷ Bağımsızlık hareketlerinin Kıbrıs’ta bu kadar hız kazanmasının bir sebebi de, II. Dünya Savaşı sonrası sömürgeci güçler olan İngiltere ve Fransa’nın zayıflaması aynı şekilde Japonya’nın da ağır bir yenilgiye uğraması ve buna bağlı olarak bu devletlerin kolonileştirdiği topraklardaki ulusların bağımsızlık taleplerinin yükselişe geçmesidir.⁴⁶⁸ Yunanistan Kıbrıs Sorunu konusunda 50’li yılların ikinci yarısından itibaren giderek artan bir hızda sorunu uluslararasılaştırma politikası izlemeye başladı. Yunanistan Başbakanı Ağustos 1954’te BM gündemine taşıdı ancak NATO üyesi ülkelerin ortak karşı duruşu sebebiyle bu teşebbüs sonuçsuz kaldı.⁴⁶⁹ Yunanistan BM görüşmelerinde Batı blokundan beklediği desteği bulamayınca Bağlantısızlarla ve Doğu Bloğuyla olan ilişkilerine, Kıbrıs’la ilgili BM görüşmelerinde bu devletlerin desteğini alabilmek için daha çok önem vermeye başlayacaktır.

“Bundan sonra AKEL aşamasız olarak enosis doğrultusundaki çabalara hız verme kararı aldı. 23 Kasım 1949’da, BM Genel Kurulu ve Güvenlik Konseyine self determinasyon isteyen “Kıbrıs Halkı Büyük Britanya’yı suçluyor-BM’ye Bir Başvuru” başlıklı bir andiç sundu. AKEL’in girişimi Kilise’yi harekete geçirdi ve Başpiskoposluk Konseyi 5 Aralıkta bir karar alarak, eğer o güne dek İngiliz yönetimi kendiliğinden bir referandum düzenleme kararı almazsa, 15 Ocak 1950’de Kilise’nin bir halk oylaması yapacağını açıkladı. 15 Ocak Pazar günü ayinden sonra başlayan ve yeterli katılım olmadığı için ertesi Pazar da devam eden halk oylamasının sonucu, katılanların % 96’sının enosis istediğini gösteriyordu. Ancak, burada unutulmaması gereken nokta Kıbrıslı Türklerin Kilisenin örgütlediği bu oylamaya katılmamış olduğudur. Buna rağmen Kilise, alınan sonuçları Kıbrıs halkının kararı olarak dünya

⁴⁶⁷ Fırat (2008). y.a.g.m. s. 596.

⁴⁶⁸ Mustafa Çağatay Aslan (2008). **The Cyprus Question In The Making And The Attitude Of Soviet Union Towards The Cyprus Question 1960-1974**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara, p. 38.

⁴⁶⁹ Göktepe (2003). y.a.g.e. p. 93.

kamuoyuna duyurmak üzere heyetler oluşturarak çeşitli ülke ve örgütlere gönderdi. Kıbrıs Rum halkının önderliğinde AKEL’i geri planda bırakan Kilise, Kitium Piskoposu M. Muskos’un, 18 Ekim 1950’de yapılan seçimlerde III. Makarios adıyla başpiskoposluğu üstlenmesi üzerine, siyasal faaliyetlerini daha da arttırdı.⁴⁷⁰ ” İngiltere’nin Kıbrıs’ı Yunanistan’a bırakma niyetinde olmayışı ve Rumların İngiltere’den bu konuda destek alamamaları Enosisçilerin İngiltere’ye karşı cephe almalarına sebep olmuş, hatta İngiltere’nin 1948 yılında adaya özerklik verme girişimleri Rumlar tarafından kabul görmemiştir. Çünkü onlara göre adaya özerklik verilmesi, gayelerini gerçekleştirmek adına bir şey ifade etmiyordu.⁴⁷¹ Rum tarafının enosis konusunda ısrarcı olmasının bir sonucu olarak İngiltere adada yaşayan Türklerin varlığına daha çok vurgu yapmaya başlayacak, Rumlara karşı bir denge unsuru olarak Türkleri ön plana çıkaracaktır.

“Makarios’un 1950’den sonra özellikle Yunanistan’daki faaliyetlerinin arttırması Yunan hükümetini bir ikileme karşı karşıya bıraktı: Bir yanda kamuoyunun enosis doğrultusunda baskısını üzerinde hissediyor, öte yandan Batı ittifakı içinde yer almayı birincil ulusal çıkar olarak belirlemiş olduğu için İngiltere ve Türkiye’yle ilişkilerini bozmak istemiyordu. 1954 yılına dek Yunan hükümetlerinin temel politikası, Kıbrıs sorununu İngiltere’yle yapılacak ikili görüşmelerle çözümlenerek özetlenebilir. Kasım 1951’de, İngiltere’ye, Yunanistan’da dört yerde 99 yıllığına verilecek üslere karşılık enosisin gerçekleştirilmesi önerisi yapıldı ama olumlu bir yanıt alınmadı. 19 Kasım 1952’de yapılan seçimlerde Papagos’un iktidara gelmesi yeni umutların doğmasına yol açtı. Papagos Kıbrıs’la en fazla ilgilenen Yunan politikacıydı ve iktidara gelirse sorunu BM’ye götüreceğine dair tek söz veren kişiydi. Bununla birlikte, Yunanistan’ın Kıbrıs politikasında ani bir değişiklik olmadı ve Papagos da ilk aşamada İngiltere’yle doğrudan görüşmelerle sorunun halledilmesini tercih ettiğini bildirdi. Bunun için de ilk fırsat İngiliz Dışişleri Bakanı Eden’in geçirdiği bir hastalıktan sonra nekahat için Yunanistan’a geldiği Eylül 1953’te doğdu. Eden ile Papagos arasında iki gayriresmi görüşme yapıldı. İngiltere’nin niyetini soran Papagos’a Eden’in yanıtı son derece sert oldu: Gerek bugün gerekse gelecekte Kıbrıs diye bir sorunu olmadığını ve bu konuyu

⁴⁷⁰ Fırat (2008). y.a.g.m. s. 597.

⁴⁷¹Fulya Yurdagün (2008). **1955-1965 Yıllarında Türkiye Basınında Kıbrıs Sorunu**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, s. 22.

tartışmak istemediğini söyleyen Eden, bununla da yetinmeyerek, Papagos'a alaycı bir biçimde neden Kıbrıs'tan daha fazla Rum nüfusa sahip olan New York'u ya da İskenderiye'yi istemediklerini sordu.⁴⁷² İngiltere Kıbrıs'taki İngiliz varlığı için ciddi bir tehdit unsuru olarak gördüğü EOKA ile ilgili bazı önlemler almak amacındaydı. Anthony Eden konuyla ilgili bir çözüm bulunması için Alan Lennox-Boyd ve Harold Macmillan gibi isimlerle fikir alışverişinde bulundu. Bu görüşmelerin sonucunda Kıbrıs'la ilgili çok taraflı bir konferans yapılması kararlaştırıldı.⁴⁷³ İleride İngiliz hükümeti tarafından öne sürülecek olan Macmillan Planıyla ilgili olarak dönemin Rum politikacılarının algılamaları önemlidir. İngiliz yönetimi sorunun barışçıl ve diplomatik yöntemlerle çözülmesini istiyordu. Bu dönemde Makarios, İngiltere'nin adadaki hakimiyetini devretme niyetinde olduğunu anlamıştı. 1957 yılının sonbahar aylarından sonra İngiltere'nin askeri konular hariç tavrı parçalı, liberal bir çözümden yanaydı.⁴⁷⁴ İngiltere'nin bu tavır değişikliğinin en önemli nedeni 1956 Süveyş başarısızlığıdır. İngiltere'nin bundan sonraki yıllarda Orta Doğu'ya yönelik olarak benzer bir eylemin tekrar gerçekleşmesine olanak vermeyen bir politika izlemek zorunda kalmasından dolayı Kıbrıs'taki İngiliz askeri üslerinin önemi azalmıştır. Ancak tamamen önemini kaybetmemiştir.

“28 Temmuz 1954'te İngiliz Koloniler Bakan Yardımcısı Henry Hopkinson'un Avam Kamarasında yaptığı açıklama Yunanistan için bardağı taşıran son damla oldu. Hopkinson'un, *“İngiliz Uluslar Topluluğu içinde öyle topraklar vardır ki, özel koşullar yüzünden hiçbir zaman tam anlamıyla bağımsız olmayı bekleyemezler.”* derken Kıbrıs'ı kastettiği açıktı. Aynı dönemde, Mısır'la yapılan Süveyş antlaşması sonucunda İngiltere'nin bu ülkedeki askeri varlığını çekeceği kesinleşmişti. İngiltere'nin elinde Akdeniz'de Malta hariç sadece Kıbrıs sömürgesi kalmıştı ve bu konuda da ABD'den destek aldığı akla gelmektedir. Hopkinson'un söz konusu demeci bu desteğe güvenerek verdiği düşünülmektedir. Yunan hükümeti artık ikili görüşmelerde konuyu ele alma politikasını terk ederek, Kıbrıs sorununu uluslararasılaştırma politikasına geçecektir. Yunanistan'ın politika değiştirme kararını kolaylaştıran etmenlerden biri de Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nın

⁴⁷² Fırat (2008). y.a.g.m. s. 597.

⁴⁷³ Göktepe (2003). y.a.g.e. p. 96.

⁴⁷⁴ Şar (2005). y.a.g.t. p. 16.

bitimiyle gündeme gelen Kıbrıs sorununda takındığı tavidir.⁴⁷⁵ “Yunan hükümeti, Türk basınında görülen Kıbrıs hakkındaki olumsuz açıklamaları göz önüne almamış ve önemsememiştir. Çünkü Yunan hükümeti böyle basın gibi kamuoyunu etkileyen faktörlerin Türk hükümetinin resmi görüşünü savunmadığı inancını taşıyordu.⁴⁷⁶”

“İki savaş arası dönemde, Kıbrıslı Türklerin Kemalist reformları yakından takip etmelerine rağmen, Türkiye adadaki Türk nüfusla ilişkisini kültürel düzeyde sınırlı tutmayı tercih etti. Nitekim, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Kıbrıslı Rumların enosis isteklerini daha canlı dile getirmeleri üzerine harekete geçen de Türk hükümeti değil, Türkiye’de öğrenim gören Kıbrıslı Türk öğrenciler ve anavatana yerleşmiş Kıbrıslılar oldu. 1948’den itibaren Ankara ve İstanbul’da Kıbrıs Türk Kültür Dernekleri kuruldu ve bu dernekler aracılığıyla basınla temasa geçildi. Tasvir, Vatan ve özellikle Hürriyet gazetelerinde Kıbrıs’la ilgili haberler ve yorumlar yer almaya ve kamuoyunun dikkati çekilmeye başlandı. Bununla birlikte İngiltere ve Yunanistan’la ilişkilerin bozulmasından çekinen hükümet konuya temkinli yaklaşımını sürdürdü. 23 Ocak 1950’de Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak “*Kıbrıs meselesi diye bir mesele yoktur... İngiltere hükümeti Kıbrıs adasını bir başka devlete terk etmeyecektir. Bu böyle olunca, gençlerimiz beyhude yere heyecana kapılıyorlar. Lüzumsuz yere yoruluyorlar.*” Açıklamasıyla kamuoyunu yatıştırmaya çalıştı. Kıbrıs’tan arka arkaya heyetlerin Ankara’yı ziyaret etmesi üzerine hükümet konuyla ilgilenmek durumunda kaldı ve Mart 1950’de Sadak Kıbrıslı Türklere mümkün olan her türlü yardımın yapılacağını bildirerek sözlü destek vermeye başladı.⁴⁷⁷ İngiltere Türkiye’yi denklemin içine dahil etmeye karar verene kadar Türk hükümeti Kıbrıs sorununa Türkiye’yi doğrudan dahil edecek adımları atmaktan uzak durmaya çalışmıştır. Bununla birlikte Türk basınında da bu konunun gündeme gelmeye başlamasıyla birlikte Türk kamuoyu Kıbrıs’ta yaşanan gelişmeleri daha yakından takip edecek, bu durum hükümeti konuyla ilgili tavır almaya zorlayacaktır.

“Yunanistan, 1954 yılı başından itibaren BM’nin her oturumunda Kıbrıs meselesini gündeme taşımış ancak bir sonuç alamamıştır. Aksine Yunanistan’ın bu tavrı, Türkiye ve İngiltere’ye Kıbrıs meselesinin ayırt edici özelliklerini dünya kamuoyu önünde tartışma ve bu meselenin basit bir sömürge sorunu olmadığını

⁴⁷⁵ Fırat (2008). y.a.g.m. s. 597.

⁴⁷⁶ Bağcı (1990). y.a.g.e. ss. 105-106.

⁴⁷⁷ Fırat (2008). y.a.g.m. ss. 597-598.

duyurma imkanı vermiştir.”⁴⁷⁸ “O zamana kadar 1950 seçimleriyle iktidara gelmiş olan DP hükümeti iktidarın ilk yıllarında Kıbrıs’ta ciddi bir problemle karşı karşıya gelmediği için muhtemel gelişmelere de hazırlıklı değildi.”⁴⁷⁹ Bu dönemde İngiltere Başbakanı Anthony Eden’in Kıbrıs konusunda takip ettiği genel politika, adadaki İngiliz hakimiyetini devam ettirmek, Yunanistan’ın Enosis konusundaki iddialarını reddetmek ve Türkiye ile Kıbrıs konusunda iyi ilişkileri geliştirmek şeklinde özetlenebilir.⁴⁸⁰ İngiltere, Orta Doğu’da İngiltere’nin çıkarlarının korunması için ve ya Batı yanlısı devletlere yönelik olası bir saldırı durumunda bu saldırıya derhal cevap verilmesi amacıyla İngiliz askeri varlığının mutlaka adada bulunmaya devam etmesi gerektiğini düşünüyordu. 1956 Süveyş Krizi ve 1958 Ürdün olayları İngiltere’nin kendisi adına doğru bir politika takip ettiğini somut olarak ortaya koymuştur.

“1950 seçimlerinde gerek CHP gerekse DP seçim programlarında Kıbrıs sorununa değinmediler. DP hükümetinin Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü, selefının politikasını sürdürerek, 20 Haziran 1950’de gazetecilerin Kıbrıs’a ilişkin sorularına verdiği yanıtta, Kıbrıs sorunu diye bir sorunun mevcut olmadığını açıkladı. DP hükümeti, konuya ilişkin içerideki tutumunu uluslararası platformda da sürdürdü. İstemi dışında Kıbrıs’la ilgilenme zorunda kalan Yunanistan başbakanı 1951 yılında Ankara’ya ziyareti sırasında konuyu açtığında, Başbakan Menderes konunun Türk-Yunan dostluğu çerçevesinde çözüme kavuşturulacağını söyleyerek, Yunanlı meslektaşını rahatlattı. 1950’den itibaren Kıbrıs sorununun giderek alevlenmesi Türkiye’nin tutumunu değiştirmede. NATO dışında bir politika saptamayan ve Batı ittifakı içinde gerek İngiltere, gerekse Yunanistan’la dostluğuna öncelikli yer veren Türkiye Kıbrıs konusunda politikasızlığı yeğleyerek, İngiltere’nin politikasını desteklemekle yetindi. Adada statükonun korunmasını, eğer adanın statüsünde bir değişiklik olacaksa Türkiye’nin söz hakkı olacağını açıklamakla yetindi. Ankara’nın Yunan hükümetine cesaret veren bu tutumu 1955’e, İngiltere’nin Türkiye’yi soruna taraf yapmasına kadar sürecektir.”⁴⁸¹

⁴⁷⁸ Güneş Şahin (2006). **Tarih Çalışmalarına Kaynak Olarak Tercüman, Cumhuriyet, Milliyet, Hürriyet Gazetelerinde Kıbrıs Sorunu 1954-1974**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van, s. 14.

⁴⁷⁹ Bağcı (1990). y.a.g.e. s. 102.

⁴⁸⁰ Göktepe (2003). y.a.g.e. p. 97.

⁴⁸¹ Fırat (2008). y.a.g.m. s. 598.

Bu dönemde Yunanistan'da II. Dünya savaşı sonrası, soğuk savaşın ilk on yılında hakim olan siyasal kültürden bahsedecek olursak, ulusalcılığın ve onun dönüşümünün Yunan Ortodoksluğu, Yunan iç savaşı ve modern devletle onun kurumlarının getirdiği etkinin çelişkisinde olduğu söylenebilir.⁴⁸² Geçmişten gelen bu çelişkili birikim ve tecrübeler Yunan kamuoyunun ve hükümetinin Kıbrıs konusuna neden aşamalı bir duyarlılıkla yaklaştığının en açık yanıtıdır.

⁴⁸² Ioannis D. Stefanidis (2001). **Pressure Groups And Greek Foreign Policy 1945-67**, London School Of Economics & Political Science, The Hellenic Observatory The European Institute Discussion Paper, No: 6, UK, p. 11.

5.1.2. Kıbrıs Sorununun Uluslararası Platforma Taşınması ve Londra-Zürich Antlaşmalarına Giden Süreç

Türkiye için bu dönemde Kıbrıs konusu için ulusal gurur söz konusu olmuştur ancak bununla birlikte esas önemli olan Türkiye'nin güvenliğiydi. Kıbrıslı Türklerin geleceği önemsiz olmamakla birlikte uzun bir süre ikinci planda kalmıştır.⁴⁸³ Rumların ve Yunanistan'ın enosis konusunda ısrarcı olmaları ve bu doğrultudaki girişimlerini arttırmaları Türk kamuoyunda konuya olan duyarlılığı arttırmıştır.

“Hopkinson'un demecinin Yunanistan'da ve Kıbrıslı Rumlar arasında yarattığı tepki üzerine, 16 Ağustos 1954'te BM Genel Sekreterliğine başvuran Papagos, IX. Genel Kurulun gündemine “Eşit haklar ve self determinasyon ilkelerinin, BM koruyuculuğu altında Kıbrıs adasında yaşayan nüfusa uygulanması” maddesinin konulmasını talep etti. Böylece Kıbrıs sorunu ilk kez uluslararası bir sorun olarak dünya kamuoyunun gündemine girdi ve bugüne dek bu niteliğini korudu. 17 Aralık 1954'te toplanan Genel Kurulda taraflar tezlerini dile getirdiler. Bu görüşleri şu başlıklar altında özetlemek mümkündür:

1-) İngiltere ve Türkiye, Kıbrıs'ın İngiliz egemenliğinde bulunuşu uluslararası alanda tanındığına göre, konunun BM anayasasında yer alan “ulusal yetki” kavramına göre değerlendirilmesi gerektiğini, yani BM'de ele alınamayacağını ileri sürerken, Yunanistan konunun BM yetki alanına girdiğini savunuyordu.

2-) İngiltere ve Türkiye, Kıbrıs'ın egemenliğinin İngiltere'ye verilmesinin Yunanistan'ın da imzaladığı çok taraflı Lausanne antlaşmasında yer aldığını, Yunanistan'ın bu antlaşmayı yok sayarak İngiliz toprağında hak iddia etmesinin ve bu konunun Genel Kurul'da ele alınmasının uluslararası hukuk açısından son derece tehlikeli olacağına dikkat çekiyorlardı. Yunanistan ise, Kıbrıs'ın İngiltere tarafından ilhak edilmesini Türkiye'nin tanıdığına tanık olarak Lausanne'ı imzaladığını, kendisinin bu ilhakı doğrudan tanımış olmadığını öne sürüyordu.

3-) İngiltere Kıbrıs'ın İngiltere için stratejik öneminden bahsederek, egemenliğin vazgeçilmez olduğunu vurgularken, Yunanistan bu gerekliliği kabul etmekle birlikte dost olmayan bir halkla çevrelenmiş üslerin stratejik değerinin azalacağını belirtiyordu.

⁴⁸³ Görgüç (2006). y.a.g.t. p. 123

4-) İngiltere ve Türkiye, Kıbrıs'ta yaşayan Türklerin varlığına dikkat çekerek, enosis'e karşı olan Kıbrıslı Türklerinin görüşlerinin alınmadığını ve konunun BM Genel Kurulunda ele alınması durumunda adada karışıklıkların çıkacağını bildiriyorlardı. Yunanistan ise, self determinasyon ilkesinin uygulanması halinde Kıbrıslı Türklerin tıpkı Batı Trakya'daki Türkler gibi tüm azınlık haklarından yararlanacaklarının altını çiziyordu.

5-) İngiltere ve Türkiye, coğrafi yakınlık tezini ileri sürerek, adanın Suriye ve Türkiye'ye Yunanistan'dan daha yakın bulunduğunu belirtiyorlardı. Türk temsilci Selim Sarper, Aaland Adaları örneğini vererek adanın coğrafi, tarihsel, ekonomik ve etnik açılarından Anadolu'nun bir parçası olduğunu dile getiriyordu.

6-) İngiltere ve Türkiye, adanın tarih boyunca hiçbir zaman Yunan egemenliğinde bulunmadığına da ayrıca dikkat çekiyorlardı.⁴⁸⁴

Sorunla ilgili bu aşamalar yaşanırken Makarios, Grivas'la temaslarına hız vermişti. İkili arasındaki ilişki, yalnızca ilişkinin doğasından gelen normal sürece dayanmıyor, aynı zamanda diğer aktörlerin eylemlerinin de dikkate alınarak hemen durum değerlendirilmesine gidilmesi göze çarpıyordu.⁴⁸⁵ “Uzun tartışmalar sonunda BM Genel Kurulu şimdilik Kıbrıs sorununa ilişkin bir karar almayı uygun bulmadığını açıklayarak Yunanistan'ın başvurusunu gündeme almayı reddetti. İngiltere'yi İzlanda hariç tüm NATO üyeleri, Yunanistan'ı da Doğu Bloku, Latin Amerika ve bağımsızlığını yeni kazanmış ülkeler desteklemişlerdi. Alınan sonuçtan taraflar memnun olmak için pay çıkarıyorlardı: İngiltere ve Türkiye Genel Kurulun sorunu görüşmemesini enosisin kabul edilmemesi olarak değerlendirirken, Yunanistan ve Kıbrıslı Rumlar Genel Kurulun şimdilik bu konuyu görüşmeyi uygun bulmaması kararındaki şimdilik sözüne dikkat çekerek, geleceğe yönelik açık bir kapı bırakıldığını düşünüyorlardı.⁴⁸⁶” Bu dönemden itibaren ABD'nin de konuya olan ilgisi artacaktır. Türkiye ve Yunanistan arasındaki problemin NATO'nun Güneydoğu Akdeniz stratejisini zaafa uğratması ABD'yi çözüm konusunda kısa sürede harekete geçirecektir.

Türkiye'nin Kıbrıs'a yönelik biliçli bir dış politika takip ettiğine dair bu

⁴⁸⁴ Fırat (2008). y.a.g.m. ss. 598-599.

⁴⁸⁵ Robert F. Holland (1998). **Britain and Revolt in Cyprus 1954-1959**, Oxford University Press, New York, US, p. 30.

⁴⁸⁶ Fırat (2008). y.a.g.m. ss. 599-600.

dönemde önemli işaretler görülmüştür. 13-18 Kasım 1952 tarihinde bir ziyaret sebebiyle Londra'da bulunan Başbakan Menderes, Türkiye ile ilgili olarak onun ilişki kurduğu İngiliz yetkililerce tartışılan her soruya cevap verdiği halde Kıbrıs'la ilgili soruyu bilinçli olarak yanıtsız bırakmıştır.⁴⁸⁷ Bu durum Türk hükümetinin sorunun Türk ve Yunan kamuoylarında tartışılmaya başlamaması konusunda hassas olduğunu ve ilişkilerin yıpranmaması için çaba sarf ettiğini göstermektedir.

Yunanistan'ın Kıbrıs sorununun alevlenmeye başladığı bu dönemde Türkiye'ye yönelik olarak dış politika anlayışla ilgili göze çarpan başlıca unsurlardan birisi de Türkiye, İngiltere ve Yunanistan arasında yapılan konferanslarda alınan kararları her fırsatta sabote etmek ve Türk tarafını sahip olduğu haklardan yoksun bırakarak Kıbrıslı Rumlar ve Yunanlılar arasında ilişkileri güçlendirmek yoluyla kendileri adına Kıbrıs'ta yaşanan sorunların üstesinden daha kolay gelme atmosferinin yaratılmak olduğu söylenebilir.⁴⁸⁸

“Makarios 1950'den itibaren bir yandan Yunan hükümetlerinin konuyu BM'ye götürerek uluslararasılaşmasını isterken, diğer yandan eğer bu yolla başarı sağlanamazsa İngiliz yönetimini zorlamak için silahlı eyleme başvurma doğrultusunda hazırlık yapıyordu. Bunun için X [Hi] örgütünün liderlerinden Grivas'la temas kurmuştu. Kıbrıs doğumlu olan Grivas daha 1951 ve 1952'de adaya giderek gerilla savaşı yürütmek için gerekli hazırlıkları yapmaya başlamıştı. Makarios Grivas'la yaptığı temaslarda silahlı eylemlerin sabotajlarla sınırlı kalması konusundaki isteğini belirtmişti. Silahlı gücün komutasını üstlenecek olan Grivas'ın kendi denetiminden çıkmasını ve alternatif lider haline gelmesini istemiyordu. BM Genel Kurulundan Kıbrıslı Rumların arzuladığı bir sonuç çıkmayınca, Makarios baskı altındaki Yunan hükümetinden gerekli onayı aldıktan sonra Grivas'a yeşil ışık yaktı. Grivas tarafından kurulan Kıbrıs Mücadelesi Ulusal Örgütü [EOKA: Etniki Organosi Kipriaku Agonos] 1 Nisan 1955'te ilk sabotaj eylemlerini başlattı. İngiliz subay, polis ve hükümet görevlilerini hedef alan silahlı eylemler, örgüt tarafından hain olarak nitelendirilen AKEL üyesi sivil Kıbrıslı Rumlara da yöneliyordu. Şiddet eylemlerinin artması İngiltere'de muhalefetin hükümetin Kıbrıs politikalarını eleştirmesine yol açtı. Yeni bir politikanın saptanması için harekete geçen İngiliz hükümeti üçlü bir politikayı uygulamaya koydu:

⁴⁸⁷ Görgüç (2006). y.a.g.t. p. 123.

⁴⁸⁸ Şar (2005). y.a.g.t. p. 16.

1-) İngiltere, Yunanistan ve Türkiye'nin katılacağı üçlü bir konferansın toplanması,
2-) Kıbrıs için yeni bir anayasa tasarısının gündeme getirilmesi
3-) Kıbrıs'ta ekonomik kalkınma programının hazırlanması. İngiltere Londra'da konuya ilişkin bir konferans toplanması için girişimlerde bulunurken, yeni politikasını Türkiye'nin de resmen soruna tarafa olması üzerine inşa ediyordu.⁴⁸⁹,
Gelişmelere istediği gibi yön veremeyen Rum tarafı ve Yunanistan sorunun uluslararası arenaya taşınmasının ardından planladıkları doğrultuda bir sonuç alamayacaklarını anladıklarında Türkiye'yi denklemin dışına atmak amacıyla bu kez Kıbrıs sorununun Kıbrıs'ın içişi olduğunu söylemeye başlayacaklardır.

İlerleyen dönemlerde İngiltere'nin Kıbrıs sorununa çözüm bulmak amacıyla hazırlattığı Radcliffe Planı da tıpkı Harding Planı gibi başarısızlığa uğrayacaktır. İngiltere Kıbrıs sorunuyla ilgili çözüm arayışları içindeyken Yunanistan, İngiltere'yi adaya self-determinasyon hakkı vermemekle itham ederek Birleşmiş Milletler'e şikayet edecektir. Neticede Radcliffe Planı, Yunanistan'ın Kıbrıs meselesinin Birleşmiş Milletler'de görüşülmesini talep etmesiyle sonuçlanacaktır.⁴⁹⁰

⁴⁸⁹ Fırat (2008). y.a.g.m. s. 600.

⁴⁹⁰ Yurdagün (2008). y.a.g.t. s. 56.

5.1.3. Londra Konferansı ve 6-7 Eylül Olayları

İngiltere Dışişleri Bakanı Harold Mc Millan, Türk ve Yunan Hükümetlerini üçlü bir konferans için 29 Ağustos 1955'te ünlü Lancaster House'a davet ediyordu. Konferansın konusu "Doğu Akdeniz Bölgesinde Güvenlik Sorunları" olarak saptanmıştı. Ancak, Konferansta konuşulan tek konu ise Kıbrıs oldu. Türkiye'nin konferansa davet edilmesi, İngiltere ve Yunanistan'ın yanı sıra, Türkiye'nin de adanın geleceği üzerinde yapılacak tartışmalarda, aynı haklara sahip olması demektir. Yunan hükümeti, kısa bir gecikmeden sonra konferansa katılacağını açıklıyordu. Yunanistan'ın konferansa katılması Kıbrıs Sorununun bundan sonraki gelişmelerinde önemli bir dönüm noktası teşkil etmektedir ve Yunan diplomasisinin büyük bir hatası olarak gösterilmektedir.⁴⁹¹ Yunanistan konferansa katılmayı kabul ederek Türkiye'nin de soruna taraf olduğunu ve bundan sonraki süreçte adanın geleceği ile ilgili verilecek kararda Türkiye'nin Kıbrıslı Türkler adına söz sahibi olacağını kabul etmek zorunda kaldı. Başka bir deyişle İngiltere'nin Türk hükümetini Yunanistan ve Rum tarafına karşı dengeleyici bir unsur olarak müzakerelere dahil etme planı birinci adımda başarıya ulaştı.

"Londra Konferansı 29 Ağustos 1955'te çalışmalarına başladı. İlk olarak İngiliz Dışişleri Bakanı Macmillan görüşlerini açıkladı ve İngiltere'nin NATO ve Bağdat Paktı içinde üstlenmiş olduğu görevleri yerine getirebilmesi için Kıbrıs'ta üs bulundurmasının yetmeyeceğini, adanın tümünün elinde bulunması gerektiğini belirtti. Yunanistan Dışişleri Bakanı Stefanopulos, ada halkına self determinasyon hakkının tanınmasının zorunlu olduğunu ama bunun İngiliz askeri gücünün adadan çıkması anlamına gelmediğini, İngiltere'nin bölgedeki stratejik çıkarlarını koruması için askeri üslerin varlığının yeterli olacağını savundu. Nihayet Türkiye'nin görüşlerini Dışişleri Bakanı vekili Fatin Rüştü Zorlu dile getirdi. Zorlu coğrafi yakınlık, Kıbrıslı Türklerin varlığı, adanın Türkiye ile tarihsel, ekonomik ve kültürel bağlarına değindikten sonra Türkiye açısından Kıbrıs'ın stratejik önemini açıkladı: Kıbrıs'ı elinde bulunduran devletin aynı zamanda Türkiye'nin batısındaki adaları da elinde bulunduruyorsa Türkiye'yi etkinlikle çevrelemiş olacağını, hiçbir devletin kendi güvenliğini ne kadar dost ve müttefik olursa olsun bir başka devlete bütünüyle

⁴⁹¹ Bağcı (1990). y.a.g.e. s. 107.

teslim edemeyeceğini belirtti. Zorlu, konuşmasını Türkiye'nin yeni politikasını açıklayarak tamamladı: Türkiye statükodan memnundur ve korunmasını istemektedir, ama eğer mevcut durumda bir değişiklik yapılacaksa, en doğru yol adanın eski sahibi Türkiye'ye geri verilmesidir.⁴⁹² Zorlu enosis çabalarının neticesiz kalacağını ifade etmeye çalışmıştır. Adanın tamamının Türkiye'ye verilmesi söz konusu değildi; ancak jeostratejik açıdan adanın konumunun Türkiye'nin güvenliğini yakından ilgilendirdiğine değinilerek adanın geleceği ile ilgili alınacak kararlarda Türkiye'nin söz sahibi olacağı, Rum tarafına ve Yunanistan'a "kararlı bir şekilde" ifade edilmiştir. Türk hükümeti, adanın Yunanistan'la birleşmesinin aslında Türkiye'nin batıdan ve güneyden Yunanistan tarafından kuşatılması anlamına geleceğini düşünüyordu.

"Böylece İngiltere'nin girişimiyle Kıbrıs sorununun resmi taraflarından biri haline getirilen Türkiye Kıbrıs'a ilişkin ilk kez bir politika oluşturuyordu. İngiltere'yi değil, Yunanistan'ı karşısına alıyor ve bu yolla dünya kamuoyuna İngiltere'nin adadan çıkması halinde sadece Kıbrıslı Rumlar ve Türkler arasında değil, NATO üyesi Yunanistan ile Türkiye arasında da sorun ve çatışma çıkabileceği izlenimi veriyordu. 6 Eylülde İngiliz Dışişleri Bakanı Kıbrıs'a ilişkin yeni reform tasarısını açıkladı ve yeni anayasayla Kıbrıs'ın kendini yönetme aşamasına geçebileceğini bildirdi. Türkiye bu öneriyi reddederek reform konusunda dahi İngiltere'den daha katı bir tutum takınırken, Yunanistan aynı öneriyi Kıbrıs halkının isteklerini yeteri kadar yanıtlamadığı gerekçesiyle karşı çıktı. Konferans açmaza girmişti ama başarısız bir biçimde dağılmasına Türkiye'de yaşanan bir başka gelişme 6-7 Eylül Olayları⁴⁹³ sebep oldu. 6-7 Eylül Olayları iki açıdan önemli sonuç doğurmuştur.

⁴⁹² Fırat (2008). y.a.g.m. ss. 600-602.

⁴⁹³ * Türk heyeti Londra Konferansına gitmeden Türk kamuoyu Kıbrıs konusunda harekete geçirilmeye başlanmıştı. Milli Türk Talebe Birliği üyelerinden bir grup Hikmet Bil başkanlığında Kıbrıs Türktür derneğini kurmuşlardı. Biraz da Kıbrıs uyuşmazlığını konu edinerek çok satan Hürriyet gazetesi başta olmak üzere, basın sorunla yakından ilgileniyordu. Menderes de 24 Ağustos 1955'te Yunanistan'a karşı sert bir demeç vermişti. Ortam son derece gerginken, 6 Eylülde, Selanik'te Atatürk'ün evine bomba konduğu haberinin hükümet taraftarı İstanbul Ekspres gazetesinin ikinci baskısında yer alması üzerine [bu baskıyı yapan yazı işleri müdürü G. Sipahioğlu haberin daha önce Anadolu Ajansında verildiğini söylemiştir] Kıbrıs Türktür Derneği İstanbul'da bir miting düzenledi. Miting kısa bir süre içinde lümpen bir nitelik kazandı ve polisin tamamen seyirci kaldığı bir ortamda çoğunluğu Rumlara ait azınlık mallarının, kiliselerinin ve okullarının hedef alındığı yıkma, yakma ve yağmalama eylemlerine dönüştü. Benzer olaylar aynı gün İzmir'de de yaşandı ve Yunan konsolosluk binası ile Fuar'daki Yunan pavyonu yakıldı, azınlık ve levanten evleri yağmalandı. İstanbul'dan Ankara'ya gitmekte olan Başbakan Menderes yolda geri dönme kararı aldı, İstanbul ve İzmir'de sıkıyönetim ilan edildi. 6-7 Eylül olaylarının bilançosuna baktığımızda, birkaç yaşlı Rum ölmüş, 35

Bunlardan ilki Türkiye'nin daha sonra sürekli olarak uygulayacağı bir politikayı başlatmasıdır. Ankara bundan sonra Kıbrıs konusunda sıkıştırılınca bedeli kendi yurttaşı azınlıkları sıkıştırarak cevap verme anlayışını benimsemiştir. İkinci önemli sonuç ise Türk-Yunan ilişkilerinde gölgelenen dostluğun bir daha gerçek anlamda kurulamamasıdır ki bunun ilk işaretleri Balkan Paktının daha doğarken ölü bir girişim olmasıyla verilmiştir.⁴⁹⁴ ” Tito'nun arabuluculuk girişimlerine rağmen Türkiye ve Yunanistan arasındaki Kıbrıs sorunu sebebiyle Balkan Paktı ilerleyen yıllarda olağan toplantılarını bile gerçekleştiremeyecektir.

“Kıbrıs Türklerindir Derneğinin o zamanki başkanı Hikmet Bil, askeri mahkemeye gösterilerin olduğu gün, yani 6 Eylül 1955'de, Zorlu'nun görevinin Londra'daki konferansı çıkmaza sürüklemek ve konferansı torpillemek olduğunu söylüyor ve Zorlu'nun onlardan Türkiye'de daha aktif olmalarını istediğini belirtiyordu. Hikmet Bil konuşmasına devam ederek Dışişleri Bakanı Zorlu'nun kendisine Londra'dan bir telgraf gönderdiğini “İngilizlerin Kıbrıs'ın kendi kaderini kendisi tayin etme eğilimi içine girdiklerini ... ve Başbakanın onun pozisyonunu güçlendirmek için bir takım adımlar atması gerektiğini” rica ettiğini söylüyordu. Dışişleri Bakanı Zorlu, telgrafi gönderdiğini kabul ediyor, ancak “appropriate steps” “uygun önlemler” ile Kıbrıs konusunda alınması gereken diplomatik önlemleri kastettiğini iddia ediyordu. Askeri mahkemeye ise belgeler arasında Dışişleri Bakanı Zorlu tarafından gönderilen telgrafın bulunmadığı bildiriliyordu. İstanbul'da

kişi yaralanmış, toplam 5622 bina tahrip edilmişti. Maddi hasar yaklaşık 300 milyon dolardı. Ama asıl olan, Türkiye'nin uluslararası prestijine olmuş, “Barbar Türkler” sloganı her yerde duyulmuştu. Türk hükümeti 7 Eylülde yayınladığı resmi bildiriye olayı büyük bir felaket olarak niteledi ve üzüntülerini bildirdi. Kıbrıs Türktür Dernekleri kapatıldı ve 87 üyesi tutuklandı. Bununla birlikte, tutuklanan 3000 kişinin büyük çoğunluğunu solcu olarak tanınanlar oluşturuyordu çünkü hükümet yaptığı resmi açıklamada olayların “komünistler tarafından “ çıkarıldığını duyurmuştu. Yunan hükümeti, Türkiye'yi protesto ederken, Yunan basını olayların Türk resmi makamlarınca planlandığını ileri sürüyordu. İki ülke arasında gerginleşen ilişkileri iyileştirmek amacıyla 24 Ekimde İzmir'de Yunan konsolosluğuna törenle Yunan bayrağı çekildi. ABD'nin arabuluculuğuyla iki ülke arasındaki ilişkiler kısa sürede tamir edildi. 6-7 Eylül olaylarının sorumluları konusu açıklığa kavuşmuş değildir. Yunanistan'da yapılan soruşturmada, Atatürk'ün evine konulan ses bombasının MİT'te görevli olduğu söylenen Batı Trakyalı bir öğrenci [daha sonra valilik yapacaktır] tarafından Türk konsolosluğundaki bir görevliye verildiği ortaya çıktı. 27 Mayıs'tan sonra yapılan Yassıda mahkemelerinde, bu mahkemelerin siyasal niteliği düşünüldüğünde ve Zorlu lehine tanıklık yapmak isteyen kişilerin dinlenmelerine gerek görülmediği göz önüne alındığında, Menderes ve Zorlu'nun olayları planlamaktan suçlu bulunmalarına ilişkin kararın da 6-7 Eylül sorumlularını ortaya çıkaramadığını söyleyebiliriz. Bununla birlikte hükümetin, olayların düzenleyicilerine en azından cesaret verdiği de fazlasıyla açıktır. Göstericilerin adalara gitmeleri bile engellenmemiştir. Melek Fırat (2008). **6-7 Eylül Olayları Kutusu**, Baskın Oran (ed.), Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt: I, 13. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 601.

⁴⁹⁴ Fırat (2008). y.a.g.m. s. 602.

yaşayan Rumların durumu, gösteriler polisin ve askeri birliklerin kontrolünden çıktığı için daha da trajik bir hale dönüşmüştü. Bu gösteriler esnasında 3 kişi yaşamını yitiriyordu. Gösteriler sonrasında 3000'den fazla kişi tutuklanıyor fakat bu kişiler kısa bir süre sonra serbest bırakılıyordu. İzmir'de de olaylar aynı trajik boyutlar içerisinde geliyordu. Ankara'da ise bu [kendiliğinden] gelişen gösteriler İstanbul ve İzmir'e göre daha kısa zamanda kontrol altına alınıyordu.⁴⁹⁵ Yunan kaynaklarına göre İstanbul'daki Yunan azınlığa ait 1004 ev, 4348 işyeri, 27 eczane, 21 fabrika, 110 restaurant, kafe ve otel bu olaylardan hasar görmüştür. ABD hükümetinin konunun aydınlatılması için Menderes ve Papagos'a gönderdiği mektup Yunan tarafınca Türkiye'nin kollandığı ileri sürülerek yetersiz görülmüş ve hoş karşılanmamıştır.⁴⁹⁶

6-7 Eylül 1955 olayları ile ilgili olarak DP'ye yakın çevrelerin ve Türkiye'deki sağ siyasetin, sağ ideolojinin savunduğu bir görüşü ifade etmemiz gerekmektedir. Bu görüşe göre 6-7 Eylül olayları Genelkurmay Başkanlığına bağlı Özel Harp Dairesinden bazı asker kişilerin bu merkezden verilen talimatlar doğrultusunda harekete geçmeleri sonucu gerçekleşmiştir. Yaşanılan bu kaos ortamının sonucu olarak DP'nin iç politikada itibarının azaltılarak CHP'nin güçlendirilmek istendiği, dış politikadaysa DP'nin Türkiye'de yaşayan azınlıkların haklarını savunmaktan aciz bir hükümet olduğu imajı yaratılarak [bir takım çevreler] tarafından zor durumda bırakılmak istendiği savunulmaktadır. Askerlerin bu tür yöntemlerle siyasete müdahil olup olmadıkları günümüzde de tartışılmaktadır.

6-7 Eylül 1955 olaylarıyla ilgili son yıllarda yapılan araştırmalar sonucunda ortaya çıkan dikkat çekici bir başka görüş daha vardır. Atina'daki İngiliz Büyükelçiliği arşivinde bir araştırmacının yaptığı arşiv araştırması sonucunda, İngiliz konsolosluğunda görevli bir diplomatın yazmış olduğu ve 1954 tarihli bir resmi rapora ulaşılmış, bu raporda konuyla ilgili çok dikkat çekici bir ifadeye rastlanmıştır. Bu belgede : *“Türklerle Yunanlıların arası çok iyi Atatürk'ün evine bir bomba atsak ortalığı ne kadar karıştırırız acaba?”* şeklinde bir ifadenin bulunduğu görülmüştür.

Kıbrıs sorununda İngiltere ve Yunanistan'ın karşı karşıya gelerek fikir uyuşmazlığı yaşamaları tam da bu dönemde, bu yıllarda başlamıştır. İngiltere adanın tamamını kendisinden isteyen ve adaya yolladığı yetkililere karşı sabotaj ve

⁴⁹⁵ Bağcı (1990). y.a.g.e. s. 111.

⁴⁹⁶ Kim (2008). y.a.g.t. p. 55.

suikastlere başlayan Rumlara ve Yunanistan'a karşı Türkiye'yi ve Türkleri bir dengeleyici güç olarak denklemin içine dahil etmek istemiştir. Türkiye ve Yunanistan'ın Kıbrıs konusunda İngiltere'nin hesapları ve menfaatleri doğrultusunda bir anda karşı karşıya gelmesi için 6-7 Eylül 1955 olaylarına kadar gidecek olan bir provakasyon sürecinin İngiltere tarafından başlatılmış olması ihtimali dikkate alınması gereken bir görüştür.

5.1.4. Türkiye'nin Kıbrıs'ta İki Toplumlu Demokratik Çözüm Tezini Benimsemesi

“Yunanistan’ın Kıbrıs’ı Genel Kurulun gündemine sokma başvurusu BM’de 1955’te de reddedildi. 6-7 Eylül olaylarında Atina ile Ankara arasındaki ilişkilerin kopma noktasına gelmiş olması da göz önüne alındığında tüm bu gelişmelerin Kıbrıs’a olumsuz yansımaları kaçınılmazdı. EOKA eylemlerini arttırırken, Türkiye’nin taraf olmasından sonra güçlenen Kıbrıs Türk Toplumunu da harekete geçti. Küçük’ün liderliğini yaptığı KMTHP Kıbrıs Türktür Partisi adını aldı ve ilk direniş örgütü olan Volkan kuruldu. Volkan halka dağıttığı bildirilerde, eğer EOKA Türk toplumuna, Türk görevli ve polisler saldıracak olursa derhal karşılık vereceğini duyurdu. İngiliz yönetiminde polislerin genellikle Türklere seçildiği ve EOKA’nın İngiliz yönetimini temsil eden polisleri hedef aldığı düşünülecek olursa, bu karar, toplumlararası çatışmaların şiddetleneceği ve yaygınlaşacağı anlamına geliyordu.⁴⁹⁷” İngiliz hükümeti, Türkiye’yi 1955’te Londra Konferansına Kıbrıs meselesini tartışmak için davet ettiğinde Yunanistan, Türkiye’nin Lozan’da egemenlik haklarından tamamen vazgeçtiğini iddia ederek bu öneriye karşı çıkmıştı ancak Türkiye bu hakkını sadece İngiltere’ye devrettiği için Yunanistan’ın bu noktadaki itirazı fazla önem kazanmamıştır.⁴⁹⁸ Yunanistan için Kıbrıs meselesinde öncelikli hedef Türkiye’yi hukuksal açıdan konunun dışında tutmaktır. İngiltere’nin bu konuda Yunanistan’la bağdaşmayan kararlı tutumu karşısında Yunanistan geri adım atmamak zorunda kalacaktır.

“Makarios, yeni vali Mareşal John Harding’le yaptığı görüşmelerde uzlaşmaz bir tutum sergiledi: İngiltere’nin ilke olarak önce self determinasyon hakkını kabul ettiğini açıklamasını daha sonra kendini yönetmenin koşullarının konuşulabileceğini ileri sürdü, Türk hükümetinin görüşmelerde hazır bulunmasına karşı çıktı, valinin yetkilerinin sınırlandırılıp kurulacak hükümetin yetkilerinin arttırılmasına ilişkin konularda ısrarcı davrandı ve EOKA militanlarının hepsine af istedi. İngiliz yönetimi, Makarios’u anayasal reformun önündeki tek engel olarak düşünmeye başladı ve EOKA’yla ilişkilerini gerekçe göstererek Makarios’u 9 Mart 1956’da

⁴⁹⁷ Fırat (2008). y.a.g.m. s. 603.

⁴⁹⁸ H. Tarık Oğuzlu (1998). **An Analysis Of Turco-Greek Dispute Within The Framework Of EU And NATO**, Bilkent Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, p. 25.

Seychelles adalarına sürgüne gönderdi.”⁴⁹⁹ Makarios’un sürgüne gönderilmesi EOKA’nın ve adada yaşayan Rum toplumunun soruna bakış açısını radikal bir çizgiye getirecektir. Makarios’un serbest bırakılmasının ardından taraflar çözüm için şartları görüşmek amacıyla tekrar bir araya gelecekler ve Londra-Zürich Anlaşmalarıyla noktalanmış süreç başlayacaktır.

“Makarios’un sürgüne gitmesinden sonra EOKA şiddet eylemlerini arttırdı. Türk toplumu bu eylemleri kendisine yönelik olarak algılamaya başlamıştı. Kıbrıslı Türk liderler Ankara’ya ziyaret ederek, durumun kötülüğü hakkında bilgi veriyor ve yardım istiyorlardı. Ayrıca, Lefkoşa’da iki toplumun oturduğu kesimler arasında bariyer çekilerek kent ilk kez ikiye ayrılıyordu. Harding’in sert önlemleri sorunu çözmekten uzaktı ve Londra’da muhalefetin eleştirilerine neden oluyor, neden adaya self determinasyon ilkesinin uygulanmadığı sorgulanıyordu. İngiliz hükümeti ise, Mısır’da yaşanan gelişmeler dolayısıyla adaya duyduğu gereksinimi dile getirmek yerine, self determinasyon ilkesinin Kıbrıs’a uygulanmasının önündeki engel olarak Türkiye’yi gösteriyordu. Harding’in önlemlerinin sorunu çözmeye yetmeyeceği anlaşılınca İngiltere politika değişikliğine gitti. Temmuz 1956’da Lord Radcliffe bir anayasa uzmanı olarak görüşmeler yapmak üzere adayı ziyaret etti ama yeni anayasanın hazırlık çalışmalarına katılacak hiçbir Rum muhatap bulamadı. Makarios’un sürgüne gidişinden sonra Kıbrıs Rum toplumunun liderliği EOKA’nın eline geçmişti ve EOKA Makarios dönene kadar İngiliz yönetimiyle görüşmeyi reddediyordu. Taraflar arasında tüm görüşmeler kesilmiş ve yönetim sert uygulamalarını arttırmıştı. Bunun üzerine, 16 Ağustos 1956’da EOKA, örgütün eylemlerinin her türlü çözümü olanaksızlaştırdığını söyleyen İngiliz yönetiminin içtenliğini sınamak için tek taraflı ateşkes ilan ettiğini açıkladı. Ancak, İngiliz yönetimi tutumunu değiştirmede. 1956 Süveyş hareketi planlanıyordu ve Kıbrıs stratejik olarak hayati bir öneme sahipti. İngiltere’nin politikasını değiştirmemesi üzerine Ağustos ayında EOKA yeniden eylemlerine başladı. Uluslararası koşullar artık değişmişti. Süveyş hareketinin İngiltere açısından başarısızlığı Kıbrıs’ın kaderinde de bir dönüm noktası oldu. İngiltere, bu harekattan sonra, bölgede etkin güç olma konumunu yitirdi ve 1957 Eisenhower Doktrini ile bölgede Batı’nın çıkarlarını koruma görevini ABD’ye devretti. Artık, Kıbrıs’ın İngiltere için stratejik

⁴⁹⁹ Fırat (2008). y.a.g.m. s. 603.

değeri azalmıştı; adada İngiliz üslerinin bulunması askeri açıdan yeterli hale gelmişti.⁵⁰⁰ Kıbrıs sorununun 1950'lerde ortaya çıkışına kadar Türkiye, Yunanistan ve NATO arasında üç taraflı uyum içinde olan bir ilişki vardı. Bu aşamadan sonra Türkiye ve Yunanistan arasında başlayan Kıbrıs bunalımı NATO'nun Doğu Akdeniz'deki operasyon kabiliyetine ve etkililiğine darbe vurmaya başladı.⁵⁰¹ Bu durum ABD'nin sorunun içine dahil olmasına ve çözüm için Türkiye ve Yunanistan'a baskı yapmasına sebep olacaktır.

“19 Aralık 1956'da, Atina ve Ankara'yı ziyaret etmiş olan İngiliz Koloniler Bakanı Lennox-Boyd bir açıklama yaparak, self determinasyon ilkesinin Kıbrıs'a uygulanmasını İngiliz hükümetinin kabul ettiğini bildiriyor ama hemen arkasından, bu hakkın uygulanması sırasında Kıbrıslılara sunulacak seçenekler arasında adanın bölünmesinin de yer aldığı bilinmesi gerektiğini ekliyordu. İngiltere, yönetiminden vazgeçtiği tüm ülkelerde izlediği böl ve yönet politikasını Kıbrıs'ta da uyguluyordu. Koloniler Bakanının bu açıklamayı yaptığı gün, Lord Radcliffe de adada yeni anayasa tasarısını açıklıyordu: 36 üyeli yasama organında Kıbrıslı Türklere ve valiye 6 kişilik bir kontenjan bırakılarak Kıbrıslı Rumların çoğunluğu oluşturmaları kabul ediliyor; savunma, kamu güvenliği ve dış ilişkiler konusunda valinin yetkili olması öngörülüyor; İngiltere'nin uluslararası yükümlülüklerini yerine getirebilmesi için gerektiğinde adayı üs olarak kullanmasını sağlayıcı hükümler getiriliyordu. Sürgünde bulunan Makarios tasarımı incelemeyi reddederken, Yunanistan koloni yönetimini sürdürmeyi devam ettirecek bir biçimde kaleme alınmış olan bu tasarının nihai çözüm getirmekten uzak olduğunu bildiriyordu. Türkiye'nin tutumu ise dikkat çekicidir; Koloniler Bakanının adanın bölünebileceğine ilişkin yaptığı açıklamayı son derece olumlu karşılayan Türk hükümeti, Radcliffe'in anayasa tasarısını nihai çözümü sağlayacak hareket noktalarını içerdiğini söyleyerek inceleyeceğini duyuruyordu. Türkiye'nin olumlu yaklaşımının altında yatan temel neden Kıbrıs politikasında yaptığı değişiklikti. Ankara adaya yönelik ikinci kez bir politika oluşturuyor ve taksim tezini savunmaya başlıyordu.⁵⁰² Türkiye, Yunanistan ve İngiltere arasındaki ilişki Kıbrıs sorunu nedeniyle gittikçe durağan olmayan ve çatışmalı bir atmosfere bürünmeye

⁵⁰⁰ Fırat (2008). y.a.g.m. ss. 603-604.

⁵⁰¹ Oğuzlu (1998). y.a.g.t. p. 58.

⁵⁰² Fırat (2008). y.a.g.m. s. 604.

başlamıştır.⁵⁰³ İngiltere, sorunun başlarında düzenlediği konferanslarla Türkiye ve Yunanistan'ı birbirine karşı oynatarak kendisine anlaşmazlık için bir üst otorite konumu kazandırmak istemiş ancak başarılı olamamıştır.

“Taksim yani adanın Türkiye ile Yunanistan arasında bölünmesi düşüncesini aslında Ankara’da çıkan Forum dergisi Temmuz 1955’te ortaya atmıştı. Daha sonra, Yunanistan Dışişleri Bakanı Averof, Atina’daki Türkiye Büyükelçisi Settar İlksel’le yaptığı görüşmede taksim düşüncesini açmış ama Türk hükümeti Yunanistan’dan gelen bu teklife de sıcak bakmamıştı. Türkiye, başlangıçta uzak durduğu taksim düşüncesine, 19 Aralıkta İngiltere’den yapılan açıklamadan sonra daha sıcak bakmaya başladı. Başbakan Menderes, 28 Aralıkta TBMM’de yaptığı konuşmada taksim tezini açıkladı ve hükümetlerinin yeni politikasının taksim olduğunu bildirdi. Muhalefet lideri İnönü de bu tezi destekledi. Bu tarihten sonra, Türk kamuoyu taksim tezini benimsedi ve daha önce Türk kamuoyunda yerleşmiş olan “Ya Kıbrıs Ya Ölüm” sloganı yerini “Ya Taksim Ya Ölüm” sloganına bıraktı ve Kıbrıs’a ilişkin yapılan toplantı ve gösterilerde bu tek slogan haline geldi. Oysa, TBMM taksimi 16 Haziran 1958’de karara bağladığında, Kıbrıs konusunda yapılan diplomatik görüşmelerde artık başka formüller tartışılmaya başlanmıştı. İngiltere Kıbrıs’a ilişkin anayasa tasarıları hazırlarken ve taraflar arasında taksim tezi tartışılırken, Yunanistan sorunu uluslararasılaştırma politikasını sürdürüyordu. 1956 yılında yeniden BM’ye başvurarak Kıbrıs’a self determinasyon hakkının tanınması konusunun gündeme alınmasını istedi. Aynı yıl İngiltere de Kıbrıs’ta terör eylemlerini desteklediği gerekçesiyle Yunanistan’ı BM’ye şikayet etti. İki başvuru birleştirilerek tek bir gündem maddesi haline getirildi ve 18 Şubat 1957’de tartışılmaya başlandı. Sonunda, Hindistan’ın karar tasarısı 57 olumlu, 1 çekimser oyla kabul edildi. Buna göre, Genel Kurul Kıbrıs sorununun çözümünün bir barış ve ifade serbestisi ortamının bulunmasını gerektirdiği kanısına vararak, barışçı, demokratik ve adil bir çözümün bulunmasını arzu ediyor ve bu amaca yönelmiş görüşmelerin başlaması ve devam etmesini ümit ediyordu.⁵⁰⁴

Yunanistan’ın Soğuk Savaş döneminde NATO ve ABD ile kurduğu ilişkiler oldukça dikkat çekicidir. Amerikan askeri ve ekonomik yardımına bağımlı hale geldikten sonra Yunanistan Amerikan hükümetinin politik tavırlarındaki

⁵⁰³ Şar (2005). y.a.g.t. p. 25.

⁵⁰⁴ Fırat (2008). y.a.g.m. ss. 604-605.

değişikliklere karşı büyük bir hassasiyet göstermeye başlamıştır.⁵⁰⁵ Kıbrıs konusunda Yunanistan'ın Türkiye ile uzlaşmak zorunda kalmasının en önemli sebeplerinden birisi de bu ülkenin ABD'den alınan kredi ve hibelere dayalı bir ekonomik gelişim modeline sahip olması ve bu ekonomik gelişimin sürdürülmesi için Kıbrıs konusunda ABD'nin önerilerini ve isteklerini dikkate almak zorunda kalmasıdır.

“BM'nin kararını Türk tarafı son derece olumlu değerlendirdi. Ankara'ya göre, BM Türkiye'nin Kıbrıs sorununa taraf ve Kıbrıs Türk toplumunun eşit hak sahibi bir birim olduğunu resmen tanımış ve enosis tezini reddetmişti. Oysa Atina'nın kararı değerlendirmesi tümüyle farklıydı. Atina'ya göre, kararda sözü edilen barışçı, demokratik ve adil bir çözüme yönelik görüşmelerin İngiltere ve Kıbrıs halkı arasında yapılması gerekiyordu. Kendi tezinin BM'de taraf bulmadığına anlayan Yunanistan politikasını değiştiriyordu. Kendisinin de soruna taraf olduğunu ileri sürerek, Türkiye'yi söz sahibi olmaktan çıkarmak üzere, sorunu İngiltere ve Kıbrıs halkı arasında bir uyuşmazlık olarak nitelemeyi tercih ediyordu. Böylece, o güne dek Kıbrıs sorununu uluslararasılaştırmaya çalışan Atina, şimdi bir iç sorun olduğunu ileri sürüyordu. Politikasını değiştiren sadece Yunanistan değildi, İngiltere de o güne dek Kıbrıs sorununun kendi iç işi olduğunu iddia ederken, atık uluslararası niteliğini vurgulamaya başlamıştı. Kıbrıs'ta edinilecek üslerle yetinecek olan İngiltere, iç politikada başına dert olan ve hem maddi, hem manevi kayıplara yol açan Kıbrıs sorunundan kurtulmak istiyordu. İngiltere'nin politika değişikliğinin temel nedeni Orta Doğu'da değişen dengelerdi. Bu arada ABD de sorunun NATO ittifakı çerçevesinde çözümlenebileceğini açıkladı.⁵⁰⁶”

ABD'nin Kıbrıs'a yönelik tavrı Truman Doktrininin ilan edilmesiyle birlikte bu ülkenin bölgede artan etkinliğiyle orantılı olarak belirginleşmeye başlamıştır. ABD sorun henüz yeni ortaya çıkmışken bu konuyu İngiltere'nin iç işi olarak görmüş ve müdahale etmek istememiştir. İlerleyen dönemde ABD için öncelik İngiltere, Yunanistan ve Türkiye'nin kesinlikle bir çatışma içinde olmaması olacaktır.⁵⁰⁷ Yunanistan'ın 1952-1954 yılları arasında İngiltere'den Kıbrıs'ı resmen istemesine karşın Türkiye'nin bu konuda pasif kalmasının ya da pasifmiş gibi görünmesinin başlıca sebeplerinden birisi, Yunanistan ile Balkan İttifakını gerçekleştirme arzusu

⁵⁰⁵ Oğuzlu (1998). y.a.g.t. p. 60.

⁵⁰⁶ Fırat (2008). y.a.g.m. s. 604.

⁵⁰⁷ Görgüç (2006). y.a.g.t. p. 78.

olmuştur.⁵⁰⁸ Kıbrıs'taki Rum toplumu ve liderleri Londra-Zürich Anlaşmaları sürecinde ABD ve İngiltere'yi memnun eden bir tavır sergilemiş olmalarına rağmen bundan sonraki süreçte Batı stratejisine yakın bir noktada durmayacaklardır. Londra-Zürich Anlaşmalarıyla “enosis” isteklerine geçici bir süre ara vermek zorunda kalan Rum tarafı SSCB ile olan ilişkilerini her zaman canlı tutmaya çalışmıştır. Adadaki asıl amaçlarına ulaşmak için Sovyetlerle ve Bağlantısızlarla yakın ilişkiler kuran Kıbrıs Cumhuriyeti içerisindeki Rum toplumu ve liderleri, Bağlantısızlık siyasetinin içinde aktif rol oynayacaklardır.

“Süveyş başarısızlığından sonra istifa eden Başbakan Eden'in yerine gelen Macmillan hükümeti Mart 1957'de Makarios'un sürgün kararını kaldırdı. Kıbrıs'ta ortamı yumuşattıktan sonra NATO çerçevesinde üçlü görüşmelerin başlatılması için adım attı. ABD'nin desteklediği formül, İngiltere'nin üslerinin garantiye alınması koşuluyla bağımsızlıktı. Ancak, BM'den başka bir örgütün desteğini istemeyen Makarios bu formüle karşı çıkıyor ve Yunan hükümetinin tutumunu da etkiliyordu. Taksim tezini benimsemiş olan Türkiye ve dolayısıyla Kıbrıs Türk toplumu da ABD'nin önerdiği bağımsızlık formülüne karşı çıkıyorlardı. 1957 yılında, seçim atmosferine giren ve partilerin propagandaya yönelik açıklamalar yaptıkları Türkiye'de Kıbrıs konusu Yunan karşıtlığı her gün işlenen bir tema haline gelmişti. Bu genel olumsuz hava İstanbul'daki Rum azınlığa da yöneliyordu. Patrik Athinagoras, yapılan eleştiriler üzerine 30 Nisan 1957'de bir açıklama yaparak, Türk vatanına bağlı olduğunu ve bir din müessesesi olan Patrikhane'nin tamamen siyasi bir mesele olan Kıbrıs işiyle ilgilenmediğini vurgulamak zorunda kaldı. Bu açıklamadan sonra patriğe yönelik eleştiriler Makarios'u kınamadığı gerekçesiyle daha da arttı. Bu arada, BM'de bir Yunan karar tasarısı üzerine yapılan oylama yeterli sayıyı sağlayamadıysa da, Türkiye, taksim tezinde ısrar ettikçe Yunanistan'a karşı puan kaybettiğini fark etti. 1957 sonundan itibaren İngiltere Kıbrıs sorununun çözümü için arka arkaya planlar ortaya attı. Bunlardan ilki, 3 Aralıkta adaya vali olarak giden Hugh Foot'un kendi adıyla anılan planıydı. Foot Planı çözüm için gerekli ilkeleri şöyle belirtmişti:

a-) Kesin bir çözüme varılmadan önce, 5-7 yıllık bir geçiş dönemi yaşanacaktı.

⁵⁰⁸ Yurdagün (2008). y.a.g.t. s. 45.

b-) Rumlar ve Türkler tarafından kabul edilmeyen bir nihai çözümün kabul edilmeyeceği bildirilerek, taraflara güvence verilecekti.

c-) Adada olağanüstü durum kaldırılacak ve Makarios'un adaya dönüşüne izin verilecekti.

d-) Adadaki iki toplumun liderleriyle kendini yönetme sisteminin oluşturulması için görüşmelere başlanacaktı.⁵⁰⁹”

İngiltere’de Süveyş başarısızlığından sonra istifa eden Eden’in yerine Macmillan gelmiştir. MacMillan’ın Kıbrıs konusundaki politikası Eden’a göre daha farklı olmuştur. İngiltere Orta Doğu’da ve Kıbrıs’ta tek başına hareket etmek yerine ABD ile birlikte hareket etmeyi tercih etmiş, ayrıca daha önceki planlarının aksine ada üzerindeki egemenlik hakkını bile paylaşmaya ve Kıbrıs meselesini NATO çerçevesinde çözmeye hazır hale gelmiştir. İngiltere, Kıbrıs sorununu 1950’li yılların ikinci yarısının başlarında politika değişikliği yaparak uluslararası platforma taşıyacaktır.⁵¹⁰ İleride Londra Anlaşması imzalandıktan sonra, Sir Winston Churchill’in 5 Ağustos 1959 tarihli Türkiye ziyaretinden sonra yapılan değerlendirmelerde dönemin İngiltere Büyükelçisi ziyareti her noktada verimli ve faydalı bir işbirliği toplantısı olarak değerlendirilecektir.⁵¹¹ Kıbrıs konusunda Türkiye’nin İngiltere ile yakın işbirliği içinde olması iki ülke arasında farklı konularda da işbirliği imkanlarını arttıracaktır.

1957 yılında Hugh Foot’un Kıbrıs’ta valilik görevine başlamasından sonra Başbakan Macmillan’ın Kıbrıs’ta çözüme adanın bölünmesiyle ulaşılabileceği tezini temel alan bir yaklaşım ortaya koyduğu söylenebilir.⁵¹² “Türkiye Makarios’un adaya dönmesine izin verilmesini ve olağanüstü durumun kaldırılmasını uygun bulmayarak planı tümüyle reddetti. Yunanistan ise Türkiye’nin eşit taraf yapılmasına ve nihai çözüm getirilmemesine karşı çıkınca planın uygulanamayacağı belli oldu.⁵¹³” Kıbrıs konusunda Türkiye’nin İngiltere’nin politikasını desteklemesi ve Sovyet karşıtı bir tutum alması 50’li yılların ikinci yarısında ABD, İngiltere ve Türkiye’yi birbirine

⁵⁰⁹ Fırat (2008). y.a.g.m. s. 606.

⁵¹⁰ Yurdagün (2008). y.a.g.t. s. 57.

⁵¹¹ Cihat Göktepe (2000). **1960 Revolution In Turkey And The British Policy Towards Turkey**, Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Vol. XXX, Ankara, p. 170

⁵¹² Şar (2005). y.a.g.t. p. 16.

⁵¹³ Fırat (2008). y.a.g.m. s. 606.

yaklaştıran bir başka sebeptir.⁵¹⁴ “Türkiye ve Kıbrıs Türkleri uzun bir süre İngiltere’nin Kıbrıs üzerindeki egemenliğinden yana olarak İngiltere’nin yanında yer almıştır. Bu taraftarlıktaki en önemli unsur ise İngiliz idaresi altında Kıbrıs’taki Türklerin haklarının çiğnenmeyeceği ve Türkiye’nin stratejik menfaatlerinin korunacağına olan inançtı. Fakat ortaya self-determinasyon prensibi çıkınca bu prensibin Enosis’e yol açacağına düşünülmesi ve adada Rumlar tarafından çıkarılan şiddet olaylarına karşı İngiliz yönetiminin etkisiz kalması, Türkiye’nin Kıbrıs ile ilgili tavrının taksim tezi yönünde değişmesine neden olmuştur.”⁵¹⁵ ABD’nin de çözüm konusunda Türkiye’nin ve adada yaşayan Türklerin haklarının yasal güvence altına alınmasının gerekli olduğunu ortaya koyan ve İngiltere’nin tutumuyla benzerlikler gösteren bir yaklaşım tarzını benimsemesi, Türk hükümetinin konuya yönelik olarak kararlılığının artmasına ve Kıbrıs Türklerinin haklarının korunması konusunda girişimlerini hızlandırmasına sebep olacaktır.

“İngiltere, 19 Haziran 1958’de Macmillan Planını ortaya atmıştır. Buna göre iki toplumun ve Türkiye ile Yunanistan’ın görüşleri alınarak yeni bir anayasanın yapılmasına başlanacaktı. Yeni anayasa şu temellerde oluşturulacaktı:

a-) İki toplumun ayrı ayrı Temsilciler Meclisi olacak ve bu yasama organları toplumları ilgilendiren konularda son yetkiye sahip olacaklardı.

b-) Türk ve Yunan hükümetlerinin temsilcileriyle 4 Rum, 2 Türk üyeden oluşacak ve başkanlığını İngiliz valinin yapacağı bir Konsey kurulacaktı.

c-) Dışışleri, savunma ve iç güvenlik konularında vali yetkili olacaktı ancak Türkiye ve Yunanistan’ın temsilcilerine danışacaktı.

d-) Türkiye ve Yunanistan’ın temsilcileri, ayrımcı olduğunu düşündükleri yasalarla ilgili olarak tarafsız hakemliğe başvurabileceklerdi.⁵¹⁶”

Bu dönemde Yunan ve Türk basınında ve kamuoyunda benzer gelişmeler görülmüştür.⁵¹⁷ Siyasetçilerin Kıbrıs’ın geleceğiyle ilgili beyanatlari basında daha fazla yer almaya başladıkça Yunanistan’da enosis taraftarlarının Türkiye’de de Kıbrıs’taki Türklere yönelik baskıların artmasıyla orantılı olarak milliyetçi söyleme sahip olanların sesi daha fazla çıkmaya başlamıştır.

⁵¹⁴ Göktepe (2000). y.a.g.m. p. 189.

⁵¹⁵ Yurdağın (2008). y.a.g.t. s. 65.

⁵¹⁶ Fırat (2008). y.a.g.m. s. 606.

⁵¹⁷ Görgüç (2006). y.a.g.t. p. 133.

“Macmillan Planına göre, adanın statüsü 7 yıl değiştirilmeyecek yani İngiliz egemenliği sürecekti. Bu sürenin bitiminde, eğer Türkiye ve Yunanistan işbirliğini sürdürmeye razı olurlarsa, İngiltere, askeri üsler ve olanaklar kendisine bırakılmak koşuluyla egemenliği müttefikleri Türkiye ve Yunanistan’la paylaşmaya hazırды. Plan tüm taraflarca reddedildi. Makarios ve Yunanistan taksime, Küçük-Denktaş ikilisi ile Türkiye ise enosise yol açabileceğini düşündükleri için planı kabul etmediler. Bu sırada Türkiye ve Kıbrıs’ta yaşanan gelişmeler çözümü giderek zor hale getiriyordu: Türkiye’de “Ya Taksim Ya Ölüm” mitingleri düzenleniyor, kendisinin harekete geçirdiği kamuoyu hükümetin yeni politikalar karşısında hareket alanını sınırlıyordu. Çözüm imkansızlaştıkça, Kıbrıs’taki Rum-İngiliz karşıtlığı Rum-Türk karşıtlığına dönüşüyordu. Bu duruma 1 Ağustos 1958’de kurulan Türk Mukavemet Teşkilatının [TMT] katkısı bulunduğunu da söylemek gerekir. Türkiye’den alınan gizli askeri ve ekonomik destekle kurulan TMT, EOKA saldırısına karşı Kıbrıs Türk toplumunun direniş örgütü olma amacıyla kurulduğunu ileri sürmekle birlikte, dile getirilmeyen bir başka amaca daha hizmet etti: Bu amaç, Taksim çözümünü kabul ettirebilmek üzere Kıbrıslı Türklerle Rumların bir arada yaşamalarının olanaksızlığını göstermek için iki toplum arasında şiddet eylemlerini arttırmaktı. Macmillan’ın Ağustos 1958’de değişikliğe uğrattığı tasarı ayrı yerel yönetimlerin varlığı nedeniyle Kıbrıslı Rumlar ve Yunanistan tarafından reddedildi. Bununla birlikte, Türkiye’nin konumunu geriletmiş olmasına rağmen Ankara tarafından kabul edildi ve derhal Kıbrıs’a bir temsilci yollandı. Türkiye, ABD’den gelen baskı sonucu uzlaşmaz tutumunu terk ediyordu. Kıbrıs’ta Türk-İngiliz işbirliğinin başlaması yeniden EOKA’yı harekete geçirdi ve yeniden başlatılan şiddet eylemleri özellikle sivilleri hedef almaya başladı. TMT’nin de aynı biçimde karşılık vermesi üzerine hem toplumlararası çatışmalar, hem de İngiliz yönetiminin sert politika uygulamaları arttı. Kıbrıs sorunu kördüğüm içine girmişti.⁵¹⁸ EOKA’nın terörist eylemler yoluyla adada yaşayan Türkler ve İngiliz yönetimi üzerinde baskı kurmak istemesi Rumlar adına beklenin tam aksine çok olumsuz sonuçlar vermiştir. Türkiye ve İngiltere bu olayların sonucunda bir araya gelerek Rumlara ve Yunanistan’a karşı çok yakın bir işbirliği içerisine girmişlerdir.

Bu dönemde ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles, ABD’nin Kıbrıs’ta

⁵¹⁸ Fırat (2008). y.a.g.m. ss. 606-607.

yaşanan olaylarla ilgili duyduğu çekinceyi açıkça ifade etmeye başlamış, bu olaydan NATO'nun ciddi zararlar aldığını vurgulayarak Kıbrıs'taki durumu "Ortodoks Klisesi ile Komünistler arasındaki umulmadık, beklenmeyen bir ittifak" olarak nitelemiştir.⁵¹⁹ Türkiye, Yunanistan ve İngiltere arasında yaşanan bu gelişmeler ABD politik liderleri için de bazı önemli derslerin alınmasına yol açmıştır. NATO üyeliğinin geçmişten gelen tarihsel sorunların diplomatik yollarla çözüleceğine dair bir garanti anlamına gelmeyeceği yaşanan olaylardan sonra somut olarak ortaya çıkmıştır.⁵²⁰ ABD ve İngiltere, adada yaşayan Rum toplumunun ve Yunanistan'ın Soğuk Savaşın hassas dengelerini kendi çıkarları doğrultusunda kullanarak siyasi şantaj yoluyla istediklerini elde etme çabalarına teslim olmamışlar, Türkiye'yi de denklemin içerisine dahil ederek Rumların enosis çabalarının sonuçsuz kalmasını sağlamışlardır.

⁵¹⁹ Holland (1998). y.a.g.e. p. 42.

⁵²⁰ Kim (2008). y.a.g.t. p.56.

5.2. Bağımsız Kıbrıs Çözümü

“Kıbrıs sorununda yaşanan kilitlenme en çok Soğuk Savaş ortamında Batı ittifakının lideri ABD’yi rahatsız ediyordu: Toplumlararası çatışmaların artması hızla bir Türk-Yunan çatışmasına doğru genişliyor, bu ise NATO’nun güneydoğu kanadının zayıflaması ve SSCB’nin bölgede güçlenmesi tehlikesine yol açıyordu. Macmillan Planının başarısızlığa uğraması üzerine Washington bağımsızlık formülü konusunda Ankara ve Atina’da girişimlerde bulunmaya başladı. Yunanistan’ın gerek Grivas, gerekse Makarios’u ikna etmek için yaptığı girişimler başarılı oldu ve Eylül 1958’de başpiskopos bağımsızlık çözümüne yeşil ışık yaktı. Makarios gerçekçi bir durum değerlendirmesi yaparak, taksimi ve Türklere bir daha geri alınamayacak haklar verilmesini önlemek üzere bağımsızlık çözümünü onaylamıştı. Makarios’a göre, önce bir self government dönemi olacak, daha sonra Türkiye’yle de Yunanistan’la da bağı olmayan bağımsız Kıbrıs Devleti kurulacaktı ve bu bağımsızlık BM garantisi altına konulacaktı. Kıbrıslı Türklere azınlık hakları tanıyacak olan bu yeni devlet İngiliz Uluslar Topluluğu içinde yer alacaktı.⁵²¹” Burada İngiltere’nin kendisi adına asıl çekince duyduğu konu İngiltere’nin Kıbrıs’ta zayıflamaya başlayan konumunun Orta Doğu’nun başka bölgelerinde de etkilerinin görünmesinden duyulan korkudur.⁵²² Süveyş başarısızlığı ve ardından Kıbrıs üzerindeki İngiltere hakimiyetinin hukuksal anlamda içerisine başka ortakların da dahil olması şeklinde azalarak devam edecek olması İngiltere’nin tedirginliği arttırıyordu. Tüm bu gelişmeler Orta Doğu’da İngiltere’nin konumunun belirgin bir şekilde gerilediğini açıkça ortaya koymuştur ancak İngiltere bundan sonraki yıllarda ABD ile her konuda işbirliğine giderek Orta Doğu’da kendisine adına olumsuzluk yaratan bu gelişmelerin etkilerini azaltmaya çalışacaktır.

“Türkiye Makarios’un kabul ettiği biçimiyle bağımsızlık çözümüne sert tepki gösterdi ve Kıbrıslı Türklerin azınlık statüsüne düşürülmelerinin kabul edilemeyeceğini bildirdi. Fakat sonunda, BM Genel Kurulu Birinci Komitesinden, Kıbrıs konusunda ilgili üç hükümetle Kıbrıs temsilcilerinin katılacakları bir konferans kararı çıktı. Zorlu ve Averof da bu konuda çaba gösterme sözü verdiler. Aralık 1958’deki NATO toplantısında taraflar enosis ve taksim tezlerini terk

⁵²¹ Fırat (2008). y.a.g.m. s. 607.

⁵²² Holland (1998). y.a.g.e. p. 57.

ettiklerini açıkladılar. Türk hükümetinin, Türk kamuoyu ve Kıbrıs Türk liderliği tarafından tepkiyle karşılanan bu ani politika değişikliğini anlamak için olayları daha geniş bir perspektiften değerlendirmek gerekiyor. 1958 yazı boyunca Kıbrıs'ta artan Türk-Rum silahlı mücadelesi Ankara-Atina ilişkilerini gerginleştiriyor ve iki ülkeyi savaşın eşiğine getiriyordu. NATO'nun Güney Doğu Avrupa kanadında ortaya çıkacak bir çatlağın, Bağlantısızlık hareketi içinde yer alan Makarios'a desteğini açıkça ifade eden ve AKEL'le doğrudan bağlantısı olan Moskova'nın çıkarlarına hizmet edeceği açıktı. Bu noktada devreye giren ABD, Menderes ve Karamanlis hükümetleri üzerindeki etkisini kullanarak çözüm konusunda ısrarlı davrandı. Yıllardan beri kışkırtılmış Türk ve Yunan kamuoylarını ve Kıbrıs Türk ve Rum liderlerini aynı anda tatmin edecek bir çözüm bulmak zor olmakla birlikte, iki kutupluluğun hüküm sürdüğü bir uluslararası sistemde Türkiye ve Yunanistan gibi ekonomik ve askeri olarak Batı'ya bağlanmış iki devletin fazla bir direnme şansları yoktu. Sürpriz olarak değerlendirilen ama dönemin koşulları ve mevcut hükümetlerin durumları bilindiğinde sürpriz sayılmayacak bir gelişmeyle iki taraf da bağımsızlık formülünde anlaşılabilirler. NATO'nun genel çıkarları söz konusu olduğunda, ulusal çıkarlarını NATO çıkarlarıyla özdeş algılayan iki hükümet de, ulusal bir dava konusunda ulusal parlamentolarca onaylanmış resmi politikalarından vazgeçebilmişlerdi.⁵²³ Türkiye ve Yunanistan ne kendileri adına tek taraflı ne de anlaşmalı olarak iki taraflı bir bütünleşme politikası takip etmeyeceklerini, Kıbrıs'ta tam özgürlüğe sahip iki ayrı ulus olduğunu bu anlaşmalara giden süreçte yapılan ön görüşmelerde kabul etmişlerdir.⁵²⁴ İngiltere bu sürece birçok çelişkiyi yaşayarak gelmiştir. Aslında İngiltere'de Koloniler Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı ve hükümetin Kıbrıs üzerinde İngiltere'nin egemenlik haklarından vazgeçip vazgeçemeyecekleri konusunda bir görüş birliği içinde olarak karar alıp hareket ettiklerini söylemek imkansızdır.⁵²⁵ Ancak İngiliz hükümeti son aşamada bağımsız Kıbrıs Cumhuriyetinin kurulması konusunda karar verecek ve çalışmalarını bu doğrultuda yoğunlaştıracaktır.

⁵²³ Fırat (2008). y.a.g.m. ss. 607-608.

⁵²⁴ Şar (2005). y.a.g.t. p. 21.

⁵²⁵ Görgüç (2006). y.a.g.t. p. 138.

5.2.1. Zürich ve Londra Konferansları

Londra Antlaşması, Kıbrıs Cumhuriyetinin bağımsızlığını ilan eden bir antlaşma olmasının yanında Kıbrıs'ta huzuru başlatan ve kanlı olayları sona erdiren bir antlaşma olması sebebiyle taraflar arasında umut verici bir antlaşma olarak tanınmıştır. Ancak ilerleyen dönemde adada gerginlik ve şiddet eylemlerinin henüz sona ermediğini adada meydana gelen şiddet olayları tekrar ortaya koyacaktır.⁵²⁶ Rumlar anlaşmaya uluslararası baskıların bir sonucu olarak onay vermek zorunda kalmışlardır. 1960 yılından sonra hem Rum tarafında hem Türk tarafında birtakım derin yapılanmaların gerçekleştirdiği provakasyonlar sonucunda, iki toplumun bir arada yaşaması kısa sürede imkansız hale gelecektir.

“Ocak 1959 boyunca Türk ve Yunan diplomatlar arasında bağımsız Kıbrıs Cumhuriyetinin kurulmasının ayrıntılarıyla ilişkili görüşmeler yapıldı. Bu dönemde, Karamanlis Makarios'u ikna etmek üzere kendisine bilgi veriyordu. Hazırlıklar tamamlandıktan sonra Menderes, Karamanlis, Zorlu ve Averof 6 Şubat 1959'da Zürich'te biraraya geldiler. Zürich görüşmeleri sırasında, toplantının dağılma noktasına gelmesine yol açan anlaşmazlık, Türkiye'nin ortak bir komutanlık kurulması, adada üs edinmek istemesi ve adada bulundurulacak Türk askerlerinin sayısının artırılması konularında ısrarcı davranması üzerine ortaya çıktı. Yunanistan'ın ortak komutanlığı kabul etmesi, Türkiye'nin de üsden vazgeçmesi ve adada bulundurulacak Türk askerlerinin sayısını azaltmasıyla sorun çözümlendi. 11 Şubatta bir ortak bildiri yayınlandı ve çözüm için genel bir plan üzerinde Türkiye ve Yunanistan'ın anlaşığı duyuruldu. Zürich'te Menderes ve Karamanlis şu belgeleri imzaladılar:

a-) Zürich'te imzalanan belgelerin içerik ve anlamını açıklayan, uygulamanın kolaylaştırılması için tanımlara yer veren bir Centilmenlik Anlaşması,

b-) Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyetinin anayasal çerçevesini ortaya koyan, 27 madde ve 1 ekten oluşan Kıbrıs Cumhuriyetinin Temel Yapısına İlişkin Antlaşma,

c-) Kıbrıs Cumhuriyeti, Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanacak Garanti Antlaşması parafe edildi.⁵²⁷”

“Kıbrıs konusunu, Yunanistan 1958 yılı sonlarında yeniden Birleşmiş Milletlere götürmüştür. Genel Kurul, anlaşmazlığın taraflar arasında

⁵²⁶ Yurdagün (2008). y.a.g.t. s. 77.

⁵²⁷ Fırat (2008). y.a.g.m. s. 608.

çözümlemesine karar vermişti. NATO'nun da baskısı ve aracılığıyla Türkiye ve Yunanistan ikili görüşmelere başlamıştır.”⁵²⁸ Görüşmeler sonucunda imzalanan bu anlaşmada öne çıkan en belirgin unsur İngiltere'nin adanın ne Yunanistan'la ne de Türkiye'yle birleşmesine olanak vermeyecek hükümleri bu iki ülkeye de kabul ettirmesidir.

“Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanmış ya da parafe edilmiş antlaşma metinlerinin İngiltere ve Kıbrıs'taki iki toplumun temsilcileri tarafından da imzalanması gerekiyordu. Zorlu ve Averof 11 Şubatta Londra'ya giderken, Karamanlis Atina'ya döndü ve Makarios'la bir görüşme yaptı. Bu görüşmede Zürich belgelerini itirazsız kabul eden Makarios, kısa bir süre sonra Londra'ya çağrıldığında belgeleri aynen imzalamakta kararsız olduğunu söylemeye başladı. Makarios'un bu kararsız tutumunda iki baskı arasında bulunmasının rolü vardır. Bir yandan Grivas ve EOKA militanları bağımsızlığa karşı çıkıyor, “yalnız enosis” sloganlarını sürdürüyorlardı. Makarios ödün veren durumunda kalarak, Kıbrıs Rum toplumunun liderliğini Grivas'a kaptırmak istemiyordu. Öte yandan Yunan hükümetinden uyarı alıyordu: Yunanistan rolünün sonuna gelmiş ve Kıbrıslılara yardım yollarını tüketmişti. Son bir kez daha Karamanlis'le görüşen ve Garanti Antlaşmasına karşı çıktığını bildiren Makarios, başbakanı ikna edemeyince Londra'ya gideceğini bildirdi. Bu karardan sonra da Grivas'ı ikna etme çalışmalarına başladı. Londra Konferansı 17 Şubatta başlayacaktı. Makarios, bir gün önce, son bir kez şansını denedi ve Averof'a Rum temsilcileri ikna edemediğini ve Zürich'te kabul edilen metinler değiştirilmediği takdirde imzalamayacağını söyledi. Makarios'un olumsuz tavrına rağmen Türk ve Yunan başbakanları Londra'ya gitmeyi kararlaştırdılar. Karamanlis 17 Şubat akşamı Makarios'la yaptığı görüşmede kendisinin antlaşmaları imzalayacağını, Kıbrıslı Rumların bundan sonra Yunanistan olmaksızın mücadeleyi sürdürebileceklerini belirtti. 18 Şubatta Makarios antlaşma metinlerini imzalamak için değil, görüşmek için Londra'ya geldiğini söyleyince, İngiliz Dışişleri Bakanı Lloyd ertesi gün saat 9:45'e kadar kesin kararını bildirmesi için süre tanıdı. Kendi deyimiyle hayatının en zor ve en uzun gecesini geçiren Makarios 19 Şubatta olumlu yanıt verince, imza işlemleri tamamlandı. Londra'ya giderken uçağı düştüğü için hastanede bulunan Menderes'e gidilerek, imzası alındı. Böylece, 15 yıldan beri

⁵²⁸ Mustafa Balcıoğlu (2006). **Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikası**, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II, AAM Yayınları, Ankara, s. 485.

sürmekte olan Kıbrıs sorununun ilk aşaması, bağımsız Kıbrıs Cumhuriyetinin kurulması için gerekli hukuksal metinlerin imzalanmasıyla sona eriyordu. 19 Şubatta İngiliz, Yunan ve Türk başbakanları, Kıbrıs Rum toplumu adına Makarios ve Kıbrıs Türk toplumu adına Fazıl Küçük tarafından imzalanan Londra Antlaşmaları şu belgelerin tümünden oluşmaktadır:

- a-) Kıbrıs Cumhuriyetinin Kuruluşuna İlişkin Temel Antlaşma,
- b-) İngiltere, Yunanistan, Türkiye ile Kıbrıs Cumhuriyeti arasında Garanti Antlaşması,
- c-) Kıbrıs Cumhuriyeti, Yunanistan ve Türkiye arasında İttifak Antlaşması,
- d-) İngiltere Hükümetinin bu belgeleri üslere ilişkin bazı esaslar eklenmesi koşuluyla kabul ettiğine dair 17 Şubat 1959 tarihli bildirisi,
- e-) Yunan ve Türk Dışişleri Bakanlarının İngiliz hükümet bildirisini kabul ettiklerine ilişkin bildirimleri,
- f-) Küçük'ün Londra'da imzalanan belgeleri kabul ettiğine ilişkin bildirisi,
- g-) Kıbrıs Anayasası ve ilgili belgelerin yürürlüğe konması için alınacak geçici önlemlerle ilgili sözleşme.⁵²⁹

“İttifak Antlaşmasına göre Yunanistan, Kıbrıs'ta 950 kişilik, Türkiye'de, 650 kişilik askeri bir kuvvet bulundurma hakkına sahiptiler. Bu esaslar çerçevesinde hazırlanan Kıbrıs Anayasası 16 Ağustos 1960'ta yürürlüğe girerek Kıbrıs Cumhuriyeti resmen kurulmuştur.”⁵³⁰ Bu anlaşmanın imzalanması ve anayasanın yürürlüğe girmesinin ardından Türkiye ve Yunanistan'ın Kıbrıs'la ilgili politik gelişmelerde söz sahibi olması ancak yasal çerçeve içerisinde ve kriz ortamlarında söz konusu olabilecektir. Kıbrıs'ın yönetimi antlaşma metnine göre Kıbrıslılara geçmiştir ancak Türkiye ve Yunanistan dış istihbarat faaliyetleri yoluyla Kıbrıs'taki yerli örgütlerden de destek alarak adadaki etkinliklerini devam ettireceklerdir.

“28 Şubatta Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu TBMM'de yaptığı konuşmada, antlaşmalarla Türkiye'nin Kıbrıs'la ilgili dört temel arzusunun gerçekleştiğini söylemiştir. Zorlu'ya göre antlaşmalarla Kıbrıs'ın yabancı bir devlete ilhakının önüne geçilmiş, adadaki Türk cemaatinin azınlık muamelesine tabi tutulması engellenmiştir. Türkiye'nin güvenliği açısından adanın savunmasının sağlanmasında pay sahibi olması ve adada İngiltere'ye üs verilmesinin Türkiye

⁵²⁹ Fırat (2008). y.a.g.m. ss. 608-610.

⁵³⁰ Balcıoğlu (2006). y.a.g.m. s. 486.

açısından yararlı olacağı düşünülmüştür.”⁵³¹

⁵³¹ Yurdagün (2008). y.a.g.t. s. 74.

5.2.2. Kıbrıs Cumhuriyetinin Kuruluşuna İlişkin Temel Antlaşma

Kıbrıs'ta yaşanan uzun süreli kaos ortamı ve terörist faaliyetlerden sonra Türk ve Yunan Dışişleri Bakanları ve NATO müttefikleri, özellikle de İngiltere, Bağımsız Kıbrıs sorununda yaşanan sorunları çözebilmek için 5-11 Şubat 1959'da Zürich'te çok taraflı görüşmelere başladılar⁵³² ve bir anlaşma imzaladılar. Anlaşmanın imzalanması ABD ve İngiltere'nin, adadaki istikrarsızlık ortamından faydalanarak bölgedeki Rumlarla işbirliği yapma yoluyla gücünü arttıran Sovyetlere karşı elde ettiği siyasi bir zafer olarak değerlendirilebilir. Sovyetler, Kıbrıs Cumhuriyetinin kurulmasının ardından da adadaki Rum kesimiyle olumlu ilişkilerini sürdürecektir. Olmasına rağmen anlaşmanın Rum yönetimine yüklediği bazı yasal zorunluluklardan ötürü bu ilişki ortaklık seviyesine gelemeyecektir.

“Bu antlaşmaya göre, Kıbrıs başkanlık rejimiyle yönetilen bağımsız bir cumhuriyettir. Cumhurbaşkanı Rum, cumhurbaşkanı yardımcısı Türk olup, Rum ve Türk toplumları tarafından ayrı ayrı, genel oyla 5 yıl için seçilirler. Cumhurbaşkanı ve yardımcısı görevlerini yapamaz durumda olduklarında, yerlerine Temsilciler Meclisinin Rum başkanı ve Türk başkan yardımcısı vekalet eder. Cumhuriyetin resmi dilleri Yunanca ve Türkçe olup, resmi belgeler iki dilde yayınlanmak zorundadır. Devletin bayrağı cumhurbaşkanı ve yardımcısı tarafından ortaklaşa olarak seçilecek tarafsız renk ve biçimde olacaktır. Bununla birlikte Yunan ve Türk ulusal bayramlarında, iki devletin de bayrağı Kıbrıs bayrağıyla birlikte asılabilecek ve bu bayramlar Kıbrıs'ta kutlanabilecektir. Yasama yetkisi % 70'i Rum, % 30'u Türk olup, her iki toplum tarafından ayrı ayrı, genel oyla 5 yıl için seçilecek 50 üyeli Temsilciler Meclisince kullanılacaktır. Topluluk Meclislerinin yetki alanları dışında kalan tüm konularda yetki bu meclise ait olacaktır. Yetki konusunda anlaşmazlıklar, cumhurbaşkanı ve cumhurbaşkanı yardımcısı tarafından birlikte belirlenecek 1 Türk, 1 Rum ve 1 tarafsız yargıçtan oluşacak Yüksek Anayasa Mahkemesi tarafından çözülecektir. İlke olarak basit çoğunlukla karar alacak olan Temsilciler Meclisinde anayasa değişiklikleri için gerek Türk, gerek Rum üyelerin 3/2 oyları gerekiyordu. Seçime, belediyelere, gümrük ve vergi koymaya ilişkin yasalarda Türk ve Rum üyeler arasında ayrı ayrı oylama yapılacaktır. Ayrıca, her toplumun kendisi tarafından

⁵³² Nasuh Uslu (2003). **The Cyprus Question As An Issue Of Turkish Foreign Policy and Turkish-American Relations 1959-2003**, Nova Press, New York, US, p. 11.

belirlenecek sayıda üyeden oluşacak bir Cemaat Meclisi bulunacaktı. Dinsel, eğitsel, kültürel ve kişisel statü konularında yetkili Cemaat Meclisleri, toplulukların gereksinimleri uyarınca kendi topluluklarına bağlı kişileri vergilendirme hakkına sahip olacaktı. Yürütme yetkisi cumhurbaşkanı ve yardımcısı tarafından bir Bakanlar Kuruluyla birlikte kullanılacaktı. Bakanlar Kurulu cumhurbaşkanı tarafından seçilecek 7 Rum ve cumhurbaşkanı yardımcısı tarafından seçilecek 3 Türk bakandan oluşacaktı. Dışişleri, savunma ya da maliye bakanlıklarından biri Türklere verilecekti. Cumhurbaşkanı ve yardımcısı, dışişleri, savunma ve güvenlik konusundaki bütün kanun ve kararlar hakkında ayrı ayrı ya da ortak veto hakkına sahipti. Bu veto hakkı, Türkiye ve Yunanistan'ın birlikte üye oldukları uluslararası örgütlere ve ittifaklara Kıbrıs'ın katılması konusunda geçerli olmayacaktı. Kamu hizmetinin her kademesinde, görevlerin % 70'i Rumlara, % 30'u Türklere verilecek; bu oranlar toplamı 2000'i geçmeyen polis ve jandarma gücü için de geçerli olacaktı. Kıbrıs'ta % 60'ı Rumlardan, % 40'ı Türklere oluşacak 2000 kişilik bir ordu kurulacaktı. Silahlı kuvvetlerin, polis ve jandarma kuvvetlerinin komutan ve yardımcılarını aynı topluma mensup olacaklar ve cumhurbaşkanı ve yardımcısı tarafından birlikte tayin edileceklerdi. Komutanlardan birinin Türk olması zorunluymuştu. 5 büyük kentte Türklerin ayrı belediyeleri olacaktı. Ortak işlerde işbirliği sağlamak için bir eşgüdüm komitesi kurulacaktı. 4 yıl sonra ayrı belediyelere gerek olup olmadığı konusunda cumhurbaşkanı ve yardımcısı karar alacaklardı.⁵³³ Anlaşmaya yönelik ilk ciddi tepki Rum tarafında AKEL'den gelmiştir. AKEL Mart 1959'da anlaşmaya onay verdiği için Makarios'u ciddi şekilde eleştirmiştir. AKEL bu anlaşmanın Enosis'i imkansız yaptığını söylemiştir. Aynı zamanda Garanti Anlaşması çerçevesinde İngiltere, Yunanistan ve Türkiye'ye adada askeri haklar verilmesine de karşı çıkmıştır.⁵³⁴ Komünist çizgide siyaset yapan ve Sovyetlerle yakın ilişki içerisinde bulunan bu parti, imzalanan anlaşma SSCB'nin adada ulaşabileceği maksimum etkinlik düzeyini Rum yönetimine birtakım yasal sorumluluklar yükleyerek belirlediği için Makarios'u ve anlaşmayı çok sert eleştirmiştir.

“Yargı yetkisine gelince, davalı ve davacının aynı topluma mensup olduğu durumlarda, bu topluma mensup yargıçlardan kurulu bir mahkeme, eğer davalı ve

⁵³³ Fırat (2008). y.a.g.m. ss. 610-611.

⁵³⁴ Aslan (2008). y.a.g.t. p. 49.

davacı farklı toplumlara mensupsa, Yüksek Mahkeme tarafından belirlenecek yargıçlardan oluşacak bir karma mahkeme yetkili olacaktır. Yüksek Mahkeme, cumhurbaşkanı ve yardımcısı tarafından belirlenecek 2 Rum, 1 Türk ve 1 tarafsız yargıçtan oluşacaktı. Başkan olacak tarafsız yargıcın iki oy hakkı bulunacaktı. Kıbrıs Cumhuriyetinin yapısını en ince ayrıntılarına kadar belirleyen Temel Antlaşma yeni devletin anayasasında Garanti ve İttifak Antlaşmalarının da yer alacağını; enosis ve taksim yasaklanacağını; İngiltere, Yunanistan ve Türkiye'ye konusu ne olursa olsun yapılacak her antlaşmada en gözetilen ulus hakkının tanınacağını ve Yunanistan ve Türkiye'ye kendi topluluklarına ait eğitim, kültür ve spor kurumlarına ve hayır işlerine mali yardımda bulunma hakkı verileceğini belirtiyordu.⁵³⁵ 1960 yılında İngiliz, Türk ve Yunan askeri gücünün garantör güçler olarak yasallaştırılması, Kıbrıs'ı ileride taraflar arasında yaşanacak kanlı olaylar sonrasında patlamaya hazır bir bomba haline getirecektir.⁵³⁶ Kıbrıs'ta yaşanması ihtimal dahilinde olan toplumlararası anlaşmazlıklar konusunda, bu anlaşmazlıkların Türkiye ve ya Yunanistan'ın bir müdahalesini gerektirmeyecek şekilde çözümlenmesi için Kıbrıs anayasasında etkili bir kontrol ve denetleme mekanizmasının oluşturulmamış olması ya da var olan kanunların kararlı bir şekilde işletilmemesi olayların nasıl durdurulacağı ile ilgili olarak garantör devletler arasında kısa sürede kriz boyutuna dönüşecek fikir ayrılıklarının yaşanmasına sebep olacaktır.

⁵³⁵ Fırat (2008). y.a.g.m. s. 611.

⁵³⁶ Kim (2008). y.a.g.t. s. 60.

5.2.3. Garanti ve İttifak Antlaşması

Bu anlaşma 16 Ağustos 1960'ta Nicosia'da imzalanmıştır. Türkiye adına Vecdi Türel, Kıbrıs Cumhuriyeti için Fazıl Küçük ve O. Kyprou Makarios, Yunanistan için C. Christopoulos, İngiltere adına da Hugh Foot anlaşmaya imza koymuştur.⁵³⁷

“Kıbrıs Cumhuriyeti ile İngiltere, Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanan Garanti Antlaşmasınının 1. Maddesine göre, *“Kıbrıs Cumhuriyeti bağımsızlığının, toprak bütünlüğünün ve güvenliğinin sürdürülmesini ve aynı zamanda anayasasına bağlı kalınmasını sağlamayı [...] herhangi bir devletle, tamamen ve ya kısmen, herhangi bir siyasi ya da ekonomik birliğe katılmamayı yükümlenir. Bu bağlamda, herhangi bir devletle birleşmeyi ya da adanın taksimini, doğrudan doğruya ya da dolayısıyla teşvik edecek her türlü hareketi yasak ilan eder.”* 2. Maddede İngiltere, Türkiye ve Yunanistan da bu durumu tanımakta ve garanti etmektedirler. 3. Madde İngiltere'nin Kıbrıs'taki haklarını garanti altına almaktadır ve buna göre, *“Kıbrıs Cumhuriyeti, Yunanistan ve Türkiye, Kıbrıs Cumhuriyetinin kurulması sırasında İngiltere'nin egemenliğinde kalan bölgenin bütünlüğüne uygun davranmayı ve [...] Kıbrıs Cumhuriyetinin Kurulmasına Dair Antlaşmaya uygun olarak Kıbrıs Cumhuriyeti tarafından kendisine tanınacak olan hakların İngiltere tarafından kullanılmasını ve onlardan yararlanılmasını garanti etmeyi yükümlenirler.”* Antlaşmaya uyulmaması durumunda alınacak önlemler 4. Maddede düzenlenmiştir: *“Bu antlaşmanın hükümlerine uygun davranılmaması durumunda, Yunanistan, Türkiye ve İngiltere, bu hükümlere uyulmasını sağlamak için gereken girişimler ya da önlemlere ilişkin birbirlerine danışmayı yükümlenirler. Ortak ya da anlaşarak davranmak mümkün olmadığı takdirde, garanti veren üç devletten herbiri, sadece bu antlaşma ile oluşturulan düzeni yeniden kurmak amacıyla harekete geçmek hakkını saklı tutarlar.”* Bu son hüküm 1974 hareketine hukuksal temel oluşturacaktır.⁵³⁸

“Kıbrıs Cumhuriyeti, Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanan İttifak Antlaşmasınının *“Taraflar ortak savunmaları için işbirliği yapmayı ve bu savunma dolayısıyla çıkan sorunlar hakkında birbirlerine danışmayı yükümlenirler.”* diyen 1. Maddesi ve *“Taraflar, Kıbrıs Cumhuriyetinin bağımsızlığına ya da toprak*

⁵³⁷ Şar (2005). y.a.g.t. p. 27.

⁵³⁸ Fırat (2008). y.a.g.m. s. 612.

bütünlüğüne karşı, doğrudan ya da dolaylı yöneltilen herhangi bir saldırı ya da saldırganlığa karşı koymayı yükümlenirler” diyen 2. Maddesi antlaşmanın imzalanış amacını ortaya koymaktadır. Bu amacı gerçekleştirmek için Kıbrıs’ta üçlü bir askeri karargah kurulacaktır [3. Madde]. İmzalanan Ek Protokole göre, karargahta bulunacak 950 Yunan, 650 Türk subay, astsubay ve er Kıbrıs ordusunun talim ve terbiyesini sağlayacaktır.⁵³⁹ ” İmzalanan Garanti Antlaşmasının en önemli noktalarından biri, İngiltere’nin gerek enosis yoluyla gerekse dolaylı ya da dolaysız şekilde adanın Yunanistan’la, Türkiye’yle ya da AET ile birleşmesini engellemesidir.⁵⁴⁰ Bu durum 1974 yılında Türkiye Kıbrıs’a asker çıkarana kadar İngiltere açısından geçerliliğini korumuştur. 1974 yılında düzenlenen bu askeri hareket sonrasında ada Türkiye ile birleşmemiş olsa da adadaki Türk askerleri de facto bir durum ortaya çıkarmış, üç ülke arasında Kıbrıs Cumhuriyetiyle ilgili de jure hükümler geçersiz kalmıştır.

⁵³⁹ Fırat (2008). y.a.g.m. s. 612.

⁵⁴⁰ Şar (2005). y.a.g.t. p. 28.

5.2.4. Antlaşmanın Askeri Tesisler Kısmıyla İlgili İngiliz Hükümeti Bildirisi

“İngiliz hükümeti, bu bildiriyle Kıbrıs Cumhuriyeti bağımsızlığını kazandıktan sonra da iki bölgede tam egemenliğini koruyacağını ilan ediyordu. Askeri tesislerin bulunduğu bu bölgelerden ilki Akrotiri, Episkopi ve Paramali’yi, ikincisi Dikelia, Pergamos, Aya Nikola ve Ksilofagu’yu kapsıyordu. İngiltere, ayrıca, yolları ve limanları kullanabilecek, kamu hizmetlerinden ve Lefkoşa havaalanından yararlanabilecek, askeri bölgeler dışında da askeri eğitim yapabilecek, Magosa’da özel tesislere sahip olacak ve kendi askerleri üzerinde yargı yetkisini tek başına kullanacaktı. Bağımsızlık formülü incelendiğinde, çözümün hazırlanışında Kıbrıs’taki iki halktan çok Türkiye ve Yunanistan’ın isteklerinin, devletin işleyişinden çok NATO içi ilişkilerin işleyişinin dikkate alındığı görülmekteydi. Dünyada bir benzeri daha olmayan ve uluslararası hukukta sui generis [kendine özgü] bir devlet olarak kabul edilen Kıbrıs Cumhuriyetinin kurucu antlaşmalarında, söz konusu devletin bağımsız, egemen ve üniter olacağı belirtiliyordu. Oysa, anayasasını dahi değiştirme hakkı bulunmayan ve böyle bir durumda dışarıdan müdahaleye uğrayacak olan, adanın bir bölümünde İngiliz egemenliğini daha başlangıcından itibaren tanıyan, toprağa dayalı olmasa da işlevsel bir federasyon benzeri yapıya sahip olan Kıbrıs Cumhuriyeti ne bağımsız, ne egemen ne de üniterdi. Devletin işleyişi öyle kurallara bağlanmıştı ki, antlaşmalar ancak iki toplumun liderleri tarafından iyiniyetle hazırlanmış olurlarsa uygulanmaları mümkün olabilirdi. Oysa, iki toplumun liderlerinin benimsemediği, dışarıdan zorla kabul ettirilmiş antlaşmalar söz konusuydu ve oluşturulan sistem toplumlararası farklılığı o denli vurguluyordu ki, iyiniyetin oluşmasını Türklük ve Rumluk özelliklerinin bir tarafa bırakılarak ortak Kıbrıslılık bilincine dayalı güvenin kurulmasını olanaksız kılıyordu. Tüm bu zorluklara, Yunanistan ve Türkiye’nin Kıbrıs Cumhuriyetini bir bütün olarak görmek yerine Kıbrıs Türk ve Rum toplumlarını ayrı birimler olarak kabul etme ve ona göre politika saptama eğilimlerini de etkileyecek olursak, kurulan devletin uzun ömürlü olma ihtimalinin zayıflığı daha ilk aşamada ortaya çıkıyordu.⁵⁴¹” Türkiye’nin silah kullanmadan Kıbrıs üzerinde bir takım yasal haklar kazanması, İngiltere’nin

⁵⁴¹ Fırat (2008). y.a.g.m. s. 613.

kendisine yönelik olarak ortaya çıkan terörist EOKA eylemlerini ortadan kaldırarak adadaki askeri ve siyasi haklarını eskisi kadar güçlü bir şekilde olmasa da devam ettirecek olması, ABD'nin de NATO içerisinde yakın ilişki içerisinde olduğu müttefikleri İngiltere ve Türkiye'ye bu hakları elde etmeleri yönünde destek vermesi, Güney Doğu Akdeniz'deki NATO stratejisini ayakta tutarak Türkiye ve Yunanistan'ı tekrar bir araya getirmesi ve üç ülke arasında gösterdiği baskıların sonucu imzalanan bu anlaşmayla SSCB'nin adadaki etkinliğinin ne derecede artabileceğine sınır koymuş olması, Türkiye, İngiltere ve ABD'nin bu anlaşmaya neden destek verdiklerinin en açık sebepleridir. Yunanistan ve Rum kesimi ise daha çok ABD ve İngiltere'nin siyasi ve ekonomik baskılarına boyun eğmek zorunda kaldıkları için anlaşmayı kabul etmişlerdir.

“Yukarıda imzalanma ve uygulanmasındaki zorlukları belirttiğimiz Londra Antlaşmaları 28 Şubat 1959'da TBMM'de tartışmaya açıldı. Muhalefet partileri 16 Haziran 1958'de Meclis'in taksim konusunda aldığı karar varken, hükümetin politika değiştirerek bağımsızlık temelinde antlaşmalar imzalamasını eleştiriyordu. Gerçi muhalefet lideri İnönü, “[...] içinde bulunduğumuz ittifak manzumesinde umumi selamet ve emniyet bakımından kuvvetli sebeplerin bizi antlaşmaya sevk ettiğini takdir ediyoruz. Bu arada, kuvvetli dostların çok tesirli nasihatlerinin ehemmiyetli bir hissesi olduğunu tahmin etmekte güçlük çekmiyoruz.” diyerek, hangi koşullarda hükümetin antlaşmaları imzaladığını bildiğini gösteriyordu ama yine de taksimden fedakarlık yapıldığı görüşü muhalefette egemendi. Dışişleri Bakanı Zorlu ise, bu eleştirileri yanıtlarken, fedakarlık yapıldıysa adanın tümünün alınmamasından fedakarlık yapıldığını, taksimi terk etmekle bir fedakarlık yapılmadığını, taksimi temin edip yıllarca Yunanistan'la mücadele etmek yerine, Kıbrıslı Türklere egemenlik temin eden ve Türkiye'nin güvenliğini teminat altına alan bir çözümün tercih edildiğini bildiriyordu. Uzun tartışmalardan sonra 4 Mart 1959'da yapılan oylamada, 487 üyenin 347'si olumlu, 138'i olumsuz, 2'si çekimser oy kullandılar. Böylece, TBMM bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti çözümünü onaylamış oldu. Ancak, bir yıl sonra gerçekleşecek 27 Mayıs darbesi nedeniyle, söz konusu çözümün uygulanması, hazırlayan ve onaylayanlara değil, taksim tezinden vazgeçildiği için eleştiren ve red oyu verenlere kalacaktır.⁵⁴²” Kıbrıslı Rumlar, Helen milliyetçiliğinin

⁵⁴² Fırat (2008). y.a.g.m. ss. 620-621.

etkisi altında olmalarına rağmen Londra ve Zürich Antlaşmalarıyla Kıbrıslı Türklerle yan yana yaşamayı kabullenmek zorunda kalmışlardır.⁵⁴³ Bu gönülsüz kabulleniş ilerde iki toplum arasında büyük çatışmaların yaşanmasını engelleyemeyecektir.

⁵⁴³ Aslan (2008). y.a.g.t. p. 49.

5.3. Bağlantısızlık Hareketi ve Bağlantısızlık Kavramı

Bağlantısızlık, gelişmekte olan Üçüncü Dünya ülkelerinin II. Dünya Savaşı'ndan sonra başlattıkları siyasi bir akımdır ve özünde rekabet halinde olan karşı siyasi ve ideolojik bloklara girmemeyi öngörmektedir. Bağlantısızlık ve ya nötralizm aynı anlama gelen ve birbirlerinin yerine kullanılan kavramlardır. Bağlantısızlık “nonalignment” kavramının yayılmasında daha çok Nehru'nun etkisi olmuştur. Nasır ise, nötralizm kavramının kullanılmasını önermekteydi. Nitekim 1961'de Yugoslavya Devlet Başkanı Tito, Hindistan Başbakanı Nehru, Mısır Cumhurbaşkanı Nasır, Endonezya Cumhurbaşkanı Sukarno ve Gana Cumhurbaşkanı Nkrumah, Belgrad toplantısında bağlantısızlık kavramının kendi dış politika hedeflerini daha iyi anlattığı konusunda birleşmişlerdir. Bağlantısızlık kavramı yanlış olarak yer yer tarafsızlık [neutrality], sürekli tarafsızlık [perputual neutrality], tarafsızlaştırma [neutralization], ve silahsız duruma getirme ve ya askerden arındırma [demilitarization], kavramlarıyla karıştırılmaktadır. Tarafsızlık, yukarıda da belirtildiği gibi en genel şekilde, iki ve ya daha fazla devlet arasında çıkmış olan bir savaşta savaş dışında kalarak savaşa katılmama ve savaşan taraflardan herhangi birine şu ve ya bu şekilde yardımda bulunmama şeklinde anlaşılmalıdır.⁵⁴⁴ Bağlantısızlık kavramı bazı konularda kağıt üzerinde kalmıştır. Örneğin Mısır'ın bu ideolojinin Soğuk Savaş yılları boyunca bir savunucusu olduğu söylenirse de bu ülkenin SSCB ile birçok konuda işbirliği yapması bu kavramın ideolojik sınırlarının ne kadar belirsiz olduğunu ve her an içinin boşaltılabileceğini somut olarak göstermiştir.

Sömürgeci devletlerin iki dünya savaşında rakiplerini yenebilmek için sömürge insanının, savaşkan er olarak yardımını istemeleri ve böylece bu askerlerin, belki de ilk defa, beyaz insana göre ırksal bir aşağılılıklarının olmadığını anlayarak Batı'nın liberal düşüncelerine açılmaları önemlidir. Afrika ve Asya'da Batı'ya karşı bağımsızlık hareketlerini yürütenlerin büyük çoğunluğunu dünya savaşına katılmış askerler oluşturmuşlardır.⁵⁴⁵ Bağlantısızlık kavramının, bazı ülkelerin ve ya bir ülkenin bir kısmının silahsızlandırılması ve ya askerden arındırılması yani demilitarize edilmesi ile de karıştırılmaması gerekir. Hükümetler özellikle

⁵⁴⁴ Tayyar Arı (2008). **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, MKM Yayıncılık, Bursa, s. 270.

⁵⁴⁵ Sander (2007). y.a.g.e. ss. 396-397.

yenilgilerden sonra hakim bir devletin baskısına uymak zorunda olduklarında bu tür egemenliği sınırlayıcı bir statüyü kabul ederler. Örneğin Versay anlaşması gereğince Almanya'nın Rhein bölgesi ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra da Japonya bu şekilde silahsızlandırılmıştı. Aynı şekilde I. Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan Sevr Anlaşması'yla diğer koşulların yanında Osmanlı Devleti'nin silahsızlandırılması da söz konusu olmuştu. 23 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Anlaşması'yla da Türkiye'nin Boğazlar bölgesinin [İstanbul ve Çanakkale boğazlarının her iki yakası] demilitarize edilmesi yani askerden arındırılması gündeme gelmiştir. Türkiye Lozan'da kabul ettiği bu bağdan 1936'da yapılan Montrö Antlaşmasıyla kurtulmuştur.⁵⁴⁶ Soğuk savaş dönemi az gelişmiş ülkelerde sıcak çatışmanın hakim olduğu bir dönem oldu. Her şeyden önce bu dönemde sayısız sömürge ülke bağımsızlık savaşı vererek sömürge statüsünden kurtuldular. Bu anti-sömürgecilik dalgasının sonucunda 1944'te sadece 56 olan devlet sayısı, bugün 200'ü geçmiştir.⁵⁴⁷ Bağlantısızlık kavramı, bu ülkelerin eski sömürgeci ülkeler tarafından bağımsızlıklarına karşılık olarak kabul ettirilen siyasi, ekonomik ve kültürel sınırlandırmalardan kurtulmaları için sıklıkla kullanılan bir araç olmuştur. Ayrıca bu devletlerden birçoğu Bağlantısızlık siyasetine pek uygun olmamasına rağmen iki bloktan da askeri ve ekonomik yardım almakta önemli bir sakınca görmemişlerdir.

Son olarak bağlantısızlık politikası, uluslararası sorunlara asgari düzeyde katılmayı ve diğer devletlerle diplomatik ve askeri ilişkilerini en alt düzeyde tutmayı, diğer devletlere ülkesinde askeri olanaklar tanımamayı ve askeri girişimlerden kaçınmayı öngören yalnızcılık politikasından da farklıdır. Çünkü bağlantısızlık politikası izleyen devletler dünya politikasına aktif olarak katılmakta, özellikle Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'ndaki tartışmalarda etkili olmaktadır. Bu şekilde bağlantısızlık, II. Dünya Savaşı sonrası dünyasının ortaya çıkardığı siyasal bir kavram ve bir politikadır. Soğuk Savaşın gerilim ortamının bir ürünü olan bağlantısızlık mevcut ittifaklara bir tepki olarak doğmuştur. Çatışan blokların dışında kalma ve ittifaklarda yer almama arzusunun bir sonucu olan bağlantısızlık aynı zamanda uluslararası ilişkilerde mümkün olduğu kadar bağımsız davranabilme

⁵⁴⁶ Arı (2008). y.a.g.e. s. 271.

⁵⁴⁷ Emine Sondül (2005). **Az Gelişmiş Ülkelerin Dünya Politikasında Rolü Soğuk Savaş Dönemi ve Sonrasının Karşılaştırmalı Analizi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, s. 19.

isteğini de yansıtmaktadır. Hatta bu devletler açısından bağlantısızlık bağımsızlık anlamına gelmekteydi. Çoğu sömürgeleikten yeni kurtulmuş olan bu devletler böylece dış politikada olduğu gibi iç politikada da bağımsız politikalar izleyebileceklerini düşünmekteydiler. Bağlantısız ülkeler [Non Aligned Countries: NAC] hem bu şekilde çatışan karşı bloklar arasındaki rekabetten yararlanarak hem her iki bloktan da yardım alarak hem de bu rekabetin dışında kalarak kendi ekonomik gelişmelerini sağlamayı amaçlamaktaydılar. Nitekim Asya-Afrika ülkelerinin bağımsızlık hareketlerinin başladığı yıllara rastlayan bağlantısızlar hareketini [Non Aligned Movement: NAM] ve politikasını benimseyen devletler bu ortamda her iki bloğun dışında kalarak önemli bir denge unsuru olmaya çalışmışlardır.⁵⁴⁸ Çin bu dönemde, özellikle 60'lı yıllarda Afrika'daki bağımsızlık hareketlerine büyük destek vermiştir. Bu yıllarda çok sayıda Çinli ticaret adamı devletin verdiği teşviklerden de yararlanarak Afrika ile ilişki kurmuştur. Mısır'dan Güney Afrika'ya kadar birçok devlete siyasi, ekonomik destek verilmiş, bu ülkelerin özgürlük hareketleri Çin tarafından desteklenmiştir.⁵⁴⁹ Afrika ülkeleri ve ÇHC arasında başlayan bu yakınlaşma her alanda gelişerek günümüze kadar gelmiştir.

Bu devletler bazı konularda iki bloktan birini daha fazla desteklemekle birlikte, tüm konularda bir bloğu ve ya blok önderini açıkça desteklemekten kaçınmışlardır. Ayrıca bu devletler kendi aralarında askeri, ekonomik ve ideolojik bağlantılar kurabilmektedirler. Bununla beraber bağlantısız ülkelerin bu kavramın ifade ettiği biçimde bağımsız davranmadığı için eleştirildikleri de görülmektedir. Bunların genellikle Komünist blokla birlikte hareket etmeleri, BM'de yapılan oylamalarda ve Bağlantısızlar zirve konferanslarında bemsinen kararlar da Batı Bloğuna yönelttikleri eleştirilerden dolayı böyle görülmeleri söz konusu olmuştur. Hatta bazı yazarlar bağlantısızlığı Kutsal Roma İmparatorluğu kavramına benzetmekteyken, ortada ne bir kutsallık, ne bir Roma, ne de imparatorluk olmadığı gibi, aslında bağlantısız bir ülke de yoktu. Çünkü bu yaklaşıma göre Hindistan'ın 1971'de Moskova ile bir Barış, Dostluk ve İşbirliği Antlaşması yapmasının ve 1979'dan 1983'e kadar bağlantısızlar hareketine başkanlık eden Fidel Castro'nun Küba'sının COMECON'a üye olmasının bağlantısızlık ilkeleriyle bir ilgisi olamazdı.

⁵⁴⁸ Arı (2008). y.a.g.e. ss. 271-272.

⁵⁴⁹ Domingos Jardo Muekalia (2004). **Africa's And China's Strategic Partnership**, African Security Review, Vol. 13, South Africa, p. 6.

Vietnam ve Kuzey Kore'nin durumları ise hiçbir yoruma gerek kalmayacak kadar açıktı.⁵⁵⁰ İlerleyen dönemlerde Doğu Avrupa'da ve Sovyetlerde sosyalist rejimlerin çökmesi, Bağlantısız ülkeler grubunda da sosyalist gelişim modellerinin arka planda kalmasına sebep olacaktır.⁵⁵¹ Bu ülkelerin Soğuk Savaş yılları boyunca genellikle Doğu Blokuyla hareket ettikleri görülse de büyük bir kısmının liberal ve kapitalist bir ekonomik gelişim tarzını uyguladıkları ortadır.

⁵⁵⁰ Arı (2008). y.a.g.e. s. 272.

⁵⁵¹ Mark T. Berger (1994). **The End Of Third World ?**, Third World Quarterly, Vol. 15, No 2, UK, p. 257.

5.3.1. Hareketin Gelişimi

“Daha sonra bağlantısızlar⁵⁵² hareketini oluşturacak olan ilk toplantı Kolombo devletleri denilen Seylan [şimdiki adı Sri Lanka], Burma [şimdiki adı Myanmar], Hindistan, Pakistan ve Endonezya’nın katılmasıyla 1954 Mayıs’ında Sri Lanka’nın başkenti Kolombo’da yapılmıştır. Bu toplantıda Çin-Hindi sorunu görüşülmüş ve Endonezya’nın önerisiyle daha geniş bir Asya-Afrika ülkeleri konferansının toplanması kararlaştırılmıştır. 1955 Nisan’ında Endonezya’nın Bandung kentinde toplanan ve 29 ülkeden çoğunluğunu Asya ülkelerinin oluşturduğu, Afrika’dan ise az sayıda ülkenin [Mısır, Etiyopya, Gana, Liberya ve Sudan] katıldığı konferans Yugoslavya, Hindistan ve Mısır’ın önderlik ettiği geniş

⁵⁵² * Bağlantısızlığı [non-alignment] fikir olarak ilk kez 1946’da Nehru ortaya attı. 1947 ve 1949 Asya-Afrika Kongrelerinde kavram uluslararası terminolojiye girdikten sonra, 1950 Kore Savaşında Yugoslavya, Mısır ve Hindistan “bağlantısız” olduklarını iddia ettiler. Oluşum, 1955 Bandung konferansında Batıcılar ile Doğucular arasında fiilen bölündü. Bağlantısızlık hareketinin öyküsü dört devrede özetlenebilir. 1-) Hareketin Doğuşu [1960-1965]: Doğu-Batı rekabetinden yararlanarak Barış İçinde Bir arada Yaşama üzerine kurulu bağımsız bir politika izlediler, ulusal kurtuluş hareketlerine destek verdiler, bunların bağımsız olmasından kuvvet aldılar. Çok farklı ülkelerden oluşmalarından gelen çatlaklar daha bu dönemden oluştu. 2-) Geçici Gerileme [1965-1970]: Soğuk Savaş duraksamış, Üçüncü Dünya içinde farklılıklar su yüzüne çıkmış, özellikle askeri darbeler biçiminde iç sorunlar belirmiş, hareketin liderleri ölmeye [1964’te Hindistan’da Nehru] ve düşürülmeye [1965’te Endonezya’da Sukarno, 1966’da Gana’da Nkrumah] başlamıştı. 3-) Gelişme ve Parlak Dönem [1970-1980]: 1973’deki ilk petrol şoku Bağlantısızları ön plana çıkardı. Artık sömürgeler bağımsızlaşmıştı; hareketi bunun üzerine devam ettirmek mümkün değildi; nitekim 1973 Cezayir Konferansında kalkınma sorunlarını ele aldılar. İlk defa 1961 Belgrad Konferansında ortaya atılmış bulunan; “hakça ticaret hadleri” [hammadde ile mamul madde fiyatları ilişkisinin az gelişmişler aleyhine işlenmesini önleme] “Stabex” [hammadde fiyatlarına istikrar getirecek bir fon kurma] “az gelişmişlere konulan ticaret kısıtlamalarına son” türünden kavramları ortaya atmaya, varlıklarını artık Doğu-Batı çelişkinin yerini aldığına inandıkları Kuzey-Zenginler, Güney-Yoksullar kavramı üzerine inşa etmeye giriştiler. Bunun için bir Uluslararası Yeni Ekonomik Düzen [UYED] kavramı ortaya attılar ve bunu UNCTAD [BM Ticaret ve Kalkınma Konferansı] örgütü içinde geliştirdiler. Arap-İsrail çatışmasının yumuşadığı, Vietnam Savaşının sona erdiği bir ortamda, gelişmiş ülkeleri Paris’te bir “Kuzey-Güney Diyalogu” toplamaya zorladılar. [1975]. Fakat bir yandan da hareketin altı oyulmaktaydı. 1973 şoku sonucu Üçüncü Dünya içinde petrolü olanlar ve olmayanlar “Dördüncü Dünya” ayrımı doğmuştu. Kendi aralarında yıpratıcı çatışmalar çoğalmıştı. “Etiyopya-Eritre, Kmer-Vietnam vb.” Ağırlığın anti-empyralist mücadeleye mi yoksa dünya barışına mı verileceği üzerine ideolojik tartışma hızlanmıştı. Bir yandan da AT ve Çin gibi yeni güç odakları ortaya çıkıyor, iki kutuplu dünyayı sulandırıyor. 4-) Düşüş [1980 ve sonrası]: Batı petrol şokunu atlatmış, maliyet artışını da malların fiyatlarına ekleyerek az gelişmişlere yüklemişti. SSCB kendisi muhtaç hale geldiğinden yardımları kesmişti. Hareketin liderlerinden Yugoslavya’da Tito ölmüş, Mısır Camp David sonucu Pax Americana’ya katılmıştı. Uluslararası ilişkilerde Polonya, Afganistan ve Apartheid’in tasfiyesi gibi Bağlantısızların hiç etkili olamadığı gelişmeler baş göstermişti. Bütün Bağlantısız ülkeler sırayla IMF’ye boyun eğiyorlardı. İkinci Küreselleşmenin [empyralizmin] sonucu olarak ve bu olguya SSCB’nin yaklaşık 50 yıl ara vermesi sayesinde ortaya çıkan Bağlantısızlık, en güçlü gözüküğü dönemde, Üçüncü Küreselleşmenin başlaması üzerine çökmeye koyulacaktır. Baskın Oran (2008). **Bağlantısızlık Hareketi – Yükselişi ve Düşüşü – Kutusu**, Baskın Oran (ed.), Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt: I, 13. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 660.

bir bağlantısız ülkeler grubunun oluşmasına varan gelişmelerin başlangıç noktasını oluşturmuştur. Üçüncü Dünya ülkeleri Kolombo'dan önce belli platformlarda ama yine II. Dünya Savaşından sonra bir araya gelmeye başlamışlardı. Bunlardan ilkinin BM Antlaşmasının imzalanması için toplanan San Fransisco konferansı oluşturmaktadır. Bundan sonra Asya ülkelerinin katılımıyla 1947 ve 1949'da Asya İlişkileri Konferansı adıyla Yeni Delhi'de iki konferans düzenlenmiştir. Ayrıca 1945'te Arap Birliği, 1951'de Amerikan Devletleri Örgütü OAS oluşturulmuş, ayrıca aynı dönemde Afrika Birliği Örgütü'nün kuruluş çalışmaları başlamış ve 1963'te tamamlanmıştır.⁵⁵³ Türkiye CHP iktidarının son yıllarında Bağlantısızlık hareketini oluşturan ülkelerin düzenlediği bu organizasyonlara karşı ilgisiz bir tavır sergilemiştir. Bu yaklaşım Türkiye ile BDT arasındaki ilişkilerin uzun süre kopuk gitmesine sebep olacaktır.

Bağlantısızlık hareketine mensup devletlerin Asya, Afrika ve Latin Amerika gibi farklı coğrafyalarda bulunmalarından ve farklı geçmişlere sahip olmalarından ötürü ötürü ortak bir "Üçüncü Dünyalılık" kimliği geliştirmeleri zor olmuştur. Ancak bu durum, oluşumun hiç bir anlamı olmadığına gelmemelidir. Alternatif bir yaklaşım olarak ortak idealler ve bu devletlerin hemen hepsinin Batı dünyası ile geçmişte benzer bir ilişki içinde olmuş olmaları ortak bir payda olarak öne çıkmıştır.⁵⁵⁴

"Bandung konferansı, katılan ülkelere dolaylı [Komünist Çin ve Vietnam'a kadar pek çok ülke] karmaşık bir yapıya sahip olduğundan ciddi tartışmalar yaşanmıştı. Bu anlamda bu konferansı bazı yazarlar bir bağlantısızlar konferansı olarak değerlendirmemektedir. Aslında katılan devletlerin büyük bir çoğunluğu bağımsızlığını yeni kazanmış sömürge ve yarı sömürge geçmişine sahip olmakla beraber, içinde buldukları askeri ve siyasi bağlantılar ve güvenlik algılamalarındaki farklılıklar bağlantısızlık politikasına bakış açılarındaki ciddi farklılıklara yol açmıştı. Bu anlamda 18-24 Nisan 1955 tarihine yapılan Bandung konferansında Türkiye ile Hindistan arasındaki görüş farklılığının bu güvenlik algılanmasından kaynaklandığını belirtmekte yarar var. Söz konusu konferans sırasında Türkiye Dışişleri Bakanı F.R. Zorlu ile söz düellosuna girişen Nehru'ya göre, mevcut ittifaklar sömürgeciliğin uzantısından başka bir şey olmayıp güvenden

⁵⁵³ Arı (2008). y.a.g.e. s. 273.

⁵⁵⁴ B.R. Tomlinson (2003). **What was The Third World ?**, Journal Of Contemporary History, Vol 38, No. 2, US, p. 308.

çok güvensizlik sağlamaktaydı. Ancak önemli bir nokta olan Hindistan ve Türkiye'nin coğrafik konumları gözden kaçırılmaktaydı. Bandung konferansı sonrasında Tito, Nasır ve Nehru arasındaki ilişkiler sıklaşmaya başlamış ve üç lider 1956 Temmuzunda Brioni adasında bir toplantı gerçekleştirmişlerdir. Brioni'nin arkasından Asya, Afrika ve hatta birçok Latin Amerika ülkesini ziyaret ederek onlarla ilişkisini geliştiren Tito, 1960'da BM Genel Kurulunun 15. Toplantısı dolayısıyla bulunduğu New York'ta ABD ve SSCB arasındaki gergin ortamı yatıştırmak amacıyla Hindistan, Mısır, Endonezya ve Gana liderleriyle bir araya gelmiş ve durum değerlendirmesi yapmıştır. Ortamın uygun olduğunun olduğunun görülmesi üzerine yeni bir konferans düzenlenmesi üzerinde durulmakla beraber bunun niteliğinin ve kimlerin katılacağı konusu tartışmaya açılmıştır. Yalnız Asya-Afrika ülkeleri konferansı denmesi Yugoslavya'yı dışarıda bırakmasından başka tam bir ölçü de sağlamamaktaydı. Nitekim 20 ülkenin katıldığı 5-12 Haziran 1961'de Kahire'de yapılan hazırlık toplantısında Nehru katılacak ülkelerden hiç bir bloğa bağlı olmama koşulunun aranmasını teklif ederken Küba ve Gine temsilcileri bunun dışında daha net koşullar belirlenmesi gerektiği üzerinde durmuşlar ve sonuçta beş kriter üzerinde uzlaşmıştır. Buna göre bağlantısızlar hareketine üye olacak ve bu hareket içinde yer alarak zirveye katılacak ülkenin şu koşulları yerine getirmesi gerekmektedir:⁵⁵⁵

“1. Farklı siyasal ve toplumsal sistemlere sahip ülkelerle “barış içinde bir arada yaşama ve bağlantısızlık” temeline dayanan bağımsız bir politika izlemek.

2. “Ulusal bağımsızlık hareketlerini desteklemek.”

3. Büyük güçlerin çatışmasından doğan çok taraflı siyasal ve “askeri ittifaklara dahil olmamak.”

4. Büyük güçlerin çatışmasına konu olacak türden bu güçlerle “ikili askeri anlaşmalar yapmamak” ve aynı anlama gelen bölgesel savunma paktlarına üye olmamak.

5. Büyük güçlerin çatışmasına konu olacaksa bunlara “ülkesinde askeri üsler sağlamamak”.⁵⁵⁶

Çin, 1955 Bandung Konferansı sonrası bağlantısızlık hareketini yakından takip etmeye başlamıştır. Bu dönemde Çin yönetimi Üçüncü Dünya ülkeleri ve

⁵⁵⁵ Arı (2008). y.a.g.e. ss. 273-275.

⁵⁵⁶ Arı (2008). y.a.g.e. s. 275.

Bağlantısız ülkelerle yakın ilişki kurarak bu blokta liderlik rolü oynamaya çalışmıştır.⁵⁵⁷ Bağlantısızlık hareketinde daha çok Yugoslavya, Mısır ve Hindistan gibi ülkeler ön planda yer almıştır. SSCB blok içindeki liderlik özelliğini devam ettirebilmek ve küresel önemi bulunan siyasi konularda Bağlantısızlık hareketini oluşturan diğer devletlerin de desteğini almak amacıyla ön planda olan bu devletlerle ilişkilerini canlı tutmaya çalışacaktır.

“Bu çerçevede bağlantısızların ilk zirve konferansı olarak tarihe geçen 1-6 Eylül 1961’de yapılan ve 25 ülkenin katıldığı Belgrad Konferansında Çin Halk Cumhuriyeti, Bağdat Paktı ve SEATO üyeleri davetliler listesinden çıkarılmıştı. Dolayısıyla Belgrad Konferansına 11 Asya, 11 Afrika ülkesinin dışında Avrupa’dan 2 [Yugoslavya ve Kıbrıs] Latin Amerika’dan ise [Küba, Bolivya, Brezilya ve Ekvator] gözlemci üye olarak katılmıştı. Belgrad Konferansı ile beraber Tito, Nehru ve Nasır hareketin liderliğini yapmaya başladılar. Aynı dönemde bağlantısızlığın diğer iki önemli ismi ise Endonezya Devlet Başkanı Sukarno ve Gana Devlet Başkanı Nkrumah’tı. Bağlantısızlığın kurucuları arasında yer alan bu liderlerden Tito’nun [1980’de öldü] dışındakiler 1970’e gelindiğinde ya ölmüşler ya da devrilmişlerdi. Örneğin Nehru 1964’te, Nasır ise 1970’te ölmüş, Sukarno ve Nkrumah ise 1966’da askeri darbelerle iktidardan uzaklaştırılmışlardı. Bunlardan sonra 1966’da Ahmed Ben Bella’yı devirerek devlet başkanı olan Cezayir Devlet Başkanı Bumedjen 1978’de öldü. Hindistan Başbakanı İndira Gandhi 1984’te öldü. Küba Devlet Başkanı Fidel Castro ve Libya Devlet Başkanı Kaddafi hareketin öncülüğünü yapan siyasetçiler olmuşlardır. Güney Afrika Cumhuriyeti Devlet Başkanı Mandela [1993-1999] ile Endonezya Devlet Başkanı Suharto da son döneme kadar kendilerinden söz ettiren liderler arasında yer almışlardır. Bunlardan Mandela demokratik yolla görevini Mbeki’ye devrederken, 1967’de Sukarno’yu devirerek o tarihten beri katı bir baskı rejimiyle ülkesini yöneten Endonezya Devlet Başkanı Suharto ise halk hareketi sonucunda 31 yıl süren iktidarını daha fazla sürdüremeyeceğini anlayarak 1998 Mayıs ayında istifa etmek zorunda kalmıştır.⁵⁵⁸” Türkiye, 1960’lı yıllarla birlikte dış politikasında çok yönlülüğe geçmesinin bir sonucu olarak BDT’nin önemli bir üyesi olan Hindistan’a silah satmaya karar

⁵⁵⁷ Michal Meidan (2006). **China’s Africa Policy: Business Now, Politics Later**, Asian Perspective, Vol. 30, No. 4, US, p. 72.

⁵⁵⁸ Arı (2008). y.a.g.e. ss. 275-276.

verecektir ancak Türkiye ile uzun yıllardır önemli ilişkileri bulunan Pakistan bu yakınlıktan rahatsızlık duyduğu için anlaşmanın uygulanmasından vazgeçilmiştir.

Çin'in Afrika'ya yönelik olarak takip ettiği bu dönemdeki politika, anti-koloniyalizm, anti-emperyalizm, anti-revizyonizm gibi söylemlerin Afrika'ya yönelik somut bir uygulaması olmuştur. Ancak Çinli araştırmacılara göre bu durum Çin'in öncelikli politik tercihi olmaktan ziyade ABD ve SSCB ile mücadele edebilmek için o günün politik şartlarının dayattığı bir sonuç olmuştur.⁵⁵⁹

“Belgrad Konferansında Kahire’de benimsenen bağlantısızlığın ilkeleri teyit edilerek belirgin bir duruma getirilmeye çalışılmıştır. Belgrad konferansı sırasında bazı ülkeler [Endonezya, Irak, Gana, Gine ve Mali] ağırlığın sömürgecilik ve emperyalizm konularına verilmesi gerektiğini savunurken bunun karşısında yer alan ülkeler [Hindistan, Mısır, Etiyopya ve Fas] artık sömürgecilik [koloniyalizm] döneminin kapandığını ve şimdi insanlığı tehdit eden temel sorunun Doğu-Batı çatışması olduğunu ileri sürmüşlerdi. Bununla beraber, bundan sonraki zirve konferanslarında Doğu-Batı çatışmasının yanında koloniyalizm, emperyalizm, neo-koloniyalizm, ırkçılık, ırk ayrımı [apartheid] ve hegemonya biçimlerine yöneltilen eleştirilerle bağlantısızlığın felsefesi de ortaya çıkmış oluyordu.⁵⁶⁰” Afrika hareketi ve Çin bu dönemde kendilerini neo-koloniyalizme ve koloniyalizme karşı savaşan güçler olarak tanımladılar. Bunun dışında her ikisi de ilerleyen dönemlerde ABD ve SSCB arasındaki rekabetten çıkar sağlayarak, mevcut pozisyonlarını her iki tarafa da onaylatmaya çalıştılar. Erken 1950’lerde ve 1960’larda Çin, ABD’den baskı ve düşmanlık görmeye başlamıştı. Bu durumu SSCB ile aynı dönemde yolların ayrılması izledi. Çin kendisine yeni ve yakın dostlar bulabilmek için Afrika'ya yöneldi ve Afrika özgürlük hareketlerine bağımsızlıklarını kazanana kadar destek verdi.⁵⁶¹

Bağlantısızlar Zirve Konferansları 1990 sonrasında artık Soğuk Savaş ortamının söz konusu olmadığı bir atmosferde gerçekleşen zirve konferansları haline gelmiştir. Bu konferanslarda yine bağlantısız ülkeleri oluşturan az gelişmiş Üçüncü Dünya ülkelerinin yoksulluk sorunu, açlık sorunu, okur-yazar oranının düşük olması,

⁵⁵⁹ Meidan (2006). y.a.g.t. p. 73.

⁵⁶⁰ Arı (2008). y.a.g.e. ss. 276-277.

⁵⁶¹ Guillaume Moumouni (2006). **Domestic Transformations And Change In Sino-Africa Relations**, Center On China's Transnational Relations Working Paper, No: 21, Hong Kong, p. 4

bu ülkelerin karşı karşıya oldukları borç krizleri, mülteci sorunları, ayrıca gelişmiş ülkelerdeki ırk ayrımı [racial discrimination] ve yabancı düşmanlığı [xenophobia] bu ülkelerin az gelişmiş ülke mallarına karşı uyguladıkları korumacı politikalar üzerinde durulmuştur. Bağlantısız ülkeler BM'nin demokratikleşmesi, Bretton Woods kurumları da dahil uluslararası finansal sistemin yeniden yapılandırılması, tam silahsızlanma, kapsamlı bir nükleer denemeleri yasaklama anlaşmasının hayata geçirilmesi, sömürgeciliğin kalıntılarının sona erdirilmesi, her türlü yabancı işgale son verilmesi ve az gelişmiş ülkelerin borç sorunlarına acil çözüm bulunması yönündeki taleplerini dile getirmişleridir. Zirve konferanslarında İsrail'in Filistin ve Lübnan'ı işgali, Irak-Kuveyt ilişkileri, ABD'nin tek taraflı güç kullanımı ve Irak işgali, çok taraflılığın önemi, Orta Doğu barış süreci, İran-ABD gerginliği ve barışçıl amaçlı nükleer faaliyetlere müdahale etmeme, Lübnan sorunu, Kıbrıs ve Irak sorunu gibi konular özellikle bölgemizi ilgilendiren konular olarak bu dönemdeki konferansların temel gündem maddelerini oluşturmuşlardır.⁵⁶² Türkiye'yi ilgilendiren Kıbrıs meselesinde Bağlantısızlar Rumlara ve Yunanistan'a daha yakın bir duruş sergileyeceklerdir. Bunun sebebi Türkiye'nin bu dönemde takip ettiği tek yönlü dış politikadır.

“Bağlantısız devletler arasında çeşitli ayrılıklar ve hatta yer yer çatışmalar ortaya çıkmamış değildir. Bazı noktalarda çatışmaların işbirliğini gölgede bıraktığı bile söylenebilir.⁵⁶³” Ortaya çıktığı ilk dönem açısından Bandung Konferansıyla şekillenen, Hindistan, Mısır ve Yugoslavya'nın başını çektiği Bağlantısızlar Hareketi, sömürgeciliğe ve ırkçılığa karşı bir başkaldırı olarak ortaya çıkarken, BM ilkelerinin de tüm dünya ülkeleri tarafından uygulanması yönünde bir çağrıydı.⁵⁶⁴

⁵⁶² Arı (2008). y.a.g.e. ss. 277-278.

⁵⁶³ Sander (2007). y.a.g.e. ss. 427-428.

⁵⁶⁴ Sondül (2005). y.a.g.t. s. 75.

5.3.2. Bandung'ta Bağılantısızlar ve Türkiye

“Türkiye'nin Bandung Konferansına katılması ve tarafsızlık politikasına karşı takındığı tavır bugüne değin farklı biçimlerde değerlendirildi ve değerlendirilmektedir. Bir yandan Türkiye'ye Bağılantısız devletlerin liderliğini kaçırdığı suçlaması yapılırken, diğer yandan tarafsızlık karşıtı politikasıyla hür dünya ülkelerinin gözünde itibarını arttırdığı görüşleri de savunulmaktadır. Ancak bu değişik yorumlamalar, o dönemin çerçevesi içinde yeniden değerlendirilmelidir. Her şeyden Demokrat Parti'nin dış politika felsefesi gelişebilecek ve kendini kabul ettirebilecek her türlü tarafsızlık eğilimine karşıydı. Bandung Konferansı 18-24 Nisan 1955 tarihleri arasında Endonezya'da yapıldı ve bu konferansa 29 ülke katıldı. Bu konferans “Kolombo Güçleri” diye anılan ülkeler tarafından organize ediliyordu. Türkiye'yi temsil eden Fatin Rüştü Zorlu 21 Nisan'da yaptığı konuşmada komünist tehlikeden ve tarafsızlığa yönelik politikaların sakıncalarından söz etti. Zorlu'ya göre her şeyden önce böyle bir tarafsızlık politikasının sonucu olarak, Çekoslovakya örneğinde olduğu gibi, bütün ülkeler böyle bir politika takip ettikleri sürece bir tehlikeye maruz kalacaklardır. Zorlu, Türkiye'nin NATO üyesi olmasındaki asıl amacın Türkiye'nin varlığını sürdürebilmesini güven altına almak olduğunu söylüyordu. Bu nedenle de Zorlu'ya göre Türkiye “barışın bir kalesiydi.”⁵⁶⁵ ” Türkiye'nin Bandung'ta Batı adına bir temsilci olarak bulunmuş olması Batı dünyasının bu ülkelerin bağımsızlıklarına saygı duyduğunu ortaya koymakla beraber, bu ülkelerin hür dünya ile işbirliği yapmaları konusunda Batı dünyasının Türkiye aracılığıyla ortaya koyduğu karalı bir mesaj olarak da değerlendirilebilir.

Konferans esnasında Sukarno'nun yaptığı bir konuşma gerçekten ilgi çekicidir. “*Şu an bir korku dünyasında yaşıyoruz. İnsanlar kendilerini saran korkularla yaşıyorlar. Gelecek korkusu, hidrojen bombası korkusu, ideoloji korkusu... Belki de bu korkular korkulan şeyin kendisinden daha büyük. Çünkü bu korkular insanların ahmakça, düşüncesizce ve tehlikeli bir şekilde hareket etmesine sebep oluyorlar.*”⁵⁶⁶

“Konferans esnasındaki tartışmalar F.R. Zorlu ile yeni bağımsızlığına

⁵⁶⁵ Bağcı (1990). y.a.g.e. s. 61.

⁵⁶⁶ Partha Chatterjee (2005). **Empire And Nation Revisited: 50 Years After Bandung**, Inter-Asia Cultural Studies, Vol. 6, No.4, US, p. 496.

kavuşan Afrika ve Asya ülkelerinin Tarafsızlık Politikası takip etmelerinin en akıllıca yol olacağını savunan Hindistan Başbakanı Nehru arasında bir “düello” şekline dönüştü. Nehru, Akdeniz’deki tüm ittifakları reddediyor ve her ittifakın kendisine üye olarak katılan yeni ülkelere güvenlik yerine güvensizlik getirdi diyordu. Nehru, NATO için ise, NATO’nun gerçekte Kolonyalizm’in en güçlü koruyucularından biri olduğunu söylüyor ve bir Asya-Afrika ülkesi için bu iki kamptan birine ait olmanın kendi kendini aşağılatmak anlamına geleceğini savunarak Hindistan’ın hiçbir bloğa dahil olmamasından gurur duyuyordu. Hindistan ne komünizm ne de komünist karşıtıydı; sadece iki blokunda yanlış olduğunu ve bunların politikalarının dünyayı savaşa süreleyeceğine inanıyordu. Nehru’nun konferansta Türkiye’yi Batı’nın “avukatı” olarak görüp, saldırgan nitelikte konuşmalar yapması, Nehru’nun haklı olarak Türkiye’yi eleştirdiği görüşünü uyandırabilir. Ancak, Hindistan Türkiye’nin durumunda ve coğrafi konumunda olsaydı Nehru ne yapabilirdi? Bu soru doğal olarak herkes tarafından farklı bir biçimde değerlendirilebilir. Ancak, Nehru’nun Türkiye’ye bu kadar ağır saldırmasının temel nedenlerinden birisi de Türkiye ile Pakistan arasında 2 Nisan 1954’te imzalanan ve sonradan askeri bir ittifaka dönüşecek olan ikili anlaşmadır. Çünkü Pakistan ile Hindistan arasında sınır sorunları vardı ve Pakistan ile tekrar birleşmeyi umuyordu. Türkiye ile Pakistan arasında yapılan bu ikili anlaşma bu nedenle Hindistan’ın dış politika amaçları için bir engel teşkil ediyordu. Türkiye tarafından askeri destek sağlanan bir Pakistan, Hindistan için daima güçlü bir rakip demek oluyordu.”⁵⁶⁷ Pakistan’ın Bağdat Paktında ABD’den daha fazla askeri ve ekonomik yardım almak ve Hindistan’a karşı bölgedeki gücünü arttırmak amacıyla yer aldığını hatırlayacak olursak Hindistan’ın da benzer sebeplerle Bağlantısızlık siyasetinde yer aldığını, Batı dünyasının bölgeye yönelik askeri ve stratejik amaçlarıyla bağdaşmayacak bir şekilde Bağlantısızlık kavramını ön plana çıkararak Pakistan’a karşı Doğu Bloğunun desteğini elde etmek istediği düşünülebilir.

İlerleyen dönemlerde 1960’larda ve 1970’lerde de, Asya ve Afrika ülkelerinde özgürlük mücadelesine odaklı ve askeri paktlara katılmayı reddeden politik bir dayanışmacılık kültürünün yaratılması için bu tür organizasyonlar devam

⁵⁶⁷ Bağcı (1990). y.a.g.e. ss. 61-62.

edecektir.⁵⁶⁸ Ancak bu organizasyonlar Hindistan, Mısır ve Yugoslavya gibi devletlerin BDT içerisindeki saygınlıklarını tüm dünyaya gösterdikleri birer siyasi toplantı niteliği taşımaktan öte bir anlam ifade etmeyeceklerdir.

“Nehru kendi anlayışına göre sadece Batı ülkelerini içeren “Koloniyalizm” tanımına cevabını Ceylon Başbakanı Sir John Kotelwalam’dan alıyordu: “ *Bir başka çeşit koloniyalizm daha vardır. Burada temsil edilen bizlerden bir çoğunun aklında pek açık olmamakla beraber bazılarımız koloniyalizm teriminin kullanılmasını belki de hiç istemeyebilir. Örneğin, Orta ve Doğu Avrupa’da komünist hakimiyetinde bulunan uydu devletler Macaristan, Romanya, Bulgaristan, Arnavutluk, Çekoslovakya, Letonya, Litvanya, Polonya düşünün. Bu kolonilerin Afrika ve Asya’daki koloni topraklarından farkı var mıdır? Ve eğer koloniyalizme karşı birleşiyor isek Batı emperyalizmine karşı olduğumuz kadar, Sovyet koloniyalizmine de karşı olduğumuzu açıkça ilan etmek görevimiz değildir?*”⁵⁶⁹ Bağlantısızlar yüzyıllarca o günkü Batı Bloğunu oluşturan devletlerin sömürgesi olarak kaldıkları için bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından bu devletlerle ilişkilerine ciddi mesafe koydular. SSCB, o dönemde emperyalizm olarak nitelendirilebilecek düzeyde bir takım siyasi faaliyetlerde bulunmuş olmasına rağmen BDT “bu durumu göz ardı ederek” Soğuk Savaş’ın çok yoğun yaşandığı bu yıllarda Doğu Bloğuyla ve Sovyetlerle daha yakın ilişkiler içerisinde olmayı tercih etti.

Soğuk savaşın Süveyş Krizi, Macaristan Olayları gibi yaşanan somut olaylarla dünya kamuoyunun gündemine girmeye başladığı 1950’li yıllarda özellikle Mısır ve Yugoslavya gibi devletler inisiyatif alarak, görüşlerini yüksek sesle dile getirerek Bağlantısızlar hareketinde ilerleyen dönemde öne çıkmaya başlayacaklardır.⁵⁷⁰

“F.R. Zorlu ile Pakistan Başbakanı Muhammed Ali ve Filipinler temsilcisi Romulo konferansın bütün koloniyalizm biçimlerini, uluslararası doktrinleri, güç kullanımını ve ayrılıkçı hareketleri reddeden bir karar çıkarması konusunda ısrar ettiler. Bu karar İran, Irak, Liberya, Lübnan, Libya ve Sudan’ın temsilcileri tarafından desteklendi. Konferansın bir diğer ilginç yanı da Çin Halk Cumhuriyeti

⁵⁶⁸ Remy Herrera (2005). **Fifty Years After The Bandung Conference: Towards A Revival Of The Solidarity Between The Peoples Of The South ? Interview With Samir Amin**, Inter-Asia Cultural Studies, Vol. 6, No. 4, Routledge Press, p. 547.

⁵⁶⁹ Bağcı (1990). y.a.g.e. s. 62.

⁵⁷⁰ Tomlinson (2003). y.a.g.m. p. 310.

Başbakanı Chu En Lai'nin dostça tutumuydu. Türkiye'nin Çin Halk Cumhuriyetini tanımamasına ve Kore'de Çin'e karşı mücadele etmiş olmasına rağmen, Chu En Lai Türk delegasyonuna samimi bir yakınlık göstermişti. Menderes Hükümeti tarafsızlığı kendi güvenliği için bir alternatif olarak görmüyordu. Türkiye'nin bu tutumu, Türkiye'nin Bağlantısızlar Hareketi'ni gittikçe gözardı ettiği şeklinde yorumlanmamalıdır. Türkiye askeri tarihinde, İkinci Dünya Savaşı hariç hiçbir zaman tarafsız olmamıştı. Harris'in de belirttiği gibi, "Osmanlı diplomasisinin" temel prensiplerinden biri, komşusu Slav İmparatorluğu Rusya'ya karşı koyacak güçlü bir ittifak aramaktı. Fransa ve İngiltere tarihsel açıdan bu rolü oynamışlardı. Menderes tarafından 1950'li yıllarda takip edilen bu gerçekçilik politikası konferanstaki temsilci, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu tarafından Bandung'ta teyit ediliyordu. Üçüncü bir alternatif olarak kabul edilen "Tarafsızlık", 60'lı yılların ortasından itibaren önem kazanmaya başlayacaktır.⁵⁷¹ BDT'nin Doğu Bloğundan ekonomik alanlarda yardım ve işbirliği beklentisi içinde olması Türkiye'nin ise bu bloktan kendi varlığına yönelik olarak güvenlik tehditleri algılaması ve buna bağlı önlemler alması konferans esnasında iki tarafın neden uzlaşmadığının en açık yanıtıdır.

"Amerikan Dışişleri Bakanlığınca konuyla ilgili olarak hazırlanan ve yurtdışındaki ABD kuruluşlarına gönderilen bir bilgilendirme notunda, konferansın antisömürgeci ve antiemperyalist bir foruma dönüştürüleceği ve ABD karşıtlarınca değerlendirileceği saptamasından hareketle, orada bulunacak ABD ve Batı yanlısı delegasyonların hazırlanması öngörülmekteydi. Söz konusu belgede, "*Toplantıya katılmayı planlayan Batıya dost ülkeler, karşıt görüştekilerin önlerine güçlükler çıkaracaklarının ve kendilerini mahcup duruma düşürecek olaylar planlayacaklarının ayırdında olmalılar*" denerek, bu ülkelere yapacakları işin pek de onur duyulacak bir tutum olmayacağı hatırlatılıyor, konferansın "komünist ve radikal milliyetçilerin üstünlüğüne" bırakılmaması görevi veriliyordu. Düşünülen taktikler, toplantının sulandırılması, Batı propagandasının yapılması, antikomünist ajitasyon ve komite çalışmalarıyla bildirilerin hazırlanmasında engeller çıkarılması yönündeydi. Bu arada, bu ülkelerin güçlü bir temsil için uyarılmaları, özellikle ABD'nin Vietnam'daki rolüne ilişkin bildirilere karşı dikkatlerinin çekilmesi, bu tür bildirilerin oydaşmayla çıkarılmamasının gerektiğinin hatırlatılması belirtiliyordu.

⁵⁷¹ Bağcı (1990). y.a.g.e. ss. 62-63.

Konferans sırasında ABD'nin Jakarta Büyükelçiliğinin gizli raporundaysa, “dikkatli planlama ve Dışişleri Bakanlığıyla çeşitli büyükelçiler tarafından kendilerine verilen etkin brifingler, karşılıklı işbirliği ve Batı yanlısı, özellikle de Irak, Türkiye ve Filipinler delegasyonlarının “ustalıkla manevraları sayesinde” toplantının ABD açısından başarılı geçtiği vurgulanıyordu. Raporda ayrıca, Büyükelçilik bünyesinde kurulan çalışma grubunun ilgi çekmeden bir “bilgi toplama merkezi” olarak çalışma imkanı bulunduğu bildiriliyor, bunun da “Amerika dostlarının daha Bandung’a gelmeden önce çok iyi bilgilendirilmeleri ve Dışişleri Bakanlığı ile Büyükelçiliğin sağlamış olduğu ilişki kaynaklarının son derece etkin ve ketum olmaları sayesinde” mümkün olabildiği anlatılıyordu. Bir başka ifadeyle “casusluk sistemi” iyi işletilebilmiş, “yabancı kaynaklar” epey işe yaramıştı. Bu arada, ABD Başkanınca 6 Mart 1954’te onaylanan ve ABD’nin Güney Asya siyasetine ilişkin Ulusal Güvenlik Belgesinden [NSC 5409] anlaşıldığına göre, Bandung’ta kendilerine verilen talimatlar doğrultusunda, Pakistan ve Seylan delegasyonları da Amerikan politikaları lehinde yararlılıklar göstermişlerdi.⁵⁷²” ABD bu yolla BDT içinde bir fikir birliği olmadığını, Doğu Bloğunun emperyalist amaçları olabileceği konusunda onların da içinde birtakım tartışmalar yaşandığını dünya kamuoyuna göstermek istemiştir. BDT içerisinde ikinci planda kalan devletlerin Sovyetlerle üst düzey işbirliği yapan Mısır, Yugoslavya gibi devletlerle fikir ayrılığına düşmeleri için de bu tür bir siyasi atmosferin oluşturulmak istendiği düşünülebilir.

Bandung Konferansında sınırlara ve egemenlik haklarına ortak saygı, başka devletlerin içişlerine karışmama ve müdahale etmeme ilkeleri uluslararası ilişkilerde eşit ve karşılıklı fayda ve barış içinde bir arada yaşama gibi konular da tartışılmıştır.⁵⁷³

“9 Nisanda Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, NATO Konseyi toplantısına katılmak üzere Paris’e gitmiş ve son durumları görüşmüştür. Daha sonra Bandung’a giden Zorlu, tarafsızların karşısında NATO ve Bağdat Paktını överek, onları da Blok siyaseti güderek Batı saflarında yer almaya çağırmıştır. Zorlu konuşmasında şunları söylemiştir.⁵⁷⁴”

“Dünyanın hürriyetsever milletlerinin zihninde, hürriyet ve istiklalın

⁵⁷² Gerger (2006). y.a.g.e. ss. 123-124.

⁵⁷³ Chatterjee (2005). y.a.g.m. p. 488.

⁵⁷⁴ Gerger (2006). y.a.g.e. s. 124.

muhafazası için, müttehit bir müdafaa sistemi kurulması zarureti belirdi.

Meşru müdafaa hakkı, halk kitlelerinin kendilerini muhafaza için bir arada toplanmaları hakkı, ki bunlar bizim için milli ve vazgeçilmesi kabil olmayan haklarımızdır, bütün insanlık camiası tarafından kabul olundu ve Birleşmiş Milletler anayasasına ithal edildi. Bütün bu sebep ve şarlardır ki, sulhsever memleketlerin tamamen tedafüi maksatlara istinad eden, Kuzey Atlantik Paktı teşkilatını kurmalarına önyak olmuştur.

Aynı sebep ve aynı tecavüze karşı koyma ve sulhu koruma azmidir ki Balkan Paktına, Türk-Pakistan dostluk andlaşmasına, Türk-Irak Paktına ve nihayet Güney-Doğu Asya Paktı teşkilatına vücut vermiştir.

Bütün bu teşebbüsleri müteakip, sulhsever memleketlerin kendilerini müdafaaaya ve tecavüzü durdurmaya hazır oldukları anlaşılmış ve bu sefer barış içinde bir arada yaşama, silahlı bir harbi önleme gibi tabirlerden dem vurulmaya başlanmıştır...

Bütün bu hadiselerden tek bir vakıa ve tek bir ders ortaya çıkar. Bu vakıa şudur: Dünyanın hürriyetsever memleketleri, tecavüz tehditleri karşısında, teşriki mesai etmeye ve istiklal ve emniyetlerini teminat almak için gayretlerini birleştirmeye karar vermişlerdir.

Almamız icap eden ders ise şudur: Tecavüzü durdurmanın, barış ve emniyeti idamenin yegane yolu, hürriyet ve istiklale karşı, beslenen aşkı ruhlarına sindirmiş olan memleketlerin işbirliği yapmaları ve müttehit bir cephe teşkil etmeleridir. Eğer bugün barış ve emniyetin idame ettirilebileceğini ümit ediyorsak, ki ediyoruz, bu ümit, hürriyetsever milletlerin teşkil ettikleri birlikten, teşriki mesailerinden ve nihayet bu hususun mütecaviz kimseler tarafından anlaşılması olmasından neş'et etmektedir.

Hürriyet, istiklal ve barış, hiçbir gayret sarf etmeden bize bahşedilmiş olan nimetler değildir. Bunlar öyle bir takım ideallerdir ki, muhafaza ve idamesi, omuzlarımıza büyük mesuliyetler tahmil eder. Bu hakikatleri inkar ve gerektiği kadar hazırlıklı olmamak, gözümüzü kapamak suretiyle tehlikeden masun bulunduğumuzu sanmak, sadece bu şekilde düşünenleri değil, aynı zamanda bütün bir topluluğu da tehlikeye maruz bırakır. Bu kabil hayallere son zamanlarda çok rastladık ve hepsinin yıkılıp gittiğine şahit olduk. Çekoslovakya'nın maruz kaldığı akıbet bunun en güzel

bir misalidir.

Herkes tarafından gayet iyi bilindiği gibi, bu memleket o devrin tarafsızlık siyaseti şampiyonu, büyük filozof ve hukukçu Beneş'in başkanlığında, "yolun ortası bir siyaset" takibe çalışmış ve bunun bir neticesi olarak da hürriyetini, istiklalini, bu siyasetin müdafiliğini yapan liderlerini kaybetmiştir ve bunda şaşılacak bir şey yoktur.

Bu konferanstan, temsil ettiğimiz memleketlere "yolun ortası" siyasette mündemiç tehlikeleri anlamış olarak dönmemiz lazımdır.

Saniyen, biz Asyalıların, önce kendi bölgelerimizde olmak üzere her türlü cebir ve tecavüze son vermek zaruretinde olduğumuzu idrak etmemiz lazım gelmektedir...

Türk delegasyonu, burada toplanmış olan diğer kardeş delegasyonlar gibi, eski emperyalizmin kırıntıları olan ve yavaş yavaş ortadan silinen, müstemlekecilik ve ırkçılığın yeryüzünden yok edilmesi lazım geldiği kanaatindedir. Eğer bu arzunun tahakkukunu istiyorsak, eğer insan haklarının ve adaletin gerçekleşmesini arzuluyorsak, birinci vazifemiz, kazandığımız istiklalini muhafazası zımında mühim bir mesuliyet altında bulunduğumuzu hatırlamak olmalıdır..." Türkiye'nin bu askeri paktlar ve bloklar arası çatışma tavrı, "partilerüstü" yani "milli" bir nitelik taşımaktadır. Nitekim, Türk Delegasyonu'nun Amerikalıların övgüye değer buldukları tutumundan muhalefet de pek hoşnuttur ve CHP'nin gazetesinde Profesör Ahmet Şükrü Esmer şöyle yazmaktadır: "Bandung Konferansını tertip edenlerin maksatları, Asya-Afrika milletlerinin "Sömürgeciliğe" karşı nümayişlerini hazırlayarak komünistlik propagandasına hizmette bulunmaktan ibaret ise bu maksatlarında muvaffak olmadıkları söylenebilir..."⁵⁷⁵

Endonezya ve Hindistan yetkilileri tarafından konferans esnasında dile getirilen bloklar arası "Pozitif Tarafsızlık" ve ilgili devletler arasında dış politikaya yönelik ortak yaklaşım önerileri Seylan, Irak ve Filipinler yetkilileri tarafından reddedilmiştir.⁵⁷⁶ ABD'li yetkililerin Seylan ve Irak temsilcileriyle önceden görüşmeler yaptıkları bilinmektedir.

"Bandung'ta ve genel olarak Asya, Afrika ve tabii Orta Doğu'da Türkiye'nin bu tavrı büyük tepki görmüştür. Dünyanın iki kutuplu bir yapılanma içinde nükleer

⁵⁷⁵ Gerger (2006). y.a.g.e. ss. 124-126.

⁵⁷⁶ Tomlinson (2003). y.a.g.m. p. 309.

savaş riskiyle karşı karşıya olduğu Soğuk Savaş'ın çatışmacı ortamında, barışçıl ilişkileri savunan ve bağımsızlıklarını koruyarak ekonomik kalkınmalarını gerçekleştirmek isteyen devletlerin temsilcileri karşısında Türkiye'nin tavrı hem iktidarı hem de muhalefetiyle oldukça sertti.⁵⁷⁷” Türkiye'nin bu tavrının dünya barışına hizmet etmediği kabul edilebilir ancak Türkiye'nin o dönem için, içinde bulunduğu coğrafi ve siyasi şartların zorlayıcılığının da dikkate alınması gerekmektedir. Ayrıca o dönem için başka devletlerin dünya barışına hizmet etmeye ne kadar gönüllü oldukları da çok tartışmalı bir konudur.

⁵⁷⁷ Gerger (2006). y.a.g.e. s. 126.

SONUÇ

Demokrat Parti'nin iktidar olduğu 1950-1960 arası on yıllık dönem öncesinden ve sonrasında ciddi anlamda farklılıklar arz eden, incelenmeye değer bir dönem olmuştur. Batının büyük güçleri, Soğuk Savaş'ın çatışmacı ve hata kabul etmeyen siyasi atmosferinde Türkiye'yi yanlarında tutabilmek için ülkemizi ekonomik ve askeri koruma altına almışlardır. DP döneminde Türkiye'ye artan dış yardımlar, ülkede artmaya başlayan refah düzeyi ve buna bağlı gelişmeler DP yönetiminin en önemli artışı olarak göze çarpmaktadır. Bununla beraber dış politikada ABD'ye çok fazla yaklaşmış olmak Türkiye'nin bu dönemde çok yönlü bir dış politika takip etmesini engellemiştir. Bu durum Türkiye'nin Bağılantısızlarla olan ilişkilerine ciddi darbe vurmuş, ileride Bağılantısızların Kıbrıs Sorununda BM toplantılarında Rum tarafına destek vermelerine sebep olmuştur. Türkiye bu hatasını ileride anlayacak ve 1960'lı yıllardan itibaren dış politikasında çok yönlülüğe geçecektir.

Bu dönemde Batı dünyası ve Türkiye, Arap-İsrail davası yüzünden İsrail'le gereğinden fazla yakın ilişki kurarak, Arap dünyasını öfkelenmek istememişler ve Arap devletlerinin SSCB ile bu olası durumun bir sonucu olarak ve ya bir cevap olarak yakın ilişki kurmalarını engellemek için çaba göstermişlerdir. İsrail'in NATO'ya dahil edilmemesi ve üst düzey askeri ilişkilerin ABD ve İsrail arasında ikili anlaşmalarla yürütülmesi bu noktasının bilinmesi sonucu daha iyi anlaşılacaktır.

Türkiye'nin bu dönemde İsrail'le Batı stratejisinden kısmen bağımsız olarak ikili ilişkiler çerçevesinde yakınlaşmaya başlamasının dış politikaya yönelik önemli sonuçlarından birisi de ABD'de yaşayan Yahudi toplulukların sempatisini kazanmasıdır. Bu gruplar ABD'de ve Avrupa'da iş dünyasında edinmiş oldukları önemli konumlarından gelen etkilerini kullanarak buldukları ülkenin hükümetlerinin ve siyaset adamlarının Türkiye'ye daha çok askeri ve ekonomik yardımda bulunmaları için çalışmışlar; Türkiye'nin İsrail'le yakın ilişki kurmasına bu şekilde bir jestle karşılık vermişlerdir. Türkiye'nin bu yolla ekonomik ve askeri kazanımlar sağlaması ve Batılı devletlerin dostluğunu kazanması Türkiye-İsrail ilişkilerin Soğuk Savaş'ın çok sıcak yaşandığı bu dönemde neden istikrarlı bir seyir takip ettiğinin en açık yanıtıdır.

Kıbrıs konusunda Londra-Zürich Anlaşmalarıyla “hukuksal anlamda” hak sahibi olmayı başaran Türkiye, 1974 Kıbrıs Barış Harekatını bu anlaşmalardan doğan hukuksal haklarını kullanarak gerçekleştirme fırsatını yakalayabilmiştir. NATO, Bağdat Paktı, Balkan Paktı gibi askeri ittifaklara 1950’li yılların ilk yarısında girmeyi başaran Türkiye, bölgedeki ve dünyadaki büyük güçlerin ilgisini çekmiş; bu devletler Ankara’daki diplomatik ve askeri misyonlarının sayısını ve derecesini yükselterek, Türkiye’de yaşanan gelişmeleri çok yakından takip ettiklerini ve bu ülkeye verdikleri önemi somut olarak göstermişlerdir.

Avrupa ülkeleriyle ekonomik düzeyde başlayan yakınlaşma siyasi alana da yansımıştır. Türkiye’nin AB macerasının DP yönetiminin son dönemlerinde 1959 yılında başlaması dikkat çekici bir gelişmedir. Savaştan yıkık çıkan ve ağır sanayisini yeniden kurarak kendisini hızla toparlamaya başlayan Avrupa’ya hammadde ve tarımsal ürünler satarak ekonomisine ciddi katkılar sağlayan Türkiye bu olumlu ilişkiyi siyasi alana da yansıtmıştır. Avrupa devletlerinin ekonomik yapılarıyla Türkiye’nin ekonomik yapısı kısa zamanda birbirini tamamlayıcı bir nitelik kazanmış ve bu nitelik günümüze dek artarak devam etmiştir.

SSCB ile ilişkiler ABD ile artan yakınlığa paralel olarak oldukça sorunlu geçmiştir. 1957 Türkiye-Suriye Krizinde Kruşçev ve Bulganin’in Türkiye’yi savaşla tehdit etmeleri ve SSCB’nin ABD Dışişleri Bakanlığında yapılan Türkiye’ye tam destek verici nitelikteki açıklamayla geri adım atmak zorunda kalması Sovyetler ile ilişkilerin ne denli kötü olduğunu açıklamaya fazlasıyla yetecektir. Burada dikkat çekici nokta Sovyetlerin 1953’te Stalin’in ölümünden sonra taktik değiştirerek “Barış İçinde Bir Arada Yaşama” politikasına geçmiş olmasına rağmen DP yönetiminin çatışma siyasetinde ısrarcı olmasıdır. Bunun en önemli sebebi daha çok Amerikan yardımı sağlamak ve ABD’nin Türkiye’yi hangi noktaya kadar destekleyeceğini öğrenmekti.

1958 Irak Darbesi ve darbeye karşı Türkiye’nin tutumu da DP yönetiminin dış politika felsefesi açısından bize önemli ipuçları vermektedir. DP yönetiminin Irak’taki duruma derhal askeri bir müdahale yoluyla cevap vermek istemesi, Türkiye’nin bölgedeki Sovyet yanlısı oluşumlara ilişkin olarak nasıl bir yaklaşıma sahip olduğu ile ilgili açıklayıcı, önemli bir veridir.

Sonuç olarak Türkiye, merhum Adnan Menderes ve dava arkadaşlarının uzun ve zor bir mücadelenin ardından kesintisiz ve müdahalesiz olarak görev yapma şansı bulabildikleri on yıllık süre boyunca, çalışmamızın odak noktasını oluşturan dış siyaset ve dış güvenlik konularında NATO'ya kabul edilerek Bağdat Paktı, Balkan Paktı gibi bölgesel oluşumların içerisinde yer alarak SSCB'ye ve bu devletin uydularına karşı elde etmek için çok uğraştığı güvenlik şemsiyesine kavuşmuş; II. Dünya savaşı sonrasında kendi varlığına yönelik olarak ortaya çıkan Sovyet tehdidini bu karşı hamlelerle etkisizleştirerek varlığını devam ettirmiştir. Batılı müttefikleriyle gerçekleştirdiği askeri ve ekonomik işbirliği organizasyonlarıyla ordusunu ve ekonomisini önemli ölçüde güçlendirmeyi başaran DP idaresindeki Türkiye, kendisini on yıl öncesine oranla daha güvenli, daha kalkınmış ve çok daha saygın bir ülke durumuna getirmeyi başarmıştır.

KAYNAKLAR

I- RESMİ YAYINLAR

A- Kitaplar

Foreign Relations of the United States, Washington D.C. : US Government Printing Office, 1945-1960.

II- SÜRELİ YAYINLAR

A- Dergiler

African Security Review

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi

Asian Perspective

Center Of China's Transnational Relations Working Paper

Hacettepe Üniversitesi CTAD

Inter-Asia Cultural Studies

Journal Of Contemporary History

London School Of Economics & Political Science Discussion Paper

Middle East Report

Middle East Studies

Mülkiyeliler Birliği Dergisi

The International Journal Of Iberian Studies

Third World Quarterly

Western Balkans Security Observer

III- İNCELEME YAPITLAR VE ANILAR

A- Kitaplar

AKTAŞ, Melih. **1950-1960 Demokrat Parti Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Amerikan Faktörü**, Şema Yayınevi, İstanbul, 2006.

ALMOG, Orna. **Britain, Israel and the United States Beyond Suez**, Frank Cass Press, London, 2003.

ALTERAS, Isaac. **Eisenhower and Israel, U.S.-Israeli Relations, 1953-1960**, The University Press of Florida, Florida, 1993.

ARI, Tayyar. **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, MKM Yayıncılık, Bursa, 2008.

_____, **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, MKM Yayıncılık, Bursa, 2008.

ARIDAN, Natan. **Britain, Israel and Anglo-Jewry 1949-1957**, Routledge Press, UK, 2004.

ATHANASSOPOULOU, Ekavi. **Turkey Anglo-American Security Interests 1945-1952 The First Enlargement of NATO**, Frank Cass Publish. UK, 1999.

AYDIN Mustafa, Çağrı Erhan and others, **Turkish-American Relations Past, Present and Future**, Routledge Press, UK, 2004.

BAĞCI, Hüseyin. **Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası**, İmge Yayınları, Ankara, 1990.

BEISNER, Robert L. **Dean Acheson : a Life in the Cold War**, Oxford University Press, New York, 2006.

BOYLE, Peter G. **The Churchill-Eisenhower Correspondence 1953-1955**, The University of North Carolina Press, North Carolina, 1990.

CAPLAN, Neil. **Futile Diplomacy, Operation Alpha and the Failure of Anglo American Coercive Diplomacy in the Arab-Israeli Conflict 1954-1956**, Frank Cass Publishers, London, 2002

DEDEOĞLU, Beril. **Ortadoğu Üzerine Notlar**, Derin Yayınları, İstanbul, 2002.

DERİNGİL, Selim. **Turkish Foreign Policy During the Second World War An Active Neutrality**, Cambridge University Press, UK, 1989.

Di NOLFO, Ennio. **Power in Europe II, Great Britain, France, Germany and Italy and the Origins of the EEC 1952-1957**, de Gruyter Publis. , Germany, 1992.

_____. **The Atlantic Pact Forty Years Later A Historical Reappraisal**, de Gruyter Publis. , Germany, 1991.

DODD, Clement Henry. **Politics and Government in Turkey**, Manchester University Press, UK, 1969.

DONNO, Antonio. **Gli Stati Uniti, la Shoah e I Primi Anni di Israele 1938-1957**, Editrice La Giuntina, Firenze-Italia, 1995.

DUIGNAN, Peter. **NATO Its Past, Present and the Future**, Hoover Press, California, 2000.

EROĞUL, Cem. **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.

FEDELE, Santi e Pasquale Fornaro. **Dalle Crisi Dell'Impero Sovietico Alla Dissoluzione Del Socialismo Reale**, Rubbettino Editoriale, Italia.

FIORANI Flavio e Giorgio Boatti, **Storia Illustrata Del 20 Secolo**, Giunti Gruppo Editoriale, Italia, 2000.

GEELHOED, E. Bruce and Anthony O. Edmons. **Eisenhower, Macmillan and Allied Unity, 1957-1961**, Palgrave Macmillan Publis. , New York, 2003.

GERGER, Haluk. **ABD-Ortadoğu-Türkiye**, Ceylan Yayınları, İstanbul 2006.

_____. **Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası**, Belge Yayınları, İstanbul, 1998.

GİNAT, Rami. **The Soviet Union and Egypt 1945-1955**, Frank Cass Publis. , UK, 1993.

GÖKTEPE, Cihat. **British Foreign Policy Towards Turkey 1959-1965**, Frank Cass Publis. , UK, 2003.

GRIFFITHS, RICHARD T. **Socialist Parties and the Question of Europe in the 1950's**, Brill Publis. , Netherlands, 1993.

HAHN, Peter L. **Caught in the Middle East, U.S. Policy Toward The Arab - Israeli Conflict, 1945-1961**, The University of North Carolina Press, US, 2004.

HALE William, **Turkish Foreign Policy, 1774-2000**, Frank Cass Publish. , UK, 2000.

HELLER Fransis H. and John R. Gillingham. **NATO The Founding of the Atlantic Alliance and the Integration of Europe**, Palgrave Macmillan Publis. , New York 1992.

HINNEBUSCH Raymond and Anoushiravan Ehteshami, **The Foreign Policies of Middle East States**, Lynne Rienner Publish. , Colorado, 2002.

HOLLAND, Matthew F. **America and Egypt from Roosevelt to Eisenhower**, Greenwood Press, US, 1996.

HOLLAND, Robert. **Britain and the Revolt in Cyprus 1954-1959**, Oxford University Press, New York, 1998.

IŞIKLI, Alpaslan. **Kuramlar Boyunca Özyönetim ve Yugoslavya Deneyi**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1980.

KAÇMAZOĞLU, H. Bayram. **Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları**, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1988.

KAYIŞ, Yasin. **Demokrat Parti Döneminde Siyasi Karikatür 1950-1960**, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2009.

KLEIN, Claude. **Israele. Lo Stato Degli Ebrei**, Giunti Gruppo Editoriale, Firenze-Italia, 2000.

LARRES, Klaus and Ann Lane, **The Cold War**, Blackwell Publishers Inc. , Massachusetts, 2001.

LARRES, Klaus. **Uneasy Allies**, Oxford Press, New York, 2002.

LEVEY, Zach. **Israel And The Western Powers**, The University Of North Carolina Press, US, 1997.

MARTEL, Gordon. **American Foreign Relations Reconsidered 1890-1993**, Routledge Press, New York, 1994

McNAMARA, Robert. **Britain, Nasser and the Balance of Power in the Middle East 1952 – 1967**, Frank Cass Press, London, 2003.

MELANSON, Richard A. and David Mayers, **Reevaluating Eisenhower, American Foreign Policy in the Fifties**, University of Illinois Press, Illinois, 1989.

MINK, Georges. **L'Impero Sovietico Dalla Seconda Guerra Mondiale Al Dopo Gorbaciov**, Giunti Gruppo Editoriale, 1999, Firenze-Italia.

MISCAMBLE, Wilson D. **George F. Kennan And The Making Of American Foreign Policy 1947-1950**, Princeton University Press, 1992, New Jersey, US.

NONNEMAN, Gerd. **Analyzing Middle East Foreign Policies and the Relationship with Europe**, Routledge Press, UK, 2005.

ORAN Baskın, Atay Akdevelioğlu vd. **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I: 1919-1980**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

ÖYMEN, Onur. **Silahsız Savaş, Bir Mücadele Savaşı Olarak Diplomasi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002.

ÖZKAN, Tuncay. **MİT'in Gizli Tarihi**, Alfa Kitap, İstanbul, 2005.

PODEH, Elie, **The Quest for Hegemony in the Arab World, The Struggle Over the Baghdad Pact**, Brill Press, Netherlands, 1995.

ROBINS, Philip. **Suits and Uniforms Turkish Foreign Policy Since The Cold War**, C. Hurst & Co. Press, UK, 2003.

ROMERO, Federico. **USA, Potenza Mondiale**, Giunti Gruppo Editoriale, Italia, 2001.

SANDER, Oral. **Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1979.

_____. **Siyasi Tarih 1918-1994**, İmge Yayınları, Ankara, 2007.

_____. **Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları Üniversitesi, Ankara, 1979.

SELA, Avraham. **The Decline of the Arab-Israeli Conflict Middle East Politics and the Quest for Regional Order**, State University of New York Press, New York, 1998.

STOCKMAN, Israel. **Israel, the Middle East and the Great Powers**, Peli Print. , Israel, 1984.

ŞEN, Erdal. **Bir Yiğit Vardı, Başbakan Adnan Menderes'in Hayatı**, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2010.

TÖKİN, Füzûzan Hüsrev. **Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi 1839-1965**, Elif Yayınları, İstanbul, 1965.

TUNÇKANAT, Haydar. **İkili Anlaşmaların İçyüzü**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2006.

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II, AAM Yayınları, Ankara, 2006.

Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992, TTK Yayınları, Ankara, 1999.

USLU Nasuh. **The Cyprus Question as an Issue of Turkish Foreign Policy and Turkish-American Relations 1959-2003**, Nova Press, New York, 2003.

_____. **The Turkish-American Relationship Between 1947 and 2003 The History of a Distinctive Alliance**, Nova Press, US, 2003.

VANDERLIPPE, JOHN M. **The Politics of Turkish Democracy**, State University of New York Press, New York, 2005.

WURM, Clemens. **Western Europe and Germany The Beginnings of European Integration 1945 – 1960**, Berg Press, UK, 1996.

YEŞİLBURSA, Behçet Kemal. **The Baghdad Pact Anglo-American Defence Policies in the Middle East 1950 -1959**, Routledge Press, New York, US, 2005.

YÜCEL, M. Serhan. **Demokrat Parti**, Ülke Kitapları, İstanbul, 2001.

_____. **Türkiye'nin Siyasal Partileri 1859-2005**, Alfa Kitap, İstanbul, 2006.

B- Tezler

ALP, Efe Çağrı. **Ortadoğu Ülkelerinde Sosyo-Ekonomik Gelişmeler ve Askeri Harcamalar**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2006.

ARAS, Ahmet. **Amerikan Belgelerinde İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2007.

ASLAN, Mustafa Çağatay. **The Cyprus Question In The Making And The Attitude Of The Soviet Union Towards The Cyprus Question 1960-1974**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2008.

AYDOĞDU, Özay Murat. **Fourty Five Years Of Turkish Foreign Policy Towards Syria: Under The Shadow Of Union Of Soviet Socialist Republics**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2005.

BAŞ, Arda. **Ortadoğu Krizleri ve Türkiye 1950-1958**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu, 2006.

BEKTAŞ, Fadime. **Demokrat Parti'nin Ortadoğu Politikası**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2006.

BIRIA, Hakimeh Saghaye. **United States Propaganda In Iran: 1951-1953**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Louisiana State University, US, 2009.

BİRİNCİ, Burcu. **The Marshall Plan In Turkey**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 2007.

BÜLBÜL, Bilgehan. **Marshall Planı ve Türkiye'de Uygulanışı 1948-1957**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi, Diyarbakır, 2006.

BÜYÜKTEPE, Uğur. **Türk-Amerikan İlişkilerinin Mütteliklik ve Stratejik Ortaklık Boyutlarının Karşılaştırmalı Analizi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon, 2006.

ÇAKAL, Hüseyin. **The Origins Of The Cold War In The Middle East: The Turkish Case**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2006.

DEMİR, Yalçın Köksal. **Soğuk Savaş Sırasında Amerikan Propagandası Türkiye Örneği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale, 2006.

DUTAK, Mustafa. **İsrail Devletinin Kuruluşundan Filistin Devletinin Kuruluşuna Kadar Arap Ülkeleri ve İsrail İlişkileri 1948-1988**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon, 2007.

DÜZGÜN, Mücahit. **Türk Kamuoyunda İsrail 1948-1973**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2006.

EKER, A. Alpaslan. **İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türk Dış Politikasındaki Gelişmeler ve Türkiye'nin NATO'ya Giriş Süreci**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale, 2007.

FEKRİ, Amir Ahmad. **İran'da Aydınlanma ve Devrim: Sosyo-Politik ve Kültürel Değişim 1953-2006**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2007.

GÖRGÜÇ, Barış. **The Emergence Of Cyprus Problem Between 1945-1954**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2006.

GÜMÜŞ, Muharrem. **1950-1960 Arası Türk Dış Politikası**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu, 2006.

GÜVEN, Cüneyt. **Sebepler ve Sonuçlarıyla Kore Savaşı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli, 2007.

İŞYAR, Levent. **Containing Tito US And Soviet Policies Towards Yugoslavia And Balkans**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2005.

KALMIŞ, Özge. **II. Dünya Savaşı Sonrasında Transatlantik İlişkilerin Ekonomik ve Siyasi Boyutu**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2007.

KANAT, N. Çiğdem Avcı. **Türk-Amerikan İlişkileri ve Basında Yansımaları 1945-1952**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2006.

KARADAĞ, Muhammed Emin. **II. Dünya Savaşından Günümüze Türkiye'nin ABD ve Rusya ile Siyasi İlişkileri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi, İstanbul, 2008.

KIM, Changsob. **Same Situation, Different Terminus: Lessons Regarding Relations Between Turkey And Greece And South Korea And Japan From 1948 To 1965**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2008.

KULLAA, Rinna Elina. **From The Tito-Stalin Split To Yugoslavia's Finnish Connection: Neutralism Before Non-Alignment, 1948-1958**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University Of Maryland, US, 2008.

MURAT, Turgay. **Sovyetler Birliğinin Ortadoğu Politikası 1945-1980**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ, 2006.

OĞUZLU, Tarık. **An Analysis Of Turco-Greek Dispute Within The Framework Of European Union And NATO**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara, 1998.

ÖZGÜVEN, Ahmet. **II. Dünya Savaşı Sonrası Sovyet Rusya Tehdidine Karşı Türkiye'nin Aldığı Mülki ve Askeri Önlemler**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi, Kars, 2007.

PEHLİVAN, Yavuz. **Arap-İsrail Savaşlarının Türk Kamuoyuna Yansımaları 1948-1967**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2006.

SEZER, Yavuz. **Demokrat Parti'nin İlk İktidar Yıllarında Balkan Politikası**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2006.

SİPAHİ, Serkan. **Kore Savaşı ve Türk Kamuoyu**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2007.

SONDÜL, Emine. **Az Gelişmiş Ülkelerin Dünya Politikasındaki Rolü Soğuk Savaş Dönemi ve Sonrasının Karşılaştırmalı Analizi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, 2005.

ŞAHBAZ, Fethi. **Savunma Sanayinin Dış Politika Üzerindeki Etkisi ve Türkiye Örneği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2007.

ŞAHİN, Güneş. **Tarih Çalışmalarına Kaynak Olarak Tercüman, Cumhuriyet, Milliyet, Hürriyet Gazetelerinde Kıbrıs Sorunu 1954-1974**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van, 2006.

ŞAR, Celal. **British Policy Towards Cyprus And The Cyprus Question 1878-2005**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2005.

ŞEN, Cenk. **Stalin Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri 1923-1953**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, 2006.

TAŞKESENLİOĞLU, Nesrin. **Arap Milliyetçilik Hareketleri ve Lübnan Örneği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2006.

TOLE, Jerry Michael. **United States Foreign Policy Toward Yugoslavia: 1948-1955**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Texas Technological College, US, 1968.

ÜZMEZ, Adnan. **İkinci Dünya Savaşından Sonra Gelişen Olayların Işığında Kore Savaşı ve Türkiye**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2006.

YILMAZ, Volkan. **The Middle Eastern Policy Of Turkey In The Cold War Period: The Case Of Israeli-Palestinian Conflict**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2007.

YURDAGÜN, Funda. **1955-1965 Yıllarında Türkiye Basınında Kıbrıs Sorunu**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2008.

YÜCEL, Ahmet. **Kore Harbinin Türk Dış Politikasına Etkisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2005.

C- Makaleler

ABRAHAMIAN, Ervand. **Iran In Revolution : The Opposition Forces**, Middle East Report, Vol. 75/76, US, 1979.

ATAÖV, Türkkaya. **Israel's Role In The Middle East**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: 31, Sayı: 1, Ankara, 1976.

_____ **Marshall Planından NATO'nun Kuruluşuna Kadar Soğuk Harb**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: 23, Sayı: 3, Ankara, 1968.

BEHROOZ, Maziar. **TUDEH Factionalism And The 1953 Coup In Iran**, Middle East Studies, Vol. 33, 2001.

BERGER, Mark T. **The End Of The Third World ?** , Third World Quarterly, Vol. 15, No. 2, UK, 1994.

BULUT, Sedef. **Sovyet Tehdidine Karşı Güvenlik Arayışları: I. ve II. Menderes Hükümetlerinin (1950-1954) NATO Üyeliği ve Balkan Politikası**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi, Sayı: 41, Ankara, 2008.

CASANOVA Julian. **Civil Wars, Revolutions And Counterrevolutions In Finland, Spain And Greece 1918-1949, A Comparative Analysis**, The International Journal Of Iberian Studies, Working Paper No. 266, UK, 1999.

CHATTERJEE Partha. **Empire And Nation Revisited: 50 Years After Bandung**, Inter-Asia Cultural Studies, Vol. 6, No. 4, US, 2005.

DOĞAN, Nejat. **NATO'nun Örgütsel Değişimi, 1949-1999: Kuzey Atlantik İttifakından Avrupa-Atlantik Güvenlik Örgütüne**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: 60, Sayı: 4, Ankara, 2005.

DUMAN, Sabit. **Ortadoğu Krizleri ve Türkiye**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi, Sayı: 35-36, Ankara, 2005.

GASIOROWSKI Mark J. **The 1953 Coup D'Etat In Iran**, Middle East Studies, Vol. 19, US, 1987.

GÖKTEPE, Cihat. **1960 Revolution In Turkey And The British Policy Towards Turkey**, Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Vol. XXX.

HATZIVASSILIOU Evanthis. **Security And European Option: Greek Foreign Policy 1952-62**, Journal Of Contemporary History, Vol. 30, US, 1995.

HERRERA Remy. **Fifty Years After The Bandung Conference : Towards A Revival Of The Solidarity Between The Peoples Of The South ? Interview With Samir Amin**, Inter-Asia Cultural Studies, Vol. 6, No. 4, Routledge Press, 2005.

KİŞİ, Şule Sevinç. **Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikası ve Değerlendirmesi 1950-1960**, Hacettepe Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, Ankara, 2005.

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer. **Dış Politika Nedir? Türkiye'deki Dünü ve Bugünü**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt:35, Sayı: 1, Ankara, 1980.

_____ **Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası (1945-1970)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: 27, Sayı: 2, Ankara, 1972.

MEIDAN Michal. **China's African Policy: Business Now, Politics Later**, Asian Perspective, Vol. 30, No. 4, US, 2006.

MILOSEVIC, Nemanja. **Yugoslavia, USA And NATO In The 1950s**, WBSO, No. 5, Serbia, 2007.

MOUMOUNI, Guillaume. **Domestic Transformations And Change In Sino-African Relations**, Center On China's Transnational Relations Working Paper, No. 21, Hong Kong, 2006.

MUEKALIA Domingos Jardo. **Africa And China's Strategic Partnership**, African Security Review, No. 13, South Africa, 2001.

NACHMANI, Amikam. **Civil War And Foreign Intervention In Greece: 1946-49**, Journal Of Contemporaray History, Vol. 25, US, 1990.

STEFANIDIS, Ioannis D. **Pressure Groups And Greek Foreign Policy, 1945-67**, London School Of Economics & Political Sciences, The Hellenic Observatory The European Institute Discussion Paper, No. 6, UK, 2001.

TOMLINSON. B. R. **What Was The Third World ?**, Journal Of Contemporary History, Vol. 38, No. 2, US, 2003.

ÜLMAN, Haluk. **NATO ve Türkiye**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: 22, Sayı: 4, Ankara, 1967.

_____ **Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler 1923-1968**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: 23, Sayı: 3, Ankara, 1968.